

TOISEKSI PARAS?

Tieteentekijät ja uusi yliopisto

Matti Vesa Volanen (toim.)

TOISEKSI PARAS?

Tieteentekijät ja uusi yliopisto

Matti Vesa Volanen (toim.)

TIETEENTEKIJÖIDEN LIITTO
FORSKARFÖRBUNDET

© Tekijät, Tieteentekijöiden liitto

Toimituskunta:

Tapani Kaakkuriniemi

Eero Kuparinen

Pirjo Pöllänen

Eeva Rantala

Kansi ja kuvitukset: Lauri Voutilainen

Taitto: Tuomo Tamminen

ISBN 978-952-67153-4-6 (nid.)

ISBN 978-952-67153-5-3 (PDF)

Vammalan Kirjapaino Oy

Sastamala 2012

SAATTEEKSI

Ajatus tämä kirjan tekemisestä heräsi vuoden 2011 keväällä kun kokemukset vuoden 2010 alussa toteutuneesta yliopistoreformista alkoivat kasaantua Tieteentekijöiden liiton hallituksen työpöydälle. Kävi ilmi, että reformin toimeenpano nosti esiin suuren joukon kysymyksiä, joita ei ollut juuri lainkaan mietitty tai huomioitu uudistuksen valmistelussa. Uudistuksen johtamista, hallintoa ja lakitekniikkaa korostanut läpivienti ei näyttänyt antavan välineitä ratkaista perinteellisen sivistysyliopistomme eteen kasautuneita perustavanlaatuisia kysymyksiä.

Kirjan toimittamisesta on vastannut Matti Vesa Volanen, taitosta Tuomo Tamminen ja kuvituksesta Lauri Voutilainen. Toimitustyötä on taiten edesauttanut Kirsti Sintonen. Kirjan toimituskuntana on toiminut Tapani Kaakkuriniemi, Eero Kuparinen, Pirjo Pöllänen ja Eeva Rantala. Heille ja erityisesti kaikille kirjoittajille kiitos hyvin tehdystä työstä.

Tieteentekijöiden liitto toivoo, että kirja omalta osaltaan avaisi näkymiä yliopiston tulevalle kehitykselle.

Helsingissä 15. helmikuuta 2012

Tieteentekijöiden liitto

Tapani Kaakkuriniemi
puheenjohtaja

Eeva Rantala
toiminnanjohtaja

SISÄLLYS

<i>Saatteeksi</i>	5
Matti Vesa Volanen <i>Johdanto: Yliopistojen toiseksi paras</i>	8
I TIEEENTEKIJÄT JA YLIOPISTOTYÖ	
Kari Kuoppala, Riikka Lätti ja Elias Pekkola <i>Akateemisesti tyyppillinen epätyypillinen työ?</i>	12
Antero Puhakka ja Juhani Rautopuro <i>Yliopistotyöstressin muutokset</i>	28
Pirjo Pöllänen <i>Kuka kuulee nuorten naistutkijoiden äänen?</i>	44
II TIEEEN TEKEMISEN HALLINNOINTI	
Jarmo Kiuru <i>Yliopistoyhteisön itsehallinto</i>	54
Elias Laitinen ja Rauli Elenius <i>Asiakkaita vai kansalaisia – opiskelijoiden puheet ja teot ristiriidassa</i>	58
Pertti Ahonen <i>Yliopistojen visiot, arvot ja missiot tulevaisuuden rakennusaineiksina</i>	74
Vuokko Kohtamäki <i>Tieteentekijänä yliopisto-nimisessä talousyksikössä</i>	94
III UUSI YLIOPISTO	
Tapani Kaakkuriniemi <i>Onko yliopistossa enää mitään järkeä?</i>	104
Jouko Jokisalo <i>Tavoitteena "kahleista vapaa yliopisto"</i>	120
Jussi Vauhkonen <i>Kaksi yliopistoa</i>	132
Jussi Välimaa <i>Yliopistojen kollegiaalisuudesta – traditio ja haasteet yhtiöyliopistossa</i>	140
Arto Mutanen <i>Sivistysyliopisto hyödyn tuottajana</i>	160
Matti Vesa Volanen <i>Sivistys työn kautta</i>	176
Jorma Kalela <i>Historiantutkimus vaikuttavuusyhteiskunnassa</i>	192
Jarmo Saarti <i>Yliopistojen kirjastot – kansalaisten kirjastoista huipputieteen tietopalvelukeskuksiksi?</i>	200
<i>Kirjoittajat</i>	208

JOHDANTO:

YLIOPISTOJEN TOISEKSI PARAS

Matti Vesa Volanen, kirjan toimittaja

Vuoden 2010 alussa toteutui yliopistoreformi, joka oli opetusministeri Henna Virkkusen arvion mukaan “toiseksi paras asia, mikä yliopistoille on tapahtunut niiden perustamisen jälkeen”. Kolme kuukautta myöhemmin, maaliskuun 3. päivä Julkisanalan koulutettujen neuvottelujärjestö JUKO ry, palkansaajajärjestö Pardia ry ja Julkisten hyvinvointialojen liitto JHL ry marssivat valtakunnansovittelijan toimistoon ja Yksityisen Opetusalan liitto ry:n Etelärannan palatsiin varoittamaan työtaistelun aloittamisesta 18. 3. Klo 00.00.

Mikä sai yleensä niin rauhallisen yliopistoväen näin yhteinäisesti mukaan tähän, ainakin toistaiseksi ainutlaatuiseen lakolla uhkaamiseen? Lehdistötiedote summasi syyt seuraavasti:

”Yliopistosektorin pääsopijajärjestöillä on tavoitteena saada aikaan yliopistohenkilöstölle työsuhteen ehdot turvaava työehtosopimus. Sopimukseton tila on jatkunut yliopistoissa pitempään muilla sektoreilla. Yliopistouudistuksessa henkilöstön asema luvattiin turvata. Neuvottelupöydässä olleet työnantajan tarjoukset eivät täytä annettuja lupauksia vaan merkitsevät heikennyksiä yliopistoväen etuihin.

Yliopistotyönantajan esitykset tarkoittaisivat mm. sitä, että sairausajan palkallinen jakso lyhenisi radikaalisti nykyisestä. Työaikajoustot lisääntyisivät selvästi nykyisestä ja työaikalain piirissä olevilla työntekijöillä säännöllisen työajan voitaisiin sijoittaa sunnuntaille ilman työntekijän suostumusta.

Yliopistoväki on joutanut jo tarpeeksi. Valtava yliopistouudistus ja tutkintorakenneremontti on viety nurkumatta läpi. Joustamisen raja on tullut vastaan.

Työnantajan esittämät heikennykset ulottuvat myös yliopistojen opetus- ja tutkimushenkilöstöön. Yliopistouudistuksessa luvattiin, että opettajat ja tutkijat voisivat keskittyä ydintehtäviinsä – toisin näyttää käyvän. Tutkijat uhkaavat jäädä ilman tarvittavia suojasäännöksiä ja heille voitaisiin määrätä opetustehtäviä ilman selviä rajo-

ja. Väitöskirjantekijät uhkaavat pudota tyhjän päälle. Lisäksi opetustehtävien opetuskatoissa on vielä epäselvyyksiä.

Työnantaja on esittänyt selviä heikennyksiä myös luottamusmies- ja työsuojelujärjestelmään sekä yt-toimintaan.

Yliopistotyönantajan ”palkkatarjous” on lähes nolllatarjous. Pääsopijajärjestöt eivät voi hyväksyä yliopistoväen työtä halventavia esityksiä.”

Lakkoa ei tullut, vaan sopimus syntyi 10. 3. 2010 vastaisena yönä. Lakonuhka vaikutti: neuvottelutulos oli torjuntavoitto (Virkkala 2010).

Yliopistoreformin myötä yliopistoissa astui kaiken kattavasti voimaan työsopimuslaki, jonka mukaan ”työntekijän on tehtävä työnsä huolellisesti noudattaen niitä määräyksiä, joita työnantaja antaa toimivaltansa mukaisesti työn suorittamisesta. Työntekijän on toiminnassaan vältettävä kaikkea, mikä on ristiriidassa hänen asemansa olevalta työntekijältä kohtuuden mukaan vaadittavan menettelyn kanssa.” (Työsopimuslaki 3. Luku 1§).

Hyväksytyt työehtosopimuksen mukaan yliopistojen tutkimus- ja opettajakunta siirtyi pääsääntöisesti 1600 vuosituntin kokonaistyöaikaan, jolloin ”työntekijä vastaa omasta työajastaan ja sen käyttämisestä työsuunnitelmassa oleviin tehtäviin. Tarvittaessa esimies ja työntekijä tarkastelevat lukukauden aikana työsuunnitelman toteutumista ja työn tuloksia kokonaistyöajan puitteissa.” (Yliopisto-TES, 5 luku, 4§).

Tapahtui siis kaksi muutosta: ensiksi yliopiston työntekijöiden työtä ja toimintaa ryhdyttiin sääntelemään ja ohjaamaan lainsäädännöllä, joka on kehittynyt vuosikymmenten aikana ay-kamppailuissa työntekijän vallankäytön rajaamiseksi teollisen työn piirissä. Tässä suhteessa yliopistotyöläiset asettuvat nyt siis samaan asemaan kuin kaikki muutkin palkkatyötä tekevät. Henkisen käsityöläisyyden aika on siis ohi. Työtä ei siis enää tehdä ensisijaisesti ”rakkaudesta yliopistoon” tai ”isänmaan parhaaksi” vaan palkan eteen.

Tiedon tuottamista yritetään nyt vangita teollisen tuotannon muottiin, tietoteollisuudeksi. Tämä nostaa esiin jo pitkään yliopistoissa muhineen ongelman: kuka omistaa ja mihin mittaan tutkijoiden ja opettajien työn tulokset? Voidaanko nyt työn tulokset julkaista yliopistobrändin nimikkeen alla mainitsematta lainkaan työn tekijöitä – kuten (tieto)teollisuudessa on tapana?

Toisaalta tutkijat ja opettajat saivat pääsääntöisesti mahdollisuuden itse määrittää missä ja milloin he tekevät työntekijän kanssa sovitut työnsä. Heillä ei ole erikseen loma-aikoja elleivät he itse niistä huolehdi. Tämä ratkaisu näyttää olevan ristiriidassa teollisen työn luonteen kanssa: sehän on tiukasti aikaan ja paikkaan sidottua ja yksityiskohtaisesti ohjattua. Tutkimus- ja opetustyön paketoiminen tuotteiksi ja tavaroiksi ei näytä onnistuvan samoilla muodoilla ja hallinnoinnin tavoilla joihin perinteellisen teollisen työn puolella on totuttu.

Yliopistoreformi näyttäytyi pitkälti muodollis-hallinnollisena uudistuksena. Sen seurauksena yliopistoinstituutio joutuu nyt asettamaan itselleen perustavanlaatuisia

kysymyksiä; kysymyksiä oman olemassa olonsa perusteista. Reformi sinänsä ei auttanut ratkaisemaan kansallisen yliopistoinstituutiomme edessä olevia haasteita, vaan päinvastoin se ratkaisee yliopiston hallinnointiin ja johtamiseen liittyneet ongelmat keinoilla ja lainsäädännöllä, jotka on kehitetty sääntelemään teollisen yhteiskunnan työtä ja todellisuutta. Yhteiskunnan, joka on monin osin jo mennyttä maailmaa.

Yliopistoväki antoi oman arvionsa uudistuksesta jo vuoden 2010 syksyllä tehdyssä Professoriliiton ja Tieteentekijöiden liiton selvityksessä: runsas puolet (55%) piti uudistusta täysin tai melko epäonnistuneena. Erittäin hyvin onnistuneena sitä piti vain vajaa 1% (Innolink 2010, 10).

Uuden olomuodon seurauksena yliopistojen suhteet sekä valtiovaltaan, elinkeinoelämään ja kansalaisyhteiskuntaan ovat muuttuneet. Lakireformin korostama etäännyminen valtiovallasta on johtanut uudenlaisiin sidoksiin elinkeinoelämän kanssa. Vähemmälle huomiolle on jäänyt tieteentekemisen suhde kansalaisyhteiskuntaan ja sen kehitykseen.

Globalisaation myötä perinteellinen kansallinen sivistysajatus ja siten kansallisen sivistysyliopiston idea on kriisiytynyt. Sivistysajatuksen sidokset kansallisvaltion ovat purkautumassa ja uusiksi mittapuiksi ovat nousemassa koko maapallo, ihmiskunta ja aikakausi. Tekninen kehitys on toisaalta avannut aivan perustavanlaatuisia uusia tapoja tehdä tutkimusta, julkaista ja levittää tietoa ja tutkimustuloksia.

Tämä kirja koostuu 15 puheenvuorosta, joissa jäsennetään tieteentekemisen ja -tekijöiden asemaa ja haasteita yliopiston uudessa tilanteessa. Puheenvuorot pyrkivät nykytilanteesta lähtien avaamaan näkökulmia, joista käsin perinpohjaisempi yliopistoinstituution muutosprosessi voisi käynnistyä.

Kirja jakautuu kolmeen osaan: Ensimmäisessä osassa tarkastellaan kolmen puheenvuoron kautta tutkijoiden ja opettajien työtä, eritellään työtressiä sekä nuorten ja erityisesti nuorten naistutkijoiden tilannetta.

Toisessa osassa tarkastellaan yliopistohallintoa ja -taloutta itsehallinnon ja opiskelijoihin kohdistuvan hallinnoinnin näkökulmasta avaten näkymää myös tulevaisuuteen.

Kirjan kolmannessa osassa tarkastellaan yliopiston ja sivistysajatuksen historiaa ja niiden välttämätöntä uudelleen tulkintaa tässä ajassa.

Suomen yliopistojen paras liittyy niiden perustamiseen: nuori, kansakunnaksi muotoutumassa ollut kansa tarvitsi itselleen peilin ja suuren kertomuksen muille kerrottavaksi. Toiseksi paras on nyt niiden omissa käsissä.

VIITTEET

Virkkala, J. (2010). *Epävarmuudesta neuvottelutulokseen*. Acatiimi 3/2010.

Innolink Research Oy (2010). *Professorit ja Tieteentekijät Yliopistouudistusta koskeva kysely 2010*. Moniste.

I

TIETEENTEKIJÄT JA YLIOPISTOTYÖ

AKATEEMISESTI TYYPILLINEN EPÄTYYPILLINEN TYÖ?

Elias Pekkola, Kari Kuoppala ja Riikka Lätti

Johdanto

Suomalainen yliopistomaailma on kokenut 1990-luvulta lähtien suuria rakenteellisia muutoksia, joilla on ollut vaikutusta myös yliopiston perusprosesseihin. Tiede ja tiedontuotanto on kuluneiden vuosikymmenien aikana kytkeyty tiiviimmin osaksi kansallista innovaatiojärjestelmää ja sen kvasimarkkinakilpailua. Korkeakoulututkijoiden mukaan tiedontuotannon tavaroittaminen on yksi keskeisimpiä korkeakoulutusta koskevia muutoksia (Välimaa et al 2011). Tutkimuksen ja koko yliopistotoiminnan tuloksellisuushakuisuutta on alettu korostaa, millä on ollut joidenkin tutkijoiden mielestä vaikutusta myös akateemisen työn sisältöihin ja päämääriin. Henkilöstöhallinnon osalta rahoituksen ja rakenteiden muutokset ovat tarkoittaneet yksilöön kohdistuvaa tulosvastuuta sekä tehokkuus- ja kansainvälistymisvaatimuksia.

Hakalan ja kumppaneiden (2003) mukaan akateemisen työn muutoksen taustalla vaikuttavat korkeakoulujen poliittisen ympäristön muutokset. Aikaisemmin sivistys-, koulutus- ja tiedepolitiikan rinnalla tärkeinä politiikan alueina vaikuttaneet sosiaali- ja aluepolitiikka alkoivat väistyä tehden tilaa 1990-luvulla teknologiapolitiikalle ja myöhemmin innovaatio- ja talouspolitiikalle. Tiede- ja teknologiapolitiikkaa on 1990-luvulta lähtien leimannut pyrkimys innovaatioiden tuottamiseen, jonka seurauksena tutkimusta arvioidaan sen tuottaman hyödyn ja vaikuttavuuden pohjalta. Korkeakoulupolitiikassa tämä kehitys konkretisoitui rahoitusmekanismien ja rahoituksen muutoksina. Rahoituksen muutoksessa voidaan erottaa kaksi pääelementtiä: tulosohjausjärjestelmään siirtyminen yliopistojen valtionohjauksessa ja yliopistojen budjetti-rahoituksen ulkopuolisen tutkimusrahoituksen kasvu. (ks. myös Tirronen 2006)

Poliittisilla muutoksilla on ollut merkittäviä vaikutuksia tutkimustyön toteutukseen ja organisointiin. Viimeaikaisten arviointienkin (Löppönen et al 2009) perusteel-

la poliittisten muutosten yhtenä vaikutuksena on ollut painopisteen siirtyminen kohti soveltavaa tutkimusta. Voidaan siis puhua jonkinasteisesta tutkimusorientaation muutoksesta samalla kun rahoituksen on nähty vaikuttavan myös tutkimusaiheiden valintaan. Tutkimustyön kannalta merkittäviä organisatorisia muutoksia yliopistoissa on toteutettu useita. Yleisimmällä tasolla kyse on ollut yksikkökoon suurentamisesta ja erityisiä organisoimien muotoja ovat olleet tutkijakoulut ja tutkimuksen huip-puyksiköt. Työntekijätasolla merkittävä muutos on ollut projektitutkijoiden joukon kasvaminen yliopistojen uutena henkilöstöryhmänä. Matti Vesa Volasen (2011, 296) mukaan tietotuotannosta on tullut perusteollisuutta. Voidaankin kysyä muodostavatko projektitutkijat tämän teollisuuden prekariaatin.

Yksi tapa puhua edellä kuvatuista ilmiöistä yliopistoissa on käyttää Hakalan (2011) tapaan ilmausta massatutkimusyliopisto suomalaisena seurauksena 1970-luvulla alkaneelle yliopistokoulutuksen massoitumiselle. 2000-luvulla yliopistoissa tehdyistä tutkijahenkilötyövuosista on noin 80 % tehty budjetin ulkopuolisella rahoituksella. Massatutkimusyliopiston kouluttamat tutkijat kokevat yliopistouran varsin usein määräaikaista ja lyhyistä pätkistä koostuvana epävarman tulevaisuuden antavana polkuna, jota keskeisimmin leimaava piirre on epävarmuus. Epävarmuus koskee kaikkea työtehtävien priorisoinnista toimeentulon ja tulevaisuuden suunnitteluun, kuten perheen perustamiseen, liittyviä kysymyksiä. Näyttää siltä, että massatutkimusyliopisto ei ole toteuttanut sille asetettuja tavoitteita järjestelmätasolla ja useiden yksilöpohjaisten arviointien perusteella tulokset myös yksilötasolla ovat olleet huonoja. Yksilötasolla tuloksena olevat ilmiöt voidaan tiivistää sanoihin kiirettä, stressiä ja epävarmuutta. Tässä artikkelissa pohdimme sitä, onko massatutkimusyliopistossa tehty akateeminen työ epätyötä, epävarmaa työtä vai (epä)tyypillistä työtä.

Artikkelimme kartoittaa epävarmuuden, epätyypillisyyden ja määräaikaisuuden käsitteiden suhteita, yhteyksiä viimeaikaiseen yliopistopolitiikkaan ja näiden ilmiöiden merkitystä akateemiselle työlle. Käsitteillä ja niiden tulkinnoilla ei pelkästään uusinneta, vaan myös pyritään luomaan ja muuttamaan rakenteita (Suoranta 2009, 19). Käsitteellistä analyysia tukevat katsaukset akateemista työtä koskevaan empiiriseen aineistoon. Artikkelin on osa Työsuojelurahaston rahoittamaa esitutkimushanketta ”Yliopistojen määräaikaisten tutkijoiden asema järjestäytyneillä akateemisilla työmarkkinoilla”.

Akateemisen työn piirteet

Sisällöllisesti akateemista työtä on jaoteltu muun muassa opetukseen, tutkimukseen ja hallintoon (ks. Malcolm & Zukas 2009). Näiden tehtävien rinnalle yhä useammin nostetaan erillisenä tehtävänä ns. kolmas tehtävä eli palvelutehtävä. Myös varainhankinta mielletään ja määritellään entistä useammin osaksi akateemista työtä. Useimmiten kolmas tehtävä ja varainhankinta sekä esimerkiksi laatutyö ja muut viimeaikaiset raportointi- ja työnkehittämiskäytännöt mielletään kuitenkin kolmen perinteisen

tehtävän laajenuksiksi. (vrt. Mussel 2007, Malcolm & Zukas 2009). Akateeminen työ on kompleksista ja vaikeasti määriteltävissä. Sitä on vaikea kontrolloida, sillä se sisältää moninaisia toimintoja ja rooleja eikä se ole selkeästi sidottua tiettyyn tuotokseen tai paikkaan ja sen aikajänne on pitkä (vrt. Kivistö 2007, 57-59).

Akateemisen työn ominaispiirteiden ymmärtäminen edellyttää kahden ulottuvuuden tarkastelua. Akateemisen työn ymmärtämiseksi on huomioitava organisatorinen ulottuvuus ja tieteenalaulottuvuus (Clark 1983; 1987) tai toisin sanoen ilmaistuna työn ulkoiset edellytykset ja sisäinen kutsumus (Weber 2009). Akateemisen profession määritelmät perustuvat varsin usein edellä mainitulle kahtiajaolle. Esimerkiksi Donald Light (1974) on määritellyt akateemisen profession jäsenet henkilöiksi, jotka tuottavat uutta tieteellistä tietoa ja joilla on pysyvä affiliaatio yliopistoon. Uuden tieteellisen tiedon tuottaminen ymmärretään tässä yhteydessä mertonilaisesti tieteen sääntöjen mukaan sertifioitun tiedon tuottamiseksi (vrt. Merton 1973).

Akateemista työtä ei voida rinnastaa akateemisen profession tekemään työhön. Akateeminen tieteenalaulottuvuus on kuitenkin niin voimakkaasti kytkeytynyt kansallisiin yliopistoihin, että yliopisto-organisaatio ulottaa vaikutuspiirinsä lähes kaikkiin akateemisen työn tekijöihin, vaikka he eivät kuuluisikaan akateemiseen professioniin. Yksilö saattaa olla eri ajanhetkinä osana eri organisaatiota tai sen toimintaympäristöä, sillä organisaatio, toisin kuin professio, perustuu käytökseen, ei yksilöiden organisointiin (Pfeffer & Salancik 1978, 30). Akateemisten organisaatioiden liepeillä työskenteleekin suuri joukko tutkijoita, joiden työ on eittämättä mertonilaisessa mielessä tieteellistä, mutta joiden affiliaatio organisaatioon on epämääräinen (vrt. Pekkola 2010).

Tutkijoiden ja tohtorikoulutettavien työsuhde on usein epätyypillinen. Akateemisessa organisaatiossa epätyypillisillä työsuhteilla on pitkä historia. Akateemisessa työssä meritoitumisen ja ammattilaiseksi kasvamisen on tyypillisesti katsottu sisältävän huonosti tai ei laisinkaan palkattuja tutkimusjaksoja, joiden aikana tohtorip opiskelija kasvaa osaksi tiedeyhteisöä ja osoittaa oman pätevyytensä. Weber (2009) kuvailee 1918 Saksan tilannetta edellämainitun kaltaiseksi. Merkittävin muutos akateemisen työn luonteessa ja epävarmuudessa on kuitenkin akateemisen työn epävarmuuden pitkittyminen. Weberin aikoihin akateemisen jatkotutkimuksen suorittaminen tarkoitti edelleen Euroopassa yleensä asemaa osana eliittiä (vrt. Neave & Rhoades 1987). Epävarmuus oli lähinnä lyhytaikainen urakehityksen vaihe. Suomessa epävarmuus on pitkittänyt ja tyypillinen piirre myös post-doc -vaiheen, jopa dosenttivaiheen työtä. Horisontittomuudesta onkin muotoutunut akateemisen työn yksi tunnuspiirteistä. Professoreistakin neljännes työskentelee epätyypillisessä työsuhteessa.

Akateemisessa työssä pitkä aikajänne on kuitenkin työn edellytys. Toisaalta työn vaatimukset ja toisaalta korkeakoulutuksen laajentuminen, rahoituksen kilpailuttaminen ja uudet johtamisen tavat ovat luoneet yliopistoihin risteäviä ja kilpailevia aikakäsityksiä (vrt. Ylijoki & Mäntylä 2003). Tieteen, yliopiston organisatorisen ja tiedepo-

liittisen keskustelun erilaiset aika- ja tehokkuuskäsitykset saattavat heikentää yksilön autonomian tunnetta ja voimistaa edelleen epävarmuutta.

Uusi työ

Uuden työn käsitteen rantautuminen Suomeen on pitkälti Jussi Vähämäen (2003) työn tulosta (Julkunen 2008, 18). Raija Julkunen (2008) on analyysissään jatkanut käsitteen purkua. Julkunen (emt.) havaintojen mukaan työn murroksessa kohtaavat mm. teollinen (vanha työ) ja jälkiteollinen (uusi työ), tayloristinen ja toyotistinen, ruumiillinen ja tietoisunut, rutinoitunut ja joustava, kollektiivinen ja yksilöllinen sekä suojattu ja prekaari. Julkunen pitkä lista kattaa kokonaisuudessaan erilaisia tutkimussuuntauksia ja työhön liittyviä ulottuvuuksia sekä yhteiskunnan että yksilön näkökulmasta. Jussi Vähämäen (2003: 20-21) tulkinnaassa uudesta työstä erityisesti yksi piirre kuvaa osuvasti akateemista työtä. Perinteisen työprosessin ajallinen ja tilallinen jatkuvuus korvautuu uudessa työssä (toimeentulon) epäjatkuvuudella; kronologisen jatkuvuuden korvaa työn henkinen jatkuvuus.

Uuden työn (ks. lisäksi Vähämäki 2009, Julkunen 2008) ja epätyypillisen työn (mm. Polivka & Nardone 1989) piirteet lähenevät paradoksaalisesti akateemisen työn piirteitä. Uuden työn piirteet, kuten työn sitoutumattomuus tiettyyn fyysiseen paikkaan sekä työn ja vapaa-ajan, työn ja ei-työn sekä tuottavan ja tuottamattoman työn välisen erottelun vaikeus ovat paitsi uuden työn, myös perinteisesti määritellyn akateemisen työn piirteitä

Akateeminen työ muistuttaa luonteeltaan ”uutta työtä” kun tarkoitamme sillä tietointensiivistä ajasta ja paikasta riippumatonta työtä. Akateemisen työn osalta kontrollirakenteet ovat myös muuttumassa uuteen suuntaan. Julkisen sektorin ammattien uudet työn mittaamisen järjestelmät mahdollistavat sellaisen uudentyyppisen kontrollin, jossa byrokraattinen, tekninen ja markkinaperustainen kontrolli sulautuvat toisiinsa (Julkunen 2008, 179). Merja Kinnunen (2008) kuvaa seikkaperäisesti niitä uudentyyppisen kontrollin keinoja, joita uuden työn tekijä yliopistomaailmassa kohtaa. Hän (emt., 49) arvioi, että työajankohdentamisen, tutkimustietokannan ja muiden järjestelmien täyttövelvollisuuden myötä tutkija tallentaa vuosittain itsestään tietoja vähintään kahdellasadalla eri tavalla. Uuden työn piirteet ja olemus säpälöityvät, mutta työntekijä ei ole kontrollista vapaa. Epätyypilliselle työlle ominainen työn kestoon liittyvä epävarmuus ja horisontittomuus täydentävät yhtäläisyyksiä. ”Säännöllisen epäsäännölliset vajaat pätkät” (Suoranta 2009) eivät ole uusi ilmiö työmarkkinoilla, mutta niiden yleistymisen erityisesti korkeakoulutettujen tekemässä tietotyössä on. Pekkolan (2010) mukaan onkin perusteltua kysyä, onko tietotalouksien työn epätyypillistymisessä kyse itse asiassa työn akateemistumisesta. Jos näin on, onko työ muuttunut akateemisessa maailmassa?

Akateemisen työn muutoksesta ei ole selkeää empiiristä näyttöä. Yliopistoissa tehtävään työhön vaikuttava toimintaympäristö on joka tapauksessa muuttunut mer-

kittävästi. Massayliopistoista on tullut tärkeitä innovaatiotalouden toimijoita, joiden opetus ja tutkimus ovat aikaisempaa riippuvaisempia ulkopuolisesta ja kilpailutetusta rahoituksesta (mm. Slaughter & Leslie 1997, Hakala et al. 2003). Kasvaneen kilpailun ja markkinoiden kaltaisten ohjausmekanismien käyttöönoton yliopistoissa on sanottu lisänneen työn pätkittäisyyttä ja lyhentäneen tieteen tekemisen aikahorisonttia. Työmarkkinoilla 1980-luvun lopulla alkanut työurien yksilöllistyminen ja pirstaloituminen on osaltaan johtanut epätyypillisten työsuhteiden yleistymiseen (mm. Suikkanen & Viinamäki 1999). Yliopistokontekstissa voidaan kysyä, onko työn epävarmuus yksi akateemisen työn tyypillinen piirre vai uuden toimintaympäristön mukanaan tuoma epätyypillisen työn piirre? Joka tapauksessa lyhyillä ja osa-aikaisilla työsuhteilla on merkitystä jopa koko kansantalouden tasolla tutkimustyön ollessa kyseessä. Lyhyiden ja osa-aikaisten työsuhteiden katsotaan selittävän pääasiassa sen tosiasian, että tutkimustyövuosien kokonaismäärä kääntyi Suomessa laskuun vuoden 2004 jälkeen (Löppönen et al 2009, 29). Suomessa tutkijanuran ennakoitavuus on hyvin vähäistä moniin kehittyneisiin tiedemaihin verrattuna (ibid., 252).

Akateemiselle työlle tyypillinen piirre Suomessa on sen määräaikaisuus. Akateemisen profession määräaikaistumisesta on kirjoitettu laajalti niin Suomessa kuin myös muissa maissa. (Ks. mm. Pekkola 2010; Aarrevaara & Pekkola 2010; Ylijoki 2008, 78; Enders 1999; Pirttilä & Eriksson-Piela 2004, 12-13; Finkelstein 2003, 145-150) Määräaikaisuutta voidaan pitää työn epävarmuuden yhtenä ns. objektiivisena indikaattorina. Työn epävarmuus on Suomessa erityisesti uran alkuvaiheessa yksi akateemista työtä määrittävä objektiivinen ja subjektiivinen tekijä. Epävarmuus heikentää työn taloudellista ja sosiaalista palkitsevuutta ja on näin keskeinen tekijä akateemisen uran houkuttelevuudelle. (ks. mm. Pekkola 2010, Aarrevaara & Pekkola 2010, Lyytinen et al. 2010, Hakala 2009, ks. myös Puhakka & Rautopuro 2010, 2008, 2001)

Epätyypillinen työ ja akateeminen työ

Tilastokeskuksen (2009) määritelmän mukaan "[P]alkansaaja, jonka työsuhde on määräaikainen ja/tai osa-aikainen, luokitellaan epätyypillistä työtä tekeväksi. Myös yrittäjä voi olla osa-aikainen, mutta häntä ei luokitella epätyypillistä työtä tekeväksi." Tämä määritelmä antaa jonkinlaisen mielikuvan epätyypillisen työn negaation kautta syntyvästä määritelmästä ja luonteesta. Epätyypillistä työtä on kaikki sellainen työ, jota tehdään työsuhteessa, joka ei ole luonteeltaan kokoaikainen ja pysyvä. Mikäli peilaamme suomalaista akateemista työtä Tilastokeskuksen määritelmää vasten, on se suuressa määrin epätyypillistä, sillä yliopistosektorilla määräaikaisuudet ovat selvästi yleisempiä kuin muilla työnantajasektoreilla (VM 2003, Netra 2009). Uran alkuvaiheessa akateeminen työ on lähes ainoastaan epätyypillistä. Alle 35-vuotiaista tutkijoista ja opettajista vain joka kymmenes on vakinaisessa työsuhteessa (Pekkola 2010). Epätyypillinen työ kuulostaakin tässä viiteryhmissä lähinnä sarkastiselta huomiolta. Epätyypillisyyden tyypillisyyttä kuvaa luonnosvaiheessa olleen yliopistolain 29§ toi-

sen momentin sisältö:

”Sen lisäksi mitä työopimuslaissa säädetään määräaikaisten työopimussuhteiden perusteista, yliopisto voi ottaa määräaikaiseen työopimussuhteeseen henkilöitä tieteelliseen tai taiteelliseen jatkokoulutukseen, sivutoimiseen tuntiopetukseen taikka yliopiston vakinaisiin tutkimus- tai opetustehtäviin pätevoitymistä varten”.

Lausuntokierroksen jälkeen muotoilusta luovuttiin henkilöstöjärjestöjen painostuksen vuoksi, mutta vallitseva todellisuus säilyi ennallaan kodifioimatta. Vaikka uuden yliopistolain lopullinen muotoilu rinnastaa yliopistojen työsuhteen kaikkiin muihin työsuhteisiin, lukuun ottamatta erityisvaatimusta opetuksen ja tutkimuksen vapauden turvasta, ei yliopistojen ja muun yhteiskunnan työsuhteita käytännössä voi kuitenkaan ongelmitta vertailla. Mielenkiintoista on seurata syntykö yliopistojen työläinsäädännön alueella oma oikeuskäytäntönsä, huolimatta siitä, ettei laki tunne ”tieteellistä pätevoitymistä”. Pätevoitymisen sijaan lainsäätaja tunnistaa kuitenkin alan vakiintuneen käytännön. Hallituksen esityksessä pykälän perustelussa todetaan määräaikaisuudesta seuraavaa:

”Toisaalta määräaikaisten sopimusten käyttö ei ole rajoitettua niissä tapauksissa, kun menettelyyn on perusteltu syy kuten työn luonne, sijaisuus, harjoittelu tai muu näihin rinnastettava syy sekä muu suoritettavaan työhön liittyvä peruste kuten alan vakiintunut käytäntö. Henkilöstön palvelussuhdetta koskevaan yliopistolain säännökseen ei ole tarpeen säätää työopimuslaista poikkeavia määräaikaisuuden perusteita.”

Epätuypillistä työtä käsittelevien tieteellisten artikkelien käsiteanalyysi vahvistaa edellä kuvatun lähtöasetelman, mutta paljastaa lisäksi käsitteen pinnan alta sen kompleksisen olemuksen. Jos epätuypillisen työn käsitettä tulisi kuvailla yhdellä sanalla, olisi se varmasti epämääräinen – akateemisessa kontekstissa myös epäjohdonmukainen. Kotimaisen julkisen ja tieteellisen keskustelun pitäytyessä yhdessä käsitteessä (epätuypillinen), käyttää kansainvälinen tiedeyhteisö samasta ilmiöstä määreitä non-standard, atypical, alternative, contingent ja precarious. Näillä käsitteillä ei ole selkeää hierarkista järjestystä, vaan ne muodostavat monimutkaisen merkitysten verkoston, jossa on vain vähän säännönmukaisuutta. (Lätti et al. 2009.) Vaikka epätuypillistä työtä on tutkittu 1980-luvun alusta asti, määritellään käsite usein kirjoittajien itsensä toimesta yhä uudelleen ja toisistaan poikkeavin tavoin (mm. Gallagher & Parks 2001; Spoonley ym. 2002). Akateemisessa työssä epätuypillisyydellä voidaan siis joissakin tapauksissa viitata vakiintuneisiin käytänteisiin.

Yksi tieteellisten tekstien peruskriteereistä on käytetyn käsitteistön selkeys (Sartori 2009), ja edellä esitetyt havainnot antavat aihetta pohtia epätuypillisen työn käsitteen tarpeellisuutta työelämästä käytävässä keskustelussa ylipäättään. Käsiteanalyysin tulosten voidaan kuitenkin nähdä kertovan myös työelämän murroksesta laajemmin. Epätuypillisen työn epäjohdonmukaiset määritelmät heijastavat kenties osaltaan 2000-luvun työelämää, jota Julkunen (2008) kutsuu hybridiksi ja mosaiikiksi. Julkusen

(emt.) mukaan palkkatyön vallitsevuudesta ja normalisoitumisesta huolimatta meiltä puuttuvat arkikieleen sopivat käsitteet. Akateemisesta työstä käytyä keskustelua on usein leimannut sen mieltäminen kutsumukseksi, elämäntavaksi tai ”ei miksi tahansa työksi”, mikä on edelleen hankaloittanut sen tutkimusta työelämän tutkimuksen käsittein.

Työn tulevaisuutta Helsingin alueella selvityksessään tarkastellut Mikkonen-Young (2005, 67) on tiivistänyt eri sukupolvien työn kuvaukset niin, että ”tyypillisimmissä” työsuhteissa ovat ainoastaan 50–60-vuotiaat työntekijät. Niin parikymppiset, alle 50-vuotiaat kuin eläkeikää lähestyvätkin tekevät työtä, joka on kuvattavissa enemmän epätyypilliseksi kuin tyypilliseksi. Yliopistoissa tilanne on erityisesti uran alkupäässä vielä selkeämpi. Uran loppupään erot liittyvät useammin kansallisiin eläke- ja sosiaaliturvajärjestelyihin, kuin itse työpaikkojen organisaatiokulttuuriin. Suoranta (2008, 27) arvioikin, että katkonaiset työsuhteet ovat vakiinnuttaneet paikkansa suomalaisessa työelämässä, eikä mikään viittaa siihen, että tilanne olisi palaamassa lamaa edeltäviin 1990-luvun työmarkkinakäytäntöihin.

Työn muutokset ovat käsitteellistettävissä myös uudenlaiseen yhteiskunnalliseen vastuunjakoon, jossa yksilöllä on aikaisempaa suurempi taakka kannettavanaan. Tuomo Peltonen (2007: 109–112) on todennut, että organisaatio ja yksittäinen työntekijä ovat uudessa työsuhteen mallissa kauempana toisistaan. Yksilön näkökulmasta uran luomisesta on tullut kunkin yksilön itsensä vastuulla oleva projekti. Uranäkökulmasta muutosta voidaan kuvata siirtymiseksi byrokraattisesta urakäsitteestä rajattoman uran ympäristöön, jossa ura on muuttuva, myytäviin kykyihin ja taitoihin perustuva ja sen kehittäminen on pitkälti yksilön vastuulla. Uuden työsuhteen perustana on psykologinen sopimus työntekijän ja työnantajan välillä. Viimeaikainen suuntaus on kulkenut kohti transaktioanalisisiksi kutsuttavia sopimuksia, joiden ominaispiirteitä ovat määräaikaisuus, vähäinen joustavuus, objektiivisuus ja ohut subjektiivinen side organisaatioon. Uusi tehtävä vaatii aina uuden sopimuksen. Peltosen kuvaama ”uusi” uramalli kuulostaa varsin paljon perinteiseltä akateemiselta uralta, jossa työsuhteiden ketjutukset, meritoituminen vain omien tieteellisten suoritteiden, ei yhteisten ponnistuksien, avulla ja jäykkä työtehtävien lokeroiminen, on ollut arkipäivää.

Epätyypillistä, kokoaikaisesta ja jatkuvasta työsuhteesta poikkeavaa työtä on ollut jo fordistisen työn kulta-ajalla, mutta suureen huomioon se on noussut muuntautuessaan joustavan yrityksen (Atkinson 1987) polttoaineeksi ja tietointensiivisen työn yhdeksi olomuodoksi (Spoonley ym. 2002; Suoranta 2009). Jotkut tutkijat ovat menneet varsin pitkälle väittäen, että teollisen vallankumouksen mahdollistivat uudet tuotantotekniikat ja energiamuodot. Jälkiteollisen järjestelmän keskiössä ovat taas tieto ja sen tekniset sovellukset. Teollisen vallankumouksen mahdollistajat olivat työläisiä, jälkiteollisen akateemisia työläisiä ja heidän kouluttamiaan korkeakoulutettuja. (Slaughter & Leslie 1997, 26–27, 30.) Uuden prekiariaatin (esim Vähämäki 2009) voisi ajatella olevan siis nykyisen talouden muutoksen lieveilmiö. Asko Suikkanen ja Leena Viinamäki (1999, 194–197) sijoittavat epätyypillisten työsuhteiden yleistymi-

sen 1980-luvun loppuun. Suomalaisia työuria ja työmarkkinakansalaisuutta tarkastellessaan he havaitsivat, että ennen 1990-lukua yksilön työura alkoi pian ammatillisen koulutuksen jälkeen. Yksilöllisiä ratkaisuja työn ja yksityiselämän yhteensovittamisessa ei tunnettu, vaan (jatkuva) palkkatyö oli normi. 1990-luvulta lähtien työurat ovat puolestaan alkaneet pirstoutua ja yksilöllistyä. Yliopistoissa tulkintaa on kuitenkin vaikea tehdä näin suoraviivaisesti, sillä akateemiseen pätevytyymiseen liittyvä traditio-naalinen ja projektitalouteen liittyvä preakaarinen epätyypillisuus ovat sekoittuneita ja niiden yhteiskunnallistaloudelliset syyt kietoutuneita toisiinsa (vrt. Pekkola 2010).

Epätyypillisten työsuhteiden epämääräistä luonnetta kuvaa hyvin myös se, että niiden yleisyydestä esitetään moninaisia arvioita, joita on vaikea vertailla yhteismitallisesti. Yleisesti epätyypillisistä työsuhteista tiedetään, että niitä tekevät useammin naiset ja nuoret kuin keski-ikäiset ja miehet, ja että erityisesti määräaikaiset työsuhteet yhdistyvät työttömyyskokemuksiin ja epäsuotuisaan työmarkkina-asemaan (Pärnänen & Sutela 2009, 149). SAK:n selvityksen mukaan vuoden 2008 ensimmäisellä neljänneksellä 56,9 % uusista työsuhteista Suomessa oli tavalla tai toisella määräaikaisia, osa-aikaisia tai niiden yhdistelmiä (Suoranta 2008, 20).

Tilastokeskuksen työoloaineistojen yhteydessä ei ole tarkasteltu erikseen alkavia työsuhteita, mutta kansallisesti edustavien kyselyaineistojen avulla ilmiöstä voidaan piirtää usean vuosikymmenen kehityskulku. Tässä tarkastelussa työsuhteiden epätyypillistyminen on havaittavissa – joskaan ei erityisen dramaattisena. Yhtä kaikki: tällä hetkellä työn epätyypillisuus koskettaa useampaa suomalaista palkansaajaa kuin vuonna 1976, 1981 tai 1997. (Pärnänen & Sutela 2009, 149.)

Epätyypillisen työn tekijöiden osuus palkansaajista on sidoksissa siihen, mitkä ovat epätyypillisyyden kriteerit. Pärnänen ja Sutela (2009) luokittelevat epätyypilliseksi työsuhteiksi määräaikaiset työsuhteet, osa-aikaiset työsuhteet, vuokratyön ja kotona tehtävän ansiotyön. Esimerkiksi Julkunen (2008) täydentää listaa vielä freelancer-työllä, toimeksiantosuhteisella työllä, pakkoyrittäjyydellä ja apurahalla tehtävällä työllä. Määräaikaisten työntekijöiden osuus palkansaajista on vaihdellut 1980-luvun 11-12 prosentista vuoden 1997 huippulukemiin (17,4 % palkansaajista), jonka jälkeen se on laskenut ollen vuonna 2008 noin 14 prosenttia. Osa-aikatyön osuus oli vuonna 2007 noin 13 % palkansaajista. Vuokratyön osuus näkyy tilastoissa vielä heikkona (1,4 % palkansaajista tekee vuokratyötä), mutta sen osuus on lisääntynyt Suomessa viimeisten kymmenen vuoden aikana. Kotona tehtävän ansiotyön osuus on pysynyt vakiona koko tarkastelujakson (1990–2008, jolloin noin 2 % palkansaajista on tehnyt kotiansiotyötä). (Pärnänen & Sutela 2009, 156–165.)

Yliopistoissa arvioiden esittäminen on myös haastavaa. Ilmiön määrällistä kuvausta vaikeuttaa henkilökunnan jakautuminen moniin eri tilastoluokkiin. Henkilöstöä ryhmitellään useissa yhteyksissä opetus-, tutkimus- ja hallintohenkilöstöön kuuluviksi. Joissain tilastoissa tutkimushenkilöstöstä on erotettu edelleen tutkijakoulutettavat. Apurahatutkijoiden lukumäärästä taas ei vielä toistaiseksi ole tilastoja, joskin hiljattain käyttöön otetun apurahansaajien vakuutusjärjestelmän kautta tilastoja

apurahatutkijoista on alettu koota. Valtionhallinnon henkilöstöraportoinnista selviää vuoteen 2009 asti yliopistojen määräaikaisuuksien määrät ja perusteet, mutta ei henkilöstöluokkaa. Tulevaisuus näyttää, minkälaiseksi yliopistojen tilastointikäytänteet muodostuvat. Tällä hetkellä yliopistojen omat henkilöstöraportointikäytänteet ovat varsin sekalaisia (Kuoppala & Pekkola 2011).

Yleistymisestään huolimatta epätyypillinen työ mielletään työmarkkinoiden poikkeukseksi. Kun jokin työn tekemisen muoto määritellään ja kategorisoidaan epätyypilliseksi, tulee siitä samalla joustavaa, luonteeltaan prekaaria ja ”toisilla työmarkkinoilla” (engl. secondary labour market) tapahtuvaa työtä (Guest ym. 2006, 108) – vaikka se koskisi yhä useampaa työssäkävää. Monenlaisista pätkätoista on tullut suomalaisten työmarkkinoiden kestoilmiö, mutta ansiosidonnaiset sosiaaliturvan etuudet on räätälöity pysyvissä työsuhteissa olevien tarpeisiin. Useat työsuhteeseen liittyvät etuudet, kuten työttömyysturva, vuosilomat ja vuosilomakorvaukset, sairausajan palkka, osittainen hoitovapaa, vuorotteluvapaa sekä erilaiset eläkkeet määrättyvät osin työsuhteen keston, työajan tai palkan mukaan. Esimerkiksi Kauhanen (2000) osoitti jo vuosituuhannen vaihteessa, että määräaikaisessa työsuhteessa työskentely altistaa toimeentulon ja työttömyyden riskeille voimakkaammin kuin ns. normaalityösuhteessa työskentely. Kritiikkiä voi kohdistaa sosiaaliturvan lisäksi edunvalvontaan (Suoranta 2008, 25–27): myöskään ay-liike ei saisi jäädä eri vuosisadalalle kuin jäsenensä.

Epätyypillisen työn vaikutukset: epävarmuus ja sosiaaliset riskit

Työsuhteiden ja työelämän standardien murentuminen on yksi suurimmista uusien sosiaalisten riskien (engl. new social risks) rakennusaineista (Bonoli 2007, 498). Bonolin (emt.) määritelmän mukaan uudet sosiaaliset riskit ovat syntyneet viime vuosikymmenten aikana jälkitekollisen yhteiskunnan sosioekonomisessa myllerryksessä. Uudet sosiaaliset riskit ovat muutoksia ja kehityskulkuja, joihin hyvinvointivaltioiden on mukauduttava mutta joihin ne eivät vielä ole sopeutuneet. Uusia sosiaalisia riskejä yhdistää niiden ”uutuuden” (nousseet esiin 1970-luvun jälkeen) lisäksi sama kohde-ryhmä: nuoret, nuoret perheet ja työssäkävvät naiset. (Bonoli 2005, 432). Uudet sosiaaliset riskit ovat erityisen akuutteja akateemisen uran alkuvaiheessa oleville.

Epätyypillinen työ jakaa sekä uuden sosiaalisen riskin tunnuspiirteet että kohde-ryhmän. Muiden kuin ”tyypillisten” työsuhteiden kasvava osuus sekä heikentää sosiaaliturvan rahoitus pohjaa että voi lisätä sosiaalimenoja työttömyysjaksojen ja epävarmuudesta johtuvien sairauspoissaolojen muodossa. Tällöin osa- ja määräaikaisessa työsuhteessa olevat saattavat joutua pysyvissä, kokoaikaisissa työsuhteissa olevia huonompaan asemaan. (Kauhanen 2000, 43; Kauhanen 2002, 49.) Sosiaaliturva on räätälöity perinteiselle työlle, mutta moniko enää kuuluu sen piiriin? Työmarkkinaturvasta käyty keskustelu on saanut työn ja työsuhteiden muuttuessa uusia piirteitä. Viimeaikaisessa Lissabonin strategiaan liittyvässä EU-tason hallinnollisessa keskustelussa

viitataan varsinkin usein joustoturvaan (flexicurity), joka liittyy perinteiseen (sosiaali) turvaan joustavuuden käsitteen (EN 17047/1/08).

Joustopot ja työelämän pirstaleisuus aiheuttavat pahimmillaan työelämän epävarmuutta. Tähän epävarmuuteen on haettu ratkaisua joustoturvalla. Työn epävarmuus (uncertainty) ja sen menettäminen ovat kaksi eri ilmiötä. Työn epävarmuus itsessään ei vaikuta työntekijään niin kauan kuin hän ei koe sitä (Burchell 2002, 61–63). Työn epävarmuus voi näin ollen aiheuttaa jatkuvaa stressaavaa epätietoisuutta, kun taas työn menettäminen on välitön kriisi. Työ on keskeinen tekijä taloudellisten ja sosiaalisten tarpeiden tyydyttämisessä, joten tieto sen mahdollisesta menettämisestä aiheuttaa turhautumista, ei ainoastaan työn itsensä, vaan myös sosiaalisten kontaktien ja taloudellisen toimeentulon mahdollisen menettämisen vuoksi. Useat tutkijat ovat esittäneet, että erityisen kuormittavaa epävarmuudesta tekee epätietoisuuden pitkittyminen, joka estää tehokkaiden selviytymisstrategioiden laadinnan. Useissa tutkimuksissa on osoitettu, että työntekijät, joiden työsuhteiden on epävarma, ovat tyytymättömämpiä työhönsä kuin ne, joilla on varma työpaikka. Työn epävarmuudella on myös vaikutus työntekijän terveyteen ja mielenterveyteen. Epävarmuus huonontaa työntekijän tuloksellisuutta työssään. Epävarmuuden aiheuttama kuormitus on voimakkainta huonosti palkatuilla ja koulutetuilla, sillä he ovat kaikista riippuvaisimpia työstään. Korkeakoulutuksen onkin raportoitu toimivan puskurina epävarmuutta vastaan. (Sverke et al. 2002, 244–247.) Korkeakoulusektorilla näin ei kaikilla aloilla kuitenkaan välttämättä ole, sillä yliopistotyö pätevoittaa tyyppillisesti ainoastaan yliopistotyöhön ja siirtyminen yliopistoista muille työmarkkinoille saattaa olla haasteellista.

Työn epävarmuuden mittaamiseen on olemassa erilaisia tapoja. Makrotasolla epävarmuutta voidaan mitata mm. tarkastelemalla työsuhteiden kestoa tai määräaikaisten ja muiden lyhytaikaisten työsuhteiden suhteellista osuutta työorganisaatioissa. Näiden tekijöiden voidaan nähdä kuvaavan sitä epävarmuusriskiä, jonka työntekijä kohtaa: työntekijä tyytyy lyhyempään työsuhteeseen, kun kokee asemansa työmarkkinoilla epävarmaksi. (Standing 2002, 37–44.)

Työn epävarmuus voidaan mieltää vallankäytöksi työn tekijää ja hänen elämänsä kohtaan (vrt. Julkunen 2008, 115). Työn epävarmuus vähentää työntekijän autonomiaa. Erityisesti pätkissä työskenteleville projektitutkijoille tämän tyyppinen vallankäyttö on varmasti tuttua. Tulevaisuutta mitataan usein kuukausissa (vrt. Puhakka & Rautopuro 2008, 21). Käytännössä tutkijalle määräaikaisuus merkitsee taloudellista turvattomuutta, epävarmuutta tulevaisuudesta ja huolta työn jatkumisesta (Hakala et al 2003, 198). Sverken ym. mukaan epävarmuuden yksilöille aiheuttamat seuraukset ovat kuitenkin ainoastaan ilmiön toinen puoli. Epävarmuudella on myös organisatorisia vaikutuksia. Epävarmuus vaikuttaa muun muassa organisaation sitoutumiseen, luottamukseen ja sen tulokseen. Sverken mukaan on syytä huomioida myös epävarmuuden ajallinen ulottuvuus; se voi olla välitöntä tai pitkäaikaista. (Sverke et al. 2002, 244.) Epävarmuutta voidaan siis kuvata seuraavan nelikentän avulla.

EPÄVARMUUS	Vaikutukset	
	Yksilö	Organisaatio
Aikajänne Pitkä	- Horisontittomuus + Identiteetin etsintä	- Tehottomuus + Riskien minimointi
Lyhyt	- Taloudellissosiaalinen epävarmuus + Sitoutumisen välttäminen	- Sitoutumattomuus + Taloudellinen joustavuus

Kuvio 1. Työn epävarmuuden vaikutukset pitkällä ja lyhyellä aikavälillä

Lyhyellä aikajänteellä epävarma työ saattaa olla yksilön edun mukaista. Se luo mahdollisuuksia joustoihin eikä sitouta työntekijää pitkäksi ajaksi. Toisaalta välitön työn menettäminen luo tietoisuuden merkittävästä taloudellisesta riskistä. Epävarmassa työsuhteessa myös työsuhteen edut ovat tyypillisesti työsuhteen jatkuessakin pysyvää työsuhdetta heikommat. Organisaation kannalta epävarma työsuhte mahdollistaa lyhyellä aikavälillä joustavan työvoiman käytön ja esimerkiksi ruuhkahuippujen purut. Toisaalta määräaikaiset ja osa-aikaiset työsuhteet lisäävät henkilöstön sitoutumattomuutta organisaatioon ja sen päämääriin.

Pitkällä aikavälillä epävarmuus aiheuttaa yksilölle sosiaalisia ongelmia. Henkilö ei kiinnity mihinkään työpaikkaan ja elämän suurien päätösten tekeminen on hankalaa taloudellisen ja sosiaalisen turvaverkon puuttuessa. Tilannetta voitaneen kutsua horisontittomaksi. Toisaalta pitkittynyt epävarmuus saattaa mahdollistaa jatkuvan oman alan etsimisen sekä itsensä kouluttamisen, josta voi olla myöhemmin hyötyä. Pitkittyneen epävarmuuden hyvistä puolista ei kuitenkaan ole tutkittua tietoa. Organisaation osalta pitkittynyt epävarmuus aiheuttaa tehottomuutta, sillä työntekijöiden on jatkuvasti keskityttävä työnsä lisäksi sen jatkuvuuden (joko samassa organisaatiossa tai toisaalla) turvaamiseen. Toisaalta roikuttamalla ihmisiä organisaatio voi siirtää suhdannevaihteluihin liittyviä riskejä yksilöiden kannettavaksi (vrt. Julkunen 2008).

Akateemisesti tyypillinen epätyypillinen työ?

Aloitimme artikkelin luomalla katsauksen yliopistoissa ja niiden ympäristössä tapahtuneisiin muutoksiin. Samalla nostimme esiin keskeisiä näihin muutoksiin ainakin ajallisesti kytkeytyviä ilmiöitä suomalaisessa tiedepolitiikassa. Tarkastelumme perusteella näyttää siltä, että akateemiseen työhön sisältyy erityisesti uran alkuvaiheessa yhä enemmän määritelmällisesti epätyypilliseksi kutsutun työn piirteitä. Tutkimusra-

hoituksen muutos on erityisesti luonut yliopistoihin parissa vuosikymmenessä suuren joukon määräaikaista työsuhteita, joiden perustana on työskentely usein lyhytaikaisissa projekteissa. Tämä joukko on myös merkittävässä vastuussa yliopistoissa tehtävästä tutkimuksesta. Lyhyiden määräaikaissuhteiden ja tutkimustyön ominaisuuksiin kuuluvan pitkäjänteisyyden välillä vallitsee selkeä ristiriita. Samalla näissä työsuhteissa kasvatetaan uutta tutkijasukupolvea, jonka sitoutuminen yliopistoon epävarmana työnantajana saattaa olla merkittävällä tavalla erilainen kuin perinteisemmän vakaamman määräaikaissuuden kautta urallaan edenneillä vanhemmilla sukupolvilla.

Tyypillinen, jopa tardeditionaalinenkin, akateeminen työ, erityisesti tutkimuksen osalta, voidaan mieltää uuden työn kaltaiseksi työksi, sillä sen tuottavuutta on vaikea mitata, eikä se ole selkeästi sidottu aikaan tai paikkaan. Onko akateeminen työ epätyypillistynyt muun työn ohella vai, onko muusta työstä tullut akateemisen työn kaltaista, on tarkastelumme perusteella kysymys, johon on vaikea vastata. Sen sijaan akateemisen työn epätyypillisyydestä voimme sanoa jo hieman enemmän kuin kirjoitusprosessin alussa. Akateeminen työ on tyypillisesti ollut epätyypillistä akateemisen uran alkupäässä. Tiedon markkina-arvon lisääntyminen on kuitenkin tuottanut traditionaalisen pätkittäisyyden rinnalle uuden prekaarin epätyypillisen työvoiman. Akateemisessa kontekstissa erityisen vaikeaksi akateemisesti epätyypillisen työn määrittelyn tekee se, että työyhteisöissä näiden kahden joukon erottamista ei ole haluttu tehdä ja ajoittain niiden erottaminen toisistaan on jopa mahdotonta tai tarpeetonta.

Akateemiset arvot näyttävät tehtyjen tutkimusten valossa säilyttävän asemansa melko hyvin yliopiston rakenteiden muuttuessa. Kokonaan toinen kysymys, joka tällä hetkellä näyttää vielä jäävän vaille vastausta, on, miten epätyypilliset työsuhteet vaikuttavat pitkällä tähtäimellä tutkimuksen laatuun tai yksilöiden elämänvalintoihin. Tällä hetkellä voi myös olla vielä liian aikaista sanoa, miten epätyypillisissä työsuhteissa pitkään työskennelleiden asenteet vaikuttavat heidän haluunsa panostaa ja sitoutua yliopisto-organisaation kehittämiseen. Avoin kysymys on myös tämän henkilöstön asenne opetustehtäviä ja akateemisen koulutuksen kehittämistä kohtaan. Yliopiston ensisijainen vastuu on kuitenkin kouluttaa yhteiskunnan kaikkien alojen korkeimmat asiantuntijat tutkimukseen perustuvaan opetukseen nojautuen. Tähän tehtävään näiden epätyypillisten työsuhteiden lisääntymisen vaikutusten arviointi on ensisijaisen tärkeää suomalaisen korkeakoululaitoksen tulevaisuuden kannalta.

KIRJALLISUUS

- Aarrevaara, Timo & Pekkola, Elias (2010). *Muuttuva akateeminen professio Suomessa – maa-raportti*. Higher education finance and management series. Tampere University Press, Tampere.
- Atkinson, John (1985). *Flexibility, Uncertainty and Manpower Management*. IMS Report No 89. Brighton: Institute of Manpower Studies.
- Bonoli, Giuliano (2005). *The politics of the new social policies: providing coverage against new social risks in mature welfare states*. Policy & Politics 33(3), 431–449.

- Bonoli, Giuliano (2007). *Time Matters. Postindustrialization, New Social Risks, and Welfare State Adaptation in Advanced Industrial Democracies*. *Comparative Political Studies* 40(5), 495–520.
- Burchell, Brendan (2002). *The prevalence and distribution of job insecurity and work intensification*. Teoksessa Burchell, Brendan, Lapido, David & Frank Wilkinson (toim.) (2002): *Job Insecurity and Work Intensification*. London & New York: Routledge, 61–76.
- Clark R. Burton, (1983). *The Higher Education System. Academic organization in cross-national perspective*. Berkley: University of California Press.
- Clark, Burton R. (1987). *The Academic Profession*. University of California Press, Berkeley.
- Enders Jürgen (1999). *Crises? What crises? The academic profession in the 'knowledge' society*. *Higher Education* 38(1), 71–81.
- Finkelstein, Martin (2003). *The Morphing of the American Academic Profession*. *Liberal Education* (fall), 6–15.
- Gallagher, Daniel G. & Parks, Judi McLean (2001). *I pledge thee my troth . . . contingently: Commitment and the contingent work relationship*. *Human Resource Management Review* 11(3), 181–208.
- Guest, David E., Oakley, Pat, Clinton, Michael & Alexandra Budjanovcanin (2006). *Free or precarious? A comparison of the attitudes of workers on flexible and traditional employment contracts*. *Human Resource Management Review* 16(2006), 107–124.
- Hakala, Johanna (2009). *Academic Cultures in the Finnish Mass Research University*. *Acta Universitatis Tamperensis* 1400. Tampere University Press, Tampere.
- Hakala, Johanna, Kaukonen Erkki, Nieminen, Mika & Ylijoki Oili–Helena (2003). *Yliopisto. Tieteen kehdestä projektimyylyksi?* Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Raija (2008). *Uuden työn paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Katainen, Antti (2009). *Epättyypillisten työsuhteiden palkat*. Teoksessa Pärnänen, Anna & Okkonen, Kaisa–Mari (toim.) (2009). *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet*. Helsinki: Tilastokeskus, 219–236.
- Kauhanen, Merja (2000). *Määräaikaiset työsuhteet ja sosiaaliturvajärjestelmän kestävyys*. *Selvityksiä 2000:9*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kauhanen, Merja (2002). *Määräaikaiset työsuhteet ja toimeentulon riskit*. *Sosiaali- ja terveys- turvan tutkimuksia*. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Kinnunen, Merja (2008). *Mitattu, laskettu ja punnittu tutkijan työ*. Teoksessa Lempiäinen Kirsti, Löytty, Olli & Merja Kinnunen (toim.) (2008). *Tutkijan kirja*. Tampere: Vastapaino.
- Kivistö, Jussi (2007). *Agency theory as a framework for the government–university relationship*. Tampere: Tampere University Press.
- Kuoppala Kari & Pekkola Elias (2011). *Yliopistojen määräaikaisten tutkijoiden asema järjestäytyneillä akateemisilla työmarkkinoilla*. Konferenssiesitelmä. Korkeakoulutuksen tutkimuksen symposiumi. Jyväskylä 23.8.2011.
- Light Donald Jr (1974). *Introduction: The Structure of the Academic Profession*. *Sociology of Education* vol 47 (1): 2–28.
- Lyytinen, A., Marttila, L., Ylijoki, O–H. & Kaukonen, E. 2010. *Rakenteet muuttuvat – muuttuu-*

- ko tutkimus? Teoksessa: Aittola, H. & Marttila, L. (toim.) 2010. Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen, akateemiset yhteisöt ja muutos. RAKE -yhteishankkeen (2008–2009) lopuraportti. Opetusministeriön julkaisuja 2010:5, 23–49. Yliopistopaino, Helsinki.
- Lätti, Riikka, Siponen, Katri & Jouko Nätti (2009): *The Mosaic World of Work. Mapping the Concepts of Non-Standard Work*. Konferenssisitelmä. Reassessing the Nordic Welfare Model: Taking stock of the work so far. Oslo 18.–20.3.2009.
- Löppönen, Paavo, Lehvo, Annamajja, Vaahtera, Kaisa & Nuutinen, Anu (toim.) (2009): *Suomen tieteen tila ja taso 2009*. Suomen Akatemian julkaisuja 9/09, Helsinki: Vammalan kirjapaino Oy.
- Malcolm, J. and Zukas M. (2009). *Making a mess of academic work: experience, purpose and identity*. *Teaching in Higher Education*, 14(5), 495–506
- Merton, King Robert (1973). *The Sociology of Science*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mikkonen-Young, Leena (2005): *Työn tulevaisuus. Kirjallisuuskatsaus työn muutoksesta Helsingin seudulla*. Helsinki: Pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunta YTV.
- Mussel C. (2007). *The Transformation of Academic Work: Facts and Analysis*. Research and Occasional Paper Series: CSHE, 4.07. Centre for Studies in Higher Education, University of California, Berkeley.
- Neave Guy & Rhoades Gary (1987). *Academic Estate in Western Europe*. Teoksessa: Burton Clark (toim). *The Academic profession. National, Disciplinary & Institutional Settings*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Netra (2009). *Valtion raportointipalvelu Netra*. www.netra.fi
- Pekkola, Elias (2010). *Nuorten yliopistolaisten työn palkitsevuus ja sen merkitys akateemisen uran houkuttelevuudelle*. *Työelämän tutkimus* 2, 145–159.
- Pekkola, Elias. (2009). *Akateeminen professio Suomessa – valtateskittymä vai kolmen luokan työntekijöitä?* *Politiikka* 51 (4), 268–290.
- Peltonen, Tuomo (2007). *Johtaminen ja organisointi. Teemoja, näkökulmia ja haasteita*. Keuruu: KY-palvelu Oy.
- Pfeffer, Jeffrey and Salancik, Gerald L. (1978). *The External Control of Organizations. A Resource Dependence Perspective*. Stanford, Stanford University Press.
- Pirttilä Ilkka & Eriksson-Piela, Susan (2004). *Yliopistotyön kirot ja tähtihetket*. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy.
- Polivka, Anne E. and Nardone, Thomas (1989). *On the definition of "contingent work"*. *Monthly Labor Review* 112(12), 9–16.
- Puhakka Antero & Rautopuro Juhani. 2011. *Huojuva lato – isäntiä ja isäntien varjoja?* Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2010. Joensuu. Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka Antero & Rautopuro Juhani. 2008. *Työ tekijäänsä kiittää – entäs työnantaja?* Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2007. Joensuu: Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka Antero & Rautopuro Juhani. *Pätkillä tieteen huipulle*. 2001. Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2001. Joensuu: Tieteentekijöiden liitto.
- Pärnänen, Anna & Sutela, Hanna (2009). *Tyypillisestä epätyypilliseen? Muutokset erilaisissa työsuhteissa neljänä vuosikymmenenä*. Teoksessa Pärnänen, Anna & Okkonen, Kaisa-Mari

- (toim.) (2009): Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet. Helsinki: Tilastokeskus, 147–170.
- Sartori, Giovanni (2009). *Guidelines for concept analysis*. Teoksessa: Collier, David & Gerring, John (toim.) (2009): *Concepts and Method in Social Science. The tradition of Giovanni Sartori*. New York: Routledge, 97–150.
- Slaughter, Sheila and Leslie, Larry L. (1997). *Academic Capitalism, Politics, Policies and the Entrepreneurial University*. Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Spoonley, Paul, de Bruin, Anne & Patrick Finn (2002). *Managing non-standard work arrangements: choices and constraints*. *Journal of Sociology* 38(4), 425–441.
- Standing, Guy (2002): *Beyond New Paternalism. Basic Security as Equality*. London & New York: Verso.
- Suikkanen, Asko & Viinamäki, Leena (1999). *Life Paths and Labour Market Citizenship*. Teoksessa Christiansen, Jens, Koistinen, Pertti & Anne Kovalainen (toim.) (1999). *Working Europe. Reshaping European employment systems*. Lontoo: Ashgate, 189–209.
- Suoranta, Anu (2008): *Työtön, työssä, missä? Pätkätyöntekijöiden pakenevat oikeudet*. Tutkimustietoa 4/2008. Helsinki: SAK.
- Suoranta, Anu (2009): *Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Tampere: Vastapaino.
- Sverke, Magnus; Hellgren, Johnny; Näswall, Katharina (2002). *No Security: A Meta-Analysis and Review of Job Insecurity and Its Consequences*. *Journal of Occupational Health Psychology*. 7(3), 242–264.
- Tilastokeskus (2009): *Epätyypillinen työ*. Luettu 9.10.2009 os. http://tilastokeskus.fi/meta/kas/epatyypil_tyo.html
- Tirronen, Jarkko (2006). *Korkeakoulujen välisen yhteistyön muodot*. Kuopion yliopiston julkaisu F. Yliopistotiedot 40. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- VN (2003). *Valtion määräaikaiset palvelussuhteet –määräaikaisten palvelussuhteiden käyttöä valtionhallinnossa selvittäneen työryhmän loppuraportti*. Työryhmämuistio Valtiovarainministeriö 15/2003.
- Volanen Matti Vesa (2011). *Tieto talouden ytimessä*. Teoksessa J. Lasonen & J. Ursin (toim.) *Koulutus yhteiskunnan muutoksissa: jatkuvuuksia ja katkoksia*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 282 – 328.
- Vähämäki, Jussi (2003). *Kuhnurien kerho. Vanhan työn paheista uuden hyveiksi*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Vähämäki, Jussi (2009). *Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa* Helsinki: Tutkijaliitto.
- Välilimaa Jussi, Ursin Jani, Lasonen Johanna, Aittola Helena, Hoffman David, Kärkkäinen Katarzyna, MuhonenReetta, Pieasanen Ellen, Volanen Matti Vesa (2011). *Koulutuksen ja yhteiskunnan välistä suhdetta kartoittamassa*, Teoksessa J. Lasonen & J. Ursin (toim.) *Koulutus yhteiskunnan muutoksissa: jatkuvuuksia ja katkoksia*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 9–21.
- Weber, Max (2009). *Tiede ja politiikka. Kutsumus ja ammatti*. Vastapaino, Tampere.

Ylijoki Oili-Helena (2008). *A Clash of Academic Cultures: The Case of Dr. X*. Teoksessa: Välimaa Jussi & Oili-Helena Ylijoki, *Cultural Perspectives on Higher Education*. S.l: Springer, 75–89.

Ylijoki Oili-Helena & Mäntylä, Hans (2003). *Conflicting Time Perspectives in Academic Work*. *Time & Society*, 12(1), 55–78.

YLIOPISTOTYÖSTRESSIN MUUTOKSET

Antero Puhakka ja Juhani Rautopuro

Johdanto

Vuodesta 1998 lähtien suomalainen yliopistomaailma on kokenut suuria muutoksia. Ajanjaksoon sijoittuvat muun muassa siirtyminen kokonaistyöaikaan ensin opettajien ja sittemmin myös tutkijoiden osalta, valtion virkamieskoneiston voimakas supistaminen tuottavuusohjelman nimissä, uusliberalismiin nojaavan ”tehtävien vaativuuteen” perustuvan palkkausjärjestelmän rakentaminen ja käyttöönotto, työajan kohdennusjärjestelmien ilmaantuminen yliopistomaailmaan, neliportaiseen tutkijanuramalliin siirtymisen aloittaminen, tohtorin tutkinnon lisääntyminen 66 %:lla ja opiskelijoiden määrän lisääntyminen 15 %:lla sekä lopulta yliopistojen yksityistäminen ja sen myötä alkaneet yksityisen rahan kerjuuoperaatiot. Suomalaisten yliopistojen muutokset eivät sinänsä ole mitenkään poikkeuksellisia. Kuten Lock & Lorentz (2007) toteavat länsimaista julkista sektoria on laajemminkin pidetty tehottomana ja byrokraattisena, minkä seurauksena on edellytetty toimintojen läpinäkyvyyden, kustannustehokkuuden ja taloudellisuuden lisäämistä. Tässä mallia on haettu liike-elämän innovaatioista. Suomalaisten yliopistojen osalta tilanne näyttää hyvin samankaltaiselta. Mäntylä (2007) on todennut akateemisen työn perinteisen arvojen olevan muutoksessa ja niinpä autonomiaa, vapautta ja kriittistä kasvatusta ollaan mukauttamassa globaalin markkinatalouden vaatimuksiin. Olemme itse todenneet (Puhakka & Rautopuro 2008b), että yliopistot ovat menettäneet entisen erityisasemansa, minkä vuoksi ne joutuvat perustelemaan oman merkityksensä ja tehtävänsä yhä uudelleen ja uudelleen, veronmaksajille, elinkeinoelämälle sekä laajemminkin koko yhteiskunnalle.

Yliopistoissa tapahtuneiden muutosten tarkastelu on tavallisesti keskittynyt yliopistojen henkilömäärien kehitykseen, rahoituksen rakenteeseen, palvelussuhteisiin ja/tai yliopistojen tuotoksiin. Hyvin harvoin on huomioitu henkilöstön tuntemuksia.

Tässä artikkelissa tarkastelemme työhyvinvoinnin ja työstressin muutoksia suomalaisissa yliopistoissa vuodesta 1998 lähtien Tieteentekijöiden liiton jäsenkyselyihin perustuen. Tarkastelussa olemme kiinnostuneita muutoksista eri ammattiryhmien työssä.

Artikkelin tulokset perustuvat Tieteentekijöiden liiton jäsenkyselyihin vuosilta 1998, 2001, 2004, 2007 ja 2010. Jäsenkyselyjen vastausprosentit ovat vaihdelleet 28 %:sta 38 %:iin (Puhakka & Rautopuro 2001; 2004; 2008a; 2011). Barometrityyppisissä, kolmen vuoden välein toteutetuissa jäsenkyselyissä on selvitetty muun muassa jäsenistön koulutusta, palvelussuhteita, palkkausta, työllisyyttä, työaikoja ja työhyvinvointia sekä näkemyksiä palkkausjärjestelmistä ja niiden toimivuudesta. Tässä artikkelissa tarkastelemme pelkästään yliopistosektorilla työskenteleviä ja olemme rajanneet tarkastelun ulkopuolelle muut työnantajasektorit. Vaikka liiton jäsenkyselyt kuvaavatkin yhden ammattiliiton jäsenistöä, eivätkä tulokset siten ole täysin yleistettävissä koko yliopistolaitosta koskeviksi, ne antavat mahdollisuuden kartoittaa ja tarkastella yliopistotyön muutosta. Vastausaktiivisuus on vuosien varrella hieman vähentynyt mutta muutoin kyselyyn vastanneiden ikä-, sukupuoli- ym. rakennetiedot ovat pysyneet suhteellisen samankaltaisina, mikä mahdollistaa vertailun, vaikka kyseessä ei olekaan varsinainen seuranta tutkimus.

Artikkelissa tarkastellaan eri ammattiryhmien näkemyksiä yliopistotyön muutoksista. Haitallista työstressiä aiheuttavia ja työhyvinvointia kehittäviä tekijöitä selvitetään perusteellisemmin vuosien 2004–2010 aineistoilla. Näissä kyselyissä kysymysten muotoilut ovat olleet samoja haitallisen työstressin sekä työhyvinvoinnin parantamiskeinojen osalta, mikä mahdollistaa aikasarjatyypin muutosten tarkastelun.

Aineistoa on analysoitu käyttämällä pääasiallisesti kuvailevia tilastollisia menetelmiä kuten prosenttiosuuksia, tavallisimpia keski- ja hajontalukuja sekä graafisia esityksiä. Mitattujen muuttujien keskinäisiä riippuvuuksia on analysoitu muun muassa ristiintaulukoinnin ja siihen liittyvien khiin neliö -testien sekä residuaalitarkastelujen avulla. Tilastollisesti merkitsevät ryhmäerot, riippuvuudet ja muutokset tarkoittavat tässä artikkelissa alle 5 % merkitsevyystasoa ($p < 0,05$).

Ammattiryhmät

Nimikkeiden perusteella vastaajat on luokiteltu tutkijoihin, opettajiin ja asiantuntijoihin. Ammattiryhmiin jaot on tehty vuoden 2001 jäsenkyselyn liite 3 mukaisella tavalla (Puhakka & Rautopuro 2001). Esimerkiksi tutkijoihin luokiteltiin tuolloin seuraavat nimikkeet: akatemiattutkija, erikoistutkija, muu virka- tai työsuhteinen tutkija, tutkijakoulutettava, tutkijatohtori ja tutkimusassistentti. Vastaavankaltaiset luokittelut on tehty kaikkien tarkasteltavissa olevien vuosien osalta. Nimikemuutoksia on vuosien varrella toki tapahtunut.

Näihin luokkiin kuulumattomat on jätetty tarkastelun ulkopuolelle, minkä vuoksi kaikkien raportissa esitettyjen taulukoiden prosenttiosuudet eivät summaudu sataan.

Ammattiryhmittäin tarkastellaan miesten ja naisten välisiä eroja työstressin kokemisessa sekä vuosien mittaan mahdollisesti tapahtuneita muutoksia.

TAULUKOSSA 1 esitetään ammattiryhmäjakauman muutokset tarkasteluajankohtana. Kuten taulukosta havaitaan, ovat tutkijat ja opettajat selvästi asiantuntijoita suurempia ryhmiä Tieteentekijöiden liiton jäsenistössä. Taulukoissa 2–4 esitetään muutoksia ammattiryhmittäin.

Taulukko 1: Ammattiryhmät 1998–2010, prosenttiosuudet

	1998	2001	2004	2007	2010
Tutkija	39	40	39	41	45
Opettaja	39	36	38	34	31
Asiantuntija	20	22	21	23	23

Tutkijoiden osuus on vuosien mittaan noussut ja vastaavasti opettajien määrä on vähentynyt. Osaltaan tämä heijastaa yliopistoissa tapahtunutta merkittävää muutosta, jossa etenkin assistenttien lukumäärä on selvästi vähentynyt. KOTA-tietokannan mukaan vuonna 1998 Suomen yliopistoissa assistentit tekivät 1530 henkilötyövuotta. Assistenttien määrä väheni alle puoleen vuoteen 2009 mennessä, joka on viimeinen vuosi, jolloin Kota-tietokannasta löytyy nimiketietoja. Tuolloin assistentteja työskenteli 777. Samaan aikaan väitöskirjaa päätyönään tekevien tutkijakoulutettavien henkilötyövuodet lisääntyivät yli tuhannella (1328>2377). Yliopistojen henkilöstörakenteessa on siis tapahtunut selvä muutos, joka heijastuu myös liiton jäsenrakenteeseen. Vuodesta 1998 lähtien naisten osuus liiton yliopistosektorilla työskentelevistä tutkijoista on selvästi kasvanut ja tutkijoiden keski-ikä on noussut. Väitelleiden tutkijoiden osuus on lähes kaksinkertaistunut tarkasteltavalla ajanjaksolla. (TAULUKKO 2.)

Taulukko 2: Perustietoja tutkijoista 1998–2010

	1998	2001	2004	2007	2010
	n=549	n=550	n=618	n=522	n=543
Naisia, %	52	55	60	60	63
Tohtori, %	28	38	39	47	55
Keski-ikä, v	34,9	36	36,2	37,4	38,9
Määräaikaisia, %	96	93	94	92	90

Koulutustason noususta huolimatta määräaikaisuus on edelleen suuri epäkohta tutkimustehtävissä työskenteleville. Muualla sivistyneessä yhteiskunnassa tutkimustehtäviä hoidetaan pääasiassa pysyvien palvelussuhteiden turvin, mutta yliopistomaailma näyttää tältä osin melkoiselta anomialialta. Tohtorin tutkinto ei näytä olevan suurikaan etu vakinaisen tutkimustehtävän saavuttamiseksi. TTL:n kyselyyn vastanneista

yliopistoissa työskentelevistä väitelleistä tutkijoista ainoastaan joka seitsemäs (15 %) oli vakinaisessa palvelussuhteessa vuonna 2010. Tämä saattaa osaltaan selittää Suomen Akatemian tilaaman Suomen tieteen tila ja taso 2009 -raportin havaintoa, jonka mukaan suomalaisen tutkimuksen taso oli menettänyt suhteellista asemaansa kansainvälisesti. Yliopistot eivät näytä sitoutuvan tutkijoihinsa, joten tutkijoiden aika kuluu rahoituksen hakemiseen, mikä on poissa varsinaisen tutkimuksen tekemisestä. Tutkijoiden pitäminen määräaikaissa tehtävissä tarkoittaa sitä, että riskin työsuhteesta kantaa yksittäinen työntekijä, jonka palvelussuhteen jatko riippuu siitä onnistuuko hän saamaan itselleen ja/tai tutkimusryhmälleen rahoitusta. Yliopistot eivät halua osallistua riskin kantamiseen, joskin rahoitusta saaneiden tutkimusprojektien yleiskustannusosuudet ns. overheadit yliopistoille kuitenkin kelpaavat. Kokonaiskustannusmallia pohditaan tarkemmin esimerkiksi valtiovarainministeriön työryhmämuistiossa 9/2007.

Naisten osuus opettajista on hieman lisääntynyt ja keski-ikä on myös opettajien osalta selvästi noussut. Tohtorintutkinnon suorittaneiden osuus on lähes kaksinkertaistunut ajanjakson aikana. (TAULUKKO 3.)

Taulukko 3: Perustietoja opettajista 1998–2010

	1998	2001	2004	2007	2010
	n=541	n=497	n=606	n=433	n=368
Naisia, %	49	51	54	55	55
Tohtori, %	42	48	54	65	82
Keski-ikä, v	39,1	40,1	41,2	43,4	46,9
Määräaikaisia, %	89	90	83	75	57

Palvelussuhteissa on nähtävissä positiivinen kehitys, sillä vakinaisissa tehtävissä työskentelevien määrä on lisääntynyt. Silti määräaikaisten osuus on vieläkin aivan liian korkea. Kun tarkastellaan pelkästään tohtorin tutkinnon suorittaneiden palvelussuhteita, ovat ne hieman useammin pysyviä kuin alemmilla koulutustasoilla. Väitelleistä opettajista 47 % työskenteli vakinaisessa palvelussuhteessa vuonna 2010. Osaltaan tähän on vaikuttanut aiemmin asetuksella määräaikaiksi säädettyjen yliassistenttien tehtävien muuttaminen yliopistonlehtoreiksi. Nämä vakanssit ovat useimmiten vakinaisia. Koulutuksen järjestäjänä yliopistot poikkeavat kuitenkin selvästi muista oppilaitoksista, joissa pysyviä perustehtäviä, joiksi opettaminenkin ilmeisesti voidaan katsoa, hoidetaan toistaiseksi voimassa olevissa palvelussuhteissa.

Myös muiden asiantuntijoiden keski-ikä on tarkasteluajanjaksolla noussut ja tohtorin tutkinnon suorittaneiden määrä yli kaksinkertaistunut (TAULUKKO 4). Vaikka asiantuntijatohtoreiden osuus onkin selvästi matalampi kuin tutkijoilla ja opettajilla, on se kuitenkin moninkertainen suomalaisiin työmarkkinoihin verrattuna. Asiantuntijat ovat monipuolisesti erilaisissa tietopalvelu-, hallinto- ja johtotehtävissä työskenteleviä.

Taulukko 4. Perustietoja asiantuntijoista 1998–2010

	1998	2001	2004	2007	2010
	n=283	n=305	n=335	n=292	n=272
Naisia, %	70	73	75	70	72
Tohtori, %	12	19	18	24	27
Keski-ikä, v	42,7	42,9	44,1	46	47,4
Määräaikaisia, %	45	46	44	34	29

Määräaikaisten asiantuntijoiden osuus on selvästi pienentynyt. Asiantuntijatehtävissä työskentelevien osalta tohtorin tutkinnon suorittaminen näyttää jopa vaikeuttavan pysyvän työpaikan saamista. Vuonna 2010 liiton jäsenkyselyyn vastanneista kaikista yliopistosektorilla työskentelevistä asiantuntijoista 29 % toimi määräaikaisissa työsuhteissa, mutta väitelleistä asiantuntijoista peräti 42 % oli määräaikaisia. 58 % yliopistojen väitelleistä asiantuntijoista työskenteli vakinaisessa palvelussuhteessa, kun ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneista asiantuntijoista kolme neljästä (75 %) työskenteli pysyvissä tehtävissä vuonna 2010. Asiantuntijoiden työsuhteet poikkeavat siten opettajista ja tutkijoista, joissa tohtorin tutkinnon suorittaneet olivat hieman useammin pysyvissä tehtävissä.

Haitallinen työstressi

Yleiset stressintuntemukset ovat lisääntyneet jonkin verran vuodesta 2004 lähtien. Paljon tai erittäin paljon stressiä kokeneiden määrä lisääntyi viisi prosenttiyksikköä (32 % > 37 %) vuoteen 2010 mennessä. Yleisiä stressintuntemuksia voivat kuitenkin aiheuttaa myös muut kuin työhön liittyvät tekijät. Koska kyselyissä haluttiin paneutua syvällisemmin nimenomaan työstä aiheutuvien kuormitustekijöiden kartoittamiseen, tarkastelu kiinnitettiin vastaajien haitalliseksi kokemaan työstressiin. Jäsenkyselyissä haitallisen työstressin mittaamiseen liittyvien osioiden kehittämissä on hyödynnetty Uuden Seelannin yliopistojen henkilöstölle tehtyjä kyselyitä (Boyd & Wylie 1994, Chalmers 1998). Kyselyissä vastaajia pyydettiin arvioimaan viisiportaisella asteikolla haitallista työstressiä (*Kuinka usein seuraavat asiat aiheuttavat haitalliseksi kokemaasi työstressiä?*)

Seuraavassa kuviossa esitetään haitallisen työstressin yleisyys vuonna 2010. KUVIOSSA 1 esitetään niiden vastaajien osuudet, jotka ovat arvioineet työstressitekijän aiheuttavan usein tai lähes koko ajan haitalliseksi koettua työstressiä. Osuuksia laskettaessa on jätetty pois ne, jotka ovat ilmoittaneet, ettei tekijää esiinny tai se ei ole relevantti heidän työtehtävässään. Esimerkiksi hallintotehtävissä työskenteleville tutkimuksen tekeminen ei useinkaan kuulu työhön, eikä se siten aiheuta haitallista työstressiä. Vuoden 2010 yleiskuva on jatkossa taso, johon työstressitekijöissä tapahtuneita vuosittaisia muutoksia verrataan ammattiryhmittäin.

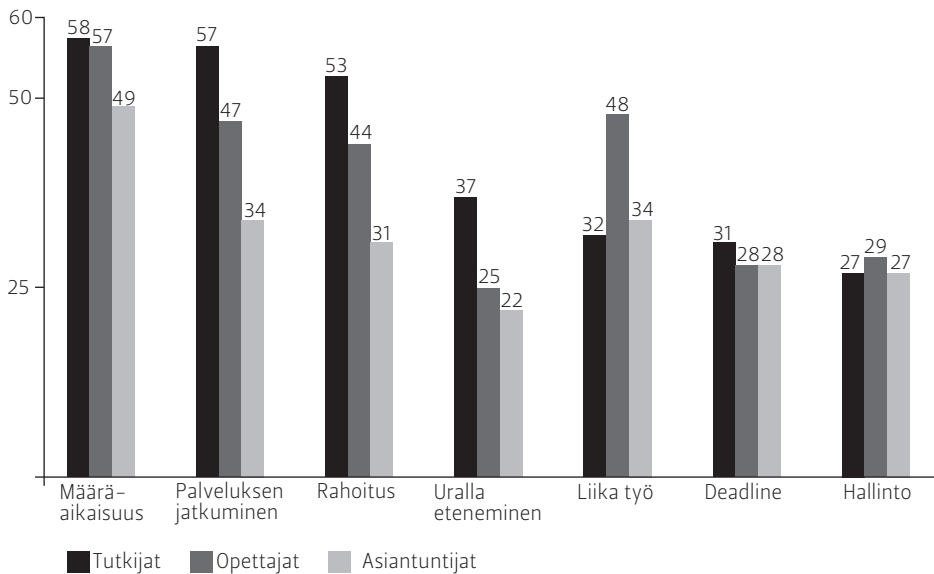

Kuvio 1. Haitallisen työstressin lähteet yliopistosektorilla vuonna 2010, prosentteina, (usein tai lähes koko ajan haitallista työstressiä aiheuttavat tekijät)

Määräaikaisuus, palvelussuhteen jatkumisen epävarmuus sekä rahoituksen hankkiminen aiheuttivat 2010 lähes puolelle yliopistosektorilla työskentelevistä haitalliseksi koettua työstressiä usein tai lähes koko ajan. Tämä kuvastaa valittavan hyvin yliopistomaailman nykytodellisuutta. Nämä työstressitekijät saattavat olla yliopistotyölle tyypillisiä tekijöitä, joiden suhteen yliopistot erottuvat muista työpaikoista. Liiallinen työmäärä on useimmissa työelämän stressitutkimuksissa nostettu yhdeksi merkittäväksi kuormitustekijäksi, joka ei ole työpaikkaspesifi.

Muiden työstressitekijöiden osalta vastauksissa on enemmän hajontaa. On oletettavaa, että suuri vaihtelu muissa työstressitekijöissä selittyy yliopiston ammattiryhmien toimenkuvien erilaisuudella. Kuten KUVIOSTA 2 havaitaan, ammattiryhmien välillä on todella selviä eroja haitallisen työstressin yleisyydessä. Kuviossa on esitetty eri ammattiryhmien tärkeimmät työstressitekijät. Työstressi ei siis yliopistotyössä ole yksittäinen kokonaisuus, vaan vaihtelee merkittävästi ammattiryhmittäin.

Tutkijoiden osalta epävarmuus määräaikaisen palvelussuhteen jatkumisesta ja rahoituksen hankkiminen ovat selvästi tärkeimpiä haitallisen työstressin aiheuttajia. Opettajille eniten stressiä aiheuttavat puolestaan määräaikaisuus, liiallinen työmäärä, palvelussuhteen jatkumisen epävarmuus sekä rahoituksen hankkiminen. Asiantuntijoiden osalta työstressi hajaantuu muita enemmän. Määräaikaisuus on asiantuntijoi-

Kuvio 2. Yleisimmät haitallisen työstressin aiheuttajat ammattiryhmittäin vuonna 2010, usein tai lähes koko ajan haitallista työstressiä aiheuttavat tekijät, prosentteina

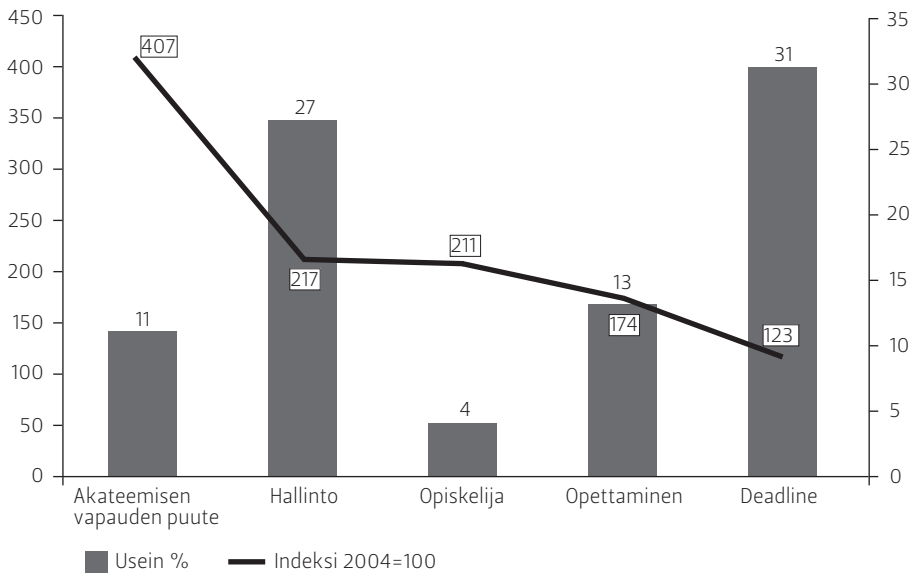
lakin selvästi yleisin haitallisen työstressin aiheuttaja. Tämä osoittaa osaltaan asiantuntija-luokittelun monimuotoisuutta.

Vuosien 2004 ja 2010 välisenä aikana työstressitekijöissä on tapahtunut selviä muutoksia. Koko aineiston tasolla huomataan seuraavat tilastollisesti merkitsevät muutokset: rahoituksen hankkimisen aiheuttama stressi on lisääntynyt (41 % > 46 %), deadline-stressi on lisääntynyt (26 % > 30 %), hallintotehtävien stressaavuus on lisääntynyt (21 % > 27 %), ammatillisen kehittymisen vaatimusten aiheuttama stressi on vähentynyt (18 % > 14 %), kontrollin puute omaa työtä kohtaan on lisääntynyt (9 % > 12 %), samoin kuin akateemisen vapauden puute (8 % > 12 %). Seuraavaksi tarkastellaan asiaa tarkemmin ammattiryhmittäin.

Haitallisen työstressin muutokset tutkijoilla. Tutkijoiden opetus- ja hallintotehtävät ovat selvästi yleistyneet vuosien varrella. Kun vuonna 2004 lähes kolmasosa (32 %) tutkijoista sanoi, ettei opetus ollut relevantti tekijä heidän työssään, on opetusta antamattomien tutkijoiden osuus laskenut alle viidennekseen (19 %) vuoteen 2010 mennessä. Samansuuntainen kehityskulku on havaittavissa myös opiskelijoiden aiheuttaman stressin osalta, sillä lähes kolmannes (32 %) tutkijoista ei katsonut opiskelijoiden olevan relevantti työstressin lähde vuonna 2004, kuusi vuotta myöhemmin enää viidennes (20 %) oli tätä mieltä. Suurin muutos on kuitenkin tapahtunut hallintotehtävissä. Lähes puolelle (45 %) tutkijoista hallintotehtävät eivät olleet relevantteja heidän työssään vuonna 2004, kuusi vuotta myöhemmin osuus oli enää noin viidennes (22 %).

Suurimmat ja tilastollisesti merkitsevät muutokset tutkijoiden haitalliseksi koke-
man työstressin aiheuttajissa vuosien 2004 ja 2010 välisenä aikana liittyvät akateemi-
seen vapauteen, hallintotehtäviin, opiskelijoihin, opettamiseen sekä määräaikoihin.
Muiden työstressitekijöiden osalta vuosien välillä ei tilastollisesti merkitseviä muu-
toksia ollut havaittavissa.

Seuraavassa kuviossa esitetään sekä muutoksen suuruus vuosien 2004 ja 2010 vä-
lillä, että se, kuinka suuri osa tutkijoista katsoi työstressitekijän aiheuttavan usein tai
lähes koko ajan haitalliseksi koettua työstressiä vuonna 2010. Indeksiviivalla tarkas-
tellaan muutosta vuosien välillä siten, että vuoden 2004 tilannetta kuvataan luvulla
100. Esimerkiksi deadline osalta indeksi 123 kertoo, että vuoden 2010 kyselyssä on
23 % enemmän niitä, jotka ovat arvioineet tekijän aiheuttavan usein tai lähes koko ajan
haitallista työstressiä. Suhteellisesti ottaen eniten on noussut akateemisen vapauden
puutteen merkitys haitallisen työstressin aiheuttajana. Akateemisen vapauden puutet-
ta usein haitallisena työstressitekijänä kokevien määrä on yli nelinkertaistunut vuosi-
en 2004 ja 2010 välisenä aikana. Hallintotehtäviä ja opiskelijoita haitallisen työstressin
lähteinä usein kokevien määrä on yli kaksinkertaistunut samassa ajassa.

Kuvio 3. Tutkijoiden haitallisen työstressin muutokset vuosien 2004-2010 välillä sekä vuoden 2010 usein tai lähes koko ajan haitallista työstressiä kokeneiden osuus prosentteina

Vaikka suurimmat muutokset ovatkin kohdistuneet yllä mainittuihin tekijöihin, on syytä muistaa, että haitallisen työstressin yleisimmät aiheuttajat liittyivät määräaika-
suuksiin ja rahoitukseen (kuvio 2). Akateemisen vapauden puutteen stressaavuuden

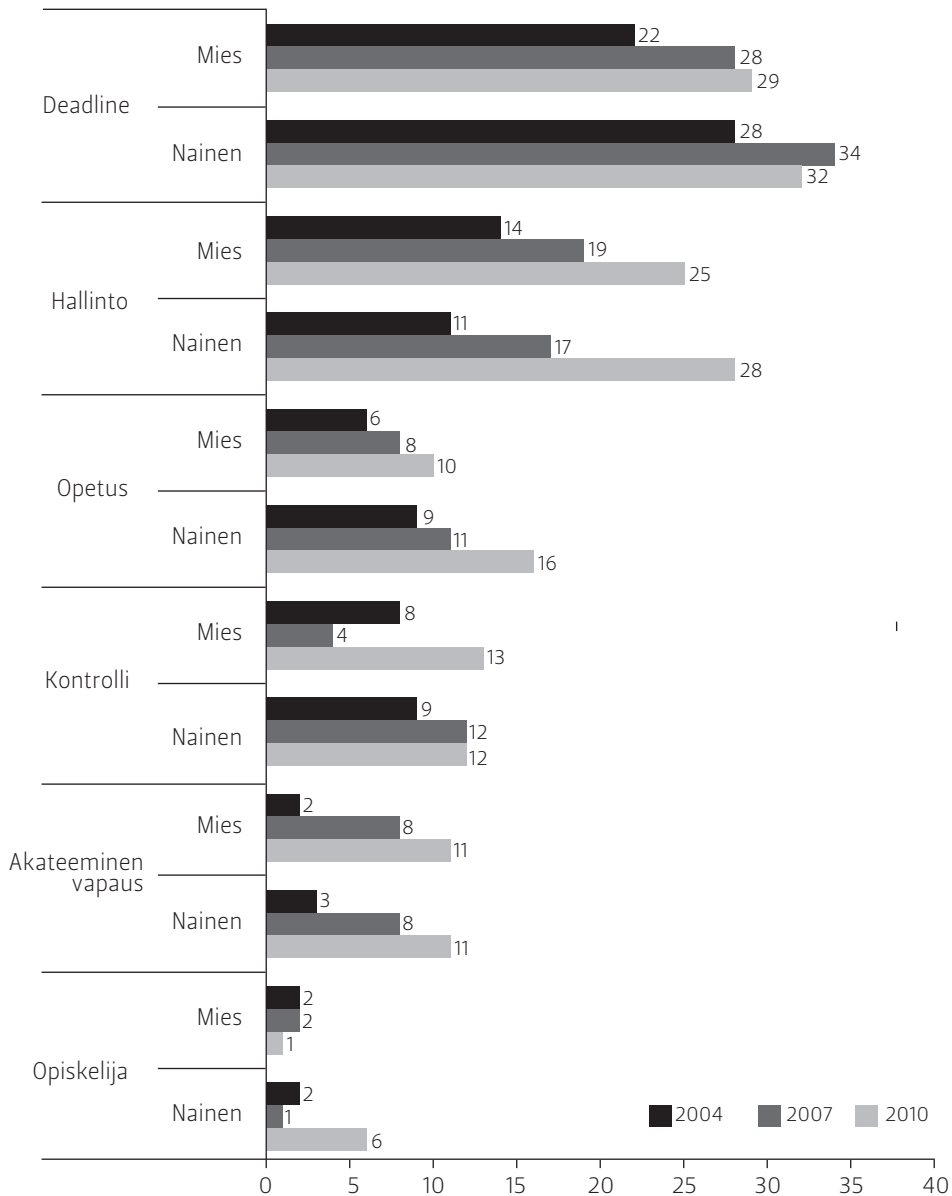
nelinkertaistumisen jälkeenkin vain 11 % tutkijoista ilmoitti pitävänsä sitä usein tai lähes koko ajan heille haitallista työstressiä aiheuttavana tekijänä. Suunta on kuitenkin huolestuttava ja fantastista yliopistouudistusta on seurattava jatkossa tarkasti. Yliopistolaissa on määritelty yliopistojen perustehtävät ja tutkimuksen vapaus on yksi erittäin merkittävä tekijä. Hallintotehtävien ja opettamisen lisääntyminen viittaa siihen, että tutkijoiden osalta ollaan käymässä kamppailua siitä, millainen tutkijan työnkuva oikein on.

Osaltaan tähän tutkijoiden kuormittamiseen muilla kuin tutkimustehtävillä on vaikuttanut ”kaikki tutkivat ja opettavat” -ideologia samoin kuin assistenttien vakanssien häviäminen ja muuttuminen entistä enemmän nuoremman tutkijan toimiksi. Assistenttien aiemmin hoitamat tehtävät eivät kuitenkaan ole minnekään hävinneet, vaan ne näyttävät valuneen tutkijoiden hoidettavaksi. Erona on vain sitten se, että aiemmin valtaosa assistenttien viroista oli viisivuotisia, mutta nyt nuorempien tutkijoiden määräykset ovat lyhyempiä ja korkeintaan neljän vuoden mittaisia. Näiden vakanssien piti olla puhtaasti jatkotutkimukseen keskittyviä työpaikkoja, mutta näyttää siltä, että näin asia ei suinkaan ole.

Kysyttäessä kontaktiopetuksen ja opiskelijoiden ohjauksen määrän kehittymistä edellisen kahden vuoden aikana, noin joka kolmas (34 %) tutkija ilmoitti, ettei ollut hoitanut tällaisia tehtäviä kahden edellisen vuoden aikana. Opetus- ja ohjaustehtäviä tehneistä tutkijoista lähes kolmannes (29 %) ilmoitti kontaktiopetuksen määrän lisääntyneen ja lähes puolet (49 %) opiskelijoiden ohjauksen määrän lisääntyneen kahden edeltävän vuoden aikana. Osuudet olivat samanlaisia niin tohtorin tutkinnon suorittaneilla kuin maisterin tutkinnon suorittaneillakin. Opetustaakkaa on siten selvästi siirretty tutkijoille.

Vuosien 2004 ja 2010 välisenä aikana tutkijoiden kokemassa haitallisen työstressin yleisyydessä on tilastollisesti merkitseviä sukupuolittaisia eroja opetuksen, hallinnon, opiskelijoiden, määräraajojen, kontrollin ja akateemisen vapauden puutteen osalta kuten KUVIOSTA 4 havaitaan. Lähes kaikkien työstressitekijöiden osuus on selvästi kasvanut. Vapaa tieteellinen tutkimus, jota voidaan pitää yhtenä akateemisen vapauden kulmakivenä, on Suomessa haluttu suojella lainsäädännöllä niin yliopistolaissa kuin perustuslaissakin, jossa on haluttu turvata myös ylimmän opetuksen vapaus. Akateemisen vapauden puutteen merkityksen lisääntyminen haitallisen työstressin aiheuttajana voi viestiä siitä, että tämä vapaus on uhattuna. Kehityskulku on huolestuttava.

Kuviossa 4 raportoitujen työstressitekijöiden lisäksi sukupuolittain oli tilastollisesti merkitseviä eroja vuoden 2010 osalta lähes kaikissa stressitekijöissä: rahoituksen hankkiminen (miehet 44 %, naiset 58 %), uralla eteneminen (miehet 28 %; naiset 42 %), liiallinen työmäärä (miehet 27 %; naiset 35 %), työn keskeytykset (miehet 18 %; naiset 28 %), ohjauksen puute (miehet 16 %; naiset 22 %), tunnustuksen puute (miehet 15 %; naiset 29 %), palautteen saamattomuus (miehet 15 %; naiset 27 %), muiden odotukset (miehet 11 %; naiset 18 %) sekä ammatillisen kehittymisen vaatimukset (miehet 8 %, naiset 19 %). Näiden tekijöiden osalta ei vuosien välillä ole kuitenkaan tapahtunut ti-

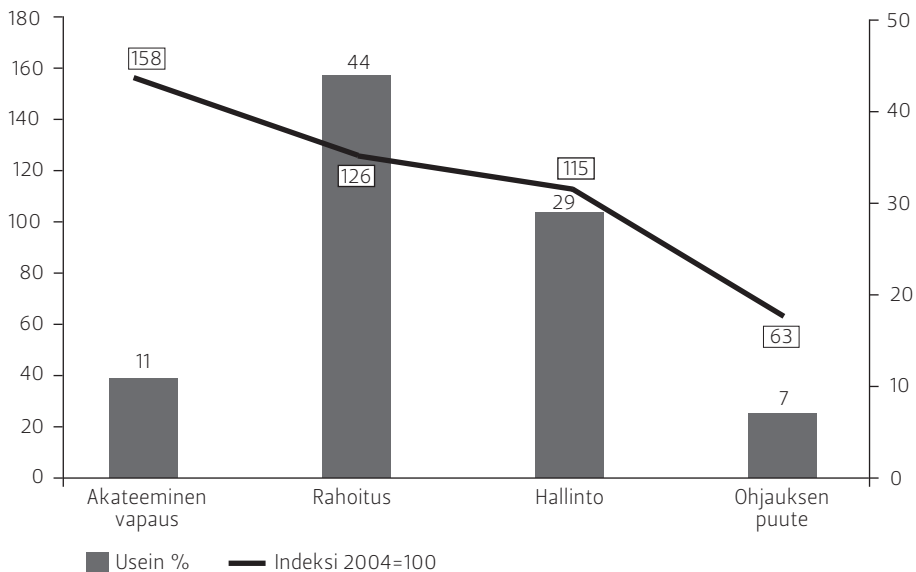
Kuvio 4. Tutkijoiden työstressimuutokset 2004-2010 sukupuolittain, prosentteina

lastollisesti merkitseviä muutoksia. Suuret sukupuolittaiset erot viittaavat ongelmiin tutkijatehtävissä. Osa eroista saattaa selittyä naisten ja miesten erilaisella koulutustasolla, mutta kaikkea se ei selitä. Kokonaisuudessaan tutkimustehtävissä työskentelevät naiset kokevat selvästi useammin haitallista työstressiä eri tekijöiden osalta. Asiaan on syytä kiinnittää erityistä huomiota. Osaltaan tämä kuvastaa aiemmissakin

tutkimuksissa havaittuja naisten tutkijanuralla etenemisen ongelmia.

Haitallisen työstressin muutokset opettajilla. Kuviossa 2 esitettiin opettajien yleisimmät työstressitekijät. Yleisimmin työstressiä aiheuttavina tekijöinä esiin nousivat määräaikaisuus, liiallinen työmäärä, palvelussuhteen jatkumisen epävarmuus sekä rahoituksen hankkiminen. Liiallisen työmäärän osalta opettajat erottuivat selvästi muista ammattiryhmistä. Opettajien osalta työstressitekijöissä on tapahtunut vuosien 2004 ja 2010 välillä tilastollisesti merkitseviä muutoksia akateemisen vapauden, rahoituksen hankkimisen, hallintotehtävien sekä ohjauksen puutteen osalta. Näkemys akateemisen vapauden puutteesta haitallisena työstressitekijänä on lisääntynyt 58 % ja rahoituksen hankinnan stressaavuus 26 % vuoden 2004 tilanteeseen verrattuna. Hallintotehtävät aiheuttavat usein haitalliseksi koettua työstressiä 15 % yleisemmin vuonna 2010, sen sijaan ohjauksen puutteen merkitys työstressin aiheuttajana on vähentynyt 37 %. Osaltaan tähän on vaikuttanut se, että tohtorin tutkinnon suorittaneiden osuus opettajista on vuosien varrella selvästi kasvanut. Kokonaisuudessaan opettajien haitalliset työstressitekijät näyttävät olevan suhteellisen vakiintuneita, mikä viittaa siihen, että opettajien tehtävissä ei tarkasteltavana olevana ajanjaksona ole tapahtunut merkittäviä muutoksia parempaan tai huonompaankaan suuntaan.

Vaikka työstressi ei olekaan muuttanut muotoaan, näyttävät tehtävät kuitenkin muuttuneen. Opettajat olivat ainoa ammattiryhmä, joilla kotona iltaisin tehtävien tõi-

Kuvio 5. Opettajien haitallisen työstressin muutokset vuosien 2004–2010 välillä sekä vuoden 2010 usein tai lähes koko ajan haitallista työstressiä kokeneiden osuus prosentteina

den määrä on tarkasteluajanjaksolla lisääntynyt. Vähintään kahtena iltana kotonaan työskentelevien opettajien määrä on noussut 58 %:sta 66 %:iin. Tämä vahvistaa tulkin-
taa työn liiallisesta kuormituksesta.

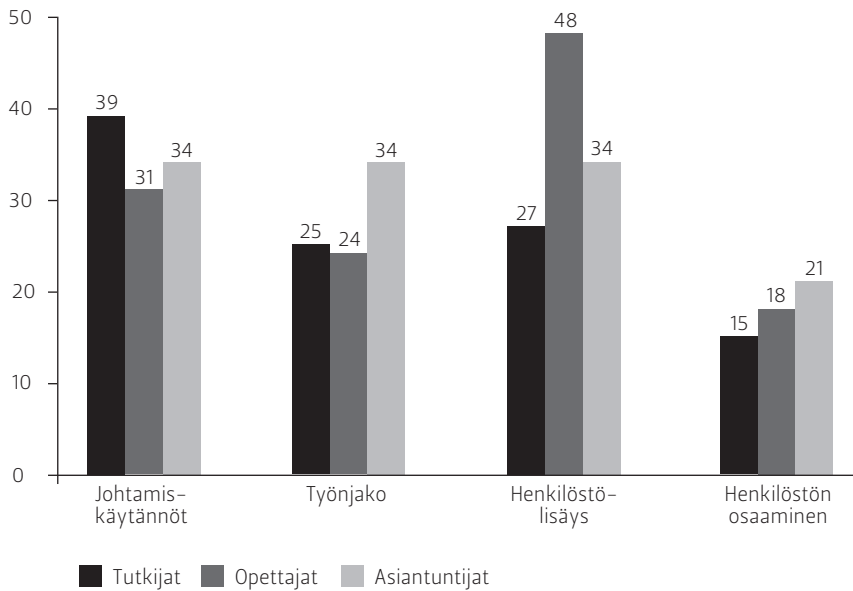
Sukupuolten välillä on joitakin eroja haitallisen työstressin kokemuksissa vuonna 2010: Hallinto (miehet 32 %; naiset 26 %), tunnustuksen puute (miehet 17 %; naiset 21 %), tutkimuksen tekeminen (miehet 13 %; naiset 29 %); ammatillisen kehittymisen vaatimukset (miehet 8 %; naiset 18 %), kontrollin puute (miehet 8 %; naiset 13 %), työ-tilojen puutteet (miehet 6 %; naiset 13 %), ohjauksen puute (miehet 2 %; naiset 11 %) sekä opiskelijat (miehet 2 %; naiset 5 %). Suurin ero liittyy tutkimuksen teon stressaavuuteen. Naisista yli kaksi kertaa suurempi osa koki tutkimuksen teon usein tai lähes koko ajan haitallisen työstressin lähteenä. Nämä tulokset ovat myös yhteydes-
sä jo edellä mainittuun naisten urakehityksen ongelmiin. On mahdollista, että tut-
kimuksen stressaavuus liittyy tutkimusmahdollisuuksien puutteeseen, jolloin paine
sekä opettaa että tutkia selittäisi eroja.

Haitallisen työstressin muutokset asiantuntijoilla. Asiantuntijoiden osalta vuosien varrella ei ole tapahtunut suuriakaan muutoksia eri tekijöiden aiheuttamassa stres-
sissä. Ainoat tilastollisesti merkitsevät erot vuosien välillä ovat deadline kuormitta-
vuuden lisääntyminen 15 %. Vuonna 2010 hieman yli neljännes (28 %) asiantuntijoista
koki deadline usein tai lähes koko ajan haitallista työstressiä aiheuttavana tekijänä.
Toinen muutos on tapahtunut ammatillisen kehittymisen vaatimuksena, jonka stres-
saavuus on vähentynyt 47 %. Joka yhdeksäs (11 %) asiantuntija koki vaatimukset am-
matillisesta kehittymisestä usein tai lähes koko ajan haitallisen työstressin lähteenä
marraskuussa 2010. Sukupuolten välillä ei ollut eroja vuonna 2010. Tämä kuvastaa
hyvin selvästi sitä, että asiantuntijatehtävissä työskentelevien osalta työstressitekijät
ovat vakiintuneet.

Työhyvinvoinnin parantaminen

Haitallista työstressiä aiheuttavien tekijöiden kartoituksen lisäksi Tieteentekijöiden
liiton kyselyissä on jäsenistöä pyydetty pohtimaan sellaisia rakenteellisia tekijöitä,
joiden muuttaminen voisi parantaa yliopistolaisten työhyvinvointia. Ylivoimaisesti
tärkeimpänä asiana nähdään palvelussuhteen jatkumiseen liittyvät tekijät. Kyselyissä
työhyvinvoinnin parantamista selvitettiin myös ihmisten oman lähityöyhteisön nä-
kökulmasta ja pyydettiin arvioita siitä mitkä tekijät parantaisivat heidän omaa työhy-
vinvointiaan.

Seuraavassa kuviossa esitetään vuoden 2010 arvioita työhyvinvoinnin paranta-
miseksi ammattiryhmittäin. Kuviossa esitettyjen tekijöiden lisäksi työhyvinvointia
parantaisivat jäsenistön mielestä muun muassa työyhteisön kommunikaation pa-
rantaminen (35 %), esimiehen tuen lisääminen (29 %), palkitsemisen parantaminen
(24 %) ja materiaalien olojen parantaminen (16 %). Näissä näkemyksissä ei ollut ero-

Kuvio 6. Työhyvinvointia paljon parantavat tekijät ammattiryhmittäin 2010, prosentteina

ja ammattiryhmien välillä.

E erityisen huomionarvoinen on opettajien näkemys henkilöstön määrän lisäämisestä merkittävänä omaa työhyvinvointia parantavana tekijänä. Tämä tulos tukee aiemmin esitettyä arviota opettajien työmäärän kasvamisesta aivan liian suureksi. Asiantuntijoiden näkemys työnjaon selkeyttämisestä sekä muun henkilöstön osaamisen lisäämisestä omaa työhyvinvointia parantavana tekijänä poikkeaa selvästi opettajien ja tutkijoiden mielipiteistä.

Tutkijoiden näkemys työhyvinvoinnin parantamisen keinoista on hieman muuttunut vuosien 2004 ja 2010 välisenä aikana. Nämä muutokset koskevat työnjaon selkiyttämistä (20 % > 25 %), henkilöstön lisäämistä (21 % > 27 %) sekä palkitsemista (32 % > 24 %). Palkitsemisen parantaminen omaa työhyvinvointia parantavana tekijänä on menettänyt merkitystään, mutta kun asiaa tarkastellaan sukupuolittain, huomataan merkittävä ero. Vuonna 2004 miehistä 34 % katsoi palkitsemisen parantamisen parantavan paljon heidän omaa työhyvinvointiaan ja 2010 enää vain viidennes (20 %) oli samaa mieltä. Naisista puolestaan vuonna 2004 hieman alle kolmannes (31 %) katsoi palkitsemisen parantavan heidän työhyvinvointiaan ja vuonna 2010 reilu neljännes (26 %) oli samaa mieltä. Naisten osalta muutos on siis ollut selvästi pienempi ja yksi tärkeä selitys saattaa olla ongelmat palkkausjärjestelmien soveltamisessa.

Opettajien työhyvinvoinnin parantamista koskevat arviot ja niissä tapahtuneet muutokset tutkimusajanjakson aikana eivät ole samanlaisia kuin tutkijoilla. Muutoksia näkemyksissä työhyvinvoinnin parantamisen keinoihin on tapahtunut sekä työn-

jaon selkiytyksessä (35 % > 24 %) että henkilöstön lisäämisessä (53 % > 48 %). Tilanne näyttäisi muuttuneen parempaan suuntaan, sillä entistä pienempi osa katsoo näiden tekijöiden parantavan heidän omaa työhyvinvointiaan. Toki on muistettava, että opettajat ovat henkilöstön lisäämisen osalta selvästi omassa luokassaan muihin ammattiryhmiin verrattuna. Miesten ja naisten asenteiden muutos palkitsemiseen tutkimusajankohtana poikkeaa toisistaan. Vuonna 2004 miehistä kolmannes (33 %) ja naisista hieman useampi (34 %) katsoi palkitsemisen parantavan paljon työhyvinvointiaan. Kuusi vuotta myöhemmin miehistä enää vain kuudennes (16 %) katsoi palkitsemisellä olevan yhtä suuren merkityksen, mutta naisista vielä 29 % katsoi palkitsemisen parantavan heidän työhyvinvointiaan.

Asiantuntijoiden osalta ainoa merkitsevä muutos on vuosien varrella tapahtunut siinä, että vuonna 2004 vielä 41 % katsoi esimiehen johtamiskäytäntöjen parantavan paljon työhyvinvointia, ja kuusi vuotta myöhemmin vastaava osuus oli 34 %. Miesten ja naisten näkemykset eivät poikenneet toisistaan.

Minne menet yliopisto?

Tieteentekijöiden liiton jäsenkyselyiden perusteella muodostuva kuva yliopistoista työnantajana antaa aiheen kysyä, ovatko yliopistot järjestäneet toimintansa siten, että eettisiä periaatteita noudatetaan. Useiden vuosien ajan havaitut ja jopa pahenevat ongelmat viittaavat siihen, että näin ei välttämättä ole.

Yliopistoja kohdanneet suuret muutokset heijastuvat voimakkaasti yliopistojen henkilöstön työtehtäviin ja työn stressaavuuteen. Yleisellä tasolla yliopistotyöstä puhuminen ei anna kuitenkaan riittävää kuvaa muutoksista. Vapaan tieteellisen tutkimuksen ja siihen perustuvan korkeimman opetuksen tyyssijassa haitallinen työstressi ilmenee monin eri tavoin. Työstressi vaihtelee työtehtävittäin - tutkijoiden, opettajien ja muiden asiantuntijoiden työstressi on luonteeltaan erilaista. Opettajien ja tutkijoiden työstressiä aiheuttavat tekijät ovat varsin selkeästi tulkittavissa, mutta asiantuntijoiden osalta tilanne on monimutkaisempi. Asiantuntijat eivät ole niin selkeästi yhtenäinen ammattiryhmä kuin tutkijat ja opettajat, vaan heidän tehtävänsä ovat hyvin erilaisia, mikä osaltaan selittää suurempaa vaihtelua työstressin ilmenemisessä ja sitä aiheuttavissa tekijöissä.

Vuodesta 2004 lähtien suurimmat yliopistotyön muutokset näyttävät kohdistuneen tutkijoihin. Heitä ovat kohdanneet suurimmat muutokset työtehtävissä ja myös haitallista työstressiä aiheuttavissa tekijöissä. Opettajien ja asiantuntijoiden osalta työstressitekijöissä tapahtuneet muutokset ovat olleet selvästi pienempiä kuin tutkijoilla.

Tutkijoiden työ näyttää selvästi olevan murroksessa ja heidän vastuulleen on siirretty entistä enemmän muita kuin tutkimustehtäviä. Tässä voi olla yksi syy siihen, että Suomen Akatemian teettämän Suomen tieteen tila ja taso -raportin mukaan Suomi on kansainvälisesti jäämässä tieteellisessä tutkimuksessa jälkeen etenkin muista Pohjoismaista.

Tutkijoiden työssä yhdistyvät työtehtävien määräaikaisuuden ongelmat koulutus-
tasosta riippumatta, jatkuva paine rahoituksen hankintaan sekä uranäkymien epä-
selvyys ja epävarmuus. Kun tähän yhdistyy vielä tutkijoiden kuormittaminen hallin-
totehtävillä sekä opetuksen ja ohjauksen lisääntymisellä, ei tilanne näytä kovinkaan
ruusuiselta yliopistojen tutkijoille. Jos kehitys jatkuu tämänkaltaisena, suomalaisen
tieteen edistyminen ja tason nousu tulee jäämään vain haavekuvaksi.

Sukupuolten väliset erot haitallisen työstressin ilmentymisessä tutkijoiden osal-
ta ovat erittäin suuret ja viittaavat mahdollisiin ongelmiin naisten uralla etenemiseen
liittyen. Myös opettajien osalta oli viitteitä samankaltaisista ongelmista.

Työorganisointiin liittyvät kysymykset esimieheltä saatavine tukineen ja esimie-
hen johtamiskäytäntöjen parantamiseen ovat keskeisiä tekijöitä, joilla voidaan tukea
korkeasti koulutettuja akateemisia asiantuntijoita. Työhyvinvoinnin parantamisen
samoin kuin haitallisen työstressin ehkäisemisen osalta kyse on pääasiassa rakenteel-
lisista tekijöistä, kuten perusteettomista määräaikaisuuksista.

Kun muualla tutkimusmaailmassa tutkimusta tehdään pysyvässä palvelussuhteis-
sa, yliopistot näyttävät edelleen uskovan määräaikaisuuden tuottamaan nöyryyteen.
Kun yliopistot yksityistämisen myötä ovat vain työpaikkoja toisten joukossa, eivät yli-
opistot voi pärjätä, jos ne jatkavat henkilöstönsä kohtelua entisen valtionhallinnon
alamaismentaaliteettiin nojaten. Yliopistolaiset voivat äänestää myös jaloillaan ja siir-
tyä muihin työtehtäviin ja muille työnantajasektoreille. Viitteitä ja tutkimustuloksia
tästä on jo olemassa.

LÄHTEET

- Boyd, S. & Wylie, C. (1994). *Workload and stress in New Zealand universities*. (NZCER and AUS-
NZ).
- Chalmers, A. (1998). *Workload and stress in New Zealand Universities, a followup on the 1994
study*. (NZCER & AUSNZ).
- Lock, G & Lorenz, C. (2007). *Revisiting the university front*. *Studies in Philosophy and Education*
26 (3), 405–418.
- Mäntylä, H. (2007). *On "good" academic work. Practicing respect at close range*. (Acta univer-
sitarum oeconomicarum Helsinkiensis 306. Helsinki).
- Puhakka, A. & Rautopuro J. (2001). *Pätkillä tieteen huipulle. Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely
2001*. Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka, A. & Rautopuro J. (2004). *Tuhannen ja yhden työn tarinoina*. Tieteentekijöiden liiton
jäsenkysely 2004. Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka, A. & Rautopuro J. (2008a). *Työ tekijäänsä kiittää – entä työnantaja*. Tieteentekijöi-
den liiton jäsenkysely 2007. Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka, A. & Rautopuro J. (2008b). *"Eipä nää riennot paljon huvita" – mikä vie ilon yliopisto-
opetuksesta ja tutkimuksesta*. Teoksessa K. Lappalainen & M. Kuittinen & M. Meriläinen
(toim), *Pedagoginen hyvinvointi* (175–192). Suomen Kasvatustieteellinen seura. Kasvatus-
alan tutkimuksia 41.

- Puhakka, A. & Rautopuro J. (2011). *Huojuva lato – isäntiä ja isäntien varjoja?* Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2010.
- Suomen Akatemia (2009). *Suomen tieteen tila ja taso 2009*. Toim. P. Löppönen, A. Lehvo, K. Vaahtera & A. Nuutinen. Suomen Akatemian julkaisuja 9/2009.
- Valtiovarainministeriö (2007). *Kokonaiskustannusten laskenta ja niihin perustuva yhteisrahoitus*. Kokonaiskustannusmallia yhteisrahoitteisten hankkeiden budjetoinnissa ja seurannassa selvittävän hankkeen loppuraportti. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 9/2007.

PUHEENVUORO NUORTEN TUTKIJOIDEN ASEMASTA:
**KUKA KUULEE
NUORTEN NAISTUTKIJOIDEN ÄÄNEN?**

Pirjo Pöllänen

Tarkastelen tässä kirjoituksessa yliopiston muutosta nuorten tutkijoiden ja erityisesti nuorten naisten näkökulmasta. Katson, miten tiedepoliitikassa puhutaan nuorista tutkijoista ja tutkijan ammatin sukupuolittumisesta? Peilaan omia (autoetnografisia) ja viitekehystäni (etnografisia) kokemuksia asiasta käytyyn tiedepoliittiseen keskusteluun. Keskeisinä lähteinä käytän vuosien 2008–2011 *Acatiimi* ja *Tieteessä tapahtuu* lehtiä.

Sukupuolineutraalisti nuorten tutkijoiden arkea tarkasteltaessa törmätään moniin epäkohtiin: tutkijan työn prekarisaatio, työhön liittyvä epävarmuus, päätöksenteon läpinäkymättömyys ja huono palkkaus. Käyn kirjoituksessa läpi näitä nuorten tutkijoiden aseman epäkohtia kuulemieni ja kokemieni tarinoiden kautta peilaten tarinoita edellä mainituissa lehdissä käytyihin keskusteluihin.

Mistä on nuoret tutkijat nykyään tehty?

Uravalinnasta, viran hausta, palkankorotuksista ja vuosilomista – niistäkö ovat nuoret tutkijat nykyään tehty? Ei. Pätkätöistä, arvioinneista, apurahoista, työttömyysjaksoista, ja kokonaistyöajasta ilman lomaa – niistä ovat prekaarit tutkijanurat nykyään tehty. Olen viimeisten kymmenen vuoden aikana, jonka olen ollut pätkätöissä Joensuun/Itä-Suomen yliopistossa, kuullut ja kuunnellut paljon niin sanottuja kentän ääniä. Minun kenttäni yliopistossa on nuorten tutkijoiden viitekehys. Kenttä, jossa tutkija on nykytermein tutkijanuransa ensimmäisellä tai korkeintaan toisella portaalla. Olen pyrkinyt kuuntelemaan tuota kentän ääntä, joka pitää sisällään myös oman ääneni, mahdollisimman tarkalla ja herkällä korvalla. Samalla olen pyrkinyt pitämään mielessä kentän moniäänisyyden. Äänenpainot sekä huolten aiheet ovat vuosien varrella olleet erilaisia. Tämä johtuu toisaalta yksilötason kysymyksistä, siis siitä, että olen

eri aikoina ”pyörinyt eri porukoissa”. Mutta toisaalta tässä on kyse myös rakenteista, siitä miten yliopisto on kymmenen vuoden aikana työpaikkana muuttunut. Tässä kirjoituksessa peilaan kuulemiani ja kokemiani tarinoita *Acatiimi* ja *Tieteessä tapahtuu* lehdissä käytyyn keskusteluun. Näissä lehdissä vuosien 2008–2011 (syyskuun alkuun mennessä) aikana käyty keskustelu tiedepolitiikan suunnasta ja edunvalvonnasta toimii siis etnografisen aineiston reflektointipintana.

Vuonna 2010 alkoi uusi aika suomalaisessa yliopistolaitoksessa – yliopistot saivat kauan kaivatun autonomiansa, jota on pyritty eri yliopistoissa eri tavoin toteuttamaan. Tarkastelen yliopistouudistusta ja uutta yliopistoa erityisesti nuorten (naistutkijoiden) näkökulmasta. *Keskityn tässä puheenvuorossa tarkastelemaan sitä, miten autonomiset yliopistot huolehtivat nykyisin nuoremmista tutkijoistaan.* Millaisia arjen epäkohtia nuorten tutkijoiden akateemisella uralla nousee esiin? Miten sukupuolta käsitellään tiede- ja edunvalvontapoliittisessa keskustelussa?

Käsitteellisesti on tärkeä selventää, että ajatteluni pohjautuu prekarisaation viitekehukseen (ks. Jokinen, Könönen, Venäläinen & Vähämäki 2011). Katson, että tutkijan/tutkija-opettajan työura yliopistossa on tälle ajalle tyypillinen prekaarityöura. Prekaarilla työuralla tarkoitan kuten Jokinen ja kumppanit (2011, 7) palkkatyön ja palkkatulon epäjatkuvuutta ja epävarmuutta. Vaikka Jokinen ja muut (emt.) korostavat, että prekarisaatio-sanalla on paljon pätkätöitä ja epätyypillisiä työsuhteita laajempi merkitys, ja että kysymys on koko elämän jonkinasteisesta ”rispaantumisen”, niin pitäydyn tässä yhteydessä käsittämään prekarisaation nimenomaan työmarkkinoiden rispaantumisenä.

Keskityn artikkelissa tarkastelemaan yliopistotyöpaikan erityispiirteitä prekaareilla työmarkkinoilla. Yliopistossa työskentelyä leimaa muun muassa se seikka, että nuorilla tutkijoilla ja tutkijoilla ylipäänsä on varsin vähän vaihtoehtoja tarjolla. Tarkoitin tällä sitä, että jos työura yhdessä yliopistossa ajautuu umpikujaan, niin tarkoittaa toiseen yliopistoon siirtyminen yleensä myös siirtymistä uudelle paikkakunnalle. Paikkakunnan vaihtaminen puolestaan vaatii, ainakin perheellisiltä henkilöiltä, monen yksilön toiveiden ja näkemysten yhteensovittamista – koko perheen on oltava valmis sitoutumaan muuttopäätökseen (vrt. myös Nikunen 2011). Ja kuten esimerkiksi Leena Åkerblad (2011) ja Katri Heikkilä (2011) ovat osoittaneet, niin monet yksilöt ovat varsin kiinnittyneitä asuinpaikkakuntiinsa ja asuinalueisiinsa, eivätkä kaikki ole valmiita muuttamaan työpaikan vuoksi paikkakunnalta toiselle tai maasta toiseen.

Mikä sitten on muuttunut yliopistotyöpaikassa?

Kun seuraa *Acatiimin* ja *Tieteessä tapahtuu* -lehden keskusteluja vuosien 2008–2011 välisenä aikana, voi vakuuttua siitä, että vuoden 2010 alusta voimaantullut yliopistouudistus on yksi suurimpia mullistuksia suomalaisen korkeakoulutuksen historiassa. Yliopistouudistus on herättänyt molemmissa lehdissä paljon keskustelua sekä uudistuksen puolesta että sitä vastaan. Yliopistouudistuksesta on tehty monenlaisia

SWOT-analyysijä: uhkia on ennakoitu ja mahdollisuuksia on arvioitu. Edunvalvonnan näkökulmasta pätkätyöt ovat perinteisesti olleet yksi keskeisin yliopistohenkilöstöä vaivaava ongelma. Tämän vuoksi ratkaisua pätkätyön ongelmaan on pyritty hakemaan. Neliportainen tutkijanuramalli ja niin sanottu tenure track -malli ovat erityisesti Acatiimin kirjoittelussa näyttäneet sekä mahdollisuutena että uhkana pätkätyöläisyydelle. Joidenkin kirjoittajien mukaan (esim. Miettinen 2010) tenure track -mallissa saattaa olla vaarana, että työsuhteen ”koeaika” itse asiassa vain pidentyy sen sijaan, että mallin kautta voitaisiin tarjota tutkijoille entistä aikaisemmassa vaiheessa lupaus tulevaisuudesta.

Miten ne asiat sitten ennen olivat, jos nyt on niin huonosti? Kun aloitin työni Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnassa, yhteiskuntapolitiikan laitoksella vuonna 2000 valmistui laitokseltamme korkeintaan yksi väitöskirja vuodessa. Väitöskirjan tekijät olivat suurelta osin palkkatyösuhteessa laitokseen/yliopistoon. Tyypillisesti he olivat assistentteja. Toki jotkut työskentelivät apurahoillakin ja olipa joku töissä Akatemian tai ministeriön projekteissakin. Tuohon aikaan oltiin yksimielisiä siitä, että kilpailu oli kovaa ja paikkoja oli vähän jaossa. Silloin haettiin samoja kulttuurirahaston vuoden työskentelyapurahoja, ja kannustettiin toinen toistamme myös hakemaan samoja assistenttuureja. Toisinaan valintojen jälkeen oltiin erimielisiä siitä, tuliko paras hakija valituksi.

Mikä tuossa ajassa sitten oli erilaista kuin tänä päivänä? Ainakin se, että tohtorin tutkintoon ja yliopistoon työpaikkana suhtauduttiin aitona valintana. Silloisella laitoksellani, Joensuun yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksella, assistentit valittiin viiden vuoden kausiksi, ja jos väitöskirjan etenemisestä oli jotakin näyttöä, niin se toinenkin viisivuotinen oli mahdollinen. Yliopistoon jäivät ne, jotka olivat kiinnostuneita tutkimuksesta ja yliopistosta pidempiaikaisena työpaikkana tai jopa elämänmittaisena urana.

Sitten 2000-luvun alkuvuosina tuli uusi aika: assistenttuurit ”lopetettiin”, ja tutkijan koulutus järjestettiin tutkijakouluissa. Kilpailu tutkijakoulupaikoista oli kovaa, eikä valtakunnallisiin tutkijakouluihin kovin pienillä ansioilla ollut mahdollista tulla valituksi. Mutta jotkut onnistuivat, ja monet pidemmälle ehtineet jatko-opiskelijat pääsivät tutkijakoulutettaviksi. Tutkijakoulujärjestelmä herätti myös tyytymättömyyttä. Toisinaan tuntui oudolta, että useamman vuoden tutkijan statuksen jälkeen, tutkija muuttui taas opiskelijaksi tai koulutettavaksi. Monia tutkijakoulutettavia tämä harmitti ja siitä virisi vilkasta keskustelua. Tutkijakouluissa oli myös hyvät puolensa, koska väitöskirjan tekemisestä maksettiin palkkaa apurahan sijaan ja tutkimuksen ”infra” oli kunnossa. Tutkijakoulutettavan paikat (erityisesti tunnetuissa valtakunnallisissa tutkijakouluissa) lisäsivät arvovaltaa ja antoivat statusta tutkijakoulutettavalle, mutta myös laitokselle.

Tieteessä tapahtuu -lehden kirjoittelun perusteella näyttää siltä, että nuorempien tutkijoiden arjen ongelmat eivät nykyisellään erityisen paljon kiinnosta tiedepoliittista ja edunvalvontapoliittista keskustelua käyviä henkilöitä. Keskustelu nuorista tut-

kijoista limittyy hyvin pitkälti väitöskirjan tuottamiseen liittyviin asioihin sekä tohtoritarpeen kartoitukseen. Onneksi Acatiimissä on otettu varsin laajasti kantaa myös tutkijakoulutettavan arjen epäkohtiin, kuten palkkaukseen (esim. Torkkola 2010) sekä apurahatutkijoiden asemaan. Ja ne arjen ongelmat, joita tässä esitän, ovat edunvalvontapoliittisessa keskustelussa tunnistettu. Nykyaikaisessa intressien ristiriitaisessa viidakossa näyttää kuitenkin siltä, että nuorten tutkijoiden ongelmien käsittely ei ole sitä keskeisintä edunvalvonnan ”ydinainesta”.

Nuoret tutkijat yliopiston uusiutumisen voimavarako?

Juhlapuheissa ja esimerkiksi Tieteessä tapahtuu (2008–2011) käydyssä keskustelussa nuoret lahjakkaat tutkijat ovat yliopiston keskeinen voimavara, ja heidän uusiutumisestaan ja työpanoksestaan voidaan tehdä myös laajempia arvioita yliopistojen tulevaisuudesta. Näin siis juhlapuheissa! Todellisuudessa, jokapäiväisessä arjessa yliopisto on tyypillinen *prekaarin ajan työpaikka*. Puhakan ja Rautopuron (2010) mukaan puolet yliopistolaisista on uransa aikana kokenut katkoksia työsuhteissaan tai rahoituksessaan. Yliopiston prekaarisuutta kuvaa myös työnluonne. Työ on projektiluontoista, jossa tyypillinen tilanne on esimerkiksi seuraavanlainen: työntekijälle maksaa tällä hetkellä palkkaa projekti A1, mutta samaan aikaan työntekijä tekee projektirahoitushakemusta projekteille C1, C2 ja C3, ja todellisuudessa vielä projektien B1 ja B2 loppuraportit ovat keskeneräisiä. Silti tässä kaikessa ”projektiähkyssä” suuri osa työntekijöistä työskentelee vailla vakituista työsuhdetta, ja siis samaan aikaan vailla täyttä varmuutta siitä, miten toimeentulo esimerkiksi seuraavana vuonna taataan. Sekä työn tekeminen että toimeentulo siis rispaantuvat (vrt. Jokinen et al 2011).

Vailla vakituista työsuhdetta työskentelevät yliopistoissa niin määräaikaiset professorit (vrt. Vuola 2010), koordinaattorit kuin projekti- ja nuoremmat tutkijat. Mutta nuorten tutkijoiden kohdalla tämä epävarmuus ja työn prekaarisuus on erityisen tyypillistä (vrt. esim. Puhakka & Rautopuro 2010, 21–24). Nuorten tutkijoiden kohdalla pätkätöyläisyyteen liittyy sekin ongelma, että *palkka on matala* suhteessa muihin yliopistoissa työskenteleviin. Esimerkiksi hallinnossa ja kirjastoissa työskentelevät asiantuntijat, joilla on maisterin koulutus, ovat palkkauksen suhteen aivan erilaisessa asemassa kuin (tutkijakouluissa työskentelevät) nuoret tutkijat. Nuorilla tutkijoilla palkkaus on niilläkin jaksoilla kun ollaan työsuhteessa niin alhainen, ettei siitä juurikaan ole mahdollista esimerkiksi säästää etukäteen siltä varalta, että työsuhde jossakin kohtaa katkeaa rahoituskatkoksen vuoksi. Nuorten tutkijoiden bruttopalkka kun on väitöskirjaa tehdessä usein vain noin 2000 €. Nuorten tutkijoiden arjen epävarmuutta lisää työsuhteen epävarmuuden ohella siis myös työn huono taloudellinen arvostus.

Sinikka Torkkola (2010) on Acatiimin kolumnissaan todennut, että ”kun ylemmän korkeakoulututkinnon suorittanutta asiantuntijaa kutsutaan koulutettavaksi tai opiskelijaksi, ei palkkaan tarvitse olla asiantuntijatasoa”. Palkkausjärjestelmä on tarkoitettu toimimaan niin, että nuorempien tutkijoiden edetessä omalla urallaan,

siis väitöskirjatyön edetessä, myös palkkaus paranee kun noustaan alemmilta (1–2) vaatavuustasoilta ylemmille (3–4) tasoille. Käytännössä näin ei läheskään aina tapahdu. Räikein esimerkki, jonka olen kuullut, on tapaus, jossa lisensiaatti tekee väitöskirjaansa tutkijakoulutettavana vaatavuustasolla yksi, jolloin bruttopalkan ensimmäinen numero on 1!

Myös Vilho Harle (2009) on, *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä julkaistussa artikkelissaan, kiinnittänyt huomiota nuorempien tutkijoiden asemaan yliopistoissa. Tutkijanura ei Harlen (2009) mukaan näyttäydy enää nykyisin houkuttelevana vaihtoehtona monellekaan lahjakkaalle maisterille. Hän katsoo, että tähän vaikuttavat sekä työn epävarmuus että tutkijakoulutettavan huono palkkaus. Molemmat ovat siis myös edunvalvonnallisesta näkökulmasta keskeisiä mielessä pidettäviä näkökohtia. (Ks. myös esim. Torkkola 2010.) Harle (2009, 66) esittää myös ratkaisumallia tälle tiede- ja edunvalvontapoliittiselle ongelmalle. Hän katsoo, että tiedepoliittisesti olisi tärkeää, että tutkijakoulutettaviksi voitaisiin rekrytoida ”paras mahdollinen tutkija-aines”. Vaikka Harle itse ei käytä termiä edunvalvonta, niin olen tässä päätyynyt nimeämään hänen toisen näkökulmansa edunvalvonnan näkökulmaksi. Harle (ibid) näet katsoo, että sitten kun paras mahdollinen tutkija-aines on onnistuttu rekrytoimaan väitöskirjatyöhön, niin tulee väitöskirjantekijälle taata hyvä palkka, jopa kaksinkertaistaa tutkijakoulutettavien nykyinen palkkaus. Lisäksi yliopiston pitää pystyä sitoutumaan tutkijaan siten, että tutkijanura näyttäytyisi vakaana työurana.

Nuorten tutkijoiden edunvalvonnan näkökulmasta edellä esitetyt näkemykset ovat keskeisiä. Tutkija tarvitsee työsuhteen vakautta. Lisäksi palkkauksen pitää yliopistoissa olla muillakin kuin professoreilla kilpailukykyinen ympäröivän yhteiskunnan työmarkkinoiden kanssa. Tällä hetkellä yliopisto työpaikkana on monille nuoremmille tutkijoille epävakaa työuran tyyssiä. Tulevaisuus yliopistossa näyttää synkältä. Viimeiset vuodet yliopistoissa on jaettu entisestään niukkenevia resursseja. Tästä seuraa, että monilla väitöskirjaansa valmistelevilla yliopiston ulkopuolelle siirtyminen ja väitöskirjatyön keskeyttäminen ovat potentiaalisia vaihtoehtoja.

Lisää avoimuutta, please!

Yksi keskeisesti nuorten tutkijoiden ja muiden prekaarissa asemassa olevien tutkijoiden arkea hiertävistä ongelmista on päätöstentekoprosessien avoimuus ja mahdollisuus vaikuttaa niihin päätöksiin, joita työyhteisössä tehdään. Nuoret tutkijat ovat varsin usein syrjäytettyjä yliopistojen päätöksentekoprosesseista, eikä heillä juurikaan ole mahdollisuutta vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Monesti esimerkiksi vakanssien täyttämisiin liittyvät asiat tai matka- ja kielentarkastusrahojen jakoperusteet jäävät nuorille tutkijoille epäselviksi. Monissa yliopistojen hallinnollisissa elimissä (esim. tutkijakoulujen johtoryhmissä tai tutkimusneuvostoissa) on kyllä nuorempien tutkijoiden edustus, mutta mitkä ovat nuorten tutkijoiden todelliset vallankäytön mahdollisuudet. Näissä elimissä mukana olevat henkilöt saattavat kokea, että heidän

todelliset mahdollisuutensa vaikuttaa päätöksiin ovat olemattomat tai, että vaikutusmahdollisuuksia ei kerta kaikkiaan ole ollenkaan.

Yliopistojen valtahierarkioihin on kiinnittänyt huomiota myös muun muassa J.P. Roos (2009) kirjoituksessaan Tieteessä tapahtuu -lehdessä. Hän tuo esille kiinnostavan ja tärkeän näkökulman pohtiessaan tutkimuksen ja yliopistolaisten autonomiaa todeten, että nykymuotoisessa yliopistossa, jossa valta keskittyy yhä harvemmille valistuneille ja sivistyneille itsevaltiaille¹, myös vallan rakenteiden kritisointi on mahdollista vain entistä harvemmille. Roos (2009) näet toteaa, että ”rettelöintiin” ja vastakarvaan olemiseen on varaa oikeastaan vain niillä, joiden asema ja taloudellinen tilanne ovat sillä tavoin turvattuja, ettei hankalan ihmisen leima ja siitä mahdollisesti tulevat seuraukset vaikuta henkilön tai hänen perheensä taloudelliseen tai yhteisölliseen tilanteeseen. Hän pohtii, kuinka vallan kritisointi nykymuotoisessa tilanteessa sitten onnistuu pätkätyöläisiltä, joita kuitenkin on suuri osa yliopiston tutkimusta tekevästä ja opetusta antavasta henkilöstöstä. Roosin ajatukseen on helppo yhtyä myös niiden kokemusten ja tarinoiden perusteella, joita itse olen havainnoinut ja kuullut. Prekaarien työmarkkinoiden nuoret tutkijat eivät mielellään avaa suutaan niistä arjen epäkohdista, joita työyhteisössä näkevät ja kokevat, koska sitä kautta leimautuu helposti hankalaksi henkilöksi. Hankalan henkilön leima voi puolestaan hankaloittaa uuden työsopimuksen solmimista – eikä nuorella tutkijalla ole vara ottaa tätä riskiä. Myös tenure track -mallista puhuttaessa on kiinnitetty huomiota läpinäkyvyyteen ja erityisesti arviointikriteereiden läpinäkyvyyteen (esim. Nikunen 2011; Himanen 2010). Laura Himanen (2010) kirjoittaa Acatiimissa tenure trackin avoimuudesta ja läpinäkyvyydestä:

”Tenure track -järjestelmää suunniteltaessa on hyvin tärkeää, että yliopisto tai tiedekunta määrittelevät suoraviivaiset linjaukset siitä, minkälaiset suoritukset johtavat myönteiseen tenure-päätökseen. Järjestelmässä etenevillä tulisi olla selkeä käsitys siitä, kuinka monta julkaisua eteneminen vaatii. Yliopiston tai tiedekunnan tulisi myös määrittellä tarkasti ne julkaisukanavat, jotka arvioinneissa otetaan huomioon. Lisäksi sen miten opetusta ja tiedeyhteisössä toimimista arvioidaan, tulisi olla selvästi tiedossa.” (Himanen 2010.)

Entäs sitten sukupuolinäkökulma?

Antero Puhakan ja Juhani Rautopuron (2010) mukaan sukupuolella näyttäisi heidän Tieteentekijöiden liitolle tekemänsä jäsenkyselyn perusteella olevan väliä uuden muotoisessa yliopistossa. Puhakka ja Rautopuro (emt., 21) näet toteavat, että jäsenkyselyyn 2010 vastanneista vain 38 % työskenteli pysyvässä työsuhteessa. Sukupuolittain tarkasteltuna huomataan, että miehistä 41 % työskenteli pysyvissä työsuhteissa ja naisista vain 36 % työskenteli pysyvissä työsuhteissa. Tilanne on erityisen huolestuttava kun verrataan vuoden 2010 jäsenkyselyn tuloksia aikaisempien vuosien tilanteeseen, jolloin miesten ja naisten palvelussuhteiden lajeissa ei ole ollut tällaisia eroja. Näyttää

siis siltä, että naisten tilanne esimerkiksi palvelussuhteenlajia tarkasteltaessa on huonontunut entisestään.

Palvelussuhteenlajilla, toisin sanoen siis pätikätyöläisyydellä (prekaarilla tutkijanuralla), on merkitystä muun muassa *työn ja perheen yhteensovittamisen näkökulmasta*. Pätikätyötä on hankalampi sovittaa yhteen perheen ja erityisesti perheen uusiutumisen kanssa (ts. vanhempainvapaisiin) kuin pysyvää työsuhdetta. Niinpä monelle nuoremmalle tutkijalle, erityisesti naiselle, yliopistotyöpaikkana on osoittautunut haasteelliseksi työpaikaksi myös työn ja perheen yhteensovittamisen näkökulmasta. Tiedän omasta ja viitekehykseni kokemuksista, etteivät työnantajat aina suhtaudu täysin myötämielisesti ja joustavasti siihen jos nuorempi tutkija, esim. tutkijakoulupaikan saatuaan, jää äitiys- ja vanhempainvapaille. Asenneilmapiiri akateemisia äitejä kohtaan on usein positiivinen ja kannustava (ainakin omalla kohdallani näin on retoriikan tasolla ollut), mutta käytännön arjessa monelle nuorelle naiselle ylimääräistä stressiä ja pohdintaa aiheuttaa se, että työnantajan puolelta esimerkiksi hidastellaan niissä päätöksissä, joilla äitiysvapaalle jäävälle naiselle kirjoitetaan jatkoa työsopimukseen. Jos tutkijan pitää itsensä huolehtia siitä, että työsopimus todella kirjoitetaan ja, että sen sisältö on sellainen kuin aikaisemmissa keskusteluissa on sovittu, niin on se ylimääräinen huolenaihe äitiysvapaalle siirryttäessä.

Aina työnantajat eivät itsestään selvästi ole valmiita jatkamaan työsuhteita esimerkiksi väitöskirjan tekijöiden kohdalla niissä tilanteissa, joissa nainen on käyttänyt osan väitöskirjansa nelivuotisesta rahoituskaudesta äitiys-, vanhempain- ja hoitovapaisiin. Käytännössä tutkijakoulutettavan nelivuotinen kausi saattaa esimerkiksi kahden lapsen äitiysvapaan vuoksi kutistua 3½ -vuotiseksi kaudeksi. Työnantaja katsoo, että ”jouduttuaan” maksamaa tutkijalle kahdesti kolmen kuukauden palkan äitiysvapaan aikana, on tutkija käyttänyt hänelle kuuluvan rahoituskautensa, vaikka tutkija ei luonnollisestikaan ole voinut edistää väitöskirjaytyöskentelyään äitiysvapaalla ollessaan. Myös tutkijoilla tulisi kuitenkin olla oikeus lakisäateisten perhevapaiden käyttöön ilman, että niistä tarvitsee jokaisen vanhemman kohdalla erikseen ja yksilöllisesti neuvotella ja miettiä, millainen työsopimus henkilölle tehdään vanhempainvapaakauden ajaksi vai tehdäänkö minkäänlaista.

Vanhempainvapaalle siirtyminen aiheuttaa ajoittain muunkinlaisia huolenaiheita. Olen kuullut muun muassa tarinoita siitä, kuinka ollessaan työstä vapaalla (äitiys-/vanhempainvapaalla) henkilöä kuitenkin vaaditaan kirjaamaan ”työajan käyttönsä” siis se, että on työstä vapaalla, esimerkiksi kuukausittain työajanseurantajärjestelmään. Myös yliopistojen tilojen käyttö ja niistä aiheutuvat kustannukset tuntuvat olevan jatkuvan tarkastelun alla. Ja esimerkiksi työhuoneen käytöstä ja tyhjentämisestä äitiys- ja vanhempainvapaiden aikana monet nuoret tutkijat joutuvat käymään keskustelua laitoksillaan. Usein tämä keskustelu on vielä varsin epämääräistä ja keskustelukumppani avoin, kun asian käytännön hoitaminen saattaa tapahtua toimistosihteerin eikä esimiehen kanssa. Nuoremmen tutkijan näkökulmasta ei ole erityisen miellyttävää, että äitiysvapaan aikainen yhteydenotto työpaikalta koskee työhuoneen tyhjentämistä tai

työhuoneesta laitokselle aiheutuvia kustannuksia. Tiedossa on myös, että monissa tutkijakouluissa nuoremmilta tutkijoilta edellytetään esimerkiksi työn etenemisen raportointia tai peräti osallistumisia tutkijakoulun seminaareihin äitiys- ja vanhempainvapaakausien aikanakin.

Lopuksi

Kuunnellessani kentän ja viitekehykseni ääniä tuntuu siltä, ettei laitoksilla ja yliopistojen johdossa olla kovinkaan herkkiä kuulemaan niitä tutkijoiden hätähuutoja, joita kentällä tällä hetkellä liikkuu. Epävarmuus ja projektitöiden mukanaan tuoma kaaos on totaalista. Kentällä ollaan tyytymättömiä esimerkiksi 1600 tunnin vuosityöajasta aiheutuviin epäselvyyksiin lyhyissä työsuhteissa. Lyhyissä työsuhteissa olevilla tutkijoilla, joiden työaika on sidottu 1600 tunnin vuosityöaikaan, ei aina ole mahdollisuutta pitää esimerkiksi lomia. Usein projektista toiseen siirrytään niin sanotusti lennosta, jolloin lomat jäävät pitämättä, mutta toisaalta vanhan projektin työt myös seuraavat perässä.

Palkkanuottelut ovat myös monen nuoren tutkijan näkökulmasta varsin koominen ilmaus tilaisuudesta, jossa käydään kuulemassa, että ”kerta kaikkiaan ei ole mahdollista nostaa vaatitasoasi ilman, että henkitasosi laskee, kun projektilla ei yksinkertaisesti ole rahaa”. Monia myös harmittaa se, että jos ei ollut akateeminen maailma ennenkään kovin läpinäkyvä, niin aika ajoin sentään oli joitakin paikkoja, joita pystyi hakemaan ja, joihin sai työkavereilta kannustusta hakea. Toisin on nykyään, sillä ainakin osalle nuorista tutkijoista *tulevaisuus näyttää entistä epävarmemmalta*. Eikä tenure track -mallikaan (ainakaan lehtikeskustelun perusteella) tuo helpotusta niille, joiden vaativuustasot ovat välillä 1–4. Tenure track -mallihan koskee siis vain tohtoreita. Lisäksi tenure track -mallin rekrytointiprosessit, avoimuus ja läpinäkyvyys ovat herättäneet paljon keskustelua.

Tieteessä tapahtuu lehden tiede- ja edunvalvontapoliittista keskustelua seuraamalla voi kysyä, että siinä missä useissa artikkeleissa tartutaan siihen, että yliopistojen tulee kilpailla lahjakkaista nuorista, niin nämä keskustelua käyvät henkilöt eivät yleisesti ottaen tuo kirjoituksissaan (keskustelussaan) esille sitä, mitä he ovat puolestaan valmiita tekemään sitoutuvien lahjakkaiden työsuhteiden eteen. Acatiimissä tätä nuorten tutkijoiden näkökulmaa onneksi tuodaan laajemmin ja moniäänisemmin esille, mutta siitäkin huolimatta näyttää, että keskustelijoita on liian vähän, kun arjen tasolla tulokset ovat edelleen laihahkoja. Milloin koittaa suomalaisessa yliopistossa aika, jossa maisteri voisi olla varma, että tutkijakoulupaikan saatuaan palkkaus alkaa takuuvarmasti numerolla 2?

LÄHTEET

- Harle, V. (2009). *Ikuisten tohtoriopiskelijoiden ongelma on ratkaistava*. Tieteessä tapahtuu Vol. 27, Nro 3 (2009).
- Himanen, L. (2010). *Vakinaistamispolut ovat tulleet myös Suomeen*. Acatiimi 7/2010.
- Heikkilä, K. (2011). *Jäädä vai lähdeä? Kirjassa "Yrittäkää edes!" Prekariisaatio Pohjois-Karjalassa*. Jokinen, E., Könönen, J., Venäläinen, J., & Vähämäki, J. (toim.), (2011). Tutkijaliitto, Helsinki, s. 37–50.
- Jokinen, E., Könönen, J., Venäläinen, J., & Vähämäki, J. (toim.) (2011). *"Yrittäkää edes!" Prekariisaatio Pohjois-Karjalassa*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Miettinen, T. (2010). *Tenure track ja suomalainen työlainsäädäntö*. Acatiimi 7/2010.
- Nikunen, M. (2011). *Tenure track –malli kyseenalaistetaan USA:ssa*. Acatiimi 5/2011.
- Puhakka, A. & Rautopuro, J. (2010). *Huojuva lato – isäntiä ja isäntien varjoja? Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2010*. Tieteentekijöiden liitto.
- Roos, J.P. (2009). *Autonomia ja rahoittajan määräysvalta eivät sovi yhteen*. Tieteessä tapahtuu Vol. 27, Nro 6 (2009).
- Torkkola, S. (2010). *Tutkijoiden koululaistaminen devalvoi maisterin tutkinnon*. Acatiimi 5/2010.
- Åkerblad, L. (2011). *Prekaari työmarkkinatilanne ja toimijuus*. Kirjassa "Yrittäkää edes!" Prekariisaatio Pohjois-Karjalassa. Jokinen, E., Könönen, J., Venäläinen, J., & Vähämäki, J. (toim.), (2011). Tutkijaliitto, Helsinki, s. 19–36.
- Vuola, E. (2010). *Keskipolven tutkijoiden uranäkymät heikkenevät Suomen yliopistoissa*. Tieteessä tapahtuu Vol. 28, Nro 8 (2010).

VIITTEET

1. Termit Pirjo Pölläsen, J.P. Roos ei puhu kirjoituksessaan itsevaltiaista.

II

TIETEEN TEKEMISEN HALLINNOINTI

YLIOPISTOYHTEISÖN ITSEHALLINTO

Jarmo Kiuru

Yliopisto on leimallisesti jäsentensä muodostama yhteisö, josta voidaan puhua myös kollegiaalisena järjestelmänä. Kollegiaalisuudella ei yliopiston yhteydessä tarkoiteta pelkästään monijäsenistä toimielintä vaan laajempaa hallinnon järjestämistapaa, mikä itsehallinnon käsitteeseen yhdistettynä merkitsee ylhäältä tai ulkopuolelta johdetun järjestelmän vastakohtaa. Yhteisön jäsenet ovat sen toiminnan kantava voima sen sijaan, että he olisivat vain ylhäältä tai ulkopuolelta tulevan ohjauksen kohteena.

Yliopistoyhteisön jäsenillä on ollut jo pitkään oikeus osallistua yliopiston itsehallintoon. Ståhlberg (1931) käsittelee Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmeniä koskevassa esityksessään opettajien ja opiskelijoiden osallistumista yliopiston itsehallintoon. Ståhlberg (1931, s. 635) ei korosta yliopistoyhteisön jäsenten asemaa itsehallinnon kantavana voimana, mutta sen sijaan hän korostaa sitä, että yliopistolla on omat valtion hallintoviranomaisista riippumattomat viranomaiset. Niitä käsitellessään Ståhlberg (1931, s. 639–644 ja 649–655) tuo selkeästi esille yliopistoyhteisön jäsenten oikeuden osallistua toimielinten valintaan.

Merikoski (1954, s. 18–19) painottaa yliopistoyhteisön jäsenten keskeistä roolia ja nostaa yliopistoyhteisön päätöksentekuelinten kollegiaalisuuden itsehallinnon keskeiseksi tunnusmerkiksi. Hän tulkitsee kollegiaalisuuden edustavan itsehallinnolle ominaista demokraattisuutta yksistään ylhäältä käsin johdetun hallinnon vastakohtana. Hänen mukaansa yliopistoille tunnusomaista kollegiaalista järjestelmää ei voida hävittää tavallisella lailla loukkaamatta perustuslailla taattua oikeutta itsehallintoon.

Tuori (1995, s. 155–165) erottelee seuraavat itsehallinnon neljä osakysymystä: 1) itsehallinnon tarkoituksen ja perustelut, 2) relaatiot, joissa itsehallinto vaikuttaa, 3) itsehallinnon sisällölliset osa-alueet ja 4) itsehallinnon toteuttamismuodot. Itsehallinnon merkitys yliopiston sisäisissä relaatioissa liittyy tässä kirjoituksessa käsiteltävään kysymykseen yliopistoyhteisön jäsenten asemasta itsehallinnon subjekteina.

Miettinen, Muukkonen, Myrsky ja Pohjolainen (2009) sen sijaan eivät käsittele kirjassaan yliopistoyhteisön jäsenten oikeuksia osallistua yliopiston itsehallinnollisen vallan käyttöön. Esimerkiksi henkilöstön asemaa koskeva jakso keskittyy vain uuden palvelussuhdetyypin eli työsopimussuhteen esittelyyn. Henkilöstön asema itsehallinnon subjektina on jäänyt Miettisen, Muukkosen, Myrskyn ja Pohjolaisen (2009, s. 56 alaviite 26, 57, 95, 98, 116, 320–322 ja 325–326) teoksessa yksittäisten viittausten ja hajamainintojen varaan. Miettisen (2001, s. 422–426 ert. s. 424) väitöskirjassa sen sijaan asia tulee selkeästi esille toteamuksessa, jonka mukaan ”yliopiston itsehallinto kuuluu yliopiston jäsenille”.

Myös Mäenpää (2009, s.59-60) tuo selkeästi esille ajatuksen yliopistoyhteisön jäsenistä itsehallinnon subjekteina. Toisaalta hänen teoksessaan on myös seuraava toteamus: ”Yliopisto voi yliopistolain määrittelemissä puitteissa itsenäisesti päättää, millä tavoin ja missä laajuudessa yliopistoyhteisö osallistuu toimielinten päätöksentekoon, toiminnan johtamiseen ja yliopiston hallintoon.”

Oikeudellisessa sääntelyssä yhteisöillä – myös yliopistoilla – on tiettyjä perusrakenteita, jotka toistuvat yhteisöstä toiseen niiden oikeudellisesta muodosta riippumatta. Taustalla on usein ajatus siitä, miten yhteisön sisäinen vallankäyttö tulee järjestää. Vallankäyttö palautuu monesti yhteisön jäseniin tai omistajiin, vaikka kaikilla yhteisöillä ei jäseniä tai omistajia olekaan. Esimerkiksi säätiöiden perusta lepää säätäjän tahdossa.

Suomessa valtiovalta kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta (PL 2 §). Valtion alueen sisällä kunnilla on itsehallinto, johon liittyvää valtaa käyttää kunnan asukkaiden valitsema valtuusto (KuntaL 1 §). Yhdistyksissä päätösvalta kuuluu jäsenille, jotka käyttävät valtaansa yhdistyksen kokouksissa (YhdistysL 16 ja 17 §). Osuuskunnassa osuuskunnan jäsenyys antaa jäsenelle yhden äänen osuuskuntakokouksessa (OsuuskuntaL 4:1 §). Osakeyhtiössä osake antaa yhden äänen yhtiökokouksessa, ja osakkeiden lukumäärä suhteessa osakkeiden kokonaismäärään kuvaa omistajanvallan suuruutta ja sen mukanaan tuomaa äänivaltaa (Osakeyhtiölaki 3:3 §). Säätiöissä perimmäinen vallan lähde on säätäjän tahto, jonka toimeenpanee tyypillisesti säätiön hallitus, ja toimeenpanoa valvoo patentti- ja rekisterihallitus (SäätiöL 1 ja 3 §).

Mitä itsehallinto sitten edellyttää yliopiston sisäisissä suhteissa? Tuori (1995, 157–159) rinnastaa yliopistollisen itsehallinnon kunnalliseen itsehallintoon: ”Kunnallinen itsehallinto ei ole kunnan byrokratian, vaan kuntalaisten itsehallintoa.” Tämän ajatuksen mukaisesti valta palautuu yliopistoyhteisön jäsenille, joiden rooli itsehallinnon järjestämisessä, esimerkiksi toimielinten valitsemisessa, on perustavanlaatuinen. Tuoria mukaillen kyse ei ole yliopiston toimielinten vaan yliopistoyhteisön jäsenten hallinnosta.

Kun verrataan keskenään säätiö- ja julkisoikeudellisia yliopistoja koskevaa sääntelyä, uusi yliopistolaki osoittautuu itsehallintokysymyksessä ristiriitaiseksi ja epä johdonmukaiseksi. Lain mukaan yliopistoilla on itsehallinto, ja yliopistoyhteisöön kuuluvat yliopiston opetus- ja tutkimushenkilöstö, muu henkilöstö ja opiskelijat

(YliopistoL 3 ja 4 §). Vallankäyttö yliopistoissa perustuu yliopistoyhteisön jäsenyyden kautta saatuun oikeuteen osallistua itsehallinnollisen päätösvallan käyttöön. Kyse on jäsenyyden mukanaan tuomista osallistumisoikeuksista.

Itsehallinnollisissa yhteisöissä yhteisön jäsenten osallistumisoikeudet ovat keskeisessä asemassa, minkä vuoksi niistä edellytetään yleensä säädettävän laissa. Esimerkiksi Miettinen (2001, s. 427) on tullut samaan tulokseen vertaillaessaan yliopistollista ja kunnallista itsehallintoa. Julkisoikeudellisten yliopistojen osalta laista puuttuu maininta siitä, että yliopistoyhteisön ryhmät valitsevat jäsentensä tärkeimmän edustajan yliopistokollegion jäsenet (YliopistoL 22 §). Kumma kyllä säätiöyliopistoja koskevassa sääntelyssä vastaavaa puutetta ei ole (YliopistoL 26 §).

Se, että julkisoikeudellisen yliopiston ”ylin” päättävä toimielin on hallitus (YliopistoL 14 §), kruunaa edellä mainitun yliopistolain puutteen. Ajatus on ristiriidassa sen kanssa, mitä edellä on kerrottu edellytettävän yliopistolliselta itsehallinnolta sen sisäisissä suhteissa. Säätiöyliopistoja koskevia säännöksiä ovat ilmeisesti olleet kirjoittamassa eri henkilöt, koskapa niitä koskevissa säännöksistä maininta ”ylin” on osattu jättää pois. Hallituksen tai sitä vastaavan toimielimen asema on monissa yhteisöissä erittäin vahva, eikä niitä koskevissa säännöksissä ole ollut tarpeen korostaa niiden asemaa järjestelmän perusteiden kanssa ristiriidassa olevilla ”ylisanoilla”. Yliopistolaki tekee tässä suhteessa karkean poikkeuksen.

Vaikka yliopistolaki on nyt säädetty sellaisena kuin se on, nämä huomiot eivät ole vailla oikeudellista merkitystä. Suomalaisessa oikeuselämässä on 1990-luvun puolivälistä alkaen opeteltu elämään tilanteessa, jossa suomalaisen lainsäätäjän säätämisvalta on rajoitettu suhteessa perus- ja ihmisoikeuksiin. Viimeinen sana perus- ja ihmisoikeuskysymyksissä ei ole enää yksin eduskunnalla. Tuomioistuimet voivat jättää soveltamatta perustuslain kanssa ilmeisessä ristiriidassa olevan säännöksen (PL 106 §) ja ihmisoikeuskysymyksissä erilaiset ylikansalliset valvontaelimet voivat ottaa käsiteltäväkseen kysymyksen siitä, loukkaako suomalainen lainsäädäntö ihmisoikeuksia (esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ja Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeuskomitea).

Yliopiston itsehallinnosta puhuttaessa liikutaan perus- ja ihmisoikeustasoisissa kysymyksissä. Lainsäätäjä tai yliopisto ei voi perustuslakia alemmanasteisin säännöksin vapaasti päättää, annetaanko yliopistoyhteisön jäsenille esimerkiksi oikeus valita yliopistokollegio ja sitä kautta oikeus osallistua hallituksen jäsenten valintaan. Merikoski (1954, s. 14–15 ja 19) toteaa, että yliopiston itsehallinnolla on tietty materiaallinen sisältönsä, johon ei voida kajota tavallisella lailla edes yliopiston omien elinten suostumuksella. Yliopistoyhteisön jäsenten osallistumisoikeudet eivät ole riippuvaisia siitä, mainitaanko oikeudet yliopistolaissa vai ei. Ne ovat johdettavissa suoraan perustuslaista ja itsehallinnon peruseräpäätteistä (PL 123 §).

Vaikka yliopistolakiin on tehty jo puolenkymmentä korjausta, edellä käsiteltyihin epäkohtiin ei ole puututtu. Jos yliopiston hallitus voi edellä siteeratun Mäenpään (2009, s. 59–60) ajatuksen mukaan sisäisin johtosäännöin ja määräyksin (YliopistoL 28

§) määrätä yliopistoyhteisön jäsenten tavasta osallistua itsehallintoon, voisiko syntyä vaara, että yliopiston hallitus ”ylimpänä” päättävänä elimenä muokkasi sitä itseään valvovan yliopistokollegion valintatapaa itselleen mieluisammaksi esimerkiksi epä-mällä tai rajoittamalla yliopistoyhteisön jäsenten oikeutta valita yliopistokollegion jäsenet?

Helsingin yliopiston vaalijohtosäännön vahvistaminen oli esimerkki siitä, millaisia ongelmakohtia yliopistollisen itsehallinnon toteuttaminen voi nostaa esiin. Yliopistoyhteisön jäsenet määritellään yliopistolain 4 §:ssä seuraavasti: ”Yliopistoyhteisöön kuuluvat yliopiston opetus- ja tutkimushenkilöstö, muu henkilöstö ja opiskelijat.” Helsingin yliopiston hallituksen päätöksellä 8.10.2009 vahvistettu vaalijohtosääntö rajaa yliopiston vaalikelpoisesta henkilöstöstä pois alle vuoden työsuhteessa olevat.

Kyseinen rajaus herättää mielenkiintoisen kysymyksen siitä, onko vaalijohtosääntö ristiriidassa yliopistolain 4 §:n ja perustuslain 123 §:n kanssa. Yhtä perusteltua on tässä yhteydessä kysyä, missä määrin yliopiston on sisäisessä päätöksenteossään kunnioitettava omaa itsehallintoaan. Jotkut muut yliopistot ovatkin vastaavassa tilanteessa linjanneet, että vaalioikeus on myös yliopistossa apurahalla työskentelevillä, vaikka he eivät tiukasti tulkiten ole yliopistolain 4 §:n tarkoittamaa yliopiston henkilöstöä.

Yliopistollisen itsehallinnon keskeisiä elementtejä on syytä pitää jatkuvasti esillä, jotta lainsäädäntö ei lähde tässä suhteessa vikasuuntaan. Lainsäädäntötyölle on viime vuosina ollut tyyppillistä virkamies- ja korporaatiovetoisuus perinteisen laajapohjaisemman valmistelun sijaan. Myös kiire saattaa estää huolellisen valmistelun, vaikka valmistelijoidella siihen halua olisikin. Lopputuloksesta näkee usein, ettei laki ole syntynyt moniarvoisen, monipuolisen ja perusteellisen harkinnan jälkeen, mikä johtaa siihen, että jälkikäteen joudutaan korjaamaan hyvinkin perustavanlaatuisia virheitä.

LÄHTEET

- Merikoski, V. (1954). *Korkeakoulujen ja ylioppilasyhdistysten oikeusasema*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 62. Helsinki: Lainopillisen ylioppilaskunnan kustannustoimikunta.
- Miettinen, T. (2001). *Tieteen vapaus – Julkisoikeudellinen tutkimus tieteenharjoittajan itsemääräämisoikeudesta, tieteen itsekontrollista ja yliopiston itsehallinnosta*. Helsinki: Kauppakaari Oyj – Lakimiesliiton Kustannus, 2001.
- Miettinen, T., Muukkonen, M., Myrsky, M., Pohjolainen, T. (2009). *Uusi yliopistolainsäädäntö*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Mäenpää, Olli (2009). *Yliopistolaki*. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Ståhlberg, K. J. (1931). *Suomen hallinto-oikeus*. Helsinki: Otava.
- Tuori, Kaarlo (1995). *Yliopiston itsehallinto*. Teoksessa Uusitalo, Paavo ja Lipponen, Jukka (toim.): *Yliopisto ja valtiovalta*, 143–170. Helsinki: Gaudeamus.

ASIAKKAITA VAI KANSALAISIA?

OPISKELIJOIDEN PUHEET JA TEOT RISTIRIIDASSA

Elias Laitinen ja Rauli Elenius

Johdanto

Yliopistojen myllerrystä muuttuvassa maailmassa on kauhisteltu jo parinkymmenen vuoden ajan. 1980-luvulle asti suomalaista yliopistolaistosta kehitettiin valtion suojeluksessa, mutta tämän jälkeen yliopistot ovat joutuneet yhä enemmän vastaamaan globalisoituvan ja markkinaehtoistuvan maailman muospaineisiin (Rinne 2011, 185).

Yliopistotyön muutokset ovat johdonmukaisesti tähänneet työn tehostamiseen. Tähän on pyritty ottamalla käyttöön yhä uusia yliopisto-, yksikkö- ja henkilökohtaisia palkitsemisen ja rankaisemisen muotoja. Palkitsemis- ja rankaisujärjestelmän lisäksi uusiin politiikan tekniikoihin kuuluu lisääntyvä työntekijöiden itsevalvonta. Rinne ja muut (2011, 188) näkevät, että yliopistoilla on määrätietoisesti otettu käyttöön uusia julkishallinnon johtamisjärjestelmiä osana lisääntyvää kontrollia. Koemme, että he ovat tässä oikeilla jäljillä, ja siksi vapauden ja kontrollin problematiikka toimii myös tämän kirjoituksen viitekehyksenä.

Toimiessaan jäsentensä edunvalvojina opiskelijajärjestöt ovat osittain joutuneet, osittain vapaaehtoisesti suostuneet, osallistumaan kontrollia lisäävään puhetapaan. Tässä artikkelissa hahmotellaan koulutus- ja tiedepolitiikan yleisessä kehyksessä opiskelijoiden roolia osanottajina sekä makro- että mikrotason tavoissa soveltaa valvontaa ja kontrollia lisääviä toimia. Artikkelissa kysytään, miten opiskelijajärjestöjenkin edistämä kontrollipuhe muuttaa opiskelijaa yhteisönsä jäsenenä. Onko vaihtoehtoisia puhetapoja, joilla opiskelijoiden ja muiden yliopistolaisten tulisi osallistua keskusteluun? Uudistuksen seurattessa yliopistomaailmassa toistaan kiihtyvällä tahdilla näitä uudistuksia on pyritty analysoimaan 2000-luvun mittaan. Muutosten vaikutusta opiskeli-

joihin ja opiskelijoiden roolia uudistusten tuomisessa on kuitenkin arvioitu vähemmän huolimatta siitä, että opiskelijat mielletään Suomessa yleisesti yliopistoyhteisön tasavertaisiksi jäseniksi.

Vapaus, luottamus ja kontrolli yliopistoilla

Yhteiskunnan näkökulmasta yliopistolta on totuttu vaatimaan yhä enemmän. Todennäköisesti tämä liittyy yhteiskuntien demokratisoitumiseen, yliopistojen massoitumiseen ja valtiollistamiseen sekä valtioiden budjettien paisumiseen. Tekninen kehitys on lisäksi mahdollistanut kaikilla elämänalueilla valvonta- ja hallintokoneistojen rakentamisen.

Ainakin yliopistoissa näiden rooli on kyseenalainen, sillä yliopisto on paikka, jossa työtä tehdään jonkin muun kuin taloudellisten kannustimien vuoksi. Yliopisto voi olla ihanteellinen vain, jos siellä on mahdollisuus ilman jatkuvaa ulkoista painetta pyrkiä uuteen tietoon. Turun yliopiston tunnuslause on todella kaunis ”Vapaan kansan lahja vapaalle tieteelle”. Tieteen vapauteen kuuluisi paitsi tulosten vapaus poliittisesta paineesta, myös tieteellisen työn arjen vapaus, eli luottamus yliopistoyhteisön kykyyn rakentaa vanhan tiedon pohjalle uutta.

Uuden julkishallinnon (New Public Management tai NPM) johtamisen periaatteet ja käytännöt ovat olleet oleellinen osa yliopistoilla viime vuosina toteutettuja muutoksia. Uusista julkishallinnon johtamisjärjestelmistä voidaan tunnistaa seitsemän ulottuvuutta: toimintojen hajauttaminen, kilpailun korostaminen, yksityissektorin johtamismallien käyttäminen, johtoportaan tiiviimpi puuttuminen suorituksiin, resurssien säästäminen, tarkasti määriteltävät ja mitattavat suoritusstandardit sekä tulosohjaus, jota toteutetaan ennalta määriteltyjen tulostulosten avulla. (Chandler, Barry & Clark 2002, 1053–1054.)

Uuden julkishallinnon ideaan kuuluu, että ilman markkinoita johdettu julkishallinto on aina tehotonta, markkinoiden tai näennäismarkkinoiden avulla johdettu julkishallinto puolestaan aina tehokasta. Keskeisiä ovat rangaistukset ja palkkiot, joita jaetaan tehokkuuden mukaan: tehottomuudesta rangaistaan ja tehokkuudesta palkitaan. Uuden julkishallinnon ideaan kuuluu ajatus siitä, että kaikki turhat liikkeet pyritään tuotannossa eliminoimaan ja jokainen tuotannon vaihe suunnittelemaan mahdollisimman tehokkaasti. Vanhaan julkishallintoon kuuluneet ideaalit korkeasta moraalista ja yleisestä hyvästä ovat tuntemattomia käsitteitä. Uuden julkishallinnon ajatusmaailman mukaan mitään ei tapahdu, ei ainakaan riittävällä panos–tuotos-suhteella, elleivät palkkio- ja rangaistusjärjestelmät ole kunnossa.

Koulutustyössä on nykyisin ulkoisten palkkioiden ja rangaistusten lisäksi merkittävässä roolissa raportointiin perustuva itsevalvonta. Näistä kahdesta, ulkoisesta ja sisäisestä kontrollin muodosta, painotus on siirtymässä itsevalvonnan puolelle. Itsevalvonnassa työntekijät sitoutetaan organisaation tavoitteisiin ja arvoihin arviointien, tulosvertailujen sekä muun suoritteiden mittaamisen kautta. Näin työntekijät saadaan

vaatimaan itseltään tehokkuutta, jota vaatimaan aikaisemmin on tarvittu ulkopuolinen valvoja. (Ball 2006, 693.)

Yliopistojen tehostamisen lyhyt historia

Yliopistolain uudistamisen merkittävästä ja tuoreessa muistissa olevasta vaikutuksesta huolimatta on tärkeää ymmärtää, että lakiuudistus ei ollut ensimmäinen ja tuskin viimeinenkään tehokkuutta ja kontrollia lisäämään pyrkivistä uudistuksista. Rinne ja muut (2011) sekä Tilli (2011, 168) näkevät Suomen koulutuspolitiikan ottaneen uuden suunnan valtioneuvoston vuonna 1986 tekemällä päätöksellä. Tuolloin valtioneuvosto päätti korkeakoulujen kehittämisestä vuosina 1988–1991, ja päätöksessä korostettiin erityisesti korkeakoulujen toiminnan tehostamista. Tämän jälkeen tehostamiseen tähtäävien toimenpiteiden virstanpylväitä ovat olleet toimintamenobudjetointiin siirtyminen vuonna 1994, korkeakoulujen arviointineuvoston perustaminen 1996, tulossopimusjärjestelmän esittely ja kokonaistyöajajärjestelmään siirtyminen vuonna 1998, korkeakoulujen laadunvarmistuksen aloittaminen vuonna 2004, tutkinnonuudistuksen toteuttaminen EU:n Bolognan prosessin mukaisesti sekä tutkintojen suoritusaikojen rajaaminen vuonna 2005 ja henkilökunnan uuteen palkkausjärjestelmään siirtyminen sekä työajanseurantajärjestelmän käyttöönotto vuonna 2006. (Rinne ja muut 2011, 189.)

Rinne ja muut (2011, s. 196) hahmottavat konkreettisiksi henkilökunnan ja opiskelijoiden itsevalvontaa lisääviksi toimenpiteiksi henkilökunnan tulospalkkausjärjestelmän (käytetään myös nimityksiä uusi palkkausjärjestelmä UPJ tai valtion palkkausjärjestelmä VPJ), henkilökunnan kokonaistyöajan sekä työajan kohdentamisen, tutkinnonuudistuksen sekä laadunhallinnan ja arvioinnin. Näiden lisäksi me luemme merkittäväksi yliopistokoulutusta uusbyrokratisoivaksi uudistukseksi käyttöönottovaiheessa olevan aiemmin hankitun osaamisen tunnistamisen ja tunnustamisen (AHOT) sekä sen edellyttämän tulkinnan yliopistollisen tutkinnon luonteesta. Tutkinnonuudistuksen käsittelyssä on nähdäksemme kiinnitettävä huomio sen sisältämään merkittävimpään kontrollikeinoon, siihen, että tutkintojen suorittamisen aika rajattiin ensimmäistä kertaa Suomen yliopistolaitoksen historiassa.

Yllä lueteltujen ruohonjuuritason kontrollitekniikoiden lisäksi on muistettava makrotason kontrolli, jota valtio harjoittaa yliopistoja kohtaan alati tiukkenevan tulosohjauksen muodossa. Tulosohtaus puolestaan perustuu suoritteiden kuvaamiseen ja yliopistojen kilpailuttamiseen määriteltyjä tulosmittareita hyväksikäyttäen. Se nojautuu yliopistojen uuden julkisjohtamisen kivijalkaan, laadunvarmistukseen. Parhaillaan valmistelussa oleva yliopistojen uusi rahoitusmalli painottaa huomattavasti vanhaakin enemmän sekä tutkimuksen että koulutuksen tuloksellisuutta, määritellen tuloksen ensisijaisesti määrällisesti. Yliopistojen rooli työnantajana on jätetty ulos ehdotetusta mallista poistamalla kokonaan esimerkiksi henkilötyövuosien määrä rahoitusperusteena.

Tutkinnonuudistus, tulospalkkausjärjestelmä ja työajan kohdentaminen

Viimeisin tutkinnonuudistus tehtiin Suomessa vuonna 2005. Sen taustalta löytyi vuoden 1999 eurooppalainen Bolognan julistus, joka tähtäsi liikkuvuuden ja tutkintojen vertailtavuuden parantamiseen osana Euroopan kansainvälisen kilpailukykyyn parantamista. Tutkinnonuudistuksen yhteydessä otettiin käyttöön kolmiportainen tutkintorakenne, jossa kolmivuotisesta kandidaatintutkinnosta oli tarkoitus tehdä akateeminen perustutkinto ja entisestä perustutkinnosta, maisterintutkinnosta sen kaksivuotinen jatkotutkinto. Tutkinnonuudistuksessa opintoja alettiin mitata entisten opintoviikkojen sijasta eurooppalaisittain vertailukelpoisilla opintopisteillä. Henkilökohtaisesta opintosuunnitelmasta (HOPS) tuli jokaiselle opiskelijalle pakollinen. Tutkinnonuudistuksen yhteydessä tutkintojen suoritusajoja rajattiin ensimmäistä kertaa suomalaisen yliopiston historiassa. Opiskelijat kiinnittivät huomiota erityisesti tutkintoaikojen rajaukseen ja masinoivat rajausta vastaan mielenosoituksen Helsingissä. Huoli tutkinnonuudistuksen mukanaan tuomasta tehokkuusyliopistosta on kuulunut ainakin ylioppilaskuntien juhlapuheissa sekä ennen että jälkeen tutkinnonuudistuksen.

Tulospalkkausjärjestelmä korvasi vanhan virkapalkkajärjestelmän yliopistoilla vuonna 2006. Uusi palkkausjärjestelmä herätti käyttöön ottamisensa yhteydessä keskustelua siitä, onko henkilökohtaisen työpanoksen tuottavuuden arviointiin perustuva palkkausjärjestelmä ylipäättään soveltuva yliopistotyöhön. Tästä huolimatta henkilöstö ei lopulta ryhtynyt järjestelmän käyttöönottoa vastustaneisiin toimenpiteisiin. Rinteen ja muiden (2011, s. 206–208) tutkimus viittaa siihen, että merkittävä osa tutkimukseen osallistuneesta yliopistojen henkilökunnasta kyseenalaistaa nykyisin nimenomaan järjestelmän perusteet, ei niinkään sen käytännön toteutusta. Opiskelijajärjestöt eivät nähneet tarpeelliseksi ottaa voimakkaasti kantaa tulospalkkausjärjestelmään puoleen tai toiseen.

Viime vuosina yliopistoille on ajettu sisään työajan kohdentamista, jossa henkilökunnan pitää raportoida jopa varttitunnin tarkkuudella, mihin työtehtävään tai projektiin ovat työaikansa käyttäneet. Työajanseurantaa vaaditaan, sillä tutkimuksen pirstaloitunut rahoitus luo tarpeen seurata, kuinka yksittäisen tutkijan työaika jakaantuu. Jokainen luovan työn kanssa tekemisissä ollut ymmärtää, että tämän tyyppinen, lähinnä mekaaniseen työhön soveltuva raportointi on jo pelkkänä ajatuksena sulaa hulluutta. Pääsääntöisesti ajatus työ tapahtuu limittäisinä ajatusprosesseina sekä työajalla että sen ulkopuolella, jolloin on usein täysin mahdotonta yksilöidä, mihin mikäkin viisitoistaminuuttinen on käytetty. Yliopistojen tiukka työajanseuranta onkin koettu paitsi työllistäväksi, myös hyödyttömäksi, sillä se antaa parhaimmillaankin epärealistisen kuvan siitä, miten henkilökunta todellisuudessa on työaikansa käyttänyt (Rinne ja muut 2011, s. 210–211). Työajan kohdentamisjärjestelmä ei ole herättänyt opiskelijajärjestöjen huomiota.

Huomioita vuoden 2009 yliopistolain vaikutuksista

Yliopistolain vuoden 2009 uudistus oli toistaiseksi tehostamiskehityksen kulminaatiopiste, merkittävin yksittäinen uudistus, jossa otettiin käyttöön uuden julkishallinnon ohjauskeinoja. Yliopistolain uudistamisen yhteydessä käyttöön otetuista kontroliteknikoista osa oli suoraan seurausta laista, mutta osa lain hengessä toteutettuja, yliopistojen omassa päätäntävällässä olevia uudistuksia.

Yliopistolain uudistuksen yhteydessä kiisteltiin yliopistojen autonomiasta, jonka jotkut sanoivat lisääntyvän, toiset taas vähenevän. Molemmat puolet olivat oikeassa. Valtion suoraa määräysvaltaa yksittäisten yliopistojen sisäisiin asioihin karsittiin, ja tässä mielessä autonomia on lisääntynyt. Vastapainoksi valtio kuitenkin asetti yliopistoille entistä tiukempia raportointivelvoitteita ja varasi itselleen viimekätisen mahdollisuuden päättää yksipuolisesti yliopistojen tulostavoitteista. Yliopistojen päätöksentekorakennetta puolestaan uudistettiin kasvattamalla yliopiston hallituksen valtaa sekä antamalla sille oikeus valita rehtori, joka viime kädessä lain mukaan edustaa ja johtaa koko yliopistoa. Kun vielä hallituksen kokoonpano määriteltiin niin, että vähintään 40% hallituksen jäsenistä on oltava yliopiston ulkopuolisia, voidaan perustellusti sanoa, että yliopistojen, sikäli kun yliopiston nähdään muodostuvan yliopistoon kuuluvista professoreista, muusta henkilökunnasta ja opiskelijoista, autonomia on merkittävästi kaventunut.

Suomen ylioppilaskuntien liiton päähuoli lakiuudistuksen yhteydessä kohdistui siihen, säilyykö ylioppilaskuntien automaatiojäsenyys edelleen lakiin kirjattuna. Loppuvuodesta 2008 alkaen opiskelijoiden keskuudessa levisi ruohonjuuritason liikehdintä, joka kritisoi laajasti laissa kaavailtuja hallintouudistuksia sekä yliopistojen kilpailuttamista. Tämä rohkaisi myös opiskelijajärjestöjä ainejärjestöistä SYL:ön käyttämään lakiuudistuksesta varovaisen kriittisiä puheenvuoroja, jotka keskittyivät etenkin alkuperäisen lakiluonnoksen velvoittamaan yliopistojen viimekätisen hallinnan siirtymiseen yliopiston ulkopuolisille.

Yliopistolain välillinen vaikutus oli vallan keskittyminen. Yliopistolaki ei varsinaisesti velvoita sen säätämisen yhteydessä toteutettuun rehtorien vallan kasvattamiseen ja kollegiaalisen hallintatavan vaihtamiseen yritysmäiseen linjaorganisaatioon, vaikka tämä kiistämättä onkin lain henki. Tässä tilanteessa yliopistojen autonomia toimi: eri yliopistoyhteisöt saavat syyttää tai kiittää itseään siitä, että ovat luovuttaneet vallan diktaattoreille. Eri yliopistojen henkilökunta ja opiskelijat luopuivat demokraattisesta yliopistohallinnosta ja päätäntävällänsä oman yhteisönsä asioihin vaihtelevalla innokkuudella, mutta kaikki silti luopuivat. Yliopistolain uudistaminen nähtiin hyväksi tilaisuudeksi uudistaa myös yliopistojen sisäistä hallintoa. Demokraattisesti alhaalta ylös hallittujen yliopistojen tilalle saatiin keskusjohtoiseen malliin huomattavasti paremmin sopiva ylhäältä alas johdettu linjaorganisaatio. Linjaorganisaation huipulla toimitusjohtajana toimii rehtori, joka valitsee oman esikuntansa (vararehtorit) ja alipäällikkönsä (dekaanit ja keskushallinnon päälliköt). Alipäälliköt puolestaan valitse-

vat omat alipäällikönsä, kunnes kontrolli ylhäältä on ulotettu alimmalle suorittavalle portaalle asti. Tänne, ylimmälle tasolle, päätyi myös se yliopistojen kasvanut autonomia, josta puhuimme yllä. Opiskelijat puolustivat kollegiaalista hallintoa eri puolilla Suomea vaihtelevalla innokkuudella, perusteinaan paitsi kollegiaalisuuden arvo sinänsä, myös opiskelijoiden oman vaikutusvallan väheneminen.

Kolmas uuden yliopistolain kiistakapula on lakiuudistuksen vaikutuksia arvioitaessa ollut yliopistojen rahoitus. Yliopistot saivat kaipaamansa taloudellisen autonomian. Ne irrotettiin valtion tiliviraston roolista ja voivat nyt tehdä voittoa ja päättää vapaammin mihin suuntaavat taloudelliset panostuksensa. Samassa kaupassa yliopistot pantiin kilpailemaan keskenään niin yksityisestä kuin julkisestakin rahoituksesta. Nämä kytkettiin yhteen niin, että valtio päätti, että se arvostaa sellaista toimintaa, jota markkinat arvostavat: valtio sitoutui lahjoittamaan jokaisen yliopiston pääomittamiseen 2,5-kertaisen summan siihen nähden, kuinka paljon yliopisto onnistuu keräämään rahaa yksityisiltä lahjoittajilta. Yliopistolain vastustajat pelkäsivät yksityisen rahan perässä juoksemisen määrävän yliopistojen tutkimuskohteet. He olivat väärässä: yksityistä rahaa ei voi korvamerkitä lahjoitettavaksi esimerkiksi tiettyyn koulutusohjelmaan tai tiedekuntaan.

Sen sijaan yliopistot takuuvarmasti ohjaavat jatkossa strategisia päätöksiään resurssien jakamisesta sen mukaan, mikä tuo niille lisää resursseja – etenkin, kun yliopistojen hallituksissa istuu uuden yliopistolain velvoittamana mukaan vähintään 40% yliopistojen sisäisten ryhmien ulkopuolisia päättäjiä. Yliopistot kilpailevat strategioidensa avulla profiloitumalla myös valtion rahoituksesta. Markkinamekanismi siis korvasi aiemman virkamiesvallan yliopistojen rahanjaossa. Yliopistojen kohdalla kannusteet laitettiin kerralla uuden julkisjohtamisen opin edellyttämään kuntoon: resurssit viedään niiltä, jotka eivät pärjää määritellyillä tulosmittareilla ja niitä syydetään niille, jotka pärjäävät hyvin. Erikoisena poikkeuksena tästä kaavasta on toistaiseksi toiminut Aalto-yliopisto, jolla ei vielä ole juurikaan näyttöjä saavutuksistaan, mutta joka tästä huolimatta on saanut sekä valtiolta että yksityisiltä rahoittajilta käyttöönsä muihin yliopistoihin verrattuna omassa mittaluokassaan liikkuvia summia.

Opiskelijajärjestöjen osallistuminen tuottavuusdiskurssiin

Tehostamisesta on siis jo puhuttu pitkään, eivätkä opiskelijatkaan ole jääneet suunvuroitta. Vallan avainpaikoilla istuvat pystyvät määräämään hyvin pitkälti, mistä asioista, miten ja millä edellytyksillä puhutaan. Kun puheen tavat on näin määritelty, jokaisen keskusteluun osallistujan on tavalla tai toisella käytettävä annettuja käsitteitä ja näkökulmia. Tähän dilemmaan myös opiskelijajärjestöt ovat joutuneet; hyvänä esimerkkinä toimii oletus, että tutkintojen suorittamisajat ovat yleensä liian pitkiä Suomessa.

Jotta opiskelijajärjestöt voisivat ajaa hyvinä pitämiään asioita, kuten opinto-ohjauksen parantamista, joustavia opintomahdollisuuksia ja opintotuen parannuksia, niiden

on käytännössä pakko sitoa nämä komponentteina metatasoon, joka tässä esimerkiksi on tutkintoaikojen pituus. Vaikka opiskelijajärjestöissä ei oltaisikaan (eikä usein olakaan) sitä mieltä, että nykyiset opintoajat olisivat ongelmallisen pituisia, pitää jo valikoitunut keskustelun suunta pyrkiä ohjaamaan mieluummin hyviin kuin huonoihin keinoihin puuttua kuvitteelliseen ongelmaan. Kun omien kehitysehdotusten yhteys opintoaikoihin pystytään osoittamaan, tavoitteita kyllä saadaan läpi, mutta samalla opiskelijajärjestöt vahvistavat itse paradigmaattisiksi kasvaneita oletuksia. Tiivistettynä: jos ei voi vaikuttaa totuuteen, pitää vaikuttaa siihen, miten totuus politisoidaan.

Tätä ei saa ymmärtää väärin. Emme kritisoi opiskelijajärjestöjen toimintaa sinänsä, sillä ne ovat puun ja kuoren välissä. Sen sijaan haluamme osoittaa, kuinka tietty puhetapa vahvistuu kuin itsestään, kun kaikkien keskusteluun osallistuvien on puhuttava samoilla käsitteillä ottaakseen osaa poliittiseen peliin. Siinä on voitettavissa pieniä taisteluja kunhan alistuu tarpeeksi ajoissa häviämään sodan.

Seuraavaksi annamme muutaman esimerkin opiskelijajärjestöjen ajamista asioista, jotka antavat osansa huonona pitämäämme kontrolliin ja byrokratiaan perustuvaan puhetapaan, joka on pohjimmiltaan ideaalisen yliopiston vastainen.

Opiskelijat osaajina – osaamisperustaisuus ja sen implikaatiot

Yliopistokoulutuksen laadun takaamiseksi kaikilla aloilla on pyrkimyksenä kuvata koulutuksen tuottama osaaminen sen sijaan, että kuvattaisiin annettavaa opetusta. Ajatuksena on, että opiskelijoiden on helpompi suhteuttaa opetuksen todellinen taso tavoiteltuun, että he tunnistavat paremmin oman osaamisensa ja että koulutuksen järjestäjän täytyy miettiä tarkkaan koulutuksen tavoitteita ja sisältöjä. Näiden hyvien tavoitteiden vuoksi osaamisperustaisuus on myös opiskelijajärjestöissä mieluinen tapa hahmottaa tutkintoja. Emme kiistä, etteikö osaamisperustaisuudessa olisi paljon hyvää, mutta haluamme osoittaa siinä piilevän myös ongelmia, joiden toteutumista myös opiskelijat edunvalvonnassaan edistävät.

Osaamisen korostamisessa on myös hyvä huomata taloudelliset intressit, joiden mukaan Suomen ja minkä tahansa kilpailukykyisen maan sanotaan tarvitsevan ”osaajia” pysyäkseen mukana maailmantalouden kasvussa. Tiede- ja teknologianeuvoston (2006, 5) mukaan työmarkkinoiden tarpeisiin vastaamisessa ”kysymys on kyvystä nostaa koulutuksen laatutasoa, parantaa koulutuksen työelämävastaavuutta ja varmistaa riittävä korkean osaamistason vaatimukset täyttävä koulutusvaranto.” Näistä taloudellisista pontimista lähtevistä tavoitteista muodostuu kasvuhakuisessa taloudessa käytännössä itsestäänselvyyksiä, ja diskurssi on asetettu: tarvitsemme talouskasvua, jota varten tarvitsemme osaamista, jota varten koulutusta pitää muuttaa paremmin osaamista tuottavaksi. Mitä tämä muutos tarkoittaa?

Aiemmin hankitun osaamisen tunnistaminen ja tunnustaminen on hyvä esimerkki tästä muutoksesta. Sen kontekstissa on myös helppo nähdä osaamisen ympärillä pyörivän keskustelun ongelmakohdat.

Aiemmin hankittu osaaminen yliopistotutkinnoissa syö tieteellistä henkeä

Valtioneuvoston asetuksella (794/2004) säädetään yliopistojen alemman ja ylemmän tutkinnon tavoitteista. Nämä tavoitteet ovat hyvin yleisluontoisia, mutta tärkeää on huomata, että asetuksessa korostuvat nimenomaan oman tieteenalan hallinta ja edellytykset sen kehittämiseen. Osaamisperustaisuuden pohjalle rakennetun aiemmin hankitun osaamisen käsitteen avulla on päätelty, ettei itse asiassa olekaan tärkeää, missä asiat on opittu (Penttilä 2011, 13, 20). Tämä on yliopistoille vallankumouksellista: ne eivät olekaan ainutlaatuisia tieteen ja ylimmän opetuksen kiintotähtiä. Jossain muualla voi hankkia samoin kriteerein täysin yhtä pätevää osaamista. Yliopistotutkinto, jossa on yliopiston hallinnan ulkopuolella olevia osia, kuulostaa erikoiselta.

Oppiaineiden opetussuunnitelmissa on määritelty, mitä opiskelija osaa käytyään tietyn kurssin tai tehtyään muun suorituksen. Kun ei kuvata annettavaa opetusta vaan sen tuottama osaaminen, opetus irrotetaan osaamisen antajasta ja myös yliopiston ulkopuolelle annetaan oikeus opettaa yliopistotutkintoon kuuluvia sisältöjä. Tutkinnon antajalta katoaa kontrolli siihen, kuinka opetus on annettu ja mikä sen sisältö loppuksen lopuksi on ollut. Vaikka opetuksen tai muun oppimistilanteen järjestäisi jopa jokin valtiollinen, siis hyvin pysyvä ja oletettavasti tehokkaasti kontrolloitu instituutio, ei yliopistolla silti ole mahdollisuutta vaikuttaa opetettuihin asioihin. Kun opetusministeri sanoo julkisuudessa, että puolustusvoimissa annettu johtajakoulutus pitäisi lukea hyväksi tutkintoon opintojen nopeuttamiseksi (Helsingin Sanomat 29.1.2010), hän astuu paitsi yliopisto-opetuksen autonomian alueelle, myös ehdottaa yliopistojen vapaaehtoisesti siirtävän opetustaan muiden, niiden ulottumattomissa olevien opettajien vastuulle. Jos yliopistot eivät tajua itse tehdä tätä, ministeriössä aiotaan tehdä siitä niille kannattavaa: "Aiemmin hankitun osaamisen tunnustamisjärjestelmän kehittämistä korkeakouluissa seurataan korkeakoulujen tulos- ja tavoiteohjauksessa" (OPM 2007, 48).

Turun yliopiston ylioppilaskunnan aiemmin opitun tunnustamista koskevassa lausunnossa 2.4.2007 toivotaan valtakunnallista alakohtaista linjaa aiemmin hankitun osaamisen määrästä, sillä muuten "voi osaamisen tunnustaminen jäädä edelleen korkeakoulun liiaksi itsensä päätettäväksi ja valtakunnan tasolla epäoikeudenmukaiseksi prosessiksi" (TYY 2007). Tämä on hyvä esimerkki tilanteesta, jossa oikeusturvan ja tasalaatuisuuden ihanne menee yhteisöllisyyden ja autonomian edelle.

Kun oppiminen ajatellaan osaamisen kautta, tullaan väistämättä kysymykseen siitä, onko pakollisessa opetuksessa mitään järkeä, jos opiskelija voi vain tenttiin ilmestymällä suoraan osoittaa osaavansa asian. Oikeastaan suurin ongelma tunnustamisessa ei siis ole se, millä keinoin opiskelija voisi osoittaa aiemmin hankitun osaamisensa, vaan se, mitä osaamisen tunnustaminen *ylipäänsä* voi olla yliopistossa.

Ehkä kaikkein suurin yhteensopimattomuus yliopisto-opiskelun luonteen kannalta AHOTissa on kontekstin käsitteen unohtaminen. Kun puhutaan aiemmin hanki-

tusta osaamisesta, voidaan tarkoittaa – ja yleensä tarkoitetaan – jo ennen yliopisto-opintoja tehtyjä ”suorituksia”. Tässä piilee kuitenkin valtava ongelma: opiskelijalla ei voinut olla mitään mahdollisuutta sitoa tuolloin oppimaansa yliopisto-opintojen muuhun kontekstiin, mikä on äärimmäisen tärkeää kokonaisuuden hahmottamiseksi, hermeneuttisen ymmärryksen saavuttamiseksi. Tätä kontekstia on myös todella vaikea, ellei mahdoton saada kirjatuksi opetussuunnitelmaan, mikä osoittaa opintojaksoihin pilkottavissa olevan tutkinnon ongelmakohdat. Oleelliseksi muodostuukin yliopiston idea yhteisönä, jossa opettajat ja opiskelijat, eri-ikäiset ja eri vaiheissa tieteellistä uraansa olevat *tieteilijät* kokoontuvat keskustelemaan ja kokeilemaan haastakseen vanhaa tietoa ja saavuttaakseen uutta. Tätä ei voi oppia samalla tavalla missään muualla, tai jos voikin, sitä ei voi mitenkään ”lukea hyväksi” tai varsinkaan määrittellä osaamisen kautta. Yliopisto ei ole paikka, jossa opiskellaan palikka kerrallaan erilaisia osaamisia, vaan tieteen ja ja erityisesti tiedeyhteisön työssijä.

Kaikki nämä ongelmat voidaan summata niin, että osaamisperustaisuus hyvistä puolistaan huolimatta käsitteellistää oppimisen ja opinnot jollain yliopiston hengelle vieraalla tavalla. AHOT on täysin looginen seuraus osaamisperustaisuudesta, mutta ei välttämätön, ja epämuodollisesti hankittua osaamista on voitu lukea hyväksi vasta uusimmasta tutkinnonuudistuksesta lähtien. Nämä hyväksi lukemisen käytännöt tekevät loogisessa päätepisteessään yliopistosta kirjukurssilaitoksen tai tutkintoleimoja jakavan toimiston, johon tullaan reppu täynnä muita todistuksia, tavataan professori gradua palautettaessa ja lähdetään ”työelämään”. Näin opiskelija menettää sen, mikä on yliopistossa kaikkein arvokkainta: sen antamat mahdollisuudet osallistua, pohtia, keskustella ja antaa jotakin myös takaisin.

”Opiskelijalla on oikeus saada osaamisensa hyväksiluettua silloin, kun hänellä jo on opetussuunnitelman tavoitteiden mukainen osaaminen. Opiskelijalla on myös oikeus osallistua opetukseen, jotta hän halutessaan voi kehittää omaa osaamistaan opetussuunnitelman vaatiman tason yli.” (Opetusministeriö 2007, 27) Yliopisto-opetuksella ei tämän ajattelun mukaan ole arvoa sinänsä, ainoastaan tutkinnon sisältö sellaisenaan on ratkaisevaa. Tämä saattaa toimia hyvin ammatillisessa koulutuksessa, myös korkeakoulutasolla. Yliopistojen kohdalla haluamme kuitenkin haastaa tämän käsityksen ja kysyä, pitäisikö yliopistotutkinnon abstraktimpaa merkitystä arvostaa enemmän.

Yliopistotutkinto on todistus kahdesta asiasta. Toinen on henkilön osallistuminen oman alansa, mutta myös yliopistokokonaisuuden tiedeyhteisöön, mikä tarkoittaa sosiaalisen ja henkisen pääoman suuntaamista ”yliopistolaisten” maailmaan ja tieteellisen sivistyksen ja perinteen ylläpitämistä. Tämän ei tarvitse vanhanaikaisesti tarkoittaa ylimielisyyttä, vaan sen myöntämistä, että yliopiston kontekstissa yhteisö perustuu ajatukselle tiedonjanosta, kriittisestä ajattelusta ja akateemisesta kulttuurista – mitä se sitten missäkin tarkoittaa. Tähän kaikkeen riittää periaatteessa pelkkä opinto-ote, kunhan aloitusvuodesta on hieman aikaa ja opintoviikkoja tai -pisteitä on riittävä määrä. Sen vuoksi tutkinnon olemuksen riittävän tarkka määrittely vaatii myös kontrollipisteitä. Niistä tärkein on se kaikkein viimeinen.

Toinen todistuksen osoittama asia on valmistuneen kyky osana tiedeyhteisöön tehdä oma tutkielma tai muu lopputyö. Hän on soveltanut opintojen aikana saamiaan tiedollisia välineitä omaan tiedontuottamiseen. Hänen ajattelunsa on opintojen aikana laajentunut niin, että hän ymmärtää, mitä on tieteellisyys.

On mielenkiintoista, että AHOT-käytäntöjä pohtinut Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmä määritteli osaamisen seuraavasti:

“henkilön hankkima tietojen ja taitojen kokonaisuus. Akateeminen asiantuntijuus muodostuu yhtäältä korkeakoulutuksessa hankitusta yleisestä osaamisesta (esimerkiksi tieteellisen ajattelun, tiedon tuottamisen ja jatkuvan oppimisen taidot) ja toisaalta kullekin tieteenalalle tai oppiaineelle ominaisesta osaamisesta. Ammatillinen asiantuntijuus määrittyy ammattialan tai työtehtävän tarpeista (ammatillinen erityisosaaminen) ja kehittyy työssä; esimerkiksi lääkärin osaamista voidaan kutsua myös kompetenssiksi. Osaaminen edellyttää harjaantumista, ja se voi kehittyä jatkuvasti ja karttua myös koulutuksen ja työn ulkopuolella esimerkiksi harrastuksissa ja järjestötoiminnassa.”

Opiskelijajärjestöjen asialistallakin AHOT on ollut aktiivisesti. Turun yliopiston ylioppilaskunnan vuoden 2011 toimintasuunnitelmassa pyritään parantamaan yliopiston AHOT-käytäntöjä ja Helsingin yliopiston ylioppilaskunta lausunnossaan yliopiston tutkintosäännöstä vuonna 2010 nosti asian esille. Vuoden 2010 Tampereen ja vuoden 2011 Jyväskylän yliopistojen ylioppilaskuntien toimintasuunnitelmissa pyritään saamaan opintopisteitä järjestötoiminnasta. Niin toivottavaa kuin järjestötoimintaan osallistuminen onkin, ja vaikka sen hyödyllisyyttä ja roolia osana täyttä opiskelijaelämää on vaikea ylikorostaa, se on silti niin sanottua ekstrakurrikulaarista, opetussuunnitelman ulkopuolista toimintaa ja sellaisena sen tulisi pysyäkin. Opiskelijajärjestöt etsivät lyhyen aikavälin etuja vieden samalla pohjaa yliopiston idealta.

Kaikki esimerkit eivät välttämättä sovi sellaisenaan kuvaamaan kaikkien yliopistolojen tilannetta, mutta yliopistotutkinnon perimmäistä luonnetta koskevat väitteet on syytä huomioida paitsi humanististen sekä luonnon- ja yhteiskuntatieteiden sekä oikeustieteen osalta, myös kaikkien muiden alojen kohdalla. Jos väitteemme kuulostavat jollekin alalle vierailta, voidaan hyvällä syyllä kysyä, kuuluvatko nämä alat yliopistoon siten, kuin yliopisto tulisi ymmärtää.

Emme halua laatua – pitäisikö opiskelijoiden vastustaa laadukasta tutkimusta ja opetusta?

Rinne ja muut pitävät laadunvarmistusta ja arviointia uuden toimintapolitiikan kulmakivenä. Lisäksi he pitävät auditointeja ja laatu/toimintakäsikirjoja käsittävää ”totaalista laadunvalvontajärjestelmää” erinomaisena esimerkkinä uuteen julkishallinnon johtamisjärjestelmään liittyvistä itsevalvonnan menetelmistä sekä uuden julkishallinnon johtamisopin mukaisesta suoritusperusteisuudesta. (Rinne ja muut 2011, 188, 195.)

Luonnollisin vastaus yliopistoilta vaadittavaan tuotannon tehostamiseen olisi opetuksen puolella alentaa tutkintovaatimuksia ja kasvattaa tutkintomääriä tai ainakin luopua arvosanoista ja siirtyä mieluummin pelkkään laatuvaatimusten täyttämistä kuvaaviin arvioihin. Tutkimuksen puolella toimii sama resepti: tärkeää on saada ulos mahdollisimman monta julkaisua ennen apurahakauden loppua, jotta on paremmat mahdollisuudet kilpailla seuraavasta pätärahoituksesta. Tieteessä on kuitenkin se ominaisuus, että heikompileatuista tiedettä ei tyypillisesti haluta. Kysyntää on ainoastaan laadukkaalle tieteelle, ja tämän tuottamiseen nykyiset Suomen yliopistojen tulostittarit eivät kannusta. Samaan aikaan kun yliopistojen talutusnuoran pitelijät opetus- ja kulttuuriministeriössä yrittävät keksiä entistä parempia, määrien lisäksi myös laatua mittaavia rahoituskannustimia, yliopistoille on pitänyt kehittää massiivinen laadunvarmistusjärjestelmä.

Laatu on asia, jota on sinänsä vaikea olla kannattamatta. Kukapa ei haluaisi, että hänen ostamansa tuotteet, palvelut tai hänen itse tekemänsä työ olisi laadukasta? Yliopistojen tekemän työn laadun varmistamiseksi on kehitetty massiivinen järjestelmä kriteereineen ja tarkkailijoineen. Laadun varmistaminen sisältää tietenkin oletuksen siitä, että on syytä epäillä, onko yliopistojen tekemä työ laadukasta ja siksi pitää varmistaa että se on sitä. Ja toden totta, niin pitääkin, sillä yliopistoille on rakennettu rahalliset kannusteet tehdä työnsä, eli tutkimus ja siihen perustuva opetus ja yhteiskunnallinen vuorovaikutus mahdollisimman hutiloiden.

Korkeakoulujen arviointineuvosto (KKA) perustettiin testaamaan ja arvioimaan suomalaisia korkeakouluja vuonna 1996. Seuraavana vuonna yliopistolakia muokattiin niin, että yliopistot veloitettiin arvioimaan omaa toimintaansa sekä osallistumaan ulkopuolisiin arviointeihin ja julkaisemaan arviointien tulokset. Vuodesta 2003 alkaen Bolognaan prosessissa oli korostettu voimakkaasti laadunvalvonnan merkitystä. Vuonna 2004 aloitettiin Suomessa laaja korkeakoulukenttää koskeva auditointiprosessi, jossa korkeakoulut alistetaan kukin vuorollaan yksityiskohtaiseen laadunvalvontaan. KKA ei varsinaisesti pyri arvioimaan yliopiston toimintojen laadukkuutta, vaan auditointi keskittyy yliopiston omaan laadunhallintajärjestelmään. Keskusjohtoinen laadunhallinta siis perustuu alempien tasojen laadunhallinnan arvioinnille. Yleensä näiden alempien tasojen laadunvarmistus perustuu toiminnan kuvaamiselle.

Auditointiprosessin yhteydessä tuotettavat laatukäsikirjat ovat yksittäinen, mutta kuvaava ja hieman surullinen esimerkki laadunvalvonnasta. Turun yliopistolla käytettiin lukuisia henkilötyövuosia siihen, että sen jokainen laitos, tiedekunta, erillisyksikkö ja hallinnon yksikkö laati yliopiston keskushallinnon ja KKA:n ohjeiden mukaisen laatukäsikirjan. Laatukäsikirjoissa pyrittiin luonnollisesti kuvaamaan kaikki yksikön toiminta sekä esittämään se mitattavina arvoina. Turun yliopisto läpäisi auditoinnin vuoden 2008 lopussa, minkä jälkeen tuskin kovin moni yliopistolainen on vilkaissutkaan yksikkönsä laatukäsikirjaa. Laatukäsikirjasirkus on mainio esimerkki siitä, miten käytetään lukuisia henkilötyövuosia prosessiin, joka tehdään ainoastaan ylemmän tahon vaatimuksesta ja joka ei millään tavalla vaikuta yksiköiden todelli-

seen toimintaan. Myös ylioppilaskunta käytti ainakin Turun yliopistolla suuren määrän työaikaa siihen, että yliopisto varmasti selviäisi auditoinnista kunnialla. Osana tätä auditointiin myös valmistauduttiin valmentamalla auditointiin osallistuvia opiskelijoita etukäteen tuntemaan yliopiston prosesseja. On syytä kysyä, kuinka todellisen kuvan laadusta auditointijat saavat, kun auditointiin osallistuvilla on mahdollisuus valmentautua etukäteen.

Laatukäsikirjat ovat oiva esimerkki kulttuurista, jota kontrolli synnyttää. Aiemmin käsiteltiin Ballin jaottelua ulkoisiin ja sisäisiin kontrollimekanismeihin, joista jälkimmäisten merkityksen Ball näkee kasvaneen koulutustyössä. Sisäinen kontrolli eli itsevalvonta aiheutuu siitä, että lisääntyvien raportointivelvoitteiden viidakossa alamme jatkuvasti kysyä itseltämme kysymyksiä, kuten teemmekö tarpeeksi, teemmekö oikeita asioita ja miten selviydymme vertailtaessa suoritustamme muiden suorituksiin. Näihin kysymyksiin vastaaminen saa sekä organisaatiot että yksilöt rakentamaan aikaa ja vaivaa säästämättä kulissin (facade), jonka avulla pyritään esittämään oma työ mahdollisimman hyvässä valossa mahdolliselle ulkopuoliselle tarkkailijalle. Tämän kulissin ylläpitäminen ja siihen käytetty työaika johtaa siihen, että tärkeää ei ole se, että tavassa tehdä asioita tapahtuu muutoksia. Tärkeää on se, että asiat saadaan näyttämään siltä, että näin tapahtuu. (Ball 2006, 699.)

Asettamalla tiukkoja kontrollimekanismeja ei siis saada aikaan sitä, että resurssit kohdennettaisiin kontrolloijan haluamalla tavalla. Sen sijaan saadaan aikaan se, että resurssit kohdetaan kulissien ylläpitämiseen ja siihen, että raportit kontrolloijalle saadaan näyttämään mahdollisimman hyviltä. Tämä tilanne kuvastaa erittäin hyvin tämän päivän yliopistohallintoa, ja yliopistolain uudistuksen myötä hallinto on siirtynyt tähän suuntaan entistä enemmän. Paradoksaalisella tavalla suurempaan tehokkuuteen suuremmalla valvonnalla pyrkiminen johtaakin siis siihen, että tehokkuus olisi ollut suurempi ilman kontrollia, vanhakantaisessa luottamukseen perustuvassa hallinnossa. Häkellyttävällä tavalla tämä hallinnon kulttuuri ja sen seuraukset tuovat mieleen totalitaarisissa hallinnoissa vallinneen hallinnon sisäisen kulissien ylläpitämisen, kun alaisten piti saada toimintansa näyttämään mahdollisimman hyvältä ja tehokkaalta esimiestensä silmissä.

Olisi mielenkiintoista tietää, ylittävätkö tehostamisohjelman aikaansaamat säästöt lainkaan vaaditut työn laadun ja siitä raportoinnin aiheuttamat kustannukset. Itse laadunvarmistusjärjestelmää paljon mittavimmat kustannukset aiheuttavat ne henkilötyövuodet, jotka yliopistoilla kuluu laadunvarmistuksesta ja muusta itsevalvonnasta raportoidessa. Hallinnon kustannus näytteillepanon ja kulissien ylläpidon kulttuurissa on kahtalainen. Toisaalta suorittavan portaan työajasta entistä suurempi osa kuluu siihen, että todistellaan eri tahoille että oma työ on tärkeää ja että se on tehty oikealla tavalla. Toisaalta raportteja pyytämään ja niitä lukemaan on palkattava erikseen mittava määrä hallintohenkilökuntaa. Meidän päähuolestamme ei kuitenkaan tässä kirjoituksessa ole laadunvarmistuksen aiheuttamat kustannukset, vaan sen aiheuttama moraalinen rappio.

Opiskelija tuotantolaitosyliopistossa

Miten muutos yliopiston toimintatavoissa näkyy opiskelijoissa? Uuden julkishallinnon kontrolli edellyttää tietyn käsitteistön käyttöönottoa – käsitteistön, joka on tuttua taloussanaston puolelta. Liiketaloudessa puhutaan suoritteista, kun tuotanto puskee ulos jotakin hyödykettä. Yliopistoissa suoritteita ovat tutkimustulokset ja niiden sovellukset sekä tutkinnon *suorittaneet* opiskelijat – opiskelijahan on tulostamattomien näkökulmasta samanarvoinen kuin tutkinto tai sen osaset. Samalla kun opiskelija osallistuu liukuhihnaprosessin jokaiseen työvaiheeseen, häntä kohdellaan ikään kuin raaka-aineesta puolivalmisteen kautta valmiiksi jalostuvaa tuotetta. Tuotteen laadulle asetetaan kehityksen avulla tavoitteet ja ne kuvataan mahdollisimman tarkasti esimerkiksi osaamisina eli tuotteen ominaisuuksina.

Opiskelijajärjestöt ovat antaneet symbolisesti viimeisen silauksen tälle prosessille vaatiessaan, että jopa opetusmuodoista yhteisöllisimpien, seminaarien, harjoitustöiden arvosanat ilmoitetaan vain opiskelijanumeron mukaan. Opiskelija, joka on osallistunut vertaistensa kanssa tieteelliseen ajatteluun tähtäävään keskusteluun, ei seminaarin jälkeen voi suhteuttaa osallistujien arvosanoja toisiinsa ja reflektoida niitä. Arvosanat tietysti ovat jo sinällään osa laatudiskurssia, mutta sikäli kuin ne ovat käytössä, olisi suotavaa, että opiskelijalla olisi mahdollisuus pohtia, mitkä tekijät nostivat jonkun opiskelijan panoksen tieteellisessä harjoituksessa millekin ”tasolle”. Opiskelija muuttuu kasvottomaksi, tuotantokoneiston läpi kulkevaksi sarjanumeroksi, jonka ominaisuudet on tutkinto- ja osaamistavoitteissa ennalta määrätty ja jonka laatua valvotaan erilaisin laadunvarmistusmenettelyin.

Tilanne on sitä kestävämpi, jos palataan ajatukseen yliopistosta yhteisönä. Tuotantokoneiston rattaiden, joita opetushenkilökunnan jäsenet ovat, ja suoritteiden välillä ei ole dialogia. Yliopistossa opiskelijan pitäisi kuitenkin voida harjoittaa omaa ajatteluaan, käydä keskusteluita, haastaa professorinsa, erehtyä, keksiä, löytää, pyrkiä mullistamaan. Jos opiskelija suostuu tuotteeksi tai asiakkaaksi, hänen roolinsa on muuttunut ratkaisevasti.

Opiskelijoiden ihanteet ja käytännön toiminta ristiriidassa

Valtaosa yliopistotyöstä on työtä, jota tehdään sisäisten, ei ulkoisten kannusteiden ajamana: tutkijat, opiskelijat ja heitä tukeva muu henkilöstö työskentelevät sisäisen tiedonjonon tähden. Niin vanhanaikaiselta kuin se saattaa kuulostaa, he todella etsivät tietoa ja totuutta kollektiivisesti, toinen toisiltaan oppien. Uuden julkishallinnon johtamisjärjestelmille tällainen on käsittämätön tilanne. Ne ymmärtävät maailmaa ja työnteon kannusteita ainoastaan ulkoisten kannusteiden kautta. Siellä missä ulkoiset kannusteet eivät ole riittävällä tasolla, myöskään tehokkuus ei tämän ajattelutavan mukaan voi olla riittävän korkealla tasolla.

Ulkoisten kannusteiden, kilpailun ja mittaamisen korostaminen häiritsee perus-

tavalla tavalla sisäisesti motivoitunutta, yhteistyöhön, uteliaisuuteen ja arvaamattomuuteen perustuvaa yliopistotyötä. Tällaiset ideaalit motivoivat tietenkin yhteisön eri jäseniä eri asteisesti. Kysymys on myös siitä, millaista yliopistoa ja tiedeyhteisöä haluamme olla kehittämässä. Haluammeko entistä enemmän kilpailuun, mittaamiseen ja valvontaan, vai vapauteen, luottamukseen ja yhteistyöhön perustuvaa tiedettä? Se, millaisia järjestelmiä rakennamme, vaikuttaa paitsi siihen, miten oletamme ihmisten käyttäytyvän, myös siihen, miten haluamme heidän käyttäytyvän. Uskomme, että se uusien julkishallinnon johtamisjärjestelmien amoralisoiva vaikutus, josta esimerkiksi Pauline von Bonsdorff (2011, 105-106) puhuu, on todella olemassa ja otettava vakavasti.

Toinen syy, miksi uuden julkishallinnon johtamisjärjestelmät sopivat huonosti yliopistoihin on se, että ne eivät koskaan pysty mittaamaan riittävän tarkasti työn todellista luonnetta. Ei ole väliä, pyrkivätkö tulostittarit mittaamaan määrää vai laatua, sillä viime kädessä ne toimivat aina kvantitatiivisesti eivätkä pysty tavoittamaan yliopistotyön luonnetta riittävän tarkasti. Siksi ulkoiset kannusteet kannustavat väärin asioihin. Ne kannustavat ylläpitämään kulissia, jota käsiteltiin aiemmin tässä kirjoituksessa. Ne eivät kuitenkaan kannusta tekemään paremmin tai tehokkaammin asioita, joita ne pyrkivät mittaamaan.

Opiskelijat ovat vaatineet, että heidät nähdään muuhun yliopistoyhteisöön kiinteästi kuuluvana osana, jolla on tasa-arvoiset oikeudet muun yhteisön kanssa. Suomen ylioppilaskuntien liitto kokoaa vuosittain ylioppilaskuntien puheenjohtajien lukuvuoden avajaisseremonioissa pitämät puheet julkaisuksi. Vuosien 2000–2010 julkaisuista käy ilmi, että vaatimukset opiskelijoiden tasavertaisesta asemasta lisääntyvät tutkinnonuudistusvuodesta 2005 eteenpäin samalla, kun julkisessa keskustelussa vaaditaan yliopistoilta lisää tehostamista ja keskustellaan lukukausimaksuista (SYL 2000–2010). Tarpeen tullen opiskelijat ovat kuitenkin olleet valmiita tukemaan uusien julkishallinnon johtamisjärjestelmien käyttöönottoa silloin kun ovat katsoneet tämän edistävän omia eturyhmäintressejään. Nämä ovat niitä järjestelmiä, jotka pilkkovat tiedeyhteisöä toisiaan vastaan kilpaileviin yksiköihin ja yksilöihin ja nakertavat sen yhteisöllisyyttä.

Opiskelijat eivät halua olla asiakkaita. He eivät kuitenkaan voi valita yhteisön täysivaltaisen jäsenyyden ja asiakkuuden väliltä aina sen mukaan, mikä missäkin tilanteessa on heille edullisinta. Asiakkuudella ja kansalaisuudella on omat etunsa ja haittansa, mutta ne ovat toisensa poissulkevia rooleja. Asiakkaina opiskelijoilla on mahdollista vedota laadunvarmistukseen, prosessikuvausten säätelyyn oppimistavoitteisiin ja tenttien tarkastusaikoihin. Heidän oikeusturvansa – kuluttajansuojansa – on taattu, sillä he voivat tarpeen vaatiessa vedota ylempään tahoön kokiessaan tullessa kohdelluksi epäoikeudenmukaisesti. Tällöin he kuitenkin luopuvat kansalaisen roolista ja yhteisön täysivaltaisen jäsenen – kansalaisen – vaikutusvallasta yhteisönsä asioihin. He eivät enää ole subjekteja, täysivaltaisia toimijoita. He ovat objekteja, joilla on oikeuksia, mutta vain sen verran kun taloudellinen tuottavuus ja laatukriteerit täyttävä

toiminta edellyttää. He eivät myöskään voi välttyä siltä, että tutkinnoille ennemmin tai myöhemmin asetetaan hinnat, jotka sinetöivät heidän roolinsa asiakkaina.

On myös toinen vaihtoehto. Opiskelijat voivat ottaa vakavasti roolinsa tiedeyhteisön jäseninä. He voivat sanoa, että suoriteyliopisto ei ole kenenkään edun mukaista. Mutta tällöin ajatus on vietävä loppuun saakka. Opiskelijat eivät voi kannattaa laadunvarmistusta, tehtävänkuvauksia tai suositusaikoja, eivätkä myöskään perustella omia edunvalvontatavoitteitaan näihin vetoamalla. Valvonnan sijasta keskinäiseen luottamukseen perustuvaa yliopistoa on edistettävä myös silloin, kun lyhytnäköisten eturyhmäintressien mukaan olisi toimittava toisin.

Tiensuu (2011, 161) toteaa Helsingin yliopiston historiaa käsittelevässä artikkelissaan, että opiskelijat tulivat professorien valtaa vastaan taistelllessaan pelanneeksi valtiovallan pussiin ja kasvattaneensa opetusministeriön valtaa yliopistolla. Toivomme, että nykyiset opiskelijat eivät toista entisiä virheitä, vaan että opiskelijoiden edunvalvonta ottaisi jatkossa entistä laajemman perspektiivin ja alkaisi todella ajaa sitä yhteisöllistä, kollegiaaliseen hallitsemiseen ja oppimiseen perustuvaa yliopistoa, jota he juhlapuheissa sanovat kannattavansa.

LÄHTEET

- Ball, S. (2006). *Performativities and Fabrications in the Education Economy: Towards the Performative Society*. Teoksessa H. Lauder, P. Brown, J. Dillagough, & A. Halsey (toim.): *Education, Globalization and Social Change* (s. 692–701). Oxford University Press, New York: Ashford Colour Press Ltd.
- von Bonsdorff, P. (2011). *Epäluottamuksen kulttuuri*. Teoksessa M. Jakonen & J. Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto* (s. 99–109). Tutkijaliitto, Helsinki: Juvenes Print.
- Jauhiainen, A., Rinne, R. & Lehto, R. (2011): *Uusi suomalainen yliopistopolitiikka yliopistoväen itsensä näkemänä ja kokemana*. Teoksessa R. Rinne, J. Tähtinen, A. Jauhiainen & M. Broberg (toim.): *Koulutuspolitiikan käytännöt kansallisessa ja ylikansallisessa viitekehyksessä* (s. 185–232). Suomen kasvatustieteellinen seura, Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Opetusministeriö (2007). *Aiemmin hankitun osaamisen tunnustaminen Ikorkeakouluissa*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:4.
- Penttilä, J. (2011). *”Joku liitänätologiikka täytyy olla, ettei aina mennä ja putsata pöytää”*. *AHOT korkeakouluopiskelijoiden näkökulmasta*. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiö Otus, Helsinki: Juvenes Print.
- SYL (2000–2010). *Viisaita sanoja – ylioppilaskuntien puheenjohtajien puheita lukuvuoden avajaisissa*. Julkaisut vuosilta 2000–2010. Suomen ylioppilaskuntien liitto, Helsinki.
- Tiensuu, P. (2001). Helsingin yliopiston hallinnon historia. Teoksessa M. Jakonen & J. Tilli (toim.), *Yhteinen yliopisto* (s.99–109). Tutkijaliitto, Helsinki: Juvenes Print.
- Tiede- ja teknologianeuvosto: *Tiede, teknologia, innovaatiot*. Helsinki 2006.
- Turun yliopiston ylioppilaskunta: *Lausunto Aiemmin hankitun osaamisen tunnustaminen korkeakouluissa –työryhmämuistioon, 2.4.2007*.

YLIOPISTOJEN VISIOT, ARVOT JA MISSIOT TULEVAISUUDEN RAKENNUSAINEKSINA

RETORISTA LUENTAA SIVISTYSYLIOPISTONÄKÖKULMASTA

Pertti Ahonen

Artikkelissani tarkastelen yliopiston muodostumista niin lajityyppinä kuin yksittäisinä yliopistoina yhdistelmistä alati uusia globaaleja ja kansainvälisiä aineksia ja toisaalta aineksia, jotka vakiinnuttuaan ja mukauduttuaan ovat saaneet kansallisen leiman. Tutkimustapanani on luenta, jolla tiivistän rakennusaineokset joukoksi retorisen taidon perinteen mukaisia topoksia. Niitä eritellen tulkiten maamme yliopistojen strategioiden ne ydinosat, jotka koostuvat missioista, arvoista ja visioista. Keskeisimmäksi tulokseksi muodostuu sivistysyliopistotopoksen puuttuminen visioista, vaikka topos esiintyy taajaan missioissa ja arvojen julistuksissa. Olen laatinut artikkelini tieteelliseen tapaan, mutta se on myös puheenvuoroni ajankohtaiseen strategiseen yliopistopoliittiseen keskusteluun. Sivistysyliopistotopos tulisi vahvasti rakentaa yliopistostrategioiden visio-osiin pitäen myös silmällä topoksen vaalintaa ja vahvistamista. Muotien mukaan levottomasti vaihteleva, sisällöltään tyhjä konsultti- ja johtamiskielenkäyttö tulisi tunkea pois strategioista.

Tieteensosiologisesti ja -poliittisesti artikkelini aihepiirissä kiistautuvat monet karsinoinnit, jotka sääntelevät tutkimusvarojen jakoa ja yliopistojen opetusaloja. Alueella kohtaavat filosofia- ja teorialähtöinen politiikan tutkimus (Palonen 1998, 2010a, b) sekä retorisen taidon 2500-vuotisen perinteen sovellukset ensin mainitulla alueella (samoin Palonen 1998, 2010a, b) ja tieteen- ja tiedonaloja ja niiden rajoja koskevassa kriittisessä tutkimuksessa (Edelman ym. 1999; Zerubavel 2005; Nørreklit ym. 2006; Guenther 2009; Dunn & Jones 2010). Aluetta leikkaavat samoin ideoiden suodattumista institutionalisoituneissa yhteyksissä koskeva tutkimus (Green 2004; Røvik 2011) sekä kriittinen yliopistojen instituutiomuotojen sekä strategioiden, missioiden, arvojen ja visioiden tutkimus (Mautner 2005; Lynch 2006; Buckland 2009; Giroux 2009; Gaffikin & Perry 2009; Schriewer 2009; Wæraas & Solbakk 2009; Parker 2011).

Luentatapana retoristen toposten analyysi

Tarkastelen yliopistojen globaaleja, kansainvälisiä ja kansallisiksi kiteytyneitä rakennusaineiksi retorisisina muodostumina, *topoksina*. Kreikan kielen sana *topos* tarkoittaa alkujaan 'paikkaa'. Topokset kuuluvat retorisiin 'ajatusfiguureihin' eli '-kuvioihin', jotka ohjaavat ajattelua, sen tulosten muotoutumista ja esittämistä sekä yleisön tulkintoja kielenkäyttäjien esityksistä. Topokset kuuluvat retorisen taidon juonteeseen *heuresis* eli *inventio*, 'keksiminen' tai 'luovuus'. Topoksia voi kielenkäyttäjä jäljentää perinteisistä 'yleisten toposten' (*koinos topos, locus communis, commonplace*) luetteloista tai luovasti muodostaa niitä yhdistelemällä käytettävissään olevia aineksia. Retoriikasta vapaata kielenkäyttöä ei esiinny sen enempää politiikan (Nelson 1998), talouden (McCloskey 1983), riskien (Danisch 2011) kuin luonnonilmiöiden tutkimuksen (Depew 2001) piirissä saati mitä moninaisimmissa arkikäytännöissä. Tieteenharjoittajakaan ei siis vältty retoriikan harjoittamiselta – en minäkään, kun paikannan aineistostani yliopistotopoksia ja tiivistän niitä kokoomatopoksiksi. (Aristoteles 2006, 1403a18–19, 340–343; Aristoteles 1997, 1403a18–19, 115; Quintilianus 2001a–c, us. kohdin; *Rhetorica ad Herennium* 1954, us. kohdin; toposten nykysovelluksena ks. Palonen 1998.)

Yhteiskuntatutkimuksen keskeisimmistä klassikoista Max Weberin (1985a, 190–191; 1985b, 266–290) teorianmuodostustapa oli vahvasti retorinen (ks. myös Palonen 2010a). Weber luonnehtii tuota 'ideaalityyppien' (*Idealtypus*) muodostamiselle perustuvaa tapaa retorisen sanaston ilmauksella *einseitige Steigerung*, jonka Palonen (2010b) suomentaa 'yksipuoliseksi terävöittämiseksi'. *Steigerung* on saksannos retoriselle termille *auxesis* eli *amplificatio*, 'lisääminen', 'laajentaminen' (Lanham 1991, 8–9, 36–37). Retorista kuviota *paradiastole* eli *distinctio* (Skinner 2003) Weber puolestaan soveltaa, kun hän tutkimuskohteitaan eritellessään kuvaa niitä uudelleen siten, että oleelliset piirteet tähdentyvät siten yksipuolisesti, että merkityksettömämmät piirteet pyyhkiytyvät syrjään tutkijan tieltä (Lausberg 1987, 35–39). Yksipuolisesti terävöittämällä ovat muodostuneet myös erittelemäni yliopistotopokset, ja yksipuolista terävöitystä harjoitan itsekin, kun tiivistän aineistoni topokset tiivistelmätopoksiksi.

Yliopistotoposten jäsentyminen

Artikkelini ei edusta sellaista tutkimuslajia, että minun olisi välttämätöntä muotoilla hypoteeseja, joita sitten koettelin. Äskettäin laatimani yliopistoihpiiriä koskeva erittely tekee kuitenkin mahdolliseksi hypoteeseille perustuvaan rinnastuvan erittelyn, jonka kohdistan tutkimiini yliopistostrategioiden elementteihin. Tiivistän aikaisemman erittelyni tulokset TAULUKKON 1. mainiten myös esimerkkijulkaisuja, joita analysoimalla saavutin tiivistämäni tulokset.

Aikaisemmassa analyysissäni tieteellistä tutkimuskirjallisuutta ja siihen rinnastuvia julkaisuja tutkien tiivistin yliopistojen globaalit, kansainväliset ja kansalliset rakennusaineokset kuuteen taustaltaan, sisällöltään ja kattavuudeltaan hyvinkin erilaiseen

yliopistotopokseen, joista neljä jakautuu alalajeihin. Toposten piirissä esiintyvät erilaisina yhdistelminä kaikki retorisen taidon piirissä tunnetut päättelymuodot. Eräissä topoksista esiintyy *loogisia syllogismeja* ja deduktiivistä päättelyä. Arkisen esimerkin tarjoavat eksaktein metodein muodostetut yliopistojen tulosmittaus- ja -arviointimallit. Useimmat yliopistotopokset pohjautuvat kuitenkin johonkin retoristen syllogismien kolmesta lajista. Ensimmäinen niistä perustuu joko tilastotieteelliseen tai muuhun todennäköisyyspäättelyyn ja toinen induktiiviseen, yksityistapauksista edeten yleistävään päättelyyn. Kolmas *retoristen syllogismien* laji perustuu 'merkkeihin' tai 'tunnusmerkkeihin' (*semeion*), jotka voidaan edelleen jakaa esimerkiksi Peircen (1992) tapaan 'ikonisiin', 'indeksikaalisiin' ja 'symbolisiin'.

'Ikonisia' yliopistojen tunnusmerkkejä on löydettävissä niin groteskeina poikkeus-esimerkkeinä (Marmoy 1958) kuin arkikielen ilmauksina, joissa yliopistoa luonnehditaan kenties suoranaiseksi sivistyksen 'ikoniksi'. Indeksikaaliselta kannalta puolestaan yliopistoihapiirin sanastomuutokset osoittavat, että 'x-opin' tai suorastaan kohteensa 'x:n' nimeä kantaneen opetus- ja tutkimusalan korottamisen 'x-tieteeksi' sisältöä muuttamatta arvioidaan parantavan uskottavuutta, että 'professorin' nimikkeen arvioidaan luovan suotuisampia mielikuvia kuin yhtä pätevän tai pätevemmän henkilön kantaessa 'tutkimusjohtajan' tai 'yliopettajan' nimikettä tai että tasoltaan vaatimattomankin 'yliopiston' kenties oletetaan saavan parempaa arvostusta kuin keski- tai hyvätasoisenaan 'korkeakoulun' (vrt. Guenther 2009). Symbolisten merkkien tunnuspiirteisiin lukeutuu, että ne liittyvät kohteisiinsa satunnaisesti pelkkien sovinnaisääntöjen varassa. Siksi en luonnehdi symbolisia yliopistotopoksia esimerkkinään avulla. Kolmatta retorisen päättelyn lajia edustavat ne samoin lukuisat yliopistotopokset, jotka rakentuvat *paradigmoille* (*paradeigma*, latinaksi *exemplum*, alkujaan 'esimerkki'; Yrjön-suuri 2001, vrt. Lischinsky 2008), joista eräät koostuvat sellaisista lajityypeistä kuin ne, jotka esitän Taulukossa 1. ominaispiirretopoksella. Toinen paradigmaattisten yliopistotoposten laji koostuu yksittäisistä, esikuviksi tarjotuista mutta tuossa yhteydessä kenties vahvasti idealisoiduista yliopistoista kuten monia sekä vakavasti otettavia että surkukupaisia jäljitelmiä saaneet Harvard, Oxford ja Cambridge. (Aristoteles 1997, 2006, useissa kohdin.)

Monet Taulukon 1. topoksista ovat mitä selvimmin keskenään yhteismitattomia. Tämä ei kuitenkaan ole soveltamani erittelytavan puute eikä ylitsepääsemätön este aikomalleni analyysille. Se aiheutuu kielen tarjoamien ilmaisumuotojen kompleksisesta rikkaudesta kielen tarjoutuessa välineeksi tarkastella jopa kieltä itseään. Yhteismitattomuuden ongelma on voitettavissa omaksumalla tai kehittelemällä monipuolisia ja ilmausvoimaisia kielenkäyttötapoja muodostaen tarvittaessa myös uusia topoksia – kuten yliopistotopoksia koskeva kokonaishahmotukseni taulukossa 1.

Ensimmäisen topoksista nimesin *kokonaismallitopokseksi*. Sen edellinen laji koskee sisältöjä: yliopistojen erityisyyttä nimenomaan sivistysyliopistoina. Jälkimmäinen laji koskee tiettyjä muotoseikkoja: identiteettiä, 'itseyttä', joka muodostuu yhdistelmistä omaleimaisuutta, sijoittumista siedettävän tarkkojen instiutuutorajojen sisään sekä

Taulukko 1. *Yliopistotoposten jäsentyminen*

Topoksen nimike	Topoksen alalajeja	Väh. yksi esimerkki kustakin topoksesta
1. Kokonaismallitopos	Sisällöllinen: Sivistysyliopistotopos Muodollinen: Yliopistoidentiteettitopos	v. Humboldt 1957; Newman 2001; Durkheim 1977 Wæraas & Solbakk 2009; Ran & Golden 2011
2. Ominaispiirretopos	Luostaritopos Oppineiden tasavalta -topos Konebyrokratiatopos Uusliberalismitopos Korporatistinen intressitopos Sidosryhmätopos Managerialismitopos	Ritchie 2002 Grafton 2009 Gornitzka & Maassen 2007 Vastaa: Marginson 2009; lähinnä puolesta Clark 1999 de Boer & Stensaker 2007 Bleiklie & Kogan 2007 Deem ym. 2008
3. Funktiotopos	Yliopistohierarkiatopos Opetuksen suuntautumistopos Tuloksellisuustopos Ulkoinen funktiotopos Sisäinen funktiotopos	(Esiintyy legitimoivine perusteluineen lähinnä eri maiden käytännöissä) Yliopistokoulutuksessa liberal vastaan professional, esim. Labaree 2006 (Erittäin moninainen ja heterogeeninen) Yliopistot innovaatiojärjestelmässä (Eklund 2007), yhteiskuntavastuussa (Topal 2009) Keskiössä yliopiston ympäristösuhteiden ja oman organisaation hallinnointi (Leach 2008)
4. Tekniikkatopos	(Erittäin monilukuisia)	(Erittäin monilukuisia)
5. Vertailutopos	Empiiriset kokonaisvertailut Normatiiviset kokonaisvertailut Empiiriset osittaisvertailut Normatiiviset osittaisvertailut	Olsen 2007 Rider 2009 (Erittäin monia, useat tutkimusperusteluineen) Karran 2007
6. Muutostopos	(Erittäin monilukuisia)	(Erittäin monilukuisia)

kohtuullista pysyvyyttä. Kysymys on muutoseikoista siksi, ettei identiteettiä ole vain yliopistoilla vaan kaikilla instituutioilla ja lisäksi myös kullakin ihmisyksilöllä. Toista topoksista kutsun *ominaispiirretopokseksi*, koska kussakin sen alalajissa korostuu jokin tietty yliopistoja luonnehtiva piirre. Se korostuu kielikuvana (luostari, konebyrokra-tia), ihannekuvana tai utopiana (oppineiden tasavalta), dystopiana (uusliberalistinen yliopisto Marginsonin, 2009, tarkastelussa, aineistostani sinänsä puuttuneet menneen ajan 'virkamiesyliopisto' ja sitä edeltänyt 'professoriyliopisto') tai neutraaliuteen ver-hottuna mutta itse asiassa yksipuolisena näkökulmana (uusliberaali yliopisto 'yrittä-jähenkisyyden' mielessä, Clark 1999, korporatistinen yliopisto, sidosryhmäyliopisto, managerialistinen yliopisto). Kolmannen topoksen nimesin *funktiotopokseksi*, jonka kussakin alalajissa korostuu yliopistolle ylipäätään tai tietylle yliopistokategorialle asettava yksi tai useampi funktio. Niitä kehkeytyy esimerkiksi vastakkainasetteluissa tutkimus- tai tiede- ja toisaalta opetusyliopiston ja ammatillisesti suuntautuneen yli-opistokorkeakoulun kesken tai vapaan tutkimuksen, vapaan opetuksen ja vapaan opis-kelun paikan sivistysyliopiston ja – myös tuossa tapauksessa – ammatillisesti suuntau-tuneen yliopistokorkeakoulun kesken. Funktiotopoksen alalajeihin kuuluvat samoin – jopa loogisina syllogismeina esitetyt – tuloksellisuustopokset yliopistosta panos-tensa prosessoijana tuotantofunktionsa avulla tuotoksikseen, tuloksikseen ja vaiku-tuksikseen, retorisille syllogismeille rakentuvat topokset yliopistoista 'yhteiskunnan' jonkin 'funktion' kuten innovoinnin tai 'yhteiskunnan' ylipäätään palvelijana sekä topokset yliopistoista oman arvomaailmansa funktioiden tai sisä- ja ulkoasioidensa hallinnoinnin muodostamana funktioiden kokonaisuutena.

Huomattavan toisentyppisiä kuin kolme ensimmäistä ovat kolme muuta aikai-semmassa tutkimuksessani aineistostani erottunutta toposta: tekniikkatopos, vertai-lutopos sekä muutostopos. Niistä *tekniikkatopoksella* on käytettävissä tutkimustu-loksia esimerkiksi yliopistojen tuloksellisuuden mittaus- ja arviointitekniikoiden kuten laskentatoimen, arvioinnin, auditoinnin ja akkreditoinnin teknologioiden sekä hyöty- että haittavaikutuksista. Jälkimmäisiin lukeutuu silmänpalvonta, jonka ten-denssejä vahvistavat yliopistoja sekä niiden tutkimus- ja opetusaloja koskevat glo-baalit ja kansalliset paremmuusjärjestykseen asetellut (*rankings*) ja 'mestaruussar-jataulukot' (*league tables*) (Espeland & Sauder 2007, 2009; Sauder & Espeland 2009). Sinänsä tuollaisilla tekniikoilla ei ole mitään elimellistä tekemistä yliopistoihinkin. *Vertailutopos* voi operoida esimer-kiksi tekniikkatopoksen elementtien kesken vertaillen yliopistoja koskevia erilaisia mittaus- ja arviointitekniikoita (esim. Vakkuri 1998) tai tarkastellen muutosproses-seja ja samalla muutosvauhdin säilymistä, hidastumista tai kiihtymistä (vrt. Kosel-leck 2002). Vertailua voidaan kohdistaa – ja kohdistetaan – myös vertailuun itseensä polttopisteessä yliopistojen samanlaisuus, erilaisuus, vertailtavuus ja vertailtavuuden rajoitukset. Noista kysymyksistä myös kiistellään esimerkiksi yliopistojen ilmaistessa tyytymättömyyttään *ranking-* tai *league table* -sijoituksiinsa ja usein myös niihin mit-taustapoihin, joista sijoitukset ovat seurausta. *Muutostopos* työstää kaikkia seikkoja,

jotka yliopistoihapiirissä ylipäätään voivat muuttua. Niihin lukeutuvat sisältö- tai muotokeskeiset yliopistoja koskevat kokonaisuudet, yliopistojen ylipäätään tai yksittäisen yliopiston ominaispiirteet, yliopistoja koskevat funktiot ja niiden painotusten muutokset, yliopistoihin kohdistuvat muodollistetut kuten rahoittajien soveltamat tai vain tosiasiallisesti sovelletut mittaus- ja arviointitekniikat, yliopistoille vertailukohteiksi tarjoutuvat muut yliopistot tai yliopistokategoriat – sekä vertailtavuus ylipäätään yliopistojen samanlaistuksessa, erilaistuksessa, jäsenyessä yliopistokategorioihin ja vaihtaessa kategorioita.

Tieteenharjoittajan perusasenteeseen kuuluu valmius asennoitua myös yllättäviin löydöksiin. Suorastaan hämmästyin, kun aikaisempi tarkasteluni osoitti, että vain yksi yliopistotopoksista eli sivistysyliopistotopos koskee nimenomaan yliopistoja. Kaikki muut topokset koostuvat muunnoksista yleisempiä topoksia, joilla voidaan luonnehtia myös moninaisia muita instituutioita. Samalla huolestuin: sivistysyliopistotopos lepää miltei yksinomaan kolmen vahvan taustahahmon v. Humboldtin (1957), Newmanin (2001) ja Durkheimin (1977) aikanaan esittämien luonnehdintojen varassa, ja niitäkään eivät monet aihepiiristä kirjoittaneet näytä lukeneen ainakaan alkulähteille etsiytyen. Tosin Humboldtin takaa kohoaa Kantin (2005, 2007) mahtava intellektuaalinen hahmo, Newman oli Aristoteleensa (2006, avainkohtana 1361a17–19, 51, tosin aikaisemmasta käännöksestä) tarkoin lukenut ja Durkheim kehkeytyi suoranaiseksi yliopistoa selvästi alemmillakin koulutusportilla tarjotun filosofisen perussivistyksen esitaistelijaksi. Maamme yliopistojen strategioiden niissä kohdin, jotka eivät kuulu tämän artikkelini aineistoihin, ei ole harvinaista korostaa tiedon olevan itseisarvo eikä sen sijaan ainakaan ensi sijassa välinearvo. Sivistysyliopistotopos puolestaan luonnehtii itseisarvoina yliopistoja samalla kiistäen sen, että ylivaltaan tulisi päästää välinearvot. Tämän seikan keskeisen merkityksen johdosta tiivistän tulkintani kolmen klassikon keskeisistä ajatuksista TAULUKKON 2 (kts. sivu 80).

Yliopistotopokset maamme yliopistojen strategioiden missioissa, arvoissa ja visioissa

Otan luentani kohteeksi maamme yliopistojen strategioiden ne ydinasiat, jotka koostuvat visioista, arvoista ja missioista. Aihepiiriä on aikaisemmin tutkittu sekä teknisestä, sovelluksiin tähtäävästä (esim. Moynihan & Landuyt 2009) että kriittisestä näkökulmasta (esim. Gaffkin & Perry 2009). Tiivistän tutkimuskohteeni muodostavat seikat Liitteeseen. Artikkelini tarkoituksiin riittää, että perustan erittelyni vain omiin tulkintoihini yliopistojen strategia-asiakirjojen missio-, arvo- ja visio-osista. Jatkoanalyseissa muutamien aihepiiriin perehtyneiden henkilöiden tulisi toisistaan riippumatta tulkita sama aineisto. Tiivistän tulkintani TAULUKKON 3 (kts. sivu 82).

Yliopistojen strategia-asiakirjojen tarkoituksista juontunee sen, että luostaritopos jää kuriositeetiksi, jota ei asiakirjoissa esiinny. Yliopistostrategioista tavoitehakuksina tahdonilmauksina arvioin aiheutuvan sen, etteivät empiiriset ja toisaalta normatiiviset

Taulukko 2. Kolmen sivistysyliopistomallin vertailua

Ominaisuuksia	Humboldttilainen	Newmanilainen	Durkheimilainen
Ensimmäinen soveltamisalue	Preussi	Irlanti	Ranska
Nimihenkilö	W. v. Humboldt 1767–1835	J.H. Newman 1801–1890	E. Durkheim 1858–1917
Nimihenkilön profiili	Diplomaatti, opetusministeri, ylhäisaatelinen kartanonomistaja	Protestantista katoliseksi 1845 kääntynyt Oxfordin yliopisto-opettaja, Dublin University Collegen perustaja, lopulta kardinaali	Maallistunut juutalaisen rabbiiniväestön jälkeläinen, yliopistonprofessori
Ajankohta	1800– ja 1810-lukujen vaihde	1850-luku	1800– ja 1900-lukujen vaihde
Poliittinen konteksti	Kriisiytyneen pienen kansallisvaltion vahvistaminen	Kansallisen, erityisesti uskonnollisen vähemmistön voimaannuttaminen	Sivistyksen edistäminen ajattelumetodeja terävöittämällä ja juurruttamalla
Varhaisimpia vaikutusalueita	Saksankieliset maat, Pohjoismaat	Englanninkieliset maat	Ranskankieliset maat
Sovelluskohteita	Yliopistojen itsepuolustus mainituissa maissa	Liberal education Liberal undergraduate colleges	Filosofisen koulu-sivistyksen rooli Ranskassa
Yliopistoyhteisön jäsenten arvostelukyvyt kehittäminen (vrt. Kant 2005)	Kyllä, periaate Bildung	Jossakin mielessä	Kyllä
Filosofisen ja humanistisen yleissivistyksen korostus (vrt. Kant 1992)	Kyllä	Kyllä	Kyllä
Opetusaiheiden ja -tapojen valinnan vapaus	Kyllä	Ei korostu	Periaatteessa
Vapaudet opintoalan ja -polun sekä opinnäyteaiheiden valinnassa	Kyllä: <i>Lehrfreiheit</i>	Ei korostu	Periaatteessa

Ominaisuuksia	Humboldttilainen	Newmanilainen	Durkheimilainen
Opetuksen perustuminen opettajien tutkimustyölle	Kyllä: Lernfreiheit	Ei korostu	Ei suljettu pois
Opettajien ja opiskelijoiden yhteisön ykseys	Kyllä	Ei korostu	Ei erityisesti korostu
Yliopiston autonomia valtion nähden	Kyllä; käytännössä vaihdellut	Kyllä	Ei erityisesti korostu
Yliopiston autonomia markkinoihin nähden	Kyllä; tosin vain anakronisesti, nykyhetken näkökulmasta tarkastellen		
Yliopiston autonomia ulkoisiin tahoihin nähden ylipäätään	Kyllä	Alkujaan ei suhteessa paavin kirkkoon	Kyllä
Yliopistoyhteisön jäsenten vapaus suhteessa toisiinsa	Kyllä, periaate Einsamkeit	Ei korostu	Ei korostu
Hyötysuuntautuneisuus	Ei	Ei; vapaus vapautta hyödyn tavoittelusta	Ei
Koulutuksen ammatillisuus	Ei	Ei	Ei
Sekulaarisuus ("maallisuus")	Jossakin määrin	Ei	Kyllä
Tutkimuksen ja opiskelun sekulaarit tai uskonnolliset pyhyysarvot	Ei	Tavallaan	Kyllä

Taulukko 3. Yliopistotopokset yliopistojen strategioissa.

Topos	Topoksen alalajeja	HY	AV	JY	TaY	OY	TY	VY	ISY	AA	SHH	LY	LTY	SibA	TeaK	KuvA	MP
1. Kokonaismallitopos																	
	Sisältö: Sivistysyliopistotopos	MA		MA	Ma	M	M	a				A					
	Muoto: Yliopistoidentiteettitopos	mvA	a	V	ma	maV	V	mV	MV	MV	MV	V	V	MV	MAV	MAV	MAV
2. Omaispiirretopos																	
	Luostaritopos							Ei esiinny									
	Oppineiden tasavalta -topos	a		a	a	a	a					A		a		A	
	Konebyrokraatiatopos					v	m						AV				
	Usliberalismitopos			v		m	v	m			mV		MaV				
	Korporatiivinen intressitopos					v	v	m	mv	M				ma	a		
	Sidosryhmätopos					v	v	V	mv	MV		MV	V	V	M	M	V
	Managerialismitopos					v	m						AV				
3. Funktiotopos																	
	Yliopistohierarkiatopos	mV	v	V	m	v	V	V	V	V	M	v	V	V	V	mv	v
	Opetuksen suuntautumistopos		Mv		Mav	M		Mv	v	v	M	V	v	MA	AV	MV	MAV
	Tuloksellisuustopos	AM	MV	V	V	mAV	V	MV	mV	mV	MaV	v	MV	MA	AV	MaV	MAV
	Ulkoisen funktiopos	aV	M	V	MA	mA	m	m	m	mV	MAV	MaV	AV	MV	MV	MaV	MAV
	Sisäinen funktiopos	A	V	ma	a	Av	mA	m	A	a	a	A	AV		MA	A	v
4. Tekniikkatopos (Erittäin monilukuisia)																	
5. Vertailutopos																	
	Empiiriset kokonaisvertailut	MV	v	V	v	mAV	v	V	V	V	Mv			MV		MV	V
	Normatiiviset kokonaisvertailut								Ei erotu aineistossa empiiristen kokonaisvertailujen topoksesta								
	Empiiriset osittaisvertailut	v		v		v	Mv	v	v	v	v	V	MAV	AV			
	Normatiiviset osittaisvertailut								Ei erotu aineistossa empiiristen osittaisvertailujen topoksesta								
6. Muutostopos (Erittäin monilukuisia)																	
		V	MA	v	MV	MA	v	Mv	mV	V	Mv	v	v	V		MV	V

- Yliopistojen lyhenteet kuten Liitteessä.
- Toposten sijoittuminen M mission, A arvoihin, V visioon, m mission varauksin, a arvoihin varauksin, v visioon varauksin.

kokonais- ja osittaisvertailutopokset erotu aineistossani toisistaan. Kolmen tutkijani yliopistostrategioiden sisältöelementin kesken esiintyi aineistossa myös tiettyä kompensatorisuutta sen mukaan, olivatko yliopistot sijoittaneet tietyt tähdennyksensä missioonsa, arvojensa joukkoon vai visioonsa. Tuloksellisuustopoksen sisältö osoittautui aineistossa sellaiseksi, että sulautan siihen tekniikkatopoksen sitä erikseen tarkastelemattani.

Retorisen tekstintulkinnan tulisi pysytellä kirjaimellisena, jotta tulkitsijan omat ennakkokäsitykset eivät saisi liiallista asemaa. Mikäli pitäytyisin tiukasti kirjaimellisuuteen, en voisi katsoa yhdenkään yliopiston omaksuneen *sivistysyliopistotoposta*, koska yksikään niistä ei suoraan ilmoittaudu 'sivistysyliopistoksi'. 'Sivistyksen' merkeissä esiintyvät kuitenkin kaikki varsinaiset monialaiset yliopistot lukuunottamatta Åbo Akademia. Visioissaan kaikki yliopistot kuitenkin suorastaan unohtavat sivistysyliopistotopoksen. Kokonaismallitopokseen sivistysyliopistotopoksen lailla kategorisoini *ylipistoidentiteetitopos* esiintyy erityisesti yliopistojen visioissa useimpien niistä lausussa tällöin julki käsityksiään siitä, millaisia ne pyrkivät olemaan tulevaisuudessa joko säilyttäen aikaisempia tunnuspiirteitään, terävöittäen niitä tai omaksuen uusia elementtejä.

Ominaispiirretopoksella tulkintasaaliini jää verrattain laihaksi. Muutamit yliopistoista luonnehtivat arvojaan oppineiden tasavalta -topoksella; varauksettomasti niistä Lapin yliopisto ja Kuvataideakatemia. Ominaispiirretopoksen alalajeista tulkintoja kertyy erityisesti sidosryhmätopoksesta, pääasiassa erityiskorkeakouluista mutta myös alueellista rooliaan korostavista monialaisista yliopistoista. *Funktiotopoksen* alalajin muodostavalla *ylipistohierarkiatopoksella* tulkitsen varauksetta tai varauksin kaikkien yliopistojen tähdentävän tavoittelemaansa sijoittumistaan. Niin ne tekevät erityisesti visioissaan joko ilmoittaen aikovansa säilyttää asemansa, parantaa sitä tai tehdä myös uusia avauksia. Saman topoksen alalajeista opetuksen suuntautumistopoksen ja tuloksellisuustopoksen jätän erittelemättä niiden erityisluonteen vuoksi lukuunottamatta lyhennekielisiä päätelmiäni taulukossa 3.

Ulkoisella funktiotopoksella yliopistot Turun yliopistoa lukuunottamatta asettautuvat osafunktioiksi jotakin kattavampaa kokonaisuutta. Arkisessa funktionalismissaan yliopistostrategioiden ilmentämät 'käytännön yhteiskuntateoriat' paikantavat yliopistot esimerkiksi 'yhteiskunnan', 'kansallisen' kehityksen, 'maailman' tai 'ihmiskunnan', jonkin maamme alueista, joidenkin 'yhteiskunnan' sektoreiden tai tietyn väestönosan 'funktioiksi' tai 'yhteiskunnan' jonkin juonteen 'osafunktioiksi'.

Sisäisellä funktiotopoksella nousevat yliopistostrategoista erityisesti esiin useiden yliopistojen kiteyttämät arvojärjestelmät, joista kehkeytynein on Helsingin yliopiston käsialaa. Se tähtää tiettyyn itseisarvoon, sivistykseen, ja tiettyyn välinearvoon, hyvinvointiin. Kummankin edellytyksiksi se esittää tiedon ja totuuden, niiden edellytyksiksi luovuuden ja kriittisyyden ja jälkimmäisten takeeksi yliopiston autonomian. *Vertailutopos* esiintyy yliopistojen strategioissa vain muutamaa poikkeusta lukuunottamatta joko osana visiota tai sen ohella myös missiossa. Toposta koskeva tarkastelu ei rikas-

tuttaisi jo esittämiäni tulkintoja. *Muutostopoksen* paikannan useimmissa yliopistoissa niiden visioista muutaman sijoittaessa topoksen lisäksi myös missioonsa kahden soveltaessa toposta sekä missiossaan että esittäessään arvonsa.

Tieteellisiä ja yliopistopoliittisia päätelmiä

Tutkimushetkelläni syystalvella 2011 yliopistot laativat uusia strategioitaan tutkimieni asiakirjojen pian vanhentuessa. Tutkimusaineistoni on peräisin murrosvaiheen yliopistoista useimpien strategioiden laadinnan ajoituttua juuri vuoden 2010 yliopistouudistuksen edelle tai, joissakin tapauksissa, uuden instituutiomallin ensi kuukausiin. Aineistoni oli varsin aiheellista eritellä. Muutoksen pyörteissä kamppailevat yliopistot eivät osoittautuneet hioneen strategia-asiakirjojaan niin yleisluonteisiksi, ettei niistä olisi voinut tulkiten tislata päätelmiä. Erittelyni kannalta oli samoin myönteistä se, etteivät yliopistot olleet jäljitelleet toisiaan tai ulkomaisia esikuviaan strategioitaan laatiessaan siinä määrin, että eriteltäväksi olisi jäänyt homogeenista tekstimassaa latteine itsestäänselvyyksineen. Toivokaamme, etteivät tulevat yliopistostrategiat jää mitäänsanomattomammiksi kuin se aineisto, jota olen tässä eritellyt.

Erittelyni perusteella yliopistostrategioilta tulee vaatia konsultti-, johtamis- ja talousjargonin supistamista minimiinsä, tyhjiksi jääneiden määreiden – kuten 'yhteiskunta', 'sidosryhmä' tai 'yhteiskuntavastuu' – rikastamista tai poistamista sekä sivistysyliopistotopoksen määrätietoista vaalintaa. Ammentaminen yliopistojen aintulaatuisesta historiasta ei saa leimautua nostalgisoinniksi, arroganssiksi tai taantumuksellisuudeksi – sen enempä kuin kehittämistarpeiden syiden erittely tulisi tukahduttaa leimaamalla se turhaa epävakautta aiheuttavaksi roskatynnöiden pöyhinnäksi. Jos yliopistot mielivät pysyä yliopistoina ja kiteyttää edelleen yliopistomaisuuttaan, ne eivät saa suostua sellaisten muutosten kohteiksi, jotka riistävät niiltä ominaislaadun nimenomaan sivistysyliopistoina. Tuo hinta olisi kohtalokkaan korkea vastineenaan korkeintaan vain se, että yliopistot pääsevät tahdottomiksi mallioppilaisiksi alansa globaalille koulunpenkille, kunnes ne siltä suistetaan omaleimaisuudestaan luopuneina tyhjinä kuorina.

LÄHTEET

- AY (Aalto-yliopisto) (Ei julkaisuvuotta, n. 2010). *Strategia*. Ei julkaisupaikkaa: AY.
- Aristoteles (1997). *Retoriikka. Runousoppi*. Aristoteles IX. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles (2006). *Art of rhetoric*. Kreikan- ja englanninkielinen laitos. Cambridge: Harvard University Press.
- Bleiklie, I. & Kogan, M. (2007). *Organization and governance of universities*. Higher Education Policy, 20, 477–493.
- de Boer, H. & Stensaker, B. (2007). *An internal representative system: The democratic vision*. Teoksessa P. Maassen & J.P. Olsen (toim.), *University dynamics and European integration*, 137–163. Dordrecht: Springer.

- Buckland, R. (2009). *Private and public sector models for strategies in universities*. British Journal of Management 30, 524–536.
- Clark, B.R. (1999). *Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation*. New York: Pergamon Press.
- Danisch, R. (2011). *Risk assessment as rhetorical practice: the ironic mathematics behind terrorism, banking, and public policy*. Public Understanding of Science, 20, online preprint.
- Deem, R., Hillyard, S. & Reed, M. (toim.) (2008). *Knowledge, higher education, and the new managerialism: The changing management of UK universities*. Oxford: Oxford University Press.
- Depew, D. (2001). *Introduction to a special issue on rhetorics of biology in the age of bio-mechanical reproduction*. Poroi: An Interdisciplinary Journal of Rhetorical Analysis and Invention, 1, 1–6.
- Dunn, M.B. & Jones, C. (2010). *Institutional logics and institutional pluralism: The contestation of care and science logics in medical education, 1967–2005*. Administrative Science Quarterly, 55, 114–149.
- Durkheim, E. (1977). *The evolution of educational thought*. 1. postuumi ranskankiel. p. 1938. London: Routledge & Kegan Paul.
- Edelman, L.B., Fuller, S.R. & Mara-Drita, I. (1999). *Diversity rhetoric and the managerialization of law*. American Journal of Sociology, 106, 1589–1641.
- Eklund, M. (2007). *Adoption of the innovation system concept in Sweden*. Uppsala: Uppsala University.
- Espeland, W. & Sauder, M. (2009). *How rankings affect diversity*. Southern California Review of Law and Social Justice, 18, 587–608.
- Espeland, W. & Sauder, M. (2007). *Rankings and reactivity: How public measures recreate social worlds*. American Journal of Sociology, 113, 1–40.
- Gaffkin, F. & Perry, D.C. (2009). *Discourses and strategic visions: The U.S. research university as an institutional manifestation of neoliberalism in a global era*. American Educational Research Journal, 46, 115–144.
- Giroux, H.A. (2009). *Democracy's nemesis: The rise of the corporate university*. Cultural Studies – Critical Methodologies 9, 669–695.
- Gornitzka, Å. & Maassen, P. (2007). *An instrument of national political agendas: The hierarchical vision*. Teoksessa P. Maassen & J.P. Olsen (toim.), University dynamics and European integration, 81–98. Dordrecht: Springer.
- Grafton, A. (2009). *A sketch map of a lost continent: The republic of letters*. Republic of Letters, 1, 1–18.
- Green, S.E. (2004). *A rhetorical theory of diffusion*. Academy of Management Review, 29, 653–669.
- Guenther, K.M. (2009). *The politics of names: Rethinking the methodological and ethical significance of naming people, organizations, and places*. Qualitative Research, 9, 411–421.
- Humboldt, W. v. (1957). *Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*, alkuteksti 1809–1810. Frankfurt, a.M.: Fischer.

- HY (Helsingin yliopisto) (2009). *Helsingin yliopiston strategia 2010–2012: Huipulle ja yhteiskuntaan*. Helsinki: HY.
- ISY (Itä-Suomen yliopisto) (2010). *Tulevaisuuden yliopisto ajassa – Itä-Suomen yliopiston strategia*. Ei julkaisupaikkaa: ISY.
- JY (Jyväskylän yliopisto) (2010). *Laatua ja liikettä: Jyväskylän yliopisto 2017*. Jyväskylä: JY.
- Kant, I. (1992) *The conflict of the faculties, alkuteos Der Streit der Fakultäten 1798*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Kant, I. (2005). *Critique of judgment, alkuteos Kritik der Urteilskraft 1790*. Minneola, NY: Dover.
- Karran, T. (2007). *Academic freedom in Europe: A preliminary comparative analysis*. Higher Education Policy, 20, 289–313.
- Koselleck, R. (2002). *The practice of conceptual history: Timing history, spacing concepts*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- KuvA (Kuvataideakatemia) (2010). *Strategia 2013*. Helsinki: KuvA.
- Labaree, D.F. (2006). *Mutual subversion: A short history of the liberal and the professional in American higher education*. History of Education Quarterly, 46, 1–14.
- Lanham, R.A. (1974). *Style: An anti-textbook*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lausberg, H. (1987). *Elemente der literarischen Rhetorik*. 9. p. München: Max Hueber Verlag.
- Leach, W.D. (2008). *Shared governance in higher education: Structural and cultural responses to a changing national climate*. Sacramento: California State University.
- Lischinsky, A. (2008). *Examples as persuasive arguments in popular management literature*. Discourse & Communication, 243–269.
- LTY (Lappeenrannan teknillinen yliopisto) (2010). *Strategia 2013: Itsenäisenä yhdessä*. Lappeenranta: LTY.
- LY (Lapin yliopisto) (2010). *Lapin yliopiston strategia*. Rovaniemi: LY.
- Lynch, K. (2006). *Neo-liberalism and marketisation: The implications for higher education*. European Educational Research Journal, 5, 1–17.
- Marginson, S. (2009). *Hayekian neo-liberalism and academic freedom*. Contemporary Readings in Law and Social Justice 1, 86–114.
- Marmoy, C.F.A. (1958). *The 'auto-icon' of Jeremy Bentham at University College, London*. Medical History 2, 78–86.
- Mautner, G. (2005). *The entrepreneurial university: A discursive profile of a higher education buzzword*. Critical Discourse Studies, 2, 95–120.
- McCloskey, D. (1983). *The rhetorics of economics*. Journal of Economic Literature, 21, 481–517.
- Moynihan, D.P. & Landuyt, N (2009). *How do public organizations learn? Bridging cultural and structural perspectives*. Public Administration Review, 69, 1097–1105.
- MPKK (Maanpuolustuskorkeakoulu) (2010). *Strategia 2010*. Helsinki: MPKK.
- Nelson, J.S. (1998). *Tropes of politics: Science, theory, rhetoric, action*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Newman, J.H. (2001). *The idea of a university, 1852, vuoden 1907 painos* (New York: Longman & Green). Saatavissa osoitteesta <http://www.newmanreader.org/works/idea/>, 1. käyttökerta 22.3.2011. Lähteessä on käytetty vuoden 1907 painoksen sivutusta.

- Nørreklit, L., Nørreklit, H. & Israelsen, P. (2006). *The validity of management control topoi: Towards a constructivist paradigm*. Management Accounting Research 17, 42–71.
- Olsen, J.P. (2007). *The institutional dynamics of the European university*. Teoksessa P. Maassen & J.P. Olsen (toim.), *University dynamics and European integration*, 25–54. Dordrecht: Springer.
- OY (Oulun yliopisto) (2010). *Oulun yliopiston strategia vuosille 2010–2012*. Oulu: OY.
- Palonen, K. (1998). *Das 'Webersche Moment': Zur Kontingenz des Politischen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Palonen, K. (2010a). *'Objektivität' als faires Spiel: Wissenschaft als Politik bei Max Weber*. Baden-Baden: Nomos.
- Palonen, K. (2010b). *Parlamentarismi objektiivisuuden ideaalittyyppinä*. Päiväys 26.7.2010. Saatavissa lähteestä <http://filosofklubi.blogspot.com/2010/07/kari-palonen-parlamentarismi.html>, käytetty 1. kerran 18.11.2010.
- Parker, L. (2011). *University corporatization: Driving redefinition*. Critical Perspectives on Accounting, 22, 434–450.
- Peirce, C.S. (1992). *On the algebra of logic: A contribution to the philosophy of notation*. Teoksessa *The essential Peirce*, 225–228.
- Quintilianus (2001a). *The orator's education*. Books 1–2. Latinan- ja englanninkielinen laitos. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Quintilianus (2001b). *The orator's education*. Books 6–8. Latinan- ja englanninkielinen laitos. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Quintilianus (2001c). *The orator's education*. Books 11–12. Latinan- ja englanninkielinen laitos. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ran, B. & Golden, T.M. (2011). *Who are we? The social construction of organizational identity through sense-exchanging*. Administration & Society, 43, 417–445.
- Rhetorica ad Herennium* (1954). Tekijä tuntematon, pidetty aikanaan virheellisesti Ciceron tekstinä. Latinan- ja englanninkielinen laitos. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rider, S. (2009). *The future of the European university: Liberal democracy or authoritarian capitalism?* Culture Unbound, 1, 83–104.
- Ritchie, D. (2002). *Monastery or economic enterprise: Opposing or complementary metaphors of higher education?* Metaphor and Symbol, 17, 45–55.
- Røvik, K.A. (2011). *From fashion to virus: An alternative theory of organizations' handling of management ideas*. Organization Studies, 32, 631–653.
- Sauder, M. & W. Espeland (2009). *The discipline of rankings: Tight coupling and organizational change*. American Sociological Review, 74, 63–82.
- Schriewer, J. (2009). *"Rationalized myths" in European higher education: The construction and diffusion of the Bologna model*. European Education, 41, 31–51.
- SHH (Svenska Handelshögskolan) (2010). *Hanken 2020: Strategi för Svenska Handelshögskolan*. Helsinki 2010.
- SibA (Sibeliussäätiö) (2010). *Sibeliussäätiön strategia 2015*. Helsinki: SibA.
- Skinner, Q. (2003). *Paradiastole: Rescribing vices as virtues*. Teoksessa S. Adamson, G. Alexan-

- der & K. Ettenhuber (toim.), *Renaissance figures of speech*, 149–166. Cambridge: Cambridge University Press.
- TaY (Tampereen yliopisto) (2010). *Tehdään tulevaisuus! Tampereen yliopiston hallituksen 15.2.2010 päättämä strategia*. Tampere: TaY.
- TeaK (Teatterikorkeakoulu) (2010). *Teatterikorkeakoulun strategia 2012 ja sen toteuttamissuunnitelma 2010–2012*. Helsinki: TeaK.
- Topal, R.S. (2009). *CSR [corporate social responsibility] in universities around the world*. Social Responsibility Research Network. Discussion Papers in Social Responsibility No 0902. Leicester: Leicester Business School.
- Vakkuri, J. (1998). *Tehokkuuden rajoilla: Data Envelopment Analysis –menetelmä tulostuloksessa, esimerkkikohteena yliopistojen ainelaitokset*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Wæraas, A. & Solbakk, M.N. (2009). *Defining the essence of the university: Lessons from higher education branding*. *Higher Education*, 57, 449–462.
- Weber, M. (1985a). *Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*. Teoksessa M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 146–214. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1985b). *Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik*. Teoksessa M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 215–290. Tübingen: Mohr.
- VY (Vaasan yliopisto). (2008). *Vaasan yliopiston strategia vuoteen 2012*. Vaasa: VY.
- ÅÅ (Åbo Akademi) (2010). *Mål och strategier för Åbo Akademi 2010–2019*. Turku: ÅÅ.
- Yrjönsuuri, M. (2001). *Esimerkki filosofisissa kirjoituksissa Aristoteleesta nykypäivään*. Teoksessa L. Saariluoma (toim.), *Esimerkin voima: Exemplum ja esimerkillisyys antiikin retoriikasta nykypäivän naistenlehtiin*, 51–68. Turku: Kirja–Aurora.
- Zerubavel, E. (1995). *The rigid, the fuzzy, and the flexible: Notes on the mental sculpting of academic identity*. *Social Research*, 62, 1093–1106.

Liite. Tiivistelmä valikoitujen yliopistojen strategisista missioista, arvoista ja visioista

	Missiot	Arvot	Visio
Helsingin yliopisto (2010–2012) (HY 2009, 6–8)	Maan monipuolisin tieteen, sivistyksen ja henkisen uudistumisen instituutio, tulevaisuuden rakentaja ja edelläkävijä.	Autonomia luovuuden ja kriittisyyden edellytyksenä, kaksi jälkimmäistä tiedon ja totuuden edellytyksenä, kahden edellisen tuloksena sivistys ja hyvinvointi.	Lujittaa asemaansa maailman parhaiden monitieteisten tutkimusyliopistojen joukossa; toimii aktiivisesti ihmiskunnan hyvinvoinnin ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta.
Aalto-yliopisto (ei mainintaa voimassaoloajasta) (AY n. 2010, 5)	Muuttaa maailmaa kansainvälisesti korkeatasoisella tutkimuksella, edelläkävällä opetuksella, rajojen rohkealla ylittämällä ja uusiutumalla. Kouluttaa vastuullisia, itsenäisiä ja kokonaisuuksia ymmärtäviä asiantuntijoita yhteiskunnan suunnannäyttäjiksi.	Intohimo uuden etsimiseen, vapaus luovuuteen ja kriittisyyteen, rohkeus vaikuttaa ja menestyä, vastuu välittää, suvaita ja innostaa; perustana eettisyys, avoimuus ja tasa-arvo.	Yliopistossa alojensa parhaat kohtaavat ja menestyvät; tunnetaan kansainvälisesti tieteen, taiteen ja oppimisen vaikuttavuudesta.
Jyväskylän yliopisto (2010–2017) (JY 2010, 1–2)	Tutkimukseen perustuen etsii totuutta, tuottaa ja levittää uutta tietoa sekä jalostaa ja uudistaa sivistysperintöä.	Perusarvot laatu, sivistys ja vaikuttavuus. Toimintakulttuuri rakentuu avoimuuden, tasa-arvon ja luottamuksen varaan.	Maamme johtavia tiedeyliopistoja, painoaloillaan johtava, kärkialoillaan ylintä kansainvälistä tasoa. Kestävästi kilpailukykyinen, vetovoimainen, rohkeasti uudistuva ja yhteiskunnallisesti vaikuttava.
Tampereen yliopisto (2010–2015) (TaY 2010, 4–5)	Yhteiskunnallisesti vaikuttava sivistysyhteisö, kouluttaa maailmaa ymmärtäviä maailman muuttajia. Kriittisellä tiedolla ja koulutuk-	Edistää yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta, tasa-arvoa, maan ja maailman kansalaisten hyvinvointia, kulttuurien vuorovaikutusta ja kestävä	2015: kansainvälisesti vetovoimainen ja yhä arvostetumpi opiskelu-, opetus- ja tutkimusyhteisö.

	Missiot	Arvot	Visio
Tampereen yliopisto (2010–2015) (TaY 2010, 4–5)	sella auttaa ihmisiä ja yhteiskuntaa parantamaan sivistyksellistä, terveydellistä, sosiaalista ja taloudellista hyvinvointia.	kehitystä. Arvot akateeminen vapaus, luovuus, tasavertaiset mahdollisuudet oppia, tietää, osallistua ja vaikuttaa sekä yhteisöllinen vastuu.	
Oulun yliopisto (2010–2012) (OY 2010, 5, 7)	Edistää kansainvälisesti korkeatasoista vapaata tutkimusta, sivistystä ja kulttuuria; vahvistaa hyvinvointia lisäävää osaamista; turvaa korkeasti koulutetun työvoiman ja tutkijoiden saatavuutta vaikutusalueellaan.	Yhteisöllisyys sisäisesti; edelläkävijyys uusien avauksien, innovaatioin, tähtäämällä kehityksen kärkeen ja vaikuttavuutena kansalliseen kehitykseen; kumppanuus kansainvälisesti, kansallisesti ja alueellisesti.	2020: vetovoimainen ja tulokellinen pohjoinen tiedeyliopisto: vahvuusalueisiinsa keskittynyt, verkottunut, innovaatioihin kannustava, henkilöstöä innostava ja taloudeltaan vahva.
Turun yliopisto (2010–2012) (TY n. 2010, 3–4)	Edistää vapaata tutkimusta ja tieteellistä sivistystä ja antaa ylintä opetusta. Opiskelijoiden omaksumaa ajattelutapa korostaa uuden luomista, kriittisyyttä ja eettistä vastuuta. Yliopisto toimii läpinäkyvästi ja avoimesti. Yhteistyösuhteet ilmenevät uutena tietona ja vaikuttavuutena.	Eettisyys, kriittisyys, luovuus, avoimuus ja yhteisöllisyys.	Strategiassa välillisesti: kansainvälisesti kilpailukykyinen tutkimusyliopisto, toiminnan perustana korkeatasoinen monialainen tutkimus. Kansainvälisesti tunnettu vahvuusaloillaan, kansallisesti kärkiyliopistojen joukossa.
Vaasan yliopisto (2010–2012) (VY 2008, 2–3)	1–2 tutkimusryhmää saavuttaa kansainvälisen huipputason, muut ryhmät kansainvälisesti verkottuneita ja korkeatasoisia. Koulutus laadukasta ja työelämän kannalta relevanttia ja hakijamäärät korkeat.	Ei esitetty.	Pohjanmaan johtava ja valtakunnallisesti merkittävä tutkimus- ja koulutuslaitos. Kullakin alallaan maan kolmen parhaan joukossa.

	Missio	Arvot	Visio
Itä-Suomen yliopisto (2010–2015) (ISY 2010, 5)	Tehokas ja joustava hallinto tukee tutkimusta ja koulutusta. Tuottaa kansainvälisesti korkeatasoista tutkimustietoa ja koulutusta, profiloituu vahvuusaloilleen ja tukee erityisesti Itä-Suomen kehitystä.	Tieteen vapaus, eettisyys ja oikeudenmukaisuus.	Kansainvälisesti tunnustettu tutkimus- ja koulutusyliopisto kolmen merkittävimmän suomalaisen yliopiston ja maailman 200 johtavan yliopiston joukossa.
Åbo Akademi (2010–2019) (ÅÅ 2010, 4, 12)	Huolehtia ruotsin- ja kaksikielisen väestön yliopistokoulutustarpeista ja harjoittaa kansainvälisen tason tutkimusta; harjoittaa monipuolista ja -tieteistä tutkimusta; harjoittaa pohjoismaista ja kansainvälistä yhteistyötä.	Hyvä työympäristö, hyvä opiskeluympäristö, hyvinvoiva yliopisto.	2020: yksi maan kolmesta parhaasta tutkimusyliopistosta; saavuttaa asettamansa seitsemän konkreettista tavoitetta; säilyttää asemansa luonnontieteiden ja tekniikan tutkimusyliopistona; kansainvälisesti huomattava tutkimus- ja opetusyliopisto laajoin ruotsinkielisin vastuin.
Svenska Handelshögskolan (2010–2020) (SHH 2010, 3)	Johtava pohjois-eurooppalainen kauppa-korkeakoulu; nostaa osaamisen tasoa elinkeinoelämässä ja yhteiskunnassa; akateemisesti laadukas ja taloudellisesti relevantti; kansainvälisesti kilpailukykyinen; ruotsintaitoisten ekonomien kouluttaja.	Avoimuus, yhteiskuntavastuu, moraalinen integriteetti ja korkea laatu.	Tunnustettu tutkimusintensiivinen kauppa-korkeakoulu selvine tutkimus- ja koulutusprofileineen; tunnettu kansainvälisestä suuntautumisestaan, uuden tiedon muodostuskyvystään, alumnien kansainvälisestä kilpailukyvystä sekä vuorovaikutuksestaan kansainvälisesti ja elinkeinoelämän kanssa.

	Missio	Arvot	Visio
Lapin yliopisto (2010–2020) (LY 2010,1)	Edistää kestäväää kehitystä, hyvinvointia ja tasa-arvoa sekä alueellisesti että maailmanlaajuisesti tutkimuksen, taiteellisen toiminnan ja korkeimman opetuksen kautta.	Yksilöllisyys ja yhteisöllisyys; kriittisyys ja emansipatorisuus; luovuus ja vaikuttavuus.	2020: kansainvälinen, selkeästi profiloitunut tiede- ja taideyliopisto; yhteisenä profiilialueena kansainvälisesti korkeatasoinen arktisen ja pohjoisen ihmisen, yhteiskunnan ja ympäristön sekä näiden vuorovaikutuksen tutkimus; toinen profiilialue kansainvälinen matkailun tutkimus.
Lappeenrannan teknillinen yliopisto (2010–2013) (LTY 2010, 6–7)	Kilpailuetua tekniikan ja talouden osaamisella.	Arvostettujen asiantuntijoiden kouluttaja; haluttu ja ammattimaisesti johdettu työnantaja.	Arvostettu, vetovoimainen, ammattimaisesti johdettu kansainvälinen tekniikan ja talouden tiedeyhteisö, joka tunnetaan korkeatasoisesta tieteellisestä tutkimuksesta, maan parhaasta yliopisto-opetuksesta sekä yhteiskunnassa vaikuttavista asiantuntijoista.
Sibelius-Akatemia (2010–2015) (SibA 2010, ei sivutusta)	Tehtävänä on vaalia ja uudistaa musiikkikulttuuria; korkeatasoinen taiteellinen toiminta, tutkimus ja opetus sekä niille perustuva oppiminen kasvattavat laadukkaita taiteilijoita, tutkijoita ja pedagogeja.	Koulutuksen, taiteellisen toiminnan ja tutkimuksen korkea laatu.	Korkealaatuinen kansainvälinen musiikkiyliopisto; vireä ja avoin kulttuurielämän vaikuttaja ja suomalaisen hyvinvoinnin edistäjä.

	Missio	Arvot	Visio
Teatterikorkea- koulu (2010–2012) (TeaK 2010, 3, 5)	Toiminnan perusta käsitys esittävien taiteiden arvosta yksilölle ja yhteisölle; palvelee taidetta, opiskelijoita ja yhteiskuntaa kansallisen ja kansainvälisen taide- ja tiedeyhteisön arvostamana koulutus- ja tutkimusyksikkönä.	Yhteisöllisyys, luottamus, ruumiillisuus.	Kansainvälinen esittävien taiteiden yliopisto ja taideohjensa rohkea ja jääräpäinen uudistaja; taiteellisen tutkimuksen edelläkävijä, pedagoginen uudistaja ja välittäjä taiteen ja yhteiskunnan kentillä.
Kuvataideakatemia (2010–2013) (KuvA 2010, 3–5)	Kouluttaa luovia taiteilijoita kansainvälisen kuvataiteen kärkeen; toimii taiteellisen tutkimuksen edelläkävijänä.	Avoimuus, dialogisuus, elävä taide; opiskelijat ja työntekijät vaalivat taiteellisen työskentelyn ja taiteellisen tutkimuksen vapautta; koulutuksen ytimessä elävä taide suhteessa traditioon.	Synnyttää, vahvistaa ja nostaa esiin vapaan taiteen prosesseja; palveluksessa parhaat kuvataiteilijat; arvostettu alansa tutkimuksen yliopisto ja asiantuntija; tärkeä nykyaikaisen taiteen keskus.
Maanpuolustus- tuskorkeakoulu (2010–2015) (MPKK 2010, ei sivutusta)	Tuottaa puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen sodan ja rauhan ajan tehtävissä tarvittava osaava ja motivoitunut upseeristo; harjoittaa sotilaallista maanpuolustusta edistävää tutkimusta.	Valmistaa johtajia asiantuntijavalmiuksin.	2015: sotatieteellinen yliopistollinen korkeakoulu, jolla arvostettu asema puolustushallinnossa, turvallisuusalan toimijoiden keskuudessa ja yliopistokentässäkin; päätehtävänä säilyy upseerikoulutus, jota tuetaan sotatieteiden ydinalojen ja sotilailiseen turvallisuuteen liittyvien uhkien tutkimuksella.

TIETEENTEKIJÄNÄ YLIOPISTO-NIMISESSÄ TALOUSYKSIKÖSSÄ

Vuokko Kohtamäki

Suomalaiset yliopistot saivat yliopistouudistuksessa takaisin itsenäisen talousyksikön asemansa. Tavoitteena on, että yliopistot kykenevät kilpailemaan ja johtamaan omaa talouttaan entistä itsenäisemmin jatkuvasti muuttuvissa ja entistä kansainvälisemmässä toimintaympäristöissä. Yliopistojen kilpailun ja menestymisen luomisen edellytyksiä vahvistettiin yliopisto-organisaation tasolla. Tieteentekijöitä koskevat yliopiston talouden ns. sisämarkkinat, sillä tieteentekijät ovat tavalla tai toisella yliopiston sisäisen talousjärjestelmän toiminnan ja ohjauksen piirissä. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että yliopistojen täydentävän rahoituksen toiminnan transaktiokustannuksia on ulkoistettu tieteentekijöille. Kappaleessa tarkastellaan yliopistoja talousyksikköinä ja yliopistojen taloushallintoa tutkijan näkökulmasta.

Johdanto

Yliopistot ovat olleet talousyksikköjä aina, mutta yliopistouudistuksessa niille palautettiin itsenäinen talousyksikön asema eli oma valtiosta erillinen talous. Palautus tapahtui juridisena järjestelynä uudella yliopistolailalla ja valtion tukemalla pääomituksella. Mikään yliopisto ei ole koskaan aikaisemminkaan toiminut ilman omaa taloutta. Johdannon jälkeisessä kappaleessa käsitellään sitä, mitä omalla taloudella tarkoitetaan, miten se toimii ja mihin sitä tarvitaan.

Tämän jälkeen taloutta tarkastellaan talouden toimijoiden välisinä suhteina. Talousohjaukseen keskittyvässä kappaleessa käsitellään yliopiston talouden kompleksisuutta ja jakautumista kahteen erilliseen alueeseen. Viimeisessä kappaleessa keskitytään talousohjauksen ja strategisen ohjauksen integroinnin tarpeellisuuteen sekä projektitalouden irrallisuuteen rahoituslähdesidonmaisessa ohjauksessa. Kokonaisu-

tena artikkelissa on tarkoitus keskustella yliopistosta talousyksikkönä ristikkäin yliopiston ja tieteentekijän näkökulmista.

Yliopiston talous: mitä tarkoitetaan?

Yliopistoja voidaan toiminnalliselta luonteeltaan kuvata avoimina järjestelminä (Clark 1983). Se tarkoittaa vuorovaikutuksellista toimintaa muiden tiedeyhteisön toimijoiden tai muiden yhteisöjen ja organisaatioiden toimijoiden kanssa. Akateemiselle yhteisölle on tyypillistä, että toimintatavat, tavoitteet, arvot ja normit ovat monitahoisia, ristiriitaisia ja toisilleen siis vastakkaisiakin. Yksiköt, opettajat ja tutkijat toimivat itsenäisesti ja samassa yliopistossakin lähes tietämättä kollegoistaan tai kollegoidensa tarkemmista työn sisällöistä. Koko järjestelmä toimii tietyllä omalla sisäisellä logiikallaan (esim. Clark 1982, Becher & Kogan 1992, Birnbaum 1988). Myös koko yliopiston olemassaolon tarkoitus voidaan ymmärtää eri tavoin yliopiston sisällä (Clark 1983).

Taloudesta puhutaan ja sitä kuvataan yleensä rahamääräisesti, mutta talous ei ole pelkästään rahaa (esim. Meklin 1991, 16). Mitä muuta yliopiston talous on kuin rahaa ja miten se tieteentekijöille näyttäytyy? Yliopiston talous näyttäytyy vähintään yhden kerran vuodessa niinä euroina, joita yliopiston talousarvioon perustuen sisäisenä resurssien jakona tiettyjä kriteereitä käyttäen tiedekunnille, laitoksille ja muille yksiköille jaetaan. Tätä sisäistä rahanjakoa on edeltänyt ehkä myös huomiota kiinnittänyt yksikön talousarvion valmistelu. Yliopiston henkilöstö on voinut osallistua talousarvion valmisteluun tavalla tai toisella yksiköiden talousarvioesityksiä laadittaessa. Talousarvion valmisteluprosessiin ja toimeenpanoon sisältyy tärkeä yliopistotalouden rahoituslähdesidonnainen kahtiajako, johon palaan myöhemmin.

Talousarvion valmistelun ja hyväksymisen jälkeen yliopiston talousarviota ryhdytään toimeenpanemaan. Tässä vaiheessa yliopiston talous näyttäytyy esimerkiksi uusina työsopimuksina, tutkimustarjouspyyntöinä ja tutkimussopimuksina, jotka jollakin on oikeus valmistella ja allekirjoittaa. Työsopimuksen solmiminen tarkoittaa yliopiston talouden kannalta tuotantotekijän hankkimista korvausta vastaan tiettyjen palvelujen ja suoritteiden tuottamiseksi. Tutkimustarjouksen antamalla yliopisto sitoutuu myymään palvelujaan tarjouksessa luvatuin ehdoin. Talous näyttäytyy myös kokonaiskustannusmallina, Travelina ja seurantana esimerkiksi SoleTM:ssä. Kyseessä on yliopiston sisäisen talousjärjestelmän toiminta, joka on kiinteästi yhteydessä yliopiston eri yksiköiden ja yksiköissä työskentelevän henkilöstön perustoimintaan; tutkimukseen, opetukseen ja kolmanteen tehtävään. Talouteen sisältyy niin opetus kuin tutkimuksen tekeminenkin, vaikka toimintaa ei yliopiston operatiivisessa toiminnassa taloustermein kuvata. Ketju talouden reaaliapuolena ilmenevästä toiminnasta koko yliopiston talouden rahapuoleen tai yliopiston keskushallinnon rahaliikenteestä yksikkö- ja yksilötasolle ei välttämättä ilmene havainnollisesti. Tällaiset ketjut eivät kuitenkaan käytännössä saa katketa, sillä se merkitsisi yliopiston hajoamista talousyksikkönä.

Talouden toimijoiden väliset suhteet ja kustannukset

Yliopistot eivät talousyksikköinä toimi omassa suljetussa taloudessaan, vaan ne ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa muiden ulkopuolisten toimijoiden kanssa. Yliopistot ovat siten taloudellisia toimijoita. Yritysten osalta yrityksen ja ulkopuolisten talousyksiköiden välisiä suhteita kuvataan suorite- ja rahavirtoina. Tuotannon tekijät ja suoritteet liittyvät reaali prosessiin ja niillä on vastine rahavirroissa eli rahaprosessissa. Kaikilla rahaprosessin tapahtumilla ei aina ole yhteyttä reaali prosessiin. Rahoituksen hoitamiseen liittyvät esimerkiksi lainojen nostot ja lyhennykset sekä koronmaksut näkyvät pelkästään rahaprosessissa eli niillä ei ole välitöntä vastinetta reaali prosessissa. (esim. Leppiniemi 2011.) Sama pätee yliopistojen reaali- ja rahatalouteen.

Taloudellisten toimijoiden välisissä kontakteissa syntyy taloudellisia tapahtumia. Yrityssektorilla taloudellisessa tapahtumassa on kyse liiketapahtumasta, kun talousyksikön ja ulkomaailman välinen raja ylittyy (Leppiniemi 2011.) Jokainen tapahtuma kirjataan kirjanpitoon. Entä mikä on taloudellinen tapahtuma yliopistossa? Vastaavalla tavalla kuin yrityksissä, kyse on esimerkiksi opettajien ja tutkijoiden palkanmaksuista, tavaroiden ja palvelujen ostoista tai koulutuspalvelujen myynnistä.

Uusi yliopistolaki (558/2009) lähtee siitä, että rehtori johtaa yliopiston toimintaa ja päättää yliopistoa koskevista asioista, joita ei ole säädetty tai määrätty muun toimielimen tehtäväksi. Rehtorilla on myös oikeus olla läsnä ja käyttää puhevaltaa yliopiston kaikkien toimielinten kokouksissa. Rehtorille on siis annettu valtuus johtaa yliopiston reaali prosesseja. Yliopistotason ulkoisia taloussuhteita hallinnoi ja niistä vastaa yliopiston keskushallinto ja siellä rehtori ja yliopiston hallitus. Yksittäiset tieteen tekijät ovat kuitenkin merkittävässä asemassa siinä vaiheessa, kun suhteita muihin ulkoisiin toimijoihin luodaan. Toimijoilla tarkoitetaan tässä yliopiston ja yksittäisten tutkijoiden ja opettajien sidosryhmiä ja sidosryhmäverkostoja. Vuorovaikutus näihin sidosryhmiin ei kuitenkaan synny ja tapahdu yrityksen taloudellisen tapahtuman logiikan mukaisesti.

Clark (1983, ks. myös Kerr 1987) jakaa yliopiston hallinnon ja yliopiston opettaja- ja tutkijajäsenten välisen peruseron instituutio- ja tieteenalalottuvuuksiin. Tieteenalat ovat epäyhtenäinen kombinaatio erilaisia tieteen- ja oppialojen kulttuureja ja arvoja. Instituutioulottuvuudella tapahtuu yksittäisen koko yliopiston strateginen suunnittelu, talouden ohjaus ja muu hallinnointi. Opetusta ja tutkimusta koskeva sisäinen talousohjausjärjestelmä on osa instituutioulottuvuuden luomia kehyksiä tieteen tekijöiden toiminnalle. Yliopiston talouden ohjausjärjestelmä on säännösten, päätösten, tulossopimusten ja muiden sopimusten, ohjeiden, johtosäätöjen ja suositusten muodostama kokonaisuus. Yliopiston instituutio- ja tieteenalalottuvuuksilla on tietty säädösympäristö. Yliopiston toimintaa voidaan säädellä perustuslailla, tavalisella lailla, asetuksilla sekä yliopiston itsensä antamilla normeilla (Miettinen 2001, 411).

Tieteenalalottuvuuden tasolla uusinnetaan pohja yliopiston taloussuhteille sekä

reaali- että rahaprosesseja koskien. Suhteiden uusintaminen tapahtuu akateemisen vapauden piiriin kuuluvaa vapautta käyttämällä. Traditionaalinen akateemisen vapauden käsite korostaa riippumattomuutta niin yliopiston sisäisistä kuin ulkoisista interventioista (Tight 1988, 132). Akateemisen vapauden ja uusien ulkoisten paineiden ja odotusten välinen jännite on voimistunut. Jännitteet myös nostavat uusia arvolähtökohtia akateemisen vapauden rinnalle. Uusien arvojen voidaan ajatella liikkuvan instituutioulottuvuuden välittämää reittiä pitkin tieteenalaulottuvuuteen, mutta yliopistoyhteisössä erilaisten arvolähtökohtien kohtaaminen tuskin noudattaa pelkästään organisaatiohierarkkisia reittejä.

Taloudelliset tapahtumat sisältävät raha- ja reaali prosessin. Rahaprosessi tarkoittaa rahallisten resurssien hankintaa, niiden yhdistämistä ja niillä synnyttäviä tuotoksia. Reaaliprosessi taas kuvaa raaka-aineita ja työtä sekä suoritteita, joita reaaliprosessissa valmistuu. Voi kuulostaa ikävältä vertaukselta ylipistoihin, mutta talousyksikkönä myös yliopistoissa on olemassa raha- ja reaali prosessit. Muussa tapauksessa yliopistoilla ei olisi taloutta. Yliopiston oikeushenkilöllisyys ei jaottele talouteen liittyvää päätösvaltaa rahatalouteen ja reaalitalouteen tai kuten arkikielessä puhutaan talouteen ja toimintaan. Oikeushenkilöllisyys kattaa molemmat talouden "puolet". Se ei siis jaa yliopiston oikeushenkilönä tekemiä toimia talouden tai toiminnan kysymyksiin.

Tutkimusprosessin kulkua, joka on yksi tärkeä osa yliopiston reaali prosessia, kuvataan harvemmin muulla tavalla kuin siihen sisältyvien akateemisten työvaiheiden mukaan. Tieteentekijät ja heidän tekemänsä työ ja työn tulokset ovat osa yliopistojen reaali prosessia. Yliopistojen valtionrahoitusjärjestelmän näkökulmasta tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että yksittäisten tutkijoiden ja tutkimusryhmien tulokset (suoritteet) muuntuvat yliopiston tuloksiksi, koska rahoituksen laskentakontekstina on koko yliopiston talous. Immateriaalioikeuksista sovitaan tutkijan ja yliopiston välillä. Yksittäisillä tutkijoilla ei ole omaa itsenäistä taloutta, vaan heidän tutkimusprosessin aikainen työnsä on osa koko yliopiston taloutta.

Projektitutkijat toimivat itsenäisinä yrittäjinä ja omalla riskillä siinä vaiheessa, kun tutkimusrahoitusta haetaan, tutkimussuunnitelmia kirjoitetaan ja projekteista kilpailaan. Haettua niukemmat resurssit eli tilanne, jossa rahoituspäätös on tutkimussuunnitelman budjettia pienempi, merkitsee tutkijalle suunniteltua lyhyempää työsuhdetta tai tutkimusryhmän koosta riippuen mahdollisesti kokonaan projektin ulkopuolelle jäämistä. Projektista ja siinä tehtävästä työstä tulee osa yliopiston reaali- ja rahataloutta vasta, kun projekti perustetaan, vaikka tutkimustarjous jätetään yliopiston nimissä. Projektia edeltävä ja projektin päättymisen jälkeinen aika ovat palvelussuhdeturvan näkökulmasta tutkijayrittäjän vastuulla.

Sopimusta edeltävät kustannukset eli ex ante -transaktiokustannukset sekä mahdolliset sopimuksen jälkeiset eli ex post -kustannukset (Williamson 1985) jäävät siis projektien eli täydentävällä rahoituksella tapahtuvan toiminnan osalta tieteentekijöiden harteille. Ex ante -transaktiokustannukset tarkoittavat sopimusta edeltävää neuvottelua ja suunnittelua (Williamson 1985, 20) kuten tutkimussuunnitelmien kir-

joittamista ja rahoitushakemusten laatimista. Ex post -kustannuksissa on kyse sopimuksen laajentumisesta aiheutuvista lisäkustannuksista. Yliopisto talousyksikkönä ei siis kannata kaikkia talouden toimijoiden välisistä suhteista aiheutuvia kustannuksia.

Talousohjaus: mihin ohjausta tarvitaan?

Kaikille talousyksiköille on yhteistä se, että taloutta pyritään hoitamaan niukoilla voimavaroilla. Niukkuudella tarkoitetaan sitä, että resursseja ei ole käytettävissä siten, että kaikki mahdolliset tarpeet voitaisiin tyydyttää. Yliopiston sisäinen talousohjaus on mekanismi, jonka avulla niukkoja resursseja pyritään kohdentamaan optimaalisesti sekä seurataan niiden käyttöä.

Yliopistoille tyypillinen kompleksisuus ja monitahoisuus pätevät myös niiden talouteen. Yliopiston instituutioulottuvuudella toimiva talousohjausjärjestelmä on resurssien hallinnoinnin näkökulmasta jakautunut A-toimintoihin (perusrahoitus ja sillä rahoitettava toiminta) ja B-toimintoihin (projektirahoitus ja sillä rahoitettava toiminta). KOTA-tietokannan (Opetusministeriö 2011) mukaan tilikautena 2009 yliopiston toiminnasta ja investoinneista rahoitettiin perusrahoituksella 1 510 516 000 euroa (65 %) ja ulkoisella rahoituksella 824 766 000 euroa (35 %). Yliopistoittain suhteellinen vaihteluväli perus- ja ulkoisen rahoituksessa oli 3–47 % ja lähes sama koulutusaloittain tarkasteltuna.

Taloutta ei yliopistoissa kutsuta A- tai B-toiminnoiksi, mutta tässä havainnollisuuden vuoksi käytetään näitä termejä. Yliopiston taloutta on talousyksikkönä pidetty koossa keskittymällä taloushallinnossa A-toimintoihin. Yliopistojen projektitalous on ollut harmaata vyöhykettä erityisesti yliopiston kokonaistalouden kannalta, sillä esimerkiksi Rekilän (2006) mukaan ei ole ollut välttämättä tiedossa, paljonko yliopistolla on ulkopuolisia projekteja, missä määrin ulkopuolisen rahoituksen projektit käyttävät valtion perusrahoitusta, missä määrin projektit tuovat ulkopuolista rahaa vuosittain tai missä määrin projektit käyttävät omaa projektirahoitustaan. Havainto kertoo, että B-toiminnot nähdään yliopiston rahataloudessa erillisinä alueena ja niistä ei ole kattavaa eikä riittävää tietoa. Havainto ilmentää myös sitä, että projektitoiminta ei ole ollut suunnitelmallista. Voidaan myös kysyä, onko tiedossa, missä määrin B-toimintojen rahoitusta on siirtynyt A-toimintoihin. Itsenäisenä talousyksikkönä yliopistolla ei ole varaa siihen, että sen sisäinen talous toimii A- ja B-logiikan mukaan. Yliopistolla on yhtäläinen talousvastuu ja strateginen johtamisvastuu molemmista.

Yliopistojen korvamerkityn valtionrahoituksen aikakausi ei ole ajallisesti kovin kaukana Suomessa tai muuallakaan Euroopassa (vrt. Herbst 2007, 87). Se on tarkoitettu myös hyvin yksityiskohtaista taloudenhoitoa koskevaa sääntelyä. Yliopistot muuttuvat hitaasti ja yliopistojen talousohjausrakenteet eivät ole mukautuneet viimeisimpiin muutoksiin. Yliopiston taloudessa ajattelun tasolla tapahtuvan muutoksen aikaansaaminen vie paljon aikaa (Nummikoski 1997, 104). Yliopiston instituuti-

tioulottavuuden ja tieteenalaulottavuuden arkitodellisuudet näyttäytyvät toisistaan lähes erillisinä toimintoina.

Talouden johtamiseen kuuluvat resurssien hankkiminen ja kohdentaminen sekä sen seuraaminen, mitä resursseilla saadaan aikaan (Steiss 1989). Tässä määrittelyssä talous kytkeytyy myös strategiseen ohjaukseen, kun toimintaa tarkastellaan koko yliopiston tasolla (Jones 2001, 465). Toimintaa johtamalla toteutetaan yliopiston perustarkoitusta. Rahallisten resurssien johtamisessa tavoite on sama kuin toiminnan johtamisessa eli yliopiston strategisen perustarkoituksen toteuttaminen. Raha- ja reaaliprosesseja ei voida niiden keskinäisten sidonnaisuuksien vuoksi käytännössä erottaa kokonaan erillisiksi johtamisen alueiksi, vaikka käsitteellinen ero on tehtävissä.

Yliopiston sisäiset talousohjausrakenteet ovat kiinteästi sidoksissa yliopiston hallinto- ja johtamisjärjestelmään, -kulttuuriin, sisäisiin valtasuhteisiin sekä muuhun yliopiston institutionaaliseen ympäristöön (vrt. Chevaillier 2002, 94). Sisäinen talousohjaus on hyvin tehokasta ohjausta. Talousohjauksen normit ja muodot läpäisevät vahvoina signaaleina yliopiston tieteenalaulottavuuden. Tieteentekijöiden patkätöelämä on ainakin jossain määrin seurausta sisäisen talousohjauksen rakenteista ja siihen sisältyvästä duaalilogiikasta. Suomen Akatemian Tieteen tila ja taso -julkaisun (2009) mukaan tutkimushenkilökunnan määrä on ollut Suomessa kasvusuunnassa, mutta tutkijatyövuosien määrä on kääntynyt laskuun 2000-luvun puolivälin jälkeen. Yliopistoissa lyhyet patkätöet ovat kuitenkin koko ajan lisääntyneet. Tutkimusyksiköiden luovuutta ja tuottavuutta lisäävät erilaiset yksilöön, ympäristötekijöihin, tiedeinstituution rakenteisiin sekä resurssihin pohjautuvat tekijät (Suomen Akatemia 2009, 35). Tällaisissa rakenteissa akateemiseen henkilöstöön on helppo suhtautua yleisenä työvoimareservinä enemmän kuin yksittäisinä pätevinä akateemisina tutkijoina. Patkätötekijän aseman vuoksi heidät on helppo korvata, vaihtaa tai sijoittaa uudelleen. (Nybom 2008, 138.)

Opetusministeriön tilinpäätöskannanotoissa (ks. esim. 2006, 2007) on esimerkiksi Tampereen yliopiston osalta kiinnitetty huomiota määräaikaisiin palvelussuhteisiin. Vuoden 2005 suhteellista osuutta (35 %) on pidetty ”varsin korkeana” ja vuoden 2006 osalta osuuden on todettu olevan edelleen 58 % kaikista palvelussuhteista. Vuoden 2007 kannanotossa määräaikaisten suhteellisesta osuudesta ei ole mainintoja. Sen sijaan on todettu, että ”Osana hyvää henkilöstöpolitiikkaa yliopiston tulee huomioida neliportaisen tutkijanuran kehittäminen.” (Opetusministeriö 2008). Vuoden 2008 osalta määräaikaisten lukumäärän on työn luonteen perusteella laskeneen. Tutkijanuramallin, jolla myös määräaikaisuusongelmaa pyritään ratkaisemaan, osalta todetaan ”Yliopisto on selkiyttänyt neliportaiseen opettajan- ja tutkijanuramalliin siirtymissuunnitelmia” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010). Uudentyyppisessä ministeriöpalautteessa (2010) määräaikaisuuksiin ei oteta kantaa. Yliopistot ovat yliopistouudistuksen myötä ryhtyneet harjoittamaan omaa itsenäistä työnantajapolitiikkaansa.

Talousohjaukseen uusi suunta

Yliopistojen operatiivinen budjetointi on perustunut perusrahoitussidonnaiseen, toimintopohjaiseen ja varainhoitovuosikohtaiseen ajatteluun. Talouden ohjaaminen kokonaisuutena on ontunut. Se ei ole ollut strategisen ajattelunkaan lähtökohtana tärkeää. Yliopistotalouden kokonaisuuden strateginen ohjaus voi olla näennäistä virallisstrategioihin perustuvaa puhunutta, johon korkeakoulu yhteisön tieteenalalauttuvuudella toimivat jäsenet eivät osallistu tai pääse aidosti vaikuttamaan. Yliopiston projektitalous on oltava läpinäkyvämpää ja se on tunnustettava osaksi yliopiston varsinaista toimintaa. Mikäli talousohjaus koskee tieteentekijää vain projektin aikaisen talouden seurannan ja valvonnan näkökulmasta (esimerkiksi SoleTM:n työajankohdentamisyjärjestelmä tai SoleCris:iin rekisteröitävät tieteelliset tuotokset) kertoo se talousohjauksesta sen, että yliopisto on ulkoistanut transaktiokustannuksiaan.

Rahoituslähde- ja varainhoitovuosisidonnaista operatiivista ja myös strategista ohjausta korkeakouluissa ruokkivat perusrahoitukseen kytkeytyvä valtionohjaus ja muiden ulkoisten rahoituslähteiden oma rahoituskohtainen ohjaus (vrt. Chevallier 2002, 92; myös Rekilä 2006). Suomalaisyliopistojen perusrahoitus on osa valtionapujärjestelmää, joka tunnistaa yliopistojen ns. julkisrahoitteisen perustoiminnan. Tämä myös vahvistaa yhtenä institutionaalisenä ympäristönä yliopiston toimintojen jakautumista A- ja B-toimintoihin sekä rahoituksen näkökulmista A- ja B-talouksiin. A-talous toimii yhden varainhoitovuoden perspektiivillä eli yhden kalenterivuoden pituisena syklinä. Yliopisto-opetus sovitetaan yliopistolain määrittelemään lukuvuoteen, joka alkaa elokuussa ja päättyy heinäkuussa. Tutkimusta tehdään erilaisin aikajäntein, mutta tutkimukseen ei usein taivu varainhoitovuosirytmiiin. B-taloudessa aikajänneet vaihtelevat projektien keston mukaan. Yliopiston A- ja B-toimintojen rajat voi käytännön tasolla osoittaa olevan epämääräisiä. Erillisillä rahoitusjärjestelmillä on todettu olevan mm. tutkimuksen ja opetuksen integroimista eriyttävä vaikutus (Taylor 2007), mutta se liittyy myös muihin laajempiin eri toimijoiden sisäistämiin institutionalisointuneisiin rakenteisiin.

Projektitalouden irrallisuus on ollut tieteentekijän kannalta myös etu. Yksittäiset tutkijat tai tutkimusryhmät ovat voineet ohjata ja hallita omaa projektikokonaisuutta ja hankkeita, joissa on voinut olla paljon eri rahoituslähteitä samanaikaisesti. Projektit ovat vahvistaneet erityisesti yliopistojen tieteenalalauttuvuutta ja niissä tehtävää tutkimusta. Sidokset yliopiston instituutioulottuvuuteen ovat olleet löyhiä, mutta ulkoiseen ympäristöön vahvoja.

Yliopiston johtaminen ja johtamisen rakenteet ovat parhaillaan perusteellisessa muutostilassa. Johtamisessa sekä muissa ohjausrakenteissa pyrkimyksenä on hallita A- ja B-toimintojen logiikat kokonaisuutena. Konsultointiyritykset ovat lanseeranneet yliopistoihin esimerkiksi toiminnanohjausjärjestelmiä, joiden pyrkimyksenä on kattaa yliopiston koko toiminta ja kaikki resurssit. Mekaanisella keskitetysti ohjatulla hallinnollisella ja hierarkiaan perustuvalla johtamisjärjestelmien uudistuksella

tieteentekijöiden erillisuus ja irrallisuus instituutioulottuvuudesta lisääntyvät, vaikka johtamisinstrumenteilla uusia vahvempia koordinoivia sidoksia pyrittäisiin legitimoimaan. Kyse on siitä, miten yliopisto organisaationa ja talousyksikkönä toimii ja haluaa toimia sekä myös niistä lähtökohdista ja arvoista, miten ja minkä vuoksi A- ja B-toimintoja kehitetään: mitkä ne ovat tieteenalaulottuvuudessa ja mitkä instituutioulottuvuudessa.

LÄHTEET

- Becher, T. & Kogan, M. (1992). *Process and structure in higher education*. Second edition. London: Routledge.
- Birnbaum, R. (1988). *How Colleges Work*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Chevallier, T. (2002). *University Governance and Finance – The Impact of Changes in resource allocation on decision making structures*. Teoksessa Alberto Amaral, Glen A. Jones ja Berit Karseth (toim.) *Governing Higher Education: National Perspectives on Institutional Governance*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 87–98.
- Clark, B.R. (1983). *The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective*. University of California Press: Berkley.
- Herbst, M. (2007). *Financing Public Universities. The Case of Performance Funding*. Dordrecht: Springer.
- Jones, D.P. (2001). *Strategic budgeting*. Teoksessa John L. Yeager, Glenn M. Nelson, Eugenie A. Potter, John C. Weidman ja Thomas G. Zullo (toim.) *ASHE Reader on Finance in Higher Education*. Toinen painos. Pearson Custom Publishing. 464–472.
- Kerr, C. (1987). *A critical Age in the University World: Accumulated Heritage Versus Modern Imperatives*. *European Journal of Education* 2. 183–193.
- Leppiniemi, J. (2011). *Liikekirjanpito*. Yritystietosarja. Helsinki: WSOYPro Oy.
- Leppiniemi, J. ja Kykkänen, T. (2005). *Kirjanpito, tilinpäätös ja tilinpäätöksen tulkinta*. Helsinki: WSOY.
- Meklin, P. (1991). *Valtiontalouden perusteet*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Miettinen, T. (2001). *Tieteen vapaus. Julkisoikeudellinen tutkimus tieteenharjoittajan itsemääräisoikeudesta, tieteen itsekontrollista ja yliopiston itsehallinnosta*. Helsinki: Kauppakaari OYJ.
- Nummikoski, J. (1997). *Yliopistojen organisaatiomuutokset*. Teoksessa Jukka Nummikoski, Sirpa Laaksonen ja Pentti Meklin (toim.) *Toimintamenobudjetoitiin siirtyminen yliostoissa*. Tampereen yliopito, hallintotiede 1997 A 13. Tampere: Tampereen yliopisto, jäljennepalvelu. 69–122.
- Nyborn, T. (2008). *University autonomy: a matter of political rhetoric?* <http://www.portlandpress.com/pp/books/online/univmark/084/0133/0840133.pdf>. Ladattu 1.9.2011.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2011). <https://kotayksi.csc.fi/online/Haku.do>
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2010). *Opetus- ja kulttuuriministeriön palaute Tampereen yliopistolle syksyllä 2010*. http://www.uta.fi/hallinto/hallintokeskus/suunnittelu/TaY_asia-kirjat_netra/tilinpaatoskannanotto2008.pdf

- Opetusministeriö. (2009). *Opetusministeriön tilinpäätöskannanotto Tampereen yliopiston vuoden 2008 toiminnasta*. http://www.uta.fi/hallinto/hallintokeskus/suunnittelu/TaY_asiakirjat_netra/tilinpaatoskannanotto2008.pdf.
- Opetusministeriö. (2008). *Opetusministeriön tilinpäätöskannanotto Tampereen yliopiston vuoden 2007 toiminnasta*. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Koulutus/yliopistokoulutus/hallinto_ohjaus_ja_rahoitus/kirjallinen_palaute/Tilinpaatoskannanotot_2007/TaY.pdf
- Opetusministeriö. (2007). *Opetusministeriön tilinpäätöskannanotto Tampereen yliopiston vuoden 2006 toiminnasta*. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Koulutus/yliopistokoulutus/hallinto_ohjaus_ja_rahoitus/kirjallinen_palaute/Tilinpaatoskannanotot_v._2006/TaY.pdf
- Opetusministeriö. (2006). *Opetusministeriön tilinpäätöskannanotto Tampereen yliopiston vuoden 2005 toiminnasta*. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Koulutus/yliopistokoulutus/hallinto_ohjaus_ja_rahoitus/kirjallinen_palaute/kirjallinen_palaute_2005/Liitteet/TaY.pdf
- Rekilä, E. (2006). *Kenen yliopisto? Tutkimus yliopistojen valtionohjauksesta, markkinaohjautuvuudesta ja itseohjautuvuudesta suomalaisessa yliopistojärjestelmässä*. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Steiss, A.W. (1989). *Financial Management in Public Organizations*. Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, California.
- Suomen Akatemia. (2009). *Suomen tieteen tila ja taso*. <http://www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Julkaisut/Suomen%20tieteen%20tila%20ja%20taso%202009.pdf>.
- Taylor, J. (2007). *The teaching:research nexus: A model for institutional management*. Higher Education 54 (6), 867–884.
- Tight, M. (1988). *So What is Academic Freedom?* In Malcolm Tight (ed.) *Academic Freedom and Responsibility*. The Society for Research into Higher Education. Open University Press. 114–132.
- Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: The Free Press. Yliopistolaki 558/2009.

III

UUSI YLIOPISTO

ONKO YLIOPISTOSSA ENÄÄ MITÄÄN JÄRKEÄ?

Tapani Kaakkuriniemi

Yliopisto korkeimpana oppilaitostasona ei ole pelkästään paikka tutkimusta ja ope-
tusta varten, vaan siihen instituutiona on ladattu paljon poliittisia ja nykyisin yhä
enemmän myös kaupallisia merkityksiä. Ei ole sattuma, että yliopistoja on perustettu
hallituksen, hallitsijan tai aikoinaan paavin mahdin merkkipaaluiksi. Yliopistot ovat
myös merkittävässä määrin olleet kansakunnan rakentajia. Tässä mielessä ei tarvitse
mennä kauas löytääkseen todistusaineistoa ajatukselle: Suomen kansakuntaa ja val-
tiota rakennettiin muun ohella yliopistoon tukeutuen sen jälkeen, kun Turun palossa
tuhoutunut Akatemia siirrettiin uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin.

Mutta jo varhaisella uudella ajalla yliopistojen merkitys ymmärrettiin myös käy-
tännöllisesti: niiden piti tuottaa pappeja, lääkäreitä ja tuomareita kirkon, yhteiskun-
nan ja valtion tarpeisiin.

Yliopisto voidaan ymmärtää tärkeäksi pelkän olemassaolonsa vuoksi. Luulajan
teknillisen yliopiston menestyksen avaimissa sanotaan: ”Tutkimuksemme keskittyy
tiedon uusintamiseen ja innovaatioon. Olemme tutkimusyliopisto, joka läheisessä
yhteistyössä elinkeinoelämän ja yhteiskunnan kanssa määrittelee tärkeitä tarpeita.
Voimakkaiden tutkimus- ja innovaatioalueidemme puitteissa olemme johtavia maa-
ilmassa ja löydämme jatkuvasti uusia tutkimusalueita, jotka edelleen vahvistavat pro-
filiamme. Korkeateknologinen infrastruktuurimme on menestymisemme edellytys.”
(Luleå tekniska universitet, 2012.)

Yliopistojen itsemäärittely

Yliopiston merkitystä paikkakunnan ja alueen kehittämisessä korostetaan erilaisissa
yhteyksissä. Yliopistojen kotisivujen esittelytekstejä ja perusasiakirjoja lukiessa saa-
kin positiivisen ja eteenpäin menevän vaikutelman näistä instituutioista. Tromssan

yliopiston kirjoitti visionsa uudelleen, kun korkeakoulu liitettiin yliopistoon. Uudessa visiossa esimerkiksi on kolme erinomaisesti muotoiltua osa-alueetta:

(1) Alueensa tiedon moottorina Tromssan yliopisto kehittää Pohjois-Norjan hyvinvointia ja toimii sen resurssina. Yliopisto hahmottaa itsensä entistä selvemmin alueelliseksi toimijaksi ja julkisen ja yksityisen työelämän yhteistyöpartneriksi. Se kertoo tehtäväkseen ottaa erityisvastuuta tutkinnon suorittaneiden hyvästä ja relevantista pätevyydestä hyvinvointiyhteiskunnan keskeisiin ammatteihin, kuten terveydenhoitoon, hoiva-alaan, kulttuuriin ja opetukseen. (2) Yliopisto on kansakunnan pohjoisten alueiden tutkimuskeskus. Suuret kansalliset panostukset pohjoisten alueiden pitkäjänteiseen kehittämiseen edellyttävät yliopistolta vahvan tutkimusympäristön ja opetustarjonnan aikaansaamista monilla aloilla. (3) Yliopisto on erikoisalueidensa kansainvälisesti suuntautunut resurssi, jonka toiminta perustuu tietoon, kunnioitukseen ja ymmärrykseen. Sen vahvuusalueillaan hankkimaa ja sijainnin tuottamaa etua hyödynnetään ja vahvistetaan.

Lisäksi Tromssan yliopiston arvoperustaksi ilmoitetaan seuraavat viisi kohtaa: 1) avoimuus ja läheisyys, joka mahdollistaa keskustelun eri taustaisten ihmisten kesken, 2) akateeminen vapaus, 3) sitoumus kysymysten asettamiseen ja vastausten löytämiseen, 4) luovuus ja 5) uskottavuus. (Om Universitetet i Tromsø, 2012.) Ei paha.

Mutta onko Tromssan mallinen aluekehitysajattelu sitten yliopiston vai jonkin alemman oppilaitoksen tehtäväkenttää? Yliopisto voi ilmeisesti olla samaan aikaan universitas eli jotakin yleistä etua palveleva instituutio ja toisaalta aluekehityksen voimavara. Suomessa Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksella toimiva Karjalan tutkimuslaitos ja Turun yliopiston Saaristomeren tutkimuslaitos ovat esimerkkejä Tromssan tapaan määritellystä erityistehtävästä. Silti on selvää, että valtaosa näistä yliopistoista valmistuvista eivät ole Karjalan tai Saaristomeren asiantuntijoita. Hiukaskaskiihdytin puolestaan on erittäin kallis hankinta eikä sen yleensä odoteta tuottavan alueelleen lisää hyvinvointia, mutta sitä pidettäneen tärkeänä muista syistä, joita ns. tavallinen kansa ei usein pysähdy miettimään.

Yliopistoista on säädetty lakeja, mikä on signaali siitä, että niitä pidetään tärkeänä voimavarana. Toki lakeja on myös perus- ja ammatti(korkea)kouluista, mutta yliopistolait ovat melko yksityiskohtaisia säätäessään toimivallasta ja menettelytavoista. Suomen yliopistolaki (558/2009) määrittää yliopiston tehtävän näin: ”Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa.” Pykälän toinen momentti jatkaa: ”Yliopistojen tulee järjestää toimintansa siten, että tutkimuksessa, taiteellisessa toiminnassa, koulutuksessa ja opetuksessa varmistetaan korkea kansainvälinen taso eettisiä periaatteita ja hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.” (Yliopistolaki 2009, § 2.)

Ruotsissa lainsäädäntö erottelee yliopistot ja korkeakoulut toisistaan, joskin molempia säännellään korkeakoululailailla. Lain 2 §:n mukaan valtio päämiehenä pitää yllä korkeakouluja, joita on kahteen tarkoitukseen, a) opetukseen, joka perustuu tietee-

seen tai taiteeseen ja todistettuun kokemukseen, ja b) tutkimukseen ja taiteelliseen kehitystyöhön ja muuhun luovaan työhön. Korkeakouluille annetaan tehtäväksi yhteistoiminta ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja tiedottaminen niiden toiminnasta, jotta tutkimustulokset voitaisiin käyttää hyödyksi. (Högskolelag 1992, § 2.)

Otetaanpa vielä pari itsemäärättelyä. Vuonna 2003 Krakovan Jagellonica-yliopiston senaatti hyväksyi yliopiston eettisen koodiston ilmaistakseen ja korostaakseen periaatteita ja arvoja, joiden pitäisi olla vallalla akateemisessa yhteisössä. Lähtökohtana oli yksimielisyys siitä, että perusarvot olivat vaarassa. Näiksi yliopiston senaatti määritteli seuraavat: 1) totuus, 2) vastuullisuus, 3) hyväntahtoisuus, 4) oikeudenmukaisuus, 5) luotettavuus, 6) suvaitsevuus, 7) lojaalisuus akateemiselle yhteisölle, 8) itsenäisyys, 9) rehellisyys, 10) arvokkuus ja 11) tieteen ja tieteentekijöiden vapaus. (Akademicki kodeks wartyści, 2003.)

Vuonna 2005 Hallen-Wittenbergin Martin Luther -yliopisto kirjasi perusasiakirjaansa (Grundordnung) seuraavat tehtävät:

- Yliopiston tehtävänä on suosia yhtäläisesti tutkimusta, oppimista ja opiskelua, antaa mahdollisuus jatko-opintoihin ja puolustaa niiden (opintojen) vapautta ihmillisen, sosiaalisen ja ekologisen vastuun mukaisesti ja valmistaa opiskelijoita itsenäiseen tieteelliseen ajatteluun, arvostelukykyyn ja työhön. – Suomen yliopistolain toiseen pykälään verrattuna tämä on sisällöllisesti muuten sama, mutta korostaa opiskelijoiden itsenäisen ajattelun tärkeyttä.
- Yliopisto toteuttaa tehtävänsä, jotta naisilla ja miehillä olisi yhtäläiset, pätevyytään vastaavat kehitysmahdollisuudet. Se edistää naisten ja miesten tasa-arvon tosiasiallista toteutumista ja pyrkii voittamaan esille nousevat epäkohdat. – Tasa-arvonäkökulmaa ei Suomen yliopistolaissa ole lainkaan mukana.
- Yliopisto vaikuttaa kansainvälisten vierailijoiden ja jäsentensä asian edistämiseen ja mahdollistaa heidän aktiivisen ja yhtäläisen osanoton opetukseen ja tutkimukseen. Lisäksi yliopisto takaa vammaisille eritystuen ja ottaa huomioon heidän erikoistarpeensa, jotta nämä eivät jäisi huonompiaisiksi. Samoin heitä tuetaan, jotta he voisivat ilman vierasta apua opiskella ja toimia yliopistossa. – Lopuksi tulee sosiaalipoliittinen velvoite: yliopisto edistää niiden jäsentensä ja henkilöstönsä asiaa, joilla on lapsia, jotta he voisivat opiskella, opettaa ja/tai tutkia normaaliin tapaan. Tältä osin muotoilu on hyvin edistyksellinen ja pyrkii välttämään marginalisoimisen. (Grundordnung, 2005.)

Mutta Martin Luther -yliopistolla on Tromssan tapaan myös aluepoliittinen velvoitteensa: Saksi-Anhaltin osavaltion korkeakoululaki asettaa yliopistolle tehtävän harjoittaa osavaltiossaan kehitystehtäviä tieteellisen tiedon perusteella sikäli kuin niitä voidaan tehdä opetus- ja tutkimustehtävien kautta.

Jotenkin yliopistojen strategioita ja taktiikkoja lukiessaan tulee miellelyhtymä kuntien vastaaviin asiakirjoihin. Nyt, kun käsillä lienevät peruskuntien viimeiset ajat, nii-

den linjapapereita on hyvä lukea. Poimin mukaan kolmen kunnan itsemäärittelyn.

Hattuvaaran kunnan (nimi muutettu) aatevaatekaapissa on kunnan toiminta-ajatus, nelikenttäanalyysi, toimintaympäristön haasteiden hahmottelu, kunnan visio, arvot ja strategia. Näkemykset on kirjoitettu varsin realistisesti ja analyttisesti. Kyseessä on historiastaan ja nykyisyydestään ylpeä kunta, jossa on turvallinen ja viihtyisä elinympäristö. Se on kehittyvä, vaurastuva ja vetovoimainen teollisuus-, koulutus-, kulttuuri-, asumis- ja matkailukunta, joka tarjoaa laadukkaat palvelut.

Vaherjoen kunta (nimi muutettu) puolestaan kertoo tarjoavansa viihtyisän asuinympäristön mahdollisuudet yrittämiseen, työhön ja hyvään elämään sekä monipuoliset palvelut kestävän kehityksen periaatteita noudattaen. Strategiassaan se kertoo järjestävänsä asiakaslähtöiset, oikea-aikaiset ja tasapuoliset perusturvapalvelut laadukkaasti ja taloudellisesti. Palvelujen kehittämisessä hyödynnetään uusia innovatiivisia ratkaisuja. Kunta on myös laajasti tunnettu merkittävä ja houkutteleva opetus-, kulttuuri- ja liikuntapalveluiden tarjoaja. – Vaherjoella on strategiaa maalattu sekä seinämaalarin että taiteilijan siveltimillä.

Isokosken kaupungissa (nimi muutettu) eletään lähielämää, ja se koskee myös kaupungin poliitikkoja. Kunta kehittää dialogia kansalaisten kanssa niin, että jokainen voi ottaa yhteyttä kansan valitsemiin edustajiin ja tehdä kuntalaisaloitteella kaupungista vieläkin paremman. Isojoki on voimakas hallintokeskus koko tässä osassa Ruotsia. Siellä elinkeinoelämän ilmasto ja uusyrittäjäyys ovat kehittyneet pisimmälle. Niitä täydentävät yhdessä naapurikuntien kanssa järjestetyt sivistys- ja tutkimuspalvelut.¹

Mitä näistä jää käteen? Viimemainittu kunta kertoo asiansa ruotsalaisen kansalaisdemokratian hengessä ja poikkeaa siksi positiivisesti suomalaiskollegoistaan. Mutta vertailu kuntien ja yliopistojen välillä osoittaa, etteivät yliopistot korkeasti oppineine kaadereineen pysty määrittelemään itseään yhtään paremmin kuin kunnat. Suomen eduskunnan eli käytännössä ministeriön lainvalmistelijoiden kyky sanoa yliopistoista jotakin sisällöllistä, edistyksellistä ja ajatonta jättää myös toivomisen varaa. Itse yliopistot puhuvat liike-elämän kieltä, koska ne ovat entistä enemmän riippuvaisia yksityisestä rahoituksesta ja olivat rähmällään elinkeinoelämän edessä, kun pääomasijoituksia kerjättiin. Tuskinpa yliopistot ovat koskaan olleet vapaita taloushuolista, mutta nykyisin vaikuttaa siltä, että niiden olemassaolon peruskysymykset ovat rahallisia suureita. Muut tekijät ovat toissijaisia, kuten menestyminen Times Higher Education Supplementin ja Shanghain Jiao Tong -yliopiston laatimilla yliopistojen paremmuusjärjestyslistoilla.

Sivistysyliopiston vaikea perinne

Yliopistoja on perustettu 1000-luvulta lähtien Euroopan eri puolilla ja 1800-luvulta lähtien myös muilla mantereilla. Kristillisen kirkon oppiriidoilla on ollut hyvin hedelemöittävä vaikutus yliopistojen syntyyn uudella ajalla. Ei perinteisen katolisuuden ja protestantismin kädenvääntöä ratkaistu pelkästään kolmikymmenvuotisessa so-

dassa, vaan siinä olivat myös yliopistot aktiivisina osapuolina. Oli katoliset yliopistot ja niiden fundamentalistiisipenä jesuiittayliopistot, ja protestantit yrittivät 1500- ja 1600-luvuilla perustaa manner-Euroopassa paavin vallasta riippumattomia yliopistoja. Sen jälkeen yliopistot saivat uutta roolia valtion mahdin korostajana, kunnes sitten Saksassa virisi 1800-luvulla uusi sivistysajattelu, joka oli eräänlainen valistusajan myöhäinen rationalistis-idealistinen kehitelmä.

Mutta vaikka protestantismi voittikin paljon jalansijaa 1600-luvun jälkeen, eivät katoliset yliopistot kadonneet mihinkään. Niitä on ympäri maailmaa kaikkialla, minne Euroopan katolisten maiden siirtomaavalta on ulottunut. Näyttää siltä, että ne elävät jonkinlaista renessanssia, koska vuoden 2011 elokuussa Espanjassa järjestettiin ensimmäinen katolisten yliopistojen maailmankongressi samaan aikaan, kun paavi Benedictus vieraili Madridissa. Kongressin tarkoitus on rohkaista katolisten yliopistojen identiteettiä ja henkeä aluksi Espanjassa ja sitten ympäri maailman. Tapahtuman tarkempi otsikko, *Identity and Mission of the Catholic University*, kertoo paljon näiden akateemisten opinahjojen uusista tuulista. (WCCU 2011.)

Kongressin avannut Uuden evankelioimisen edistämisen paavinneuvoston ensimmäinen puheenjohtaja, arkkipiispa Fisichella sanoi avauspuheessaan, että moderni ihminen kuuntelee suuremmalla halulla todistajia kuin opettajia, tai opettajia juuri siksi, että he ovat todistajia. (Archbishop 2011.) Erään Bolognan yliopiston professorin mielestä tämän päivän katolisten yliopistojen on tarjottava nuorisolle pätevää opetusta, joka valmistaa heitä kohtaamaan tulevaisuuden varmoin mielin ja suuremmalla toivolla kuin heidän maallisissa yliopistoissa opiskelleet kanssasisaret ja -veljet. Puhujan mukaan viime vuosina ”katoliset yliopistot ... ovat menettäneet luottamuksen kyvykkyyteensä, koska ne ovat päätyneet omaksuma samat ajatuskaavat ja saman ohjelman kuin maalliset yliopistot.” (E F pastor emeritus 2011) – Tämä tulkoon sanotuksi, jotta emme unohtaisi kristinuskon merkitystä tämän päivän yliopistoissa. Katolisten yliopistojen federaatioon kuuluu tänä vuonna 215 yliopistoa 56 eri maassa. (Fédération Internationale, 2011.) Ei-katolisilla yliopistoilla olisi nyt itsemäärätty paikka: varmuudella ne ovat pro-yliopistoja, mutta ovatko ne protestanttisia vai profaaneja?

Mutta Saksaan kannattaa pysähtyä hieman pitemmäksi aikaa, jos haluaa päästä yliopiston olemuksesta selville. Nämä eri motiivein tehdyt perustamispäätökset näkyvät siellä selvemmin kuin useimmissa muissa maissa. Saksa on yliopistojen perustamisen näkökulmasta mielenkiintoinen maa myös siksi, että siellä katoliset ja protestantit elivät pakostakin yhden kulttuurin sisällä. Tämän perusteella Saksa poikkeaa esimerkiksi Ranskasta, Italiasta ja Itävallasta, sikäli kuin tällaisia moderneja nimityksiä voidaan käyttää puhuttaessa myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun Euroopasta. Ja koska Englannissa uskontojako ei ennen 1600-lukua merkinnyt paljoa, Euroopan vanhimmat yliopistot (Bologna, Pariisi, Oxford ja Cambridge) eivät joutuneet reformaation aikoihin kilpailevien uskontokuntien välikappaleiksi.

Saksan yliopistoilla oli, totta kai, läheinen yhteys kirkkokuntiin. Niiden perustamisen ensimmäinen aalto 1300-luvun puolivälistä 1400-luvun lopulle heijasti maallisen

elämänpiirin irtautumista hengellisestä. Kyse siis oli siitä, että *universitakset* eivät enää halunneet ottaa poliittisia dogmeja itsensä ulkopuolelta annettuina vaan ne ottivat kantaa kristikunnan 1300- ja 1400-lukujen suureen skismaan. Toinen saksankielisen alueen yliopistojen perustamisalta ajoittuu yhteen uskonpuhdistuksen ja jesuiittavallan keskinäisen valtataistelun kanssa 1500-luvun puolivälistä 1600-luvun alkuun. Mikään yliopisto ei voinut olla valitsematta puolta tässä kamppailussa. Kun paavin valta ei saanut otetta Preussissa, sen yliopistot (Rostock, Ruotsin perustama Greifswald, Wittenberg, Frankfurt an der Oder [Viadrina] ja Königsberg) perustettiin nimenomaan vapauden saarekkeiksi. Tässä mielessä saksankielisen alueen yliopistohistoria on epäilemättä maailman mielenkiintoisimpia tieteenhaaroja. (Saksan yliopistojen perustamishistoriasta ks. Bildungswesen und Bildungsstätten 2008/2012; yliopiston perustamisen yhteydestä uskonpuhdistukseen ks. Höhle 2002 ja Balck 1884.) – Ruotsin suurvaltahan perusti yliopistoja paitsi keskustaan, myös erityisesti periferioihinsa Greifswaldiin, Tarttoon ja Turkuun. Se siis merkkasi valtapiirinsä rajat kuin uroskoira reviirinsä.

Kolmas aalto oli pienempi mittasuhteiltaan, ja se sattui valistuksen ajan loppuun, Ranskan vallankumouksen jälkeiseen aikaan, kun Napoleon piirsi Euroopan valtapiirien rajoja uuteen malliin. Silloin yliopistojen tarvetta piti perustella rationaalisin ajatusmallein, ja siksi niistä kirjoitettiinkin niin paljon. Berliinin Humboldt-yliopisto on paras esimerkki tästä, koska sen perustamista edelsi runsas tieteenfilosofinen ja hallinnollinen pohdiskelu.

Berliinin yliopistoa perustettiin vuosina 1809–1810. Sitä ennen Saksassa oli perustettu 32–35 yliopistoa riippuen siitä, mitä luetaan kuuluvaksi Saksaan. Toki monia yliopistoja oli tuohon mennessä ehditty lakkauttaakin eri syistä. Berliinin yliopiston perustamisen valmisteluihin osallistui useampikin filosofi. Nykyinen Humboldt-yliopisto on koonnut 200-vuotisjuhlansa kunniaksi Johan Gottlieb Fichten, Friedrich Schleiermacherin ja Wilhelm von Humboldtin asiaa koskevat kirjoitukset yhteen (Gründungstexte 2010).

Suomessa humboldtismi tunnetaan hyvin siksi, että J. V. Snellman oli saanut hegeliläisyyden ohella voimakkaita vaikutteita von Humboldtin yliopistollisesta ajattelusta. Tämä on hyvin nähtävissä mm. hänen kirjoituksessaan 'Om det akademiska studium' vuodelta 1840. Mutta itse asiassa Fichte ja Schleiermacher kirjoittivat paljon yksityiskohtaisemmin käsityksistään yliopiston tehtävästä kuin Humboldt. Referoin niitä tässä, koska vaikka niiden ajatukset ovat parin vuosisadan ikäisiä, ne voisivat tarjota vaihtoehtoa suomalaisen protestanttisen yliopistolaitoksen kehittämiseksi. Tietenkään ei kannata haikailla paluusta menneisyyteen sellaisena kuin se tuolloin oli.

Saksalaista idealismia edustava filosofi Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) kirjoitti vuonna 1807 kirjoituksen otsikolla *Berliiniin perustettavan ylemmän oppilaitoksen johdettu suunnitelma*. Fichten mukaan ”käsittämisen vapaa toiminta on ymmärrystä”. Hän erotti mekaanisen oppimisen käsittämisestä, koska ensin mainittuun ei voi soveltaa ymmärrystä, vaan se ”kattaa yksinomaan sokean luonnon”. Kun järjen tehtävä

on käsittää, ymmärtää jotakin konkreettista tai abstraktia ja nostaa käsitys selkeään tietoisuuteen, niin sitä kautta tulemme perustaneeksi järjen käytön erityisen taidon oppimisessa. Hänen mukaansa järjellisen ymmärryksen kautta tietoisuutemme taso nousee asteittain, ja tiedämme ”perusteellisesti ja unohtumattomasti vain sellaiset asiat, joista tiedämme, miten olemme niihin päätyneet”.

Kun jotakin on opittu käsittämään, sen jälkeen opetellaan ja harjoitetaan oppimisen taitoa, jolloin kehittyy valmius ja halu oppia kaikkea muuta helposti ja varmasti. Fichten mukaan siitä saa alkunsa taiteilijuus oppimisessa. Taide ja tiede ovat hänelle ilmeisesti yhden ja saman toiminnan kaksi puolta ja ilmiänsä. ”Viimein sitä kautta kaikki opittu tai opittavissa oleva tulee ihmisen varmaksi omaisuudeksi, jolla hän voi hallita [oppimis-]mieltymistään, ja niinpä se on tieteen käytännöllisen taidekäytön ensimmäinen ja poissulkeva ehto elämään tuotuna ja toteutettuna”.

Toki kouluissakin opetetaan uusia asioita, mutta vain sellaisia, jotka tiedetään ennalta. Fichten mukaan tarvitaan myös oppilaitoksia, joissa yritetään löytää vastausta johonkin, mitä ei entuudestaan tiedetä. ”Laitos, jossa maltilla ja sääntöjen mukaan, selostettu tietoisuus kehittyy ja joka sen kautta harjoittaa tarkoitettua taitoa, olisi jotakin, mitä voidaan sanoa tieteellisen järjenkäytön taidon kouluksi.” – Siinä siis Fichten tarjoama *niche* yliopistolle (Fichte 1807, 14). On huomattava, että hän käyttää *Kunst*-sanaa filosofin vapaudella tarkoittaen sekä taitoa että taidetta. Ymmärryksen taiteesta voisi hyvin puhua tänä päivänäkin. Joka tapauksessa yliopisto on Fichtelle järjen käytön koulimis- ja harjoituslaitos. Sanalla sanoen sivistyslaitos.

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) oli kielen, estetiikan ja mielen filosofi ja samalla protestanttinen teologi ja klassisten kielten asiantuntija, jonka pitkä kirjoitus *Satunnaisia ajatuksia yliopistoista saksalaisessa mielessä* vuodelta 1808 kannattaa lukea kokonaan tänäkin päivänä. Koska Schleiermacher on Kantia ja Fichteä vähemmän tunnettu filosofi, esittelen ja siteeraan sen vuoksi häntä tässä pitemmästi.

Schleiermacheria kiinnostaa, mihin yliopisto sijoittuu koulun ja akatemian välissä. Koulut käsittelevät vain tietoa sellaisenaan; niillä ei ole eikä voine olla näkemystä tiedon luonteesta ylipäänsä, tieteellisestä hengestä, ”keksimisen ja oman yhdistelyn lahjasta”, vaan ne etsivät valmista tietoa. Akatemioiden täytyy edellyttää jäseniltään keksimistä ja näkemystä; ”vain yhdestä yhteisestä keskipisteestä lähtien ja saman tietoisuuden kautta (...) ne haluavat edistää tieteitä”:

”Kuinka tyhjiä täytyykään akatemian teosten olla, jos ne vievät kaikkialle pelkkää empiriaa, eivätkä uskoisi mihinkään tämän tieteen periaatteisiin! Kuinka tyhjiä olisivatkaan nämä ajatukset kaikkien tieteiden yhteisöllisestä edistämisestä, jos nämä periaatteet eivät olisi yhteensopivia ja muodostaisi kokonaisuutta!” (Schleiermacher 1808, 143.)

Jokaisen akatemian jäsenen on Schleiermacherin mukaan oltava itsensä ja muiden kanssa yhteisymmärryksessä tieteensä filosofisista periaatteista ja jokaisen tulisi käsitellä tutkimuskohdettaan filosofisessa hengessä. Yliopiston tehtävän hän määrittelee tieteellisen toiminnan tulosten kautta. Pitääkö vain tieteellisen elämän kohtalona

olla, että se ei johda mihinkään, kun taas kaikki muu ihmisen toiminta ilmenee tuotannossa? Tässäpä onkin yliopiston olemus. Tieteellinen tuotanto ja kasvatus sopivat yliopistolle: ”varsinaisen oppimisen kautta nuori tulee ensi kertaa tieteen piiriin, missä ihminen tieteellisen elämän täydellä voimalla ja ylenpalttisuudella nyt itse tutkien laajentaa tiedon piiriä ja rakentaa sitä kauniimmaksi”. (Ibidem.)

Tieteen idean herättäminen kyvykkäissä nuorissa oli haaste jo 200 vuotta sitten. Schleiermacherin mukaan tarvittiin akateeminen laitos, joka auttaisi näitä jo paljon tietäviä nuoria hallitsemaan tietoa ”sillä tiedon alueella, jolle kukin haluaa erityisesti omistautua, niin että heille tulee luontevaksi tarkastella kaikkea tieteen näkökannalta, katsoa kaikkea yksittäistä ei sellaisenaan, vaan sen lähimmissä tieteellisissä yhteyksissään, ja laajassa yhteydessä hakeutua pysyvään suhteeseen tiedon yhteyksien ja kaikkeuden kanssa, jotta he oppivat, että kaikessa ajattelussa on tultava tietoiseksi tieteen peruslaeista ja myös sitä kautta korotettava vähitellen itsessään kykyä tutkia, löytää ja kuvitella. Siinä on yliopiston tehtävä”. (Ibidem.)

Lopulta yliopiston tehtävnmäärittely tarkentuu erottelemaan ylempää oppilaitosta koulusta kiinnittämällä huomiota asioiden tutkimisen tapoihin ja kirjojen käyttötapoihin:

”Kaikki ne erikoisuudet, jotka erottavat yliopistoa yhtäällä koulusta ja toisaalla akateemiasta, viittaavat tähän. Koulussa siirrytään helpoimman edistymisen lakien mukaisesti yhdestä yksittäisestä asiasta toiseen ja vähän kannetaan huolta siitä, muodostaako tämä ylipäänsä mitään kokonaisuutta. Yliopistossa sitä vastoin tästä ajatellaan niin, että joka alueella lausutaan ennakoita ensyklopedinen, yleinen näkemys laajuudesta ja yhteydestä suurena välttämättömyytenä, ja niistä tehdään kaiken opetuksen perusta. Ja yliopiston pääteoksia ovat sellaisenaan oppikirjat, käsikirjat, joiden lopullinen tarkoitus ei ole luoda tai rikastaa tiedettä yksityiskohdissa, missä valinnassa ei etusijasta nauti helpoin eikä vaikein sen paremmin kuin harvinaisinkaan selitys, vaan teosten ansio on korkeammassa katsannossa, systemaattisessa esityksessä, ja mitä mikin teos eniten tähdentää, missä se käsitettävimmän esittää kokonaisuuden idean ja minkä johdosta asian kattavuus ja sisäinen yhteys tulee mitä kuvaavimmaksi.” (Schleiermacher 1808, 144-145.)

Filosofi, kirjallisuuden ja politiikan tutkija Wilhelm von Humboldt (1767–1835), joka viihtyi Goethen ja Schillerin piirissä, julkaisi vuosina 1809/1810 kirjoituksen *Berliinin korkeampien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta*. Häntä kannattaa myös referoida, koska hän käytännöllisenä ajattelijana kysyy yliopiston ja valtion keskinäissuhdetta. Näinä aikoina tämä on aiheellinen kysymys.

Hän on paljolti Schleiermacherin linjoilla määritellesään korkeampien oppilaitosten olemuksen niin, että ne yhdistävät sisäisesti objektiivisen tieteen subjektiiviseen kasvatukseen tai sivistykseen, ja ulkoisesti ne siirtävät koulusta valmistuneen abiturientin omaehtoiseen opiskeluun. Mutta päänäkökulma täytyy olla tiede. Koska nämä oppilaitokset voivat saavuttaa päämääränsä vain, jos ne pitävät mahdollisimman pitkäl-

le kiinni tieteen puhtaasta ideasta, niiden piirissä hallitsevat piirteet ovat yksinäisyys ja vapaus. Tämä tarkoittaa, ettei minkään ulkopuolisen tahon, ei edes keisarin, pidä määrätä, millaisiin tutkimustuloksiin yliopistoissa pitäisi päästä. Siihen auttaa näissä oppilaitoksissa toimivien ihmisten keskinäinen vuorovaikutus, ja siksi näiden laitosten sisäisenä organisaationa täytyy olla ”yhtenäinen, itseään elävöittävä, mutta pakosta ja tarkoituksiperistä vapaa yhteisvaikutus”. (Humboldt 1809/1810, 229–230.)

Korkeampien tieteellisten laitosten olemukseen kuuluu myös täydellinen irrallisuus valtion kaikista muodoista. Sitä periaatetta täytyy myös valtion kunnioittaa, koska sen sekaantuminen tieteen asioihin on aina pikemminkin haitaksi. Asiat sujuisivat itsekseen ilman valtiota huomattavasti paremmin.

Humboldt tiivistää yliopiston ja valtion keskinäissuhteen kolmeen huomioon:

1. Kun positiivisessa yhteiskunnassa jokaiselle vähänkin laajemmalle toimialueelle täytyy olla ulkoiset muodot ja välineet, niin valtion velvollisuuksiin kuuluu niiden aikaan saaminen tieteen harjoittamiselle.
2. Paitsi että valtio päättää, millaisessa muodossa se panee toimeen nämä muodot ja välineet, asian olemukselle voi olla vahingoksi se seikka, että se määrää sellaisia ulkoisia muotoja ja välineitä jollekin aivan vieraalle, mikä vetää henkistä ja korkeampaa aineelliseen ja alempaan todellisuuteen.
3. Sen vuoksi valtion on sitä suuremmalla syyllä pidettävä silmällä sisäistä olemusta, jotta se voisi hyvittää sen, mitä se itse, jopa ilman omaa syytään on turmellut tai estänyt. (Humboldt 1809/1810, 231.)

Mutta mitä valtiosuhteen ulkoiseen puoleen ja sen toimintaan tulee, valtion on vain huolehdittava henkisten voimien rikkaudesta (vahvuus ja moninaisuus) ja näiden ihmisten toiminnan vapaudesta. Vapautta ei tosin uhkaa vain valtion taholta tuleva vaara, vaan myös näistä laitoksista itsestään lähtevä uhka, sillä ne alkavat omaksua tiettyä henkeä ja tukahduttaa muiden ajattelutapojen vallalle pääsy. Valtion on tämän vuoksi pidettävä yliopistoja silmällä. – Sivumennen sanoen Berliinin jälkeen perustettiin ainakin kaksi yliopistoa korostetusti humboldtilaisessa hengessä, ensin Breslauhun Länsi-Preussin itäosiin (1811) ja sitten Bonniin (1818).

Yliopisto ahdingossa

Näinä aikoina yliopistoja uhkaavat kummatkin Humboldtin kuvaamat vaarat ja vielä joukko muita vaaroja. Vaikka yliopistoja on irrotettu valtiosta hallinnollisessa mielessä, se kuitenkin edelleen on yliopistojen pääasiallinen rahoittaja. Näin on myös Isossa-Britanniassa, vaikka keskustelusta saattaa helposti saada sen käsityksen, että siellä yliopistot toimisivat yksityisellä rahalla. Kun kasinokapitalismi on langennut itse virittämänsä ansaan, valtioiden taloudet ovat suurissa vaikeuksissa. Ja koska yliopistoilla ei ole mitään omaa rahasampoa, ne joutuvat yhtä lailla kärsimään amerikkalaisten

asuntolainapankkiirien epäonnistuneista seikkailuista, jolloin esimerkiksi puheet lukukausimaksujen käyttöön otosta ovat tulleet jokaviikkoisiksi puheenaiheiksi.

Yliopistoja ei voi enää luonnehtia Schleiermacherin tavoin laitoksiksi, joiden harjoittaman tieteellisen toiminnan ei tarvitsisi tuottaa mitään konkreettista tulosta. Päinvastoin yliopistot on alistettu mittausopille, ja budjettivaroja jaetaan sen mukaan, miten mittauksissa menestytään. Vaikka pidän tätä menettelyä hyvin raadollisena, en silti halua väittää, etteikö yliopistoilta voisi vaatia jonkinlaista selvitystä toiminnasta. Mutta luottaisin tässä kyllä akateemisen yhteisön, kansallisen tai kansainvälisen, kykyyn arvioida aikaansaannoksia ja luoda varojen jakamiselle omaehtoiset kriteerit.

Toinen suuri vaara on panostaminen soveltavaan tutkimukseen. Yliopistojen pitää suoriutua perustehtävästään eli niin sanotun perustutkimuksen – humboldtilaisittain tieteen puhtaan idean mukaisen toiminnan – suorittamisesta ja siihen perustuvasta opetuksesta, niitä on viety erilaisten rahoitusmekanismien kautta yhä läheisempään yhteistoimintaan suurten ja pienempien liikeyritysten kanssa. Jos nämä pääsevät sanelemaan tutkimuskysymykset ja toivomaan tietynlaisia tuloksia, silloin voimme heittää hyvästit klassiselle yliopistomallille.

Marraskuussa 2011 englantilainen eläkkeellä oleva historioitsija Keith Thomas puhui London ja New York Review of Books -lehtien järjestämässä seminaarissa siitä, kuinka yliopistot ovat hyökkäyksen kohteena (Thomas 2011). Sallittakoon pitkä lainaus ja sen jälkeen muutamia huomioita:

“Olemme syvästi huolissamme Britannian yliopistojen tulevaisuudesta. Listamme huolestuneisuuden aiheista on pitkä. Siihen kuuluu vapaan yliopistosivistyksen lakkaaminen; suoran julkisen rahoituksen vetäminen pois humanististen ja yhteiskuntatieteiden opetuksesta; yliopistojen alistaminen hallituksen sääntelyn ja inkvisitorisen tilintarkastuksen päälletunkevaan regiimiin; tyyli yritys mitata ja lisätä oppineiden ’tulosta’; vaatimus siitä, että kaikella akateemisella tutkimuksella pitäisi olla ’vaikutus’ talouteen; tieteenharjoittajien itsehallinnollisten yhteisöjen muuntuminen megaluokan liiketoimiksi, joissa toimintaa ohjaa korkeasti palkattu toimeenpaneva luokka, joka ylenkatsoo professoreita, tai keskitason johtajat, jotka puolestaan hallitsevat huonosti palkattua ja usein määrä- tai osa-aikaista nuorten opettajien ja tutkimusapulaisten proletariaattia, joka kamppailee jatkuvasti huononevan henkilökunta-opettaja -suhteen kanssa; näkemys, että yhteisen tehtävän hyväksi tehtävän yhteistyön sijasta yliopistojen pitäisi kilpailla toistensa kanssa samoin kuin yksityisten tuottajien kanssa myydäkseen palvelujaan markkinoilla, joilla opiskelijoita ei nähdä partnereina oppimisen ja ymmärtämisen yhteisessä yrityksessä vaan ’kuluttajina’ jotka etsivät halvimpia sopimuksia, jotka antaisivat heille mahdollisuuden löytää korkeimmat ansionäkymät; mielivaltainen ’yliopisto’-nimikkeen käyttäminen laitoksista, joiden pääasiallinen tehtävä on järjestää ammatillista koulutusta ja joiden henkilökunta ei tee tutkimusta; ja sen ajatuksen hylkääminen, että korkeimmalla opetuksella pitäisi olla ei-rahallinen arvo, tai että tiede, stipendi ja älyllinen kyseleminen ovat tärkeitä asioita syistä, joilla ei ole yhteyttä talouden kasvuun.”

Vanhan polven historioitsija haikailee varmaankin menneisiin aikoihin, mutta hänellä on silti huolellisesti mietittyjä näkökohtia esitettävänä. Isossa-Britanniassa viime vuosien yliopistopolitiikkaa on suunnannut lordi Brownen raportti, joka ehdotti käyttöön otettavaksi lukukausimaksut ilman ylärajaa ja vaati, että jokaisen tutkijan pitäisi suorittaa jotakin sellaista, mitä Suomessa sanotaan yliopistopedagogisiksi opinnoiksi. Yliopistojen talouden Brownen raportti kytkee tiukemmin valtion intresseihin ehdotamalla monimutkaisia verotusjärjestelyjä yliopistojen keräämistä lukukausimaksuisista ja muusta yksityisestä rahasta.

Thomasin mielestä ongelma on se, että asiassa ei voi kääntyä kenenkään puoleen. Hallitus on ottanut tehtäväkseen tehdä yliopistojärjestelmästä markkinat, joita taloudellinen laskelmointi ohjaa. Labour-puolue otti hallituksessa ollessaan käyttöön lukukausimaksut, jotka sittemmin kolminkertaistettiin. Tämä on johtanut tilanteeseen, jossa ”vain muutamissa yliopistoissa niiden jäsenillä on oikeus ilmaista eriäviä mielipiteitä julkisesti, kuten hiljattain toteutettu Oxfordin yliopiston seniorien kokouksen saama epäluottamuslause, ja monissa oppilaitoksissa ihmiset eivät edes uskalla valittaa laitoksensa johtajalle, kun pelkäävät siitä seuraavaa vainoa”. Ei täysin vieras ilmapiirin kuvaus suomalaisen yliopistolaitoksenkaan kannalta.

Thomas kaipaa yleissivistävän aineksen lisäämistä alemman yliopistotutkinnon ohjelmassa. Hän muistuttaa, että keskiajalla yliopistojen alkuperäinen tarkoitus oli opettaa opiskelijoita palvelemaan kirkkoa ja valtiota, mutta alempi tutkinto piti ensin suorittaa ns. vapaissa eli humanistisissa aineissa, jotka tietysti sisälsivät luonnontieteen ja matematiikan, ja vasta tämän vaiheen suorittamisen jälkeen opiskelijat suorittivat ammattikursseja oikeustieteessä, lääketieteessä ja teologiassa. Hän paheksuu sitä, että nykyisin yliopiston, oli se oikea tai niin sanottu, ei pitäisi järjestää ammattikoulutusta, epäkriittisen indoktrinaation ahtaassa merkityksessä tietyn alan sääntöjen ja tekniikkojen mukaan:

”Vuosisatoja yliopistot ovat olleet olemassa välittämiseen ja tulkitukseen uudelleen kulttuurista ja intellektuaalista perintöä ja tuottaakseen tilan, jossa voi vapaasti harjoittaa spekulatiivista ajattelua kantamatta huolta sen taloudellisesta arvosta. Vapaassa demokraattisessa yhteiskunnassa on olennaista säilyttää tuo tila.”

Suomessa tämänsuuntaiset puheenvuorot ovat olleet harvassa viime aikoina, vaikka epäkohdat ovat monilta osilta samanlaisia kuin Isossa-Britanniassa. Hiljaiseloa on selitetty sillä, että Suomessa keskustelu olisi aivan turhaa, koska hallitukset tekevät, mitä ne kirjaavat hallitusohjelmiinsa, eikä linjaa voi muuttaa. Jos tämä on totta, taitaa vallankumouskin olla ihan turha juttu, koska hallitus ei ottaisi sitä huomioon toiminnassaan.

Mitä yliopisto on?

Lopuksi on aika suunnata katse Suomen yliopistolaitokseen. Vuoden 2010 alusta yliopistot ovat olleet joko julkisoikeudellisia laitoksia tai säätiöyliopistoja. Julkisoikeudel-

liset laitokset ovat siitä mielenkiintoisia, että niiden toiminta noudattaa yksinomaan yksityisoikeudellista lainsäädäntöä eikä siinä muutenkaan ole kovin paljon julkista verrattuna aiempaan. Työnantaja on järjestäytynyt teollisuus- ja palvelualojen työnantajien muodostaman keskusjärjestön alaisuuteen. Ensimmäisissä työehtosopimusneuvotteluissa vuonna 2010 näkyi hyvin selvästi, mistä neuvotteluohjeet oli saatu. Valitettavasti ne ohjeet oli alun perin tehty prosessiteollisuutta, kuten sellunkeittoa tai makkaratehdasta varten. Yliopisto ei kuitenkaan ole mikään makkaratehdas – ainakaan vielä.

Perusdilemma on se, onko yliopisto jokin kummallinen erillinen saareke yhteiskunnassa vai pitääkö se nähdä osana kansalaisyhteiskunnan ja valtion toimintaa. Yhteiskunnasta löytyy hyviä ja huonoja rinnastuskohteita. Tässä lista, johon olen päätynyt asiaa tarkemmin ajateltuani.

1. Yliopisto virastona. Tällainen yliopisto on valtionhallinnon jatke, niin kuin asia meillä haluttiin ymmärtää. Minun mielestäni yliopisto ei ole koskaan ollut osa valtionhallintoa, vaikka se onkin ollut julkisen vallan laitos, mutta nykyisen ideologian kannalta tällainen ajatus tuomitaan vääräksi. Yhtä väärä ajatus mielestäni on, että yliopisto olisi 'tilivirasto'. Tilivirastosta puhuminen osoittaa, että puhuja ei ole lainkaan ymmärtänyt yliopistoissa tapahtuvan toiminnan perusolemusta. Tässä vaiheessa, yksityistämisprosessin edettyä, on turha odottaa, että yliopistot palaisivat valtion omistukseen. Jos näin kävisi, sitä ennen pitäisi tapahtua jotakin vallankumouksellista, jossa valtion ja yleensä julkisen vallan rooli ajateltaisiin uudelleen, arvotettaisiin positiivisesti ja hyväksyttäisiin tehtävien palauttaminen sille. Tämä tarkoittaisi valtiojohtoista vallankumousta. Euroopan unionin jokseenkin täydellinen epäonnistuminen integraatio- ja kontrollipolitiikassaan voisi johtaa myös yliopistojen ja valtion suhteen uudelleen ajattelemiseen Suomessa, mutta on mahdotonta sanoa, olisiko uudelleen ajattelun tulos nykytilaa parempi vai huonompi.

2. Tehdasyliopisto. Toisin kuin Schleiermacher harhaoppisesti väitti, nykyaikainen yliopisto ihan oikeasti tuottaa jotakin, mutta mitä? Vulgäärifilosofian näkökulmasta katsottuna yliopisto tuottaa 'tietoa'. Tähän liittyy harhainen käsitys siitä, että tieto on tavaraa ja että tämä tietotavara on yhtä kuin totuus, ja että totuuksia voi olla voimassa vain yksi. Elämme sentään postmodernia aikaa, jossa totuus on relativoitu. Lisäksi tietoa tuottavat monet muutkin tahot: tutkimuslaitokset, liikeyritykset, jopa tuomioistuimet. Yliopiston pitää erottautua näistä olemalla kriittinen tiedon kaikkia lajeja kohtaan ja tuottaa entistä parempia tulkintoja ja hahmottamisia, mutta myös keskustelun avauksia. Tässä suhteessa kannattaa yhä lukea saksalaisen idealistisen filosofiakoulukunnan tuotoksia.

3. Sairaala. Yliopisto toimii monilta osin sairaalan tavoin. Hierarkia on kummassakin yhtä tiukka, eikä alemmalta tasolta ylemmälle voi nousta ilman asianmukaista koulutusta tai oppiarvoa tai molempia. Hoitajakunnan kesken on tasoeroja: hoitoapulaiset,

perushoitajat, hammashoitajat, sairaanhoitajat, osatonhoitajat, ylihoitajat ja niin edelleen tuovat mieleen lähinnä pakinoitsija Ollin muinaisia kirjoituksia tittelinkipeydestä. Tosin lääkäri- ja professorikunnan keskenkin on eroja. Jotkut heistä tekevät perustyötä, toiset pääsevät päälliköiksi ja saavat parempaa palkkaa. Lääkärit valittavat, että he joutuvat välillä kirjoittamaan tietokoneella, kun heidät on koulutettu sairaiden parantajiksi. Yliopistoissa kuuluu professorikunnan suunnalta samantapaisia valituksia, muutettavat muuttaen. Lisäksi sairaaloissa on osatot, joiden välillä liikkuminen on harvinaista. Tiukka nokkimisjärjestys pitää yllä järjestelmää. Demokratia olisi haitallista sairaalan toiminnalle. Voiko tästä vetää johtopäätöksiä yliopistoihin? Ei suoraan. Sitä paitsi monilla yliopistoilla on sairaalansa.

4. Rakennustyömaa. Jos ajatellaan tuotantoprosessin kannalta, talonrakennustyömaa yrityksineen voisi olla yliopiston kaltainen toimija. Ammattikuntia on monia, eikä niiden välillä ole juurikaan liikkuvuutta. Rakennustyömaalla luodaan jotakin uutta. Konstruktio on tuttua yliopistolla, mutta myös dekonstruktio. Se taitaa olla rakennuksilla vielä tuntematon käsite. Siellä puhutaan vain vanhan purkamisesta, ja se on eri asia kuin dekonstruktio.

5. Armeija. Kuten sairaala myös armeija on parantumattomasti hierarkkinen laitos. Monissa maissa, esimerkiksi vuonna 2011 Egyptissä, armeijat ovat katsoneet parhaaksi ottaa hoitaakseen kaikki valtion asiat, koska heiltä se sujuu järjestelmällisesti. Missä muualla käskytyks ja johtajuus, edes huono sellainen, sekä komentotalous toimisi niin hyvin kuin armeijassa – ja yliopistossa! Lisäksi ainakin pohjoismaissa sekä armeijat että yliopistot jakavat niukkuutta. Olennainen ero armeijan ja yliopiston välillä on se, että vain toisessa niistä voi tehdä työtä, jolla on tarkoitus.

6. Telakka. Tuotannollisesta näkökulmasta katsoen yliopiston rinnastaminen telakkaan on yllättävän hyvä. Molemmat ovat tiedon ja osaamisen tyyssijoja. Esimerkiksi jäänmurtajia ja arktisiin oloihin kelpaavia kaasusäiliölaivoja ei läheskään jokainen telakka maailmassa osaa tehdä. Yliopiston 'tuotteet' ovat myös monimutkaisia konstruktioita, olipa kyseessä matemaattinen mallinnos, ilmaston lämpenemisen vaikutukset napa-alueille tai Venäjän modernisaation selittäminen. Telakoille laivatilauksia tulee harvaksen, ja henkilökunta mitoitetaan niiden vaiheiden mukaan. Projektit alkavat ja loppuvat, ja pätkätyö kuuluu niihin kuin nenä päähän. Yliopistojen laivatilauksia ovat tutkimusprojektit. Vesillelasku- ja kastamisjuhlat ovat yliopistolla huomattavasti telakoita vaatimattomammat.

*

1900-luvulla ajateltiin, että kenenkään ei pitäisi pitää pöytälaatikossaan tieteellistä tietoa, vaan se olisi jaettava julkisena hyödykkeenä tiedeyhteisölle ja kaikelle maailmalle,

koska sen tuottaminen oli pääosin valtion rahoituksen ansiota. Nyt yliopistot piilottavat kaiken julkisenkin aineistonsa intranettiin, jopa puhelinluettelonsa. Mikään ei ole julkista. Virkoja ei ole, vaan henkilöstön pestäminen tapahtuu kuin telakalla. Valitusmahdollisuutta eli muutoksenhakua ei rekrytointipäätöksiin ole. Pääluottamusmiehille ei anneta palkkatietoja, koska ne ovat nyt salaisia. Mille instanssille läpinäkymättömyydestä voi valittaa? Kansainväliselle valuuttarahastolleko?

Yliopistojen pitäisi nyt itsenäistyä ja ottaa asiansa niin paljon omiin käsiin kuin se on mahdollista. Tiedon tuottamisen pitäisi olla kutsumustyötä ja sitä pitäisi tehdä pyyteettömästi, vailla huolia siitä, mitä maksaja tavoittelee. Kissan viikset! Raha juoksuuttaa jo yliopistoja. Esimerkiksi Kölnin yliopisto on tehnyt sopimuksen laajasta yhteistyöstä lääketehdas Bayer AG:n kanssa. Sopimuksen sisältöä ei ole julkistettu, mutta se on johtanut huomattavan mittaluokan salailuun tutkimusprojektien asioissa. Salailusta on valitettu hallinto-oikeuteen, mutta veikkaan, että valitus ei mene läpi. Suomessa asia olisi yksinkertaisempi hoitaa, koska yliopistot on yksityistetty. Ne voivat pitää liikesalaisuutensa ilman pelkoa valituksista.

Sitten meillä on se ”kolmas tehtävä”. Pitäisi vaikuttaa yhteiskuntaan ja kehittää sen toimintoja. Mutta toistaiseksi se on painottunut yhteistyöhön suurten firmojen kanssa. Tämä kiertyy myös opetukseen: esimerkiksi kauppakorkeakouluissa lähes kaikki gradut tehdään yritysten rahoittamina niitä koskevista asioista. Informaatioteknologiassa gradua ei voi tehdä ilmeisesti lainkaan, ellei opiskelija saa solmituksi kontrahtia jonkin liikeyrityksen kanssa. Näinä aikoina kuulemma yritysten maksuhalukkuus ja sen vuoksi sopimuksentekohalukkuus on romahtanut. Siitä kärsivät vain opiskelijat.

Ei tämä kovin hyvältä näytä.

LÄHTEET

- Akademicki kodeks wartyści (2003). *Uchwalony na posiedzeniu Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniu 25 czerwca 2003 r.* Osoitteessa www.cm-uj.krakow.pl/kodeks.doc, luettu 18.01.2012.
- Archbishop (2011). *Catholic Education Must Prepare Students for Future*. Verkkojulkaisussa Zenit: The World Seen from Rome. Osoitteessa <http://www.zenit.org/rssenglish-33223>, luettu 18.01.2012.
- Balck, K. W. A. (1884). *Meklenburger auf auswärtigen Universitäten bis zur Mitte des 17ten Jahrhunderts (Zweiter Beitrag)*, teoksessa: Verein für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde: Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. – Bd. 49 s. 73–144, 310–312. Saatavissa osoitteessa <http://portal.hsb.hs-wismar.de/pub/lbmvmjbjb049/350368139.html>, luettu 18.01.2012.
- E F pastor emeritus (2011). *”Catholic Education Must Prepare Students for Future” says Archbishop at 1st World Congress of Catholic Universities Held in Avila*. Blogi osoitteessa http://efpastoremeritus.blogspot.com/2011_08_01_archive.html, luettu 18.01.2012.
- Fichte, J. G. (1807). *Deduzierter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höhern Lehranstalt*. (1807) Teoksessa *Gründungstexte*, s. 9–121.

- Grundordnung (2005). *Grundordnung der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg vom 13. Juli 2005*. Osoitteessa <http://www.uni-halle.de/universitaet/>, luettu 30.11.2011.
- Gründungstexte (2010). *Gründungstexte Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, Wilhelm von Humboldt. Mit einer editorischen Notiz von Rüdiger vom Bruch. Festgabe zum 200-jährigen Jubiläum der Humboldt-Universität zu Berlin*. Berlin: Humboldt-Universität. Digitaalinen versio osoitteessa edoc.hu-berlin.de/miscellanies/g-texte-30372/all/hu_g-texte.pdf, luettu 30.11.2011.
- Humboldt, W. v. (1809/1810). *Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*. 1809/1810. Teoksessa *Gründungstexte*, s. 229–235.
- Högskolelag (2012). *Högskolelag (1992:1434)*, osoitteessa <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19921434.HTM>, luettu 18.01.2012.
- Höhle, M. (2002). *Universität und Reformation: die Universität Frankfurt (Oder) von 1506 bis 1550*. Köln: Böhlau.
- Luleå tekniska universitet (2012). *Strategi*. Osoitteessa <http://www.ltu.se/ltu/Strategi-och-vision-2020/Strategi-1.88412>, luettu 02.02.2012.
- Martin-Luther-Universität (2005). *Grundordnung der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg vom 13. Juli 2005, § 2 Aufgaben*. Osoitteessa <http://www.verwaltung.uni-halle.de/SENAT/konzil/gruordng.htm>, luettu 18.01.2012.
- Mybude (2012). *Bildungswesen und Bildungsstätten im Deutschland des Spätmittelalters*. Osoitteessa <http://www.mybude.com/deutsche-geschichte/rgzeit/4595-bildung-deutschland-reformationszeit.html>, luettu 18.01.2012.
- Schleiermacher, F. D. E. (1808). *Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn*. Teoksessa *Gründungstexte*, s. 125–208.
- Thomas, K. (2011). *Universities under Attack*. *London Review of Books*, 33 (24), 9–10. Luetta-
vissa osoitteessa <http://www.lrb.co.uk/v33/n24/keith-thomas/universities-under-attack>
- Universitetet i Tromsø (2011). *Om Universitetet i Tromsø*. <http://uit.no/startside/uit>, luettu 18.01.2012.
- WCCU (2011). *World Congress of Catholic Universities. Congreso Mundial de Universidades Catolicas*. Osoitteessa <http://www.wccu.es/home.htm>, luettu 18.01.2012.
- Wikipedia (2012). *Fédération Internationale des Universités Catholiques (FIUC)*, osoitteessa http://fr.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9d%C3%A9ration_internationale_des_universit%C3%A9s_catholiques, luettu 18.01.2012.
- Yliopistolaki (2011). *Yliopistolaki 24.7.2009/558*. Osoitteessa <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090558>, luettu 30.11.2011.

VIITTEET

1. Tässä Hattuvaaran ja Vaherjoen peitenimellä esiintyvät kunnat ovat suomalaisia keskisuuria kuntia. Isokosken nimellä kulkeva kunta puolestaan on ruotsalainen keskisuuri kaupunki. Tekstit ovat suoria lainauksia niiden kotisivuilta.

TAVOITTEENA ”KAHLEISTA VAPAA YLIOPISTO”

BERTELSMANN-SÄÄTIÖ, LIIKETALOUS JA SAKSAN YLIOPISTOUUDISTUS

Jouko Jokisalo

Koko läntisen maailman yliopistolaitos on ollut mullistuksen ja muutoksen kourissa. Yliopistoa koskevan ”reformi”-keskustelun ja lainsäädännöllisten muutosten taustalla ovat yleinen yhteiskunnallinen, taloudellinen ja tieteellis-tekninen kehitys ja niiden synnyttämät haasteet yliopistolliselle tutkimukselle ja opetukselle. Käynnistetyn yliopistouudistuksen tavoitteena ei ole ollut paluu vanhaan massayliopistojen edeltävään aikaan. Transformaation päämääränä on panna täytäntöön yliopistolaitoksen uusi perustavanlaatuisen rakennemuutos. Taistelussa yliopistolaitoksen muutoksen sisällöstä on ennen kaikkea kamppailua kehityksen tulevasta suunnasta sekä niiden aiheuttamista seurauksista yhteiskunnalle ja erityisesti yliopistolaitokselle.

Suomessa voimaan tulleen yliopistolain viralliset tavoitteet on ilmaistu hyvin positiivisväritteisesti ja niiden lopulliseksi päämääräksi on julistettu yliopistojen toimintaedellytysten parantaminen kansainvälistyvässä toimintaympäristössä ja kiristyvässä taloudellisessa kilpailussa. Tässä suhteessa sivistykselliset tavoitteet on jo jätetty täysin syrjään. Uudistuksen on korostettu antavan yliopistoille taloudellisen ja hallinnollisen autonomian, joka osaltaan luo perusedellytyksen päätavoitteen saavuttamiselle¹. On korostettu lisääntyvää autonomiaa, kun suomalaiset yliopistot on vapautettu valtion tiliviraston ”kahleista” itsenäisiksi oikeushenkilöiksi.

Suomen yliopistouudistuksen yhteyttä Euroopassa tehtyihin uudistuksiin korostaa Opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeyksikön johtaja Anita Lehikoinen kirjoittaessaan yliopistouudistusten aallosta Euroopassa. (Lehikoinen 2009) Ennen yliopistolain säätämistä Suomessa valtiosihteerin Raimo Sailas puolustikin lakiehdotusta vetoamalla eurooppalaiseen yliopistopolitiikkaan ja kehotti katsomaan Suomen ulkopuolelle. Sailaksen vaatimusta ei yliopistolakia vastustavissa piireissä otettu kunnolla vakavasti, vaikka syytä olisi ollut.² Tässä artikkelissa käsittelem Saksan yliopistouudistusta ja sitä, miten Bertelsmann-säätiö ja erityisesti sen Korkeakoulun kehittä-

miskeskus (*Centrum für Hochschulentwicklung - CHE*) ovat vaikuttaneet sen sisältöön ja millä tavoitteilla.

Yliopistouudistus, uusliberalismi ja kilpailukyky

Yliopistouudistuksen yhteydessä on väännetty kättä autonomia-kysymyksestä ja sen yhteydessä erityisesti yliopiston suhteesta valtioon ja talouselämään. On vaadittu yliopistojen ja talouselämän suhteiden tiivistämistä, jonka yliopistolain puoltajat ovat nähneet synnyttävän uusita tutkimuskohteita ja innovaatiota sekä lopettavan yliopistojen tarjoamat ”suojatyöpaikat” (esim. Kemppe-Virtanen 2011).

Yliopisto- ja rahamaailman suhdetta ns. *laissez-faire* kapitalismin kukoistusaikana intoutui kuvamaan tieteiskirjallisuuden pioneeri Jules Verne teoksessa *Pariisi 1900-luvulla*. Tuolloiset linjaukset muistuttivat nykyisen uusliberalismin vaatimusta vapaan markkinatalouden täydellisestä toteutumisesta koulutuksen alueella ilman valtion asettamia liiallisia rajoituksia ja sääntöjä. Vernen sci-fi- kuvauksen lähtökohtana on ”koulutuspankkiyhtiö”, jonka hoidettavaksi on keskitetty koko Ranskan opetustoiminta. Siinä pääomat ovat innolla mukana ja sen säännöt on laadittu huolellisesti rahapiirien kielellä. Hallintoneuvostossa ei ole ainoatakaan tiedemiestä tai professoria, mikä on turvallisempaa liikeyritykselle. Tähän tapaan Verne kirjoittaa tulevaisuuden yliopiston toimintaehdoista ja jatkaa opetuksen sisällön kuvauksella seuraavasti: ”Opetuksen piiriin kuului vielä muodon vuoksi muutama merkityksetön humanististen tieteiden kurssi; alhaisen arvostuksen vuoksi niillä käytiin vähän. Näiden tieteenalojen kirjat mätänivät kaikessa rauhassa. Matematiikan, fysiikan, kemian, liike-elämän, rahatalouden ja taideteollisuuden oppikirjat ja muu kirjallisuus, jotka liittyivät päivänpolttaviin keinotteluihin, sitä vastoin menivät kaupaksi... Ja jos kreikan ja latinan viimeiset opettajat olivat kuolemassa sukupuuttoon hylätyissä luokissaan, niin sen sijaan luonnontieteiden oppitulojen haltijat kuittasivat palkkansa hienostuneesti!” Kirjan päähenkilö Michel Dufrenoy vieraillee myös humanistisille tieteille varatussa rakennuksessa: ”Michelin astuessa sisään humanististen tieteiden sali oli tyhjillään, se näytti nyt hylättynä oudommalta kuin muinoin ollessaan täynnä tiedonhaluista joukkoa. Jokunen ulkomaalainen käväisi siellä vielä, samalla tavalla kuin käydään Saharassa...” (Verne, 1995, 28, -30, 53) Näin Vernen sci-fi- kuvaus maalaa näkymää tulevaisuuden rahanmaailman hallitsemasta koulutusmaailmasta aikana, jolloin palvotaan tekniikkaa ja rahaa, väheksytään humanistisia tieteitä, taiteita ja naiset suunnitellaan korvattavaksi paineilmakoneilla. Vernen näkymässä voidaan huomata häivähdys nykyisestä uusliberalistisesta yliopistouudistuksesta, sen taustavoimista ja vaikutuksista.

Reaalisen yliopistomaailman, tutkimuksen ja opetuksen nykykehityksen keskeisenä katalysaattorina on toiminut uusliberalistinen yhteiskunta- ja talouskehitys, jonka mallimaita ovat olleet Yhdysvallat ja Iso-Britannia 1980-luvulta asti. ”Suomessa on koko 1990-luvun yritetty rakentaa angloamerikkalaista koulutusjärjestelmää”, virkkoi professori Heikki Patomäki. Hänen mukaansa ihanteena ovat ”Iso-Britannian

ja Yhdysvaltain järjestelmät, joissa koulutus on ainakin osittain yksityistä ja perustuu kilpailuun markkinoilla”. Toisena nykykehityksen taustalla olevana metatekijänä on nykyisen uusliberalismin perustalta nouseva ja informaatioteknologian avulla toteutuva ”globalisaatio, joka mahdollistaa koulutuksen yksityistämisen ja ’liberalisoimisen’ valtioista riippumatta”, tähdentää Patomäki (Helsingin Sanomat 4.8.1998).

Euroopassa yliopistolaitoksen muutosvaatimusten katalysaattorina ovat olleet EU:n uusliberalismille perustuvat linjaukset kilpailukyvyn parantamiseksi ja sille alisteiset koulutuspoliittiset tavoitteet. Toukokuussa 1988 Ranskan, Italian, Iso-Britannian ja Saksan opetusministerit allekirjoittivat yhteisen julistuksen eurooppalaisten korkeakoulututkintojen järjestelmien harmonisoinnista, ns. Sorbonnen julistuksen. Tätä seurasi 29 maan allekirjoittama Bolognan julistus (1999), jonka keskeisenä tavoitteena oli synnyttää yhteinen eurooppalainen korkeakoulualue vuoteen 2010 mennessä. Tavoitteena on lisätä eurooppalaisen korkeakoulutuksen kilpailukykyä ja vetovoimaa muihin maanosiin verrattuna. Virallisina keinoina tavoitteen saavuttamiseksi ilmoitettiin mm. ymmärrettävät ja yhtenäiset tutkintotavoitteet, opintojen mitoitussjärjestelmän käyttöönotto, laadunarvioinnin eurooppalainen ulottuvuus.³ Bologna-prosessin uusliberalistinen tendenssi voimistui, kun sen perustaksi tuli EU:n Lissabonin strategia⁴, jonka perusajatuksena on kehittää unionista maailman kilpailukykyisin ja dynaamisin tietoon perustuva talous. Tavoitteeksi asetettiin mm. tutkimuksen edellytysten parantaminen ja yrittäjyyden kannalta suotuisa ympäristö.⁵ Tämä merkitsi sitä, että koulutustavoitteissa luovuttiin tehokkuuden ja Euroopan talouselämän optimaalisesti hyödynnettävän ”sosiaalisen pääoman” tuottamisen nimissä humanistisista koulutusideaaleista (Hirsch 2008).

Bertelsmann-säätiö – ”yhteiskunnallinen reformiverstaas” ja valta

Valta on kaikkialla ja ei missään. Tämä on usein kuultu hokema ja perustelu valta-analyysin puuttumiselle tai sen abstraktisuudelle. Mistä kumpuavat ja ketkä konkreettisesti ovat näiden yhteiskunnan kaikkia alueita ravisuttavien uusliberalististen projektien ja nykyisten yliopistouudistusten taustalla? Miten niistä tulee osa hallitsevaa politiikkaa? Nämä ovat muun muassa kysymyksiä, joihin ei ole saatu eikä valitettavasti aina kunnolla etsittykään vastausta poliittisessa ja yhteiskunnallisessa analyysissä ja keskustelussa.

Yksi keskeinen Saksan ja Euroopan mittakaavan vallankäyttäjä ja uusliberalistisen politiikan veturi on Bertelsmann-säätiö ja erityisesti sen taustalla oleva Bertelsmann-konserni. (Schuler 2010)⁶ Bertelsmann AG on maailman vanhin ja Euroopan suurin media-alan yritys. Bertelsmann aloitti toimintansa 1830-luvulla kustannusalan yrityksenä. Konsernilla oli vuoden 2010 lopulla 104.419 työntekijää yli 60 maassa ja sen liikevaihto oli viime vuonna 15,786 mrd. euroa.⁷

Bertelsmann AG on Mohnin suvun perheyryitys, joka on media-alan konglomeraatti. Konserniin kuuluu toista sataa kirjakustantajaa, joista merkittävin on *Random House*

– maailman suurin englanninkielisen ja toiseksi suurin saksankielisen kirjallisuuden kustantaja. Kustantamo on 100-prosenttisesti Bertelsmann AG:n omistuksessa. Sen lisäksi konsernin kustantamojen yhteyteen on luotu kirjakerhojen verkosto, jossa on jäseniä yli 25 miljoonaa eri puolilla maailmaa. Bertelsmann AG omistaa myös kymmeniä televisio- ja radioasemia yhdessätoista maassa. Konsernin televisiotoiminnan ydin on Euroopan suurin radio- ja televisiokanava RTL Group, joka takaa sille mainosrahoitteen televisiotoiminnan selvän markkinajohtaja-aseman Euroopassa. Sen yhteyteen kuuluu sisältötuottaja *FremantleMedia*, joka tuottaa 260 eri tv-ohjelmaa yli 40 maahan. Konsernin kolmas toimialue on aikakauslehtikustantamo *Gruner+Jahr*, joka on myös 100 prosenttisesti Bertelsmann konsernin ja Mohnin suvun hallussa. Viime vuoden lopulla *Gruner + Jahr*-kustantamolla oli 500 lehti- ja nettijulkaisua yli 30 maassa. Näiden lisäksi konsernin etikettiin kuuluvat äänilevytuotannon alueella esim. *RCA*, *Ariola*, *Arista* ja 200 muuta pienempää tuottajaa yli 50 maassa. Bertelsmannin sisaryhtiönä on kansainvälinen media- ja viestintäpalvelujen toimittaja *arvato AG*. Sen tytäryhtiö *arvato mobile* on maailmanlaajuinen digitaalisten viihdesisältöjen, innovatiivisten konseptien ja interaktiivisten ratkaisujen toimittaja. Se toimii läheisessä yhteistyössä verkko-operaattoreiden, Internet-palveluntarjoajien, mediayritysten ja laitevalmistajien kanssa yli 75 maassa. (Geschäftsbericht Bertelsmann AG 2010, vrt. Bennhold 2002.)⁸

Tähän talous- ja mediavaltaan tukeutuu vuonna 1977 perustettu Bertelsmann-säätiö⁹, jonka vuosibudjetti on noin 70 miljoonan euroa. Se on investoinut vuosina 1977–2007 yli 650 miljoonaa euroa yhteensä 700 tutkimusprojektiin.¹⁰ Säätiö määrittelee itsensä ”yhteiskunnallisen muutoksen edistäjäksi”. Saksan talouselämän *Handesblatt*-lehden mukaan Bertelsmann-säätiö on ”todennäköisesti suurin, mutta joka tapauksessa Saksan vaikutusvaltaisin säätiö” (sit. Bennhold 2002). Säätiön oman itseymmärryksen mukaan se on yhteiskunnan ”reformiverstas”, jonka palveluksessa ovat 300 tutkijaa ja erilaisten tutkimusprojektien työntekijät tuottavat yhteiskunnan eri alueille uusliberalismin mukaisia ratkaisuehdotuksia julkisuuteen ja poliitikoille hyödyntäen samalla Bertelsmann AG:n mediavaltaa. Säätiön vaikutus ei rajoitu ainoastaan median hyväksikäyttöön, vaan säätiön asiantuntijat toimivat politiikan kaikilla tasoilla neuvonantajina ja asioiden eteenpäin viejinä aina kunnallishallinnosta ministeriöiden kautta liittokanslerin virastoon. (vrt. esim. Schuler 2010, Schiller 2007)

Bertelsmann-säätiön johtotähtenä on ajankohtaisia yhteiskunnallisia ongelmia ratkaistaessa, että on saatettava voimaan yrittäjyyteen, kilpailuun ja suorituksen mitaamiseen pohjautuvat periaatteet kaikilla elämäalueilla sekä vähennettävä valtion rooli minimiin. Bertelsmann-säätiön ideologian mukaan julkiset palvelut ovat tehotomia, innovaatiovihamielisiä ja kalliita.¹¹ Säätiön perusidea ja heidän tarjoamansa avain yhteiskunnalliseen edistykseen on yksinkertainen: ainoastaan liiketalouden periaatteiden toteuttaminen yhteiskunnan kaikilla alueella luo mahdollisuuden rakentaa kestävä tulevaisuuden yhteiskunta. Kilpailun ja vapaan markkinatalouden edistäminen tuottaa myös julkisella sektorilla enemmän ”solidaarisuutta” ja ”inhimillisyyttä”,

julistavat Bertelsmann-säätiön ideologit. (Schiller 2007, 38)

Bertelsmann-säätiön yhteiskuntapoliittinen tavoite on ilmaistu selvästi: ”Meidän ensisijaisena tavoitteenamme on mahdollisimman suuri ja pysyvä yhteiskunnallinen vaikutus”. Bertelsmannin pääomistaja ja säätiön perustaja Reinhard Mohn vahvistaa linjauksen toteamalla: ”Me autamme politiikkaa, valtiota ja yhteiskuntaa löytämään ratkaisuja tulevaisuutta varten”.¹² Sosiaalivaltion, työpaikkademokratian ja yhteiskunnan demokraattisen kehittämisen sijaan tulevaisuuden avaimiksi tarjotaan kilpailun luomaa tehokkuutta yhteiskunnallisena ohjausmenetelmänä ja yrittäjäkulttuurin taloudessa kehittämien mallien siirtämistä muille elämäalueille terveydenhoidosta koulutukseen ja kirjastolaitokseen. Mottona on: ”Mikä on hyväksi Bertelsmannille, on hyväksi myös yhteiskunnalle.” Keskeisenä koulutuspoliittisena tavoitteena Bertelsmann-säätiö on ilmoittanut pyrkimyksen ”yliopistojen uudelleenstruktuuroinnin avulla” ohjaamaan ”tulevien sukupolvien yhteiskuntapoliittista tietoisuutta”.¹³

Yhteiskunnan tasolla säätiön tulilinjalla on ollut erityisesti sosiaalivaltio ja sen rakenteet. Gerhard Schröderin punavihreän hallituksen noustua valtaan Bertelsmannin Capital-lehti julkaisi talouspoliittisen vaatimuslistan, jossa edellytettiin mm. työttömyys- ja sosiaaliturvan olennaista alasajoa, palkkojen sivukulujen alentamista, vähimmäispalkan laskemista työttömyyden torjunnan nimissä ja valtiontalouden tervehdyttämistä. Säätiön asiantuntijat järjestivät myös 250 kuntaedustajalle tilaisuuden, jossa heille esiteltiin, miten kunnat ”tuhlaavat voimavaroja” pitkäaikaistyöttömiin. Seminaarin seurauksena syntyi työryhmä, jonka tuloksiin perustui pitkälti Schröderin hallituksen toteuttama ja vuonna 2005 voimaantullut Hartz IV-lainsäädäntö, joka merkitsi keskeisten sosiaalivaltion rakenteiden alasajoa.¹⁴ (Lohmann 2006.) Ennen hallituksen toteuttamaa työmarkkinareformia Bertelsmann-säätiö kustansi liittokanslerin viraston toimeksiannosta benchmarking-projektin, jossa verrattiin Tanskan, Hollannin ja Britannian työmarkkinapolitiikkaa. Tuloksien yhteydessä Bertelsmann-säätiön tutkijat ”unohtivat” mainita ko. maiden työmarkkinapolitiikan positiiviset aspektit. Saatu- jen ”tulosten” perustalta he vaativat mm. työttömyyskorvauksiin rajuja leikkauksia. Bertelsmann-ekspertti Erich Thode kuvasi saavutettua uusliberalistista työmarkkinareformia yhtenä suurimmista säätiön saavutuksista. (Schumann 2006.)

Bertelsmann-säätiön vaikutus ulottuu myös Saksan ulkopoliittikkaan ja EU:n ulkoiseen toimintaan. Sen asiantuntijat laativat ”konsepteja valtioiden- ja kansainvälistä hallintotoimintaa varten” ja kehittävät ”strategioita konfliktien rauhanomaiseksi ratkaisemiseksi”. Tämän vuoksi säätiö on perustanut Münchenin yliopiston yhteyteen Soveltuvan politiikkatutkimuksen keskuksen (*Centrum für Angewandte Politikforschung – CAP*)¹⁵. Keskuksen johdossa oli pitkään professori Werner Weidenfeld, joka oli myös säätiön johtokunnan jäsen. Weidenfeld oli liittokansleri Kohlin hallituksen entinen Amerikka-koordinaattori. Säätiöltä on peräisin mm. ajatus EU:n ulkoministeristä. Se tukee myös voimakkaasti pyrkimyksiä EU:n militarisoimiseksi. (Lohmann 2006) CAP:n ns. Venusberg-Raport (CAP 2004) toteaa Euroopan tarvitsevan asevoimat, jotka ”kykenevät iskemään, taistelemaan, syömään ja jäämään maapallon jokai-

nessa kolkassa.” (Lohnmann 2006) ¹⁶

Kriitikkojen mielestä Bertelsmann-säätiöstä on tullut ”valtio valtiossa”. Se ulottaa lonkeronsa ”vaarallisen mustekalan” kaltaisesti yhteiskuntaelämän kaikille osa-alueille ja tuo ”yhteiskuntaan uusliberalismin ideologiaa”. (Schumann 2006) Saksalaiset tutkijat professori Arno Klönne ja tutkija Werner Biermann toteavat Bertelsmann-säätiön lonkeroiden ulottuvan EU:n kaikkiin merkittäviin sosiaali-, koulutus-, ja turvallisuuspoliittisiin elimiin. Niissä istuvat säätiön asiantuntijat arvioijina, ja useimmissa asiaankuuluvissa ratkaisuissa on nähtävissä heidän vaikutuksensa. (Biermann/Klönne 2008) Bertelsmann-konsernin ja säätiön väliset valta- ja omistussuhteet ovat maailmanlaajuisesti ainutkertaiset.

Korkeakoulun kehittämiskeskus ja ”kahleista vapaan yliopiston” synty

Bertelsmann-säätiön politiikan yhtenä keskeisenä kohdealueena on ollut korkeakoulupolitiikka, joka on nostettu ”keskeiseksi avaimeksi yhteiskuntareformiin” ¹⁷. Asetettujen tavoitteiden läpiviemiseksi säätiön yhteyteen perustettiin vuonna 1994 *Korkeakoulujen kehittämiskeskus (Centrum für Hochschulentwicklung – CHE)* ¹⁸ yhdessä Saksan korkeakoulurehtorien konferenssin (*Hochschulrektorenkonferenz – HRK*) kanssa. CHE:n ensimmäisen johtajan, liiketalouden professori Detlef Müller-Bölingin, mukaan tämä yhteistyö mahdollisti kehittämiskeskuksen kypsymisen ”ajatushautomoksi” (Müller-Böling 2000, 11). Kehittämiskeskuksen omien sanojen mukaan toiminnan fokuksessa ei ole vain yksittäinen korkeakoulu, vaan sitä ympäröivä tiedejärjestelmä ja siihen yhteydessä ovat yhteiskunnalliset tavoitteet ja kehityslinjat. ¹⁹ CHE:n tavoitteena on toimia ”Saksan ja eurooppalaisen yliopistolaitoksen reformityöpajana” ²⁰. Tämän tehtävän johtomotiivina toimii Müller-Bölingin vuonna 2000 samannimisessä kirjassa ilmaistu ”kahleista vapautetun yliopiston” -idea ²¹. Sen perusajatuksena on ”valtion ja korkeakoulujen suhteen uudelleen määrittely”, ”kilpailu” ja ”suorituksen perustuva rahoitus”. (Müller-Böling 2000, 38, 74, 177, 185) Tähän johtoajatukseseen ei kuulu mm. yliopiston sisäinen demokratia, vaikka ”demokraattiset periaatteet ovat valtiolle ja yhteiskunnalle tärkeitä” (Müller-Böling 2000, 44, 62). Korkeakoulujen hallinnossa demokraattisen osallistumisen päätöksentekoon korvaa kilpailun kautta tuotettu tehokkuus. Müller-Bölingin yliopistoon ei kuulu myöskään perinteissä ymmärryksessä korostettu ”korkeakoulujen kulttuurinen tehtävä” (Müller-Böling 2000, 196).

CHE:n perustamista edelsi Bertelsmann-konsernin omistajan Mohnin kokeilu yksityisen yliopiston mahdollisuuksista Saksassa. Hän oli vuonna 1983 perustetun ensimmäisen saksalaisen yksityisyliopiston Witten- Herdecken sponsori. Yksityisyliopiston oli tarkoitus toimia ”piikkinä” valtiollisen yliopistolaitoksen ”lihassa”. Yritys epäonnistui ja siitä tehty johtopäätös oli, että paljon järkevämpi tapa oli antaa valtion hoitaa 60–80 prosenttia perusrahoituksesta ja ohjata yliopistojen kehitystä ulkopuo-

lisella rahoituksella.²² Taustalla on näkemys siitä, että perustutkimuksen rahoitus ei voi olla ”voittoatavoittelevan talouden” tehtävä (Müller-Böling 2000, 197). ”Kahleista vapautettu” yliopiston tulee saada valtiolta perusrahoitus, mutta valtiolla ei saa olla korkeakoulujen tärkeimpänä rahoittajana minkäänlaista vaikutusvaltaa rahojen käyttöön. CHE markkinoi tätä yliopistojen lisääntyvänä autonomiana, vapautena ja omavastuullisuutena. CHE:n slogani oli: Nyt korkeakoulujen on saavutettava kypsyyttä hallita itse itseään.²³

Bertelsmann-säätiön ja sen alaisen CHEn kokonaistavoitteena on koulutusjärjestelmän osittainen yksityistäminen ja korkeakoulujen toiminnan sekä tutkimuksen ja opetuksen toteutuminen liiketaloudellisen periaattein. Sosiologian professori Hans-Jürgen Krysmanski määrittelee CHEn ”koulutuksen yksityistämisen globaaliksi moottoriksi” (Krysmanski 2008, 191). Yliopiston hallintorakenteen tulee vastata konsernirakennetta. Viime kädessä yliopisto ymmärretään yrittäjyyden periaatteella toimivana koulutus konsernina (”*unternehmerische Universtät*”), joka kilpailee kansainvälisillä koulutusmarkkinoilla (Schuler 2010, 171). Yliopiston kilpailukyky koulutusmarkkinoilla on ainoa tekijä, joka CHEn entisen johtajan Detlef Müller-Bölingin mukaan oikeuttaa tulevaisuudessa yliopiston, sen eri laitosten ja tutkimuksen olemassaolon. Teoksessaan ”*Die entfesselte Hochschule*” Müller-Böling perustelee välttämättömyyttä uudelleen organisoida yliopisto liiketaloudellista logiikkaa noudattavaksi, jos organisaatio haluaa säilyä hengissä. Hänelle yliopiston arvo on mitattavissa ainoastaan sen elossasäilymiskyvyssä taistelussa muiden organisaatioiden kanssa. Tämän sosiaalidarwinistisen logiikan mukaan yliopistolle on täysin vierasta humboldtilainen yliopiston näkemys yliopiston sivistystehtävästä ja tiedeyhteisöstä, jonka päämääränä on inhimillisen tiedon määrän lisääminen. (Ritz 2005, 16; Müller-Böling 2000 173-197). Näin siis Müller-Böling, jota on myös nimitetty Saksan ”tasavallan epämuodolliseksi opetusministeriksi”. (Barth 2005)

Bertelsmann-säätiön ja CHEn suunnitelmat eivät ole jääneet vain suunnitelmiksi. Niillä on ollut konkreettisia vaikutuksia Saksan yliopistojen uudistamiseen. Selvin tapaus on Nordrhein-Westfalenin osavaltion korkeakoulu-uudistus (Hochschulfreiheitsgesetz), joka astui voimaan 1.1.2007. Sen säätämistä edelsi vuoden 2005 lopulla CHEn esittämät ”kymmenen vaatimusta” tulevan yliopistolain suhteen²⁴. Vaatimuksesta tuli ”suunnitellun lain kulmapilareita”²⁵. Yksi keskeinen lähtökohta oli valtion vaikutusvallan vähentäminen. Tämän suhteen Korkeakoulujen kehittämiskeskus totesi vaatimuksesta: ”Kyse on eritoten mahdollisuudesta vahvistaa korkeakoulujen itsehallinnollisuutta ja samanaikaisesti heikentää niiden sidoksia valtioon...” Ko. vaatimusta Nordrhein-Westfalenin innovaatio- ja tiedeministeri Pinkwart myötäili tammikuussa 2006 toteamalla: ”Korkeakoulut itsehallinnollisina julkisyhteisöinä itsenäistyvät eivätkä ole tulevaisuudessa enää valtiollisia laitoksia.” Hallituksen lakiesityksessä asiasta todettiin 30.5.2006: ”Yliopistojen... tulee päästä kaksoisluonteestaan itsehallinnollisina ja samalla valtiollisina laitoksina ja muuttua itsenäisiksi itsehallinnollisiksi julkisyhteisöiksi.” (sit. Lieb 2009) Samankaltaisen kaavan voisi esittää yli-

opiston hallintomallista, jossa vaadittiin yliopiston kollegiaalisten elinten lakkauttamista ja yliopiston johtoelimiin voimakasta ulkopuolisten jäsenten edustusta. Näin toteutuikin. *Handelsblatt* totesi kehityksen suunnan otsikossaan: ”Yritysten johtajat valtaavat yliopiston johtopaikat”. (12.10.2007). Tutkimuksen mukaan Saksan yliopistojen hallituksen jäsenistä vain 3 prosenttia on ammattiliittojen edustajia. (Lieb 2009). Lain säätämisen jälkeen CHE konsultoi, arvioi ja avusti 18 kuukauden ajan ministeriön toivomuksesta lain toteutumista.²⁶

Vuodesta 2001 *CHE Consult* on toiminut konsulttiyrityksenä, joka kouluttaa Saksan yliopistojen hallintohenkilökuntaa²⁷. Se konsultoi myös yliopistojen johtoa ja ministeriötä sekä avustaa yliopistojen sisäisissä hallinnollisissa ratkaisuisa kuin taloudellisen toiminnan tehokkuuden lisäämiseksi²⁸. Niinpä Bertelsmann-säätiö ja sen alaiset organisaatiot saavat todellista asiantuntijavaltaa sekä ministeriössä että yliopistojen organisaatioissa.

Keskeinen CHE yliopistojen ohjauskeino ovat säännöllisesti julkaistut yliopistojen ranking-listat²⁹ ja erilaiset Benchmarking- arvioinnit. Ranking-listojen avulla CHE luo faktoja, jotka pakottavat yliopistot sen suuntaamiin päätöksiin. Se, joka sijoittuu ranking-listan alapäähän, on yksinkertaisesti huono häviäjä, ja ranking-listan yläpäähän sijoittuvat yliopistot taas mainostavat sijoitustaan mainostaessaan kilpailtaessa ulkopuolisesta rahoituksesta ja opiskelijoista. Laaditut ranking-listat ja arvioinnit saavat Bertelsmann- konsernin tv-kanavilla ja erilaisissa lehdissä laajasti aikaa ja palstatilaa. Bertelsmann-säätiö on laajentamassa yliopistojen ranking-listojen laatimista ensin koko Euroopan kattavaksi ja sitten myös sen rajojen ulkopuolelle.³⁰ CHE voitti partnereidensa kanssa EU-komission tarjouskilpailun työstää konseptio ”maailmanlaajuisia yliopistojen ranking-listaa” varten (*Süddeutsche Zeitung* 8.6.2009). Nyt CHE:n julkaisema *CHECKUP* -lehti julistaa uuden U-Multirank- konseptio syntyä, joka on luotu ”moniulotteisen kansainvälistä ranking-listan” muodostamista varten (*Federkeil* 2011).

CHEn harjoittama ranking-listan politiikka ja yliopistojen painostaminen on herättänyt myös vastarintaa yliopistojen keskuudessa ja sisällä. Siegenin yliopiston kielten-, kirjallisuuden- ja mediatieteiden laitokset ilmoittivat kesällä 2009, että he eivät enää kerää tietoja CHEn ranking-listoja varten. Julkilausumassa he totesivat: ”Yhden tieteen alan tutkimuksen ja opetuksen saavutuksia ei voi esittää ä la osakekurssien... muodossa.” Tämän lisäksi julkilausumassa alleviivattiin, että koulutuksen ja tutkimuksen jatkuva mittaaminen ja testaaminen antavat ranking-listoja laativalle yksityisyrittäjälle mahdollisuuden käytännössä ohjata julkista koulutusjärjestelmää ja toteuttaa sitä ilman demokraattista kontrollia.³¹

Yksi CHEn pitkäajan strateginen tavoite on vaatimus yliopistojen lukukausimaksuista. Tätä säätiö on menestyksellisesti propagoinut yli kymmenen vuoden ajan.³² Detlef Müller-Böling totesi jo vuonna 1996, että lukukausimaksut ovat koulutus-, korkeakoulu- ja finanssipoliittisesti mielekkäitä ja sosiaalipoliittisesti toteutettavissa. Mutta vaatimus esitettiin taitavasti demagogisessa muodossa tasa-arvoa lisäävänä

toimenpiteenä. Müller-Böling kirjoitti: ”Koska opiskelijat korkeimmista tulo luokista edelleen ovat enemmistönä, kustantavat heikompiteuloiset veronmaksajat koulutuksen, joka mahdollistaa pääsyn korkeampiin tuloihin. Siten se merkitsee tulonsiirtoa köyhemmältä yhteiskuntakerrokselta rikkaammalle. Tämä on epäsosiaalista.” (Müller-Böling 1996)

Vuonna 1998 CHE esitti oman mallinsa lukukausimaksuista ja niiden merkityksestä korkeakoulujen taloudelle.³³ Vuonna 2000 CHE julkaisi oman tutkimuksensa, joka antoi Müller-Bölingin näkemykselle näennäisen tieteellisyyden.³⁴ Tämän jälkeen Müller-Bölingin esittämä argumentti lukukausimaksuista sosiaalisesti oikeudenmukaisina on ollut CHEn keskeinen peruste omalle vaatimukselleen.

Bertelsmann-konserni ja sen säätiö ovat ei-valtiollinen saksalainen ja eurooppalainen suurvalta. Korkeakoulupoliittisesti Bertelsmann- säätiö ja sen Korkeakoulujen kehittämiskeskus on yksi keskeinen uusliberalistisen korkeakoulu-uudistuksen ”reformimooottori” Saksassa ja Euroopan Unionissa. Tämä ”siviiliyhteiskunnallinen” valta tukeutuu rikkauteen ja omaisuuteen, jonka ansiosta Bertelsmann-konsernin omistaja, Mohnin perhe, kuuluu amerikkalaisen Forbes-lehden mukaan maailman 250 rikkaimman joukkoon (Leib 2009). Bertelsmann-konsernilla ja sen säätiöllä on enemmän rahaa käytettävissä tutkimusten, mietintöjen ja lausuntojen laatimiseen kuin yksityisillä säätiöillä tai valtiollisilla instituutioilla ja omien ehdotustensa tekemiseen tunnetuksi. Taloudellinen valta työntää täten demokraattisesti legitimoitua valtaa yhteiskunnassa entistä enemmän taka-alalle, myös korkeakoulupolitiikassa.

LÄHTEET

- Barth, T. (2005) *Durchsetzung von Controlling und Ranking auf allen Ebenen*, <http://www.heise.de/tp/artikel/20/20558/1.html> (otettu 4.9.2011)
- Bennhold, M. (2002) *Die Bertelsmann Stiftung, das CHE und die Hochschulreform: Politik der ‚Reformen‘ als Politik der Unterwerfung*. In Ingrid Lohmann / Rainer Rilling (Hg.): *Die verkaufte Bildung – Kritik und Kontroversen zur Kommerzialisierung von Schule, Weiterbildung, Erziehung und Wissenschaft*. Leske + Budrich: Opladen. 279–299. <http://www.anti-bertelsmann.de/bennhold.pdf> (otettu 1.6.2011)
- Biermann W./Klönne A. (2008) *Agenda Bertelsmann. Ein Konzern stiftet Politik*. Köln: PapyRosa Verlag.
- Federkeil, G. (2011) *U-Multirank. Ein anderes internationales Ranking ist möglich!* CHECKup 1/ Juni 2011.
- Hisch, N. (2008). ”Bologna-Prozess” und der Kampf an den Hochschulen. <http://www.links-net.de/de/artikel/21217> (otettu 2.9.2011)
- Kemppi-Virtanen, P. (2011). *Yliopistouudistus ansaitsee hyvän arvosanan*, Helsingin sanomat 8.1.2011.
- Krysmanski, H.-J. (2008) *Unter dem Diktat der Nützlichkeit: was heisst und zu welchen Ende studiert man Soziologie*. In J. Sambale etc. *Das Elend der Universitäten. Neoliberalisierung deutscher Hochschulepolitik*. Münster: Westfälisches Dampfboot.

- Lehikoinen, A. (2009). *Yliopistouudistus irrottaa yliopistot valtiosta*. Valtiotyönantaja 1/2009, http://www.valtiotyönantaja.fi/lehti/fi/arkisto/1_2009/artikkelit/Yliopistouudistus_irrottaa_yliopistot_valtiosta/index.jsp (otettu 3.9.2011).
- Lieb, W. (2009). *CHE und die Hochschulreformen – Hochschulfreiheitsgesetz NRW*, <http://www.nachdenkseiten.de/wp-print.php?p=3726> (otettu 1.9.2011).
- Lohmann, I. *Die 'gute Regierung' des Bildungswesens: Bertelsmann Stiftung. Manuskript des Beitrags zum 20. DGfE- Kongress, FFM, 2006, Symposium 19.* <http://www.erzwiss.uni-hamburg.de/Personal/Lohmann/Publik/BertelsmannStiftung.pdf> (otettu 2.9.2011).
- Müller-Böling, D. (1996) *Ohne Gebühren geht es nicht*. In die tageszeitung vom 27.4.1996.
- Müller-Böling, D. (2000) *Die entfesselte Universität*, Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Ritz, H.A. (2005) *Bewusstseinsdesign in Namen der Exzellenz. Wie man durch die Umstrukturierung der Universitäten das gesellschaftliche Bewusstsein der nächsten Generation plant. Über die gesellschaftspolitischen Ziele der Bertelsmann-Stiftung*. Annex. No. 01/2005, Schriftenreihe zu Recht und Politik des Arbeitskreises kritischer Juristinnen an der Humboldt-Universität zu Berlin.
- Schiller, S. (2007) *Untersuchung der politischen und gesellschaftlichen Einflussnahme der Bertelsmann Stiftung auf die Reformen im öffentlichen Bereich*, Diplomarbeit, Bremen, Universität Bremen, Fachbereich 11, Studiengang Sozialpädagogik.
- Schuler, T. (2010). *Bertelsmannrepublik Deutschland – eine Stiftung macht Politik*. Frankfurt: Campus-Verlag.
- Schumann, H. (2006) *Macht ohne Mandat*. Der Tagesspiegel 25.9.2006. <http://www.tagesspiegel.de/zeitung/macht-ohne-mandat/755580.html> (otettu 2.9.2011)
- Tomperi T. (toim.) (2009). *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistolaista*. Tampere: Vastapaino.
- Verne, J. (1995). *Pariisi 1900-luvulla*, Keuruu: Otava.

VIITTEET

1. http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Yliopistolaitoksen_uudistaminen/ (otettu 2.9.2011)
2. Tuukka Tomperin toimittamassa teoksessa Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistolaista (2009) valaistaan yliopistolakia ja sen kritiikkiä ansiokkaasti kansallisesta näkökulmasta. Valitettavasti havainnot yliopistomuutoksen kansainvälisistä tekijöistä jää muutamien hajamerkintöjen varaan.
3. <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/artikkelit/bologna/index.html> (otettu 2.9..2011)
4. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11088_fi.htm (otettu 3.6.2010); Lissabonin sopimus astui voimaan 1.12.2009 (http://europa.eu/lisbon_treaty/index_fi.htm, otettu 3.6.2010)
5. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/c10241_fi.htm (otettu 3.6.2010)

6. http://www.bertelsmann.com/bertelsmann_corp/wms41/bm/index.php?ci=1 (otettu 3.6.2010); <http://de.wikipedia.org/wiki/Bertelsmann> (otettu 3.6.2010)
7. http://bertelsmann.de/bertelsmann_corp/wms41/customers/bmcorp/pdf/BAG_GB_2010_deutsch.pdf (otettu 3.9.2011)
8. http://bertelsmann.de/bertelsmann_corp/wms41/customers/bmcorp/pdf/BAG_GB_2010_deutsch.pdf; <http://www.arvato-mobile.de/Vrt.myös> <http://de.wikipedia.org/wiki/Bertelsmann> (otettu 3.9.2011)
9. <http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xchg/bst> (otettu 3.6.2010)
10. <http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xchg/SID-8552AF44-725A22CA/bst/hs.xsl/2088.htm> (otettu 3.6.2010)
11. Vrt. <http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xchg/SID-D9867B5F-2DCC4BE6/bst/hs.xsl/32039.htm> (otettu 3.9.2011)
12. "CHE und die Ökonomisierung der Hochschule" Vortrag an der Johannes Gutenberg Universität Mainz Am Mittwoch, den 21. April 2010; http://www.nachdenkseiten.de/upload/pdf/100418_mainz_che_und_die_oekonomisierung_der_hochschule.pdf (otettu 3.6.2010)
13. Sit. Annex No. 1/Dezember 2003 (<http://akj.rewi.hu-berlin.de/zeitung/annex/annex1/page2.htm>)
14. Hartz IV- lainsäädännön vaikutuksesta lapsiköyhyys kaksinkertaistui viidessä vuodessa. http://www.welt.de/politik/article1109778/Kinderarmut_in_Deutschland_auf_Hoehchststand.html (otettu 2.9.2011)
15. <http://www.cap-lmu.de/index.php> (otettu 4.6.2010)
16. http://www.cap.uni-muenchen.de/download/2004/2004_Venusberg_Report.pdf (otettu 2.9.2011) (Bertelsmann Foundation: A European Defence Strategy, Written by Julian Lindley-French and Franco Algieri Advised by Thomas Bauer, Yves Boyer, Janis Emmanouilidis, Tuomas Forsberg, Stefani Weiss, and Rob de Wijk Gütersloh 2004) alkuperäisteksti: "get anywhere, fight anywhere, eat anywhere, stay anywhere"
17. http://www.nachdenkseiten.de/upload/pdf/100418_mainz_che_und_die_oekonomisierung_der_hochschule.pdf; Vrt. <http://www.anti-bertelsmann.de/texte.html> (otettu 3.6.2010)
18. <http://www.che-concept.de/cms/?getObject=5&getLang=de> (otettu 3.6.2010) Tämän lisäksi samaan yhteyteen perustettiin vuonna 2001 CHE Consult GmbH, joka toimii korkeakoulujen, tieteellisten laitosten ja ministeriöiden yksityisenä neuvontayhtiönä. <http://www.che-consult.de/cms/?getObject=372&getLang=de> (otettu 5.9.2011)
19. <http://www.che.de/cms/?getObject=237&getLang=de>
20. "Das CHE versteht sich als eine Reformwerkstatt für das deutsche und europäische Hochschulwesen." <http://www.che-concept.de/cms/?getObject=237&getLang=de> (otettu 4.9.2011)
21. „Die Idee der "entfesselten Hochschule", die Müller-Böling im Jahr 2000 in einem gleichnamigen Buch skizziert hat, dient als Leitmotiv.“ <http://www.che-concept.de/cms/?getObject=237&getLang=de>

22. [Http://akj.rewi.hu-berlin.de/zeitung/annex/annex1/page3.htm](http://akj.rewi.hu-berlin.de/zeitung/annex/annex1/page3.htm) (otettu 31.5.2010)
23. Clemens Knobloch (Siegen), Vom Lockruf zum Goldtausch: Bertelsmann und die Stiftungen in der Hochschulpolitik; Vortrag Ringvorlesung Uni Hamburg (1.12.2009; <http://praesidentenfindung.wachsender-widerstand.de/BertelsmannHamburg.pdf>) (otettu 3.6.2010)
24. http://www.che.de/downloads/Zehn_Anforderungen_Hochschulgesetz_NRW_422.pdf (otettu 4.6.2010)
25. http://www.che.de/downloads/Bewertung_NRW_Eckpunkte060127_440.pdf (otettu 4.6.2010)
26. "CHE und die Ökonomisierung der Hochschule". Vortrag an der Johannes Gutenberg Universität Mainz. Am Mittwoch, den 21. April 2010; (otettu 3.6.2010) http://www.nachdenkseiten.de/upload/pdf/100418_mainz_che_und_die_oekonomisierung_der_hochschule.pdf
27. http://www.hochschulkurs.de/kpt_kpt.htm (otettu 4.6.2010)
28. Kts. esim. <http://www.che-consult.de/cms/?getObject=508&getLang=en> (otettu 4.6.2010)
29. Esim. http://www.che.de/downloads/CHE_AP130_Forschungsranking_2009.pdf
30. http://www.che-consult.de/cms/?getObject=397&strAction=show&PK_Projekt=892&getLang=de
31. Warum Sie uns künftig auf den CHE-Rankinglisten nicht mehr finden werden. <http://www.uni-siegen.de/fb3/home/che-ranking/> (otettu 5.9.2011)
32. Esim. <http://www.che.de/cms/?getObject=500&getLang=de> (otettu 4.6.2010)
33. Modell für einen Beitrag der Studierenden zur Finanzierung der Hochschulen; Studienbeitragsmodell <http://www.che.de/downloads/Stgebmod.pdf> (otettu 4.6.2010); vrt. Müller-Böling, 2000, 201–203.
34. http://www.che.de/downloads/Materialien_gebuehrenfreie_HS_ausbildung.pdf (otettu 5.9.2011)

KAKSI YLIOPISTOA

Jussi Vauhkonen

Yliopiston olemusta ovat eritelleet monet ajattelijat, joukossa jopa tieteenhistorian merkkimiehiä. Useimpien kiinnostuksen kohteena on kuitenkin ollut pikemmin tieteen luonne kuin yliopisto sinänsä. Niinpä myös yliopiston olemuksen kuvaaminen on kiinnittynyt tieteenalojen keskinäisiin eroihin tai tieteeseen ja tutkimukseen yleensä kohdistuviin odotuksiin. Tieteenfilosofiassa on 1800-luvulta asti eritelty perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen eroja, erilaisia tietämisen tapoja ja tavoitteita tutkimuksen taustalla. Keskustelun varhaisia juuria voi halutessaan toki etsiä vaikka Aristoteleesta asti, mutta tunnetuin kiteytys lienee C. P. Snow'n vuonna 1959 pitämä puhe kahdesta kulttuurista. Snow'n mukaan (vähän väljästi tulkiten) luonnontieteilijöiden ja humanistien (*"literary intellectuals"*) omintakeiset maailmat ovat toisilleen vain vaikeasti avautuvia (Snow 1998).

Tieteenalojen perustavasti erilaiset luonteet ovat usein olleet lähtökohtana myös Suomen viimeisimmän yliopistouudistuksen kritiikissä. Kriitikot ovat syyttäneet yliopistouudistuksen virkamiesvalmistelijoita ja yliopistojen johtoa *universitaksen* todellisen luonteen unohtamisesta ja taipumisesta ylen määrin insinööritieteelliseen hyöty- tai välineajatteluun (Tompuri 2009).

Vastauksessaan yliopistouudistukseen kohdistettuun kritiikkiin Ilkka Niiniluoto (2011) kiteyttää sen ytimen käsitteisiin yritys- tai tehdasyliopisto ja sivistysyliopisto. Niiniluodon mukaan näissä pooleissa esiintyvät jo vanhastaan tutut kysymykset siitä, onko tieteellä ja koulutuksella ensi sijassa tai jopa ainoastaan välineen asema vai onko olemassa itsessään arvokasta tietoon pyrkimistä ja autonomian yksilölliseen täydellistymiseen liittyvää sivistyksen tavoittelua. Niiniluodon ehdotus kehittämisen suunnaksi on dynaaminen sivistysyliopisto, jossa tutkimusyliopiston ihanteet yhtyvät kustannustietoisuuteen ja yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen.

Myös tässä artikkelissa osallistutaan keskusteluun yliopistouudistuksesta ja sen seurauksista. Tarkoitukseni on kuitenkin tehdä se avaamalla yliopiston olemukseen uusi näkökulma ja tarkastelemalla sitä, millainen työpaikka yliopisto on. Otsikkoni kaksi yliopistoa eivät ole Snown tarkoittamassa mielessä luonnontieteellinen ja humanistinen yliopisto, eivätkä Niiniluodon yritys- ja sivistysyliopistot, vaan kaksi erilaista ympäristöä, joissa kaikki yliopistolaiset tieteenalastaan riippumatta tutkivat ja opettavat. Olen työskennellyt tutkijana ja osin myös laajan tutkimushankkeen koordinaattorina Helsingin yliopistossa 2004–2007 ja jälleen vuodesta 2010. Tuossa välissä työskentelin yksityisellä sektorilla. Ymmärrän, että kokemukseni eivät ole yleistettävissä kaikkialle, mutten myöskään usko, että ne olisivat täysin poikkeuksellisia. Siksi rohkenen tässä kirjoitelmassa puhua yliopistoista ja yliopistolaisista yleensä.

Otsikkoni kaksi yliopistoa ovat työpaikkayliopisto ja traditioyliopisto. Työpaikkayliopisto on se paikka, jossa yliopistolaiset ovat palvelussuhteessa eli töissä siinä mielessä kuin työoikeus tarkoittaa ja työmarkkinoilla asia tavallisesti mielletään. Työpaikkayliopistossa on työntekijöitä, joiden asema määräytyy heidän tehtävänsä mukaan. Jotkut ovat johtajia tai esimiehiä, loput alaisia, mutta kaikki ovat kuitenkin saman yliopiston työntekijöitä ja siinä asemassaan yhdenvertaisia. Työpaikkayliopistossa toimintaa säätelevät lait, asetukset ja työehtosopimukset. Tältä osin työpaikkayliopisto on aivan samanlainen työympäristö kuin mikä tahansa muukin suomalainen organisaatio.

Yliopistolaiset itse ovat kuitenkin yleensä nopeita huomauttamaan, että yliopistot eivät ole samanlaisia työpaikkoja kuin muut organisaatiot. Eräs Professorien ja Tieteentekijöiden kyselyyn syksyllä 2010 vastannut yliopistolainen kuvasi työpaikkaansa näin: ”Työ yliopistolla on todella mukavaa mutta työyhteisönä se ei ole lainkaan houkutteleva.” Vastaja saattoi toki tarkoittaa, että hänellä on aivan harvinaisen ikävät työtoverit, mutta ei kehdannut sanoa sitä suoraan. Tulkitsen kuitenkin, että vastaja oikeastaan puhui kahdesta eri yliopistosta, kun hän erotteli toisistaan tekemänsä (opetus- ja tutkimus)työn ja työyhteisön. Luulen, että vastaja koki tekevänsä opetus- ja tutkimustyötään siinä yliopistossa, jota kutsun tässä traditioyliopistoksi.

Traditioyliopisto

Traditioyliopistossa asiat ovat toisin kuin työpaikkayliopistossa. Lain, asetuksen ja työehtosopimuksen sijaan toisessa yliopistossa toimintaa säätelee ennen muuta tieteen traditio. Traditioyliopistossa henkilön asema määräytyy hänen oppiarvonsa mukaan. Tärkein jako kulkee tohtoreiden, maistereiden ja ylioppilaiden välillä. Tohtoreiden kesken taas jakolinja vedetään professoreiden ja muiden väliin. Yhdenvertaisuus vallitsee samalla portaalla seisovien kesken, mutta muutoin rakenne on hyvin hierarkkinen.

Traditioyliopistoa voi verrata luostariin tai käsityöläiskiltaan – eikä sattumalta, sillä ovathan kaikki kolme keskiajan lapsia. Luostarin varsinaisia jäseniä ovat munkit tai nunnat. Heistä yksi on nostettu johtamaan toimintaa apottina tai abbedissana. Tämän

joukon alapuolella ovat noviisit, jotka pyrkivät osoittautumaan varsinaisen luostari-veljeyden arvoisiksi. Käsityöläisten killassa arvokkain joukko ovat mestarit eli ammatinsa itsenäiset harjoittajat, ja heidän joukkoonsa pyrkivät kisällit. Kisällien alapuolella hierarkiassa ovat oppipojat, joilla ei ole vielä muuta näyttöä kuin into oppia.

Traditioyliopiston analogioita voi etsiä muualtakin kuin uskonharjoituksen tai käsityön organisoitumisesta. Traditioyliopistoon kuuluu läheisesti yliopistodemokratian käsite. Siinä on kysymys oppineiden tasavallasta, yliopiston itsehallinnon ilmauksesta sisäisen organisoitumisen periaatteessa. Suomessa käytiin 1960-luvulla vilkas keskustelu siitä, keillä tässä tasavallassa pitäisi olla äänioikeus ja vaalikelpoisuus. Tuolloista professorikuntaa vaatimus muiden kuin professorien ottamisesta huomioon järkytti niin, että he päättivät perustaa jopa oman ammattiliiton. Yleinen äänioikeus ei yliopistossa edennyt radikaalien tavoitteiden mukaisesti, mutta vaikutusmahdollisuudet toki levisivät aiempaa, pääasiassa vanhempien miesten muodostamaa piiriä laajemmalle. Tässä mielessä yliopistodemokratian kehitys on analoginen valtiollisen ja kunnallisen demokratian voittokululle ei vain Suomessa vaan maailmassa yleensä.

Demokratiaa ei kuitenkaan pidä yliopistojenkaan yhteydessä samastaa yleiseen äänioikeuteen tai parlamentarismiin. Yliopistoissa ei itse asiassa vallitse kansanvalta vaan säätyvalta. Ylin sääty ovat professorit, joilla esimerkiksi Helsingin yliopiston kollegiossa on 20 paikkaa yhteensä 35 henkilöstölle varatusta paikasta (opiskelijoilla on lisäksi 15 paikkaa). Kuinka ollakaan professoreja on henkilöstöstä noin kuusi prosenttia eli osapuulleen saman verran kuin aatelistöä oli Ruotsin väestöstä ns. säätyjen vallan aikaan 1700-luvulla. Professorien äänivalta on kuitenkin aatelissäätynä hiukan suurempi, sillä aatelisilla oli valtiopäivillä yksi neljästä äänestä kun taas professorit käyttävät yliopistolla kahta viidestä äänestä (Karonen, 2008, 359). Toinen säätyjen ajan analogia voisi olla vanha kunnan kuninkaissa käyminen: kuinka usein ovatkaan yliopistolaiset lähestyneet adressilla suoraan rehtoria, kun laitosten johtajien on koettu toimivan väärin!

Traditioyliopisto elää näkyvimmin erilaisissa rituaaleissa tai seremonioissa. Akateemisten säätyjen ulkoiset tunnusmerkit ovat kaikessa loistossaan käytössä lähinnä promotioissa. Viitan, ketjujen, miekan ja hatun *regalia* rehtorin yllä ei jätä kenellekään epäselväksi, että kulkueen kärjessä kulkee todellakin *primus inter pares*. Helsingissä alleviivaus tehdään erityisen paksulla kynällä: rehtorin edellä kannetaan hopeisia valtikoita. Osa yliopistolaisista pitää promotioiden tapaisia seremonioita yksinkertaisesti vanhentuneina, eikä niiden jatkaminen nauti suinkaan jakamatonta kannatusta. En kuitenkaan pitäisi selvänä, että seremonialliset muodot olisivat vanhentuneita siinä mielessä, että ne aikanaan perustellut sisältö olisi tyystin kadonnut.

Ennen kuin luonnostelen yhteenvetoa siitä, voisiko traditioyliopistosta olla ammennettavissa jotain myönteistä uudistuneisiin yliopistoihin, käsittelen lyhyesti kahden yliopiston yhteentörmäyksiä. Niistä ensimmäinen liittyy kysymykseen yliopiston johtamisesta.

Voiko yliopistoa johtaa?

Yliopistouudistuksen yhteydessä puhuttiin paljon siitä, että yliopistoja ei johdeta kunnonlla tai riittävästi. Osoituksena tästä oli muun muassa se, että yliopistoilta puuttuivat strategiat. Uudistuksen puuhajoukoissa kiteytyi suorastaan iskulauseeksi vaatimus siitä, että yliopistoa(kin) täytyy voida johtaa. Tämän vaatimuksen toteuttaminen edellytti vaaleilla kokoonpantujen monijäsenisten hallintoelinten tehtävien rajaamista aiempaa tiukemmin. Pelko yliopistodemokratian ja määrätietoisen johtamisen yhteensopimattomuudesta johti siihen, että yliopiston hallituksen ei tarvitse nauttia muodollisesti sen yläpuolella olevan kollegion luottamusta. Vaikka yliopistojen hallintoelinten suhteissa muutoin seurattiin osakeyhtiölain esimerkkiä, on yliopiston hallituksen vastine vastuusuhteiden osalta lähinnä yksityisen säätiön hallitus.

Monissa yliopistolaisissa vaatimus yliopiston tehokkaammasta johtamisesta herätti lähinnä pelkoa. Tämä asennoituminen ei syntynyt yliopistouudistuksen yhteydessä, vaan vallankäyttöön suhtaudutaan yliopistossa yleensä aika epäluuloisesti. Kuten Jorma Sipilä toteaa, monen yliopistolaisen korvissa valta ”kuulostaa ylimielisyydeltä, lähipiirin suosimiselta, etuoikeuksilta ja korruptiolta.” (Sipilä 2007, 7) Yliopistouudistuksen kritiikin yhteydessä johtamisen ajateltiin puuttuvan itse tieteen tekemiseen, tutkimusaiheiden ja -menetelmien valintoihin. Huoli ei ole tuulesta temmattu, kun ajattelee niitä ankaria kamppailuja oikeasta metodista ja merkittävistä kysymyksistä, joita useimmilla tieteenaloilla on käyty ja käydään. Innostunut puhe strategisesta ohjaamisesta ja systemaattisesta johtamisjärjestelmästä sai vastaansa kritikkoja, jotka lähtivät tieteen autonomian ja kommunikatiivisen tiedeyhteisön periaatteista (esim. Reuter 2009; Wallgren 2009).

Johtamisjärjestelmän tehostamiseen suuntautunut arvostelu liittyy osaltaan piitempään perinteeseen, joka on yliopistojen alati paisuvan hallinnon manailu. Vähintään 1990-luvulta saakka muun kuin opetuksen ja tutkimuksen kuormittavuus on ollut niin professorikunnan kuin muiden opettajien ja tutkijoiden silmätikkuna. Yleensä syntisäkkiä kantamaan on nimetty melko suurpiirteisesti hallinto (esim. Nätänen 1999; vrt. Sipilä 2007, 200–201).

Niin johtamisutopioihin kuin ylenmääräiseen ”hallintoon” puretuva kritiikki on usein hyvin paikallaan ja perusteltua. Täydentäisin sitä kuitenkin huomauttamalla, että se useimmiten kumpuaa vain traditioyliopiston puolelta. Traditioyliopiston puolella nimittäin professoreilla on erittäin paljon valtaa erilaisten julkaisu- ja rekrytointitilanteiden yhteydessä. Vaikka tätä valtaa voi Jorma Sipilän tavoin luonnehtia tieteelliseksi vallaksi, se on aivan todellista ja henkilöön käyvää vallankäyttöä sen kohteena olevien kannalta (Sipilä 2007, 55).

Työpaikkayliopiston näkökulmasta kritiikki ei näytä aivan yhtä purevalta. Työpaikkayliopiston näkökulmasta iskulause ”yliopistoa täytyy voida johtaa” ei näet ole mikään vallankumouksellinen vaatimus, vaan ilmeisen tosiasian toteutus. Työpaikkayliopistossa on ristiriitoja ja valinnan paikkoja, jotka ratkeavat yksinkertaisimmin

siten, että johtaja päättää. Johtamisen tarkoitus myös yliopistossa on saada työnjaon prosessit toimimaan oikeudenmukaisesti ja reilusti. (Sipilä 2007, 62.) Jos esimerkiksi laitoksella työhuoneista on pulaa, on jonkun päätettävä, ketkä saavat oman huoneen. Esimerkki vaikuttaa kenties lapselliselta, mutta tunnen laitoksia, joilla juuri tämä kysymys aiheuttaa valtavasti kielteistä ilmapiiriä siksi, että kukaan ei oikein tee asiassa selvää ja avoimesti perusteltua päätöstä.

Joskus kaksi yliopistoa törmää johtamisen kysymyksissä aivan avoimesti, eivätkä törmäykset rajoitu opetus- ja tutkimushenkilöstöön. Tästä esimerkki löytyy Tampereelta, jossa sosiologian kurssi kääntyi yliopistolla toimivan Sodexho-ravintolan boikotiksi. Yliopiston hallintojohtaja koetti puuttua asiaan ravintolahenkilökunnan työsuojelun nimissä. Asianomaisen tiedekunnan dekaani kuitenkin torjui hallintojohtajan vedoten siihen, ettei boikotti häirinyt *yliopistotyötä* (Suoranta 2009, 73).

Johtaminen yliopistoissa vaikuttaa arveluttavalta puuhalta myös siksi, että se näyttää olevan ristiriidassa akateemisen vapauden kanssa. Akateeminen vapaus merkitsee tutkijan vapautta valita, mitä tutkii ja miten. Vapaus ei ulotu aivan minne tahansa, mutta olennaista on, että tiedeyhteisö säätelee itse sen rajoja. Tutkimuskohteita ja -menetelmiä rajoittavat eettiset säännöt ja niin sanottu hyvä tieteellinen käytäntö. Akateeminen vapaus ei myöskään merkitse, että tutkija voisi vapaasti väittää mitä tahansa vain sillä perusteella, että on tutkija, mutta tiedeyhteisöllä on oikeus itse ratkaista, mikä tutkimus on merkittävä, arvokas ja hyvin tehty. Itsesääntelyn ja -arvioinnin välineitä ovat erilaiset neuvostot, toimituskunnat, raadit ja monet muut instituutiot, joiden toimintaa tiedeyhteisössä on ehditty hioa parhaimmillaan jo satoja vuosia. Akateemisen vapauden voi tulkita merkitsevän myös vapautta kaikista sellaisista velvollisuuksista, jotka häiritsevät kohtuuttomasti vapaan tutkimuksen toteutumista. Moni yliopistolainen kokee hallinnollisen työn olevan jo niin mittavaa, että se alkaa häiritä tutkimustyön tosiasiallista vapautta.

Akateemiseen vapauteen kuitenkin vedotaan muissakin yhteyksissä kuin niissä, joissa tarkoitus on puolustaa tutkimuksen vapautta. Opiskelijoiden edunvalvojat tulkitsevat mielellään, että akateeminen vapaus ulottuu myös esimerkiksi opiskelijoiden ajankäytön valintoihin. Opettajakunnasta taas nousee senkin suuntaisia näkemyksiä, että akateeminen vapaus merkitsee vapautta valita opetuksensa aihe, aika ja paikka muiden opettajien valinnoista riippumatta.

Opetus yliopistoissa on hyvin selvästi yhtä aikaa molempien kahden yliopiston piirissä. Opiskelijan näkökulmasta voisi katsoa opetuksen olevan palvelua tai tuote, jota yliopisto tarjoaa sen henkilöstön voimin, jota se on onnistunut tuohon tarkoitukseen rekrytoimaan. (Tietoa ostetaan kuin kaalia vihanneskauppiaalta, kuvasi Max Weber amerikkalaista opiskelijaa vuonna 1917, ks. Weber 2009, 56.) Työpaikkayliopiston kannalta asia myös on jokseenkin näin. Opetustyöstä maksetaan palkkaa joko kuu-kausipalkan osana tai tuntiopettajille tuntipalkkana ja on hyvin helppo hahmottaa, mistä työnantaja maksaa ja paljonko.

Traditioyliopistossa asia ei ole lainkaan näin yksinkertainen. Ensinnäkin on otet-

tava huomioon opettamisen ja opiskelun kaksisuuntaisuus. Turhaan ei toisteta aloitteleville opettajille, että opettaja oppii yleensä eniten. Oppimisen tasa-arvoisuutta korostaa myös yliopistopedagogiikassa suosittu konstruktivistinen oppimisenäkemys (Nevgi & Lindblom-Ylänne 2002). Toiseksi, opettaminen on nuorelle tutkijalle pätevyyden kartuttamista. Tältä kannalta on aivan mielekästä vaatia, että kaikkien tutkijoiden on saatava osallistua opettamiseen. Ristiriita kahden yliopiston välille syntyy silloin, kun näistä lähtökohdista pyritään käyttämään erityisesti nuorempia tutkijoita hyväksi ja polkemaan (opetus)työn hintaa.

Ongelmalliset apurahat

Opetustyötäkin selvemmin kahden yliopiston ristipaineet tulevat esiin henkilökohtaisen apurahan varassa tutkimusta tekevän kohdalla. Hän ei ole yliopiston työntekijä eikä siksi kuulu työpaikkayliopistoon. Toisaalta apurahatutkija yleensä fyysisesti työskentelee yliopistossa ja on kollegojensakin mielestä tutkijayhteisön tasa-arvoinen jäsen. Laitosta, jossa tutkimusta tehdään paljon apurahoilla, voisi kuvata samoin kuin feodaalijan valtiota: keskus tunnetaan mutta rajat ovat epäselvät.

Henkilökohtaisen apurahan ajatuksena on mahdollistaa tutkimuksen tekeminen palkkatyön velvollisuuksista vapaana. Omalla alallani, historian tutkimuksessa, alkuperäinen ajatus meni ehkä niin, että tieteellistä pätevyitymistä tavoitteleva historianopettaja saattoi apurahan turvin ottaa vapaata virastaan koululaitoksessa ja kirjoittaa väitöskirjaa. Apurahakauden ja toivottavasti tutkinnon suorittamisen jälkeen saattoi sitten palata vanhaan virkaansa tai tavoitella uutta yliopistolaitoksen puolelta.

Nyt apuraha on monelle tutkijalle ensisijainen toimeentulon muoto. Tämä on hyvin ongelmallista, sillä me tutkijat elämme palkkatyön yhteiskunnassa. Työikäisen kansalaisen normaalitila on olla palkansaaja tai yrittäjä. Vaihtoehtona on jokin poikkeustila; myönteisimpiä poikkeustiloja ovat opiskelu tai lapsenhoito, ikävin työttömyys. Poikkeustiloista selviämiseen on kehitetty sosiaalivakuutuksen etuuksia.

Apurahan ongelmallisuutta tässä suhteessa on onnistuttu vähentämään ammattiliittojen ponnistuksin. Apurahansaaja ei enää nykyään jää sosiaalivakuutuksen perustavimpien etuuksien ulkopuolelle. Samalla kun julkinen valta on saatu korjaamaan apurahansaajien asemaa suhteessa sosiaalivakuutukseen, osa yliopistoista puolestaan on tehnyt heidän olostaan tukalampaa. Helsingin yliopistossa apurahansaajat rajattiin yliopistoyhteisön ulkopuolelle yliopiston hallituksen päätöksellä syksyllä 2009. Apurahatutkijoilla oli ollut ikimuistoinen mahdollisuus osallistua yliopiston hallintoelinten vaaleihin, mutta uusimuotoisessa yliopistossa osallistuminen haluttiinkin rajata vain vähintään vuoden mittaisessa työsuhteessa olleille. Seuraavaksi havaittiin apurahatutkijoiden olevan itse asiassa yliopiston kuluerä: he istuivat työhuoneissa maksamatta tilakustannuksia. Ratkaisuksi löytyivät ”kulukorvaukset” – joita ryhdyttiin perimään suoraan tutkijoilta sen sijaan, että olisi käännytty apurahoja myöntävien säätiöiden puoleen.

Yliopistojen pyrkimykset osoittavat apurahan ongelmallisuuden rahoitusmuotona. Apurahoja myöntävät säätiöt rahoittavat tosiasiasa työntekoa, mutta siitä ei kerry verotuloja julkiselle vallalle eikä niin sanottuja yleiskustannuseriä yliopistoille. Miksi osa tieteellisestä työstä pitäisi tehdä palkkatyöyhteiskunnan ulkopuolella jonkinlaisena aatelisena amatöörinä?

Kahden yliopiston tulevaisuus

Yliopistouudistus ei ole poistanut vaan ehkä pikemminkin vahvistanut entisestään tilannetta, jossa yliopistoissa elää rinnan kaksi eri johtamisjärjestelmää: traditioyliopiston periaatteille rakentuvat monijäseniset luottamuselimet ja työpaikkayliopistoon kuuluva linjaorganisaatio. Nämä yhtyvät nykyisin mukaisessa yliopiston hallituksessa, jonka tehtävissä ja kokoonpanossa on jälkiä kummastakin. Kuvaamissani ristiriitaisissa tilanteissa traditioyliopisto näyttäneen yliopiston ulkopuolelta tarkasteltuna menneisyyden jäänteeltä, joka työpaikkayliopiston on raivattava tieltään. En olisi valmis näin yksiviivaiseen tulkintaan.

Traditioyliopiston olemassaolon oikeuttaa sittenkin yliopistotyön erityisyys. Sitä, mihin edellä Sipilää seuraten viittasin tieteellisenä vallankäyttönä, ei pidä kytkeä yhteen työpaikkayliopiston esimies-alais-suhteiden kanssa. Tieteellinen senioriteetti suo sellaisia valtaresursseja, jotka eivät kuulu työpaikkayliopiston puolelle. Tästä näkökulmasta myös muutoin selvästi työpaikkayliopiston toimijoihin kuuluvan ammattiliiton intressissä on ylläpitää traditioyliopistoa.

Toinen näkökohta, jonka suhteen traditioyliopistolla voisi olla annettavaa, on jatkuvuus. Tunnetusti yliopistoissa tutkimus- ja opetustyö on tätä nykyä hajonnut lyhyisiin pätkiin. Tämä ongelma kuuluu ensisijaisesti työpaikkayliopiston ratkaistaviin, sillä siinä on kysymys valitun rahoitusjärjestelmän ominaispiirteistä. Tieteellinen työ vaatii kuitenkin jatkuvuutta siinä mielessä, että pelkkä hetken oivallus ei kykene korvamaan pitkäjänteistä työtä. Tieteellisen työn pitkäjänteisyys ylittää jopa yksittäisen tutkijan oman elämänkaaren, mikä merkitsee, että työn mielekkyys on perustettava johonkin itseä ja omaa uraa suurempaan (Weber 2009, 35–39.) Traditioyliopiston muodot seremonioineen voisivat palvella tätä tarkoitusta. Ne symboloivat jatkuvuutta ja uralla etenemistä omalla, yliopistolle ominaisella tavallaan. Ne kytkevät nuoren tutkijan osaksi tieteen historiaa.

Kolmanneksi on nostettava esiin traditioyliopiston toimintatapojen poliittinen merkitys. On vahvoja viitteitä siitä, että markkinatalouden ja pörssikapitalismin ajatus- ja toimintatavat valtaavat jatkuvasti laajemman alan yhteiskunnassa. Jopa osakeyhtiömuodosta poikkeavat yrittämisen muodot kuten osuustoiminta joutuvat perustelemaan olemassaolon oikeuttaan uudella tavalla. Voisiko olla niin, että tiukka pitäytyminen traditioyliopiston vanhentuneen näköisiin muotoihin olisikin itse asiassa raikas kannanotto talouden yhdenmukaistavaa painetta vastaan?

LÄHTEET

- Karonen, P. (2008). *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Helsinki: WSOY.
- Nevgi, A. & Lindblom-Yläne, S. (2002). *Oppimisnäkemykset antavat perustan opetukselle* (s. 82–115). Teoksessa Lindblom-Yläne, S. & Nevgi, A. *Yliopisto- ja korkeakouluopettajan käsikirja*. Helsinki: WSOY.
- Niiniluoto, I. (2011). *Dynaaminen sivistysyliopisto: sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*. Helsinki: Gaudeamus.
- Näätänen, R. (1999). *Yliopistot ja Suomen tulevaisuus*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Reuter, M. (2009). *Haave strategisesta ohjauksesta*. Teoksessa Tomperi, T. (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta* (s. 203–213). Tampere: Vastapaino.
- Sipilä, J. (2007). *Valta yliopistossa*. Tampere: Vastapaino.
- Snow, C. P. (1998 [1964]). *The Two Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suoranta, J. (2009). *Alamaisten elämää*. Teoksessa Tomperi, T. (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta* (s. 67–80). Tampere: Vastapaino.
- Tomperi, T. (toim., 2009): *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino.
- Wallgren, T. (2009). *Yliopistojen autonomian kaventaminen*. Teoksessa Tomperi, T. (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta* (s. 213–225). Tampere: Vastapaino.
- Weber, M. (2009 [1917/1919]). *Tiede ja politiikka. Kutsumus ja ammatti*. Tampere: Vastapaino.

YLIOPISTOJEN KOLLEGIAALISUUDESTA TRADITIO JA HAASTEET YHTIÖYLIOPISTOSSA

Jussi Välimaa

Johdanto

Ensimmäisiä eurooppalaisia yliopistoja ei koskaan perustettu. Ne syntyivät itsestään opiskelijoiden kerääntyessä ympäri maata – tai Eurooppaa – kuuntelemaan maineikkaita opettajia. Näin saivat alkunsa sekä Bolognan yliopisto että Pariisin yliopisto. Keskiajan kuluessa tämä dynamiikka muuttui, kun etenkin saksankielisessä Euroopassa ruhtinaat alkoivat perustaa yliopistoja myös pohjoisempaan Eurooppaan. Tällä maallisten hallitsijoiden perustamien yliopistojen kehityskululla, joka johti kansalliseen yliopistolaitokseen, toimii myös suomalainen yliopistolaitos.

Erimaalaisten opettajien ja opiskelijoiden kokoontuessa yhdelle paikkakunnalle täytyi ratkaista monta käytännön ongelmaa, joille täytyi löytyä sekä lailliset perusteet että sosiaalisesti hyväksyttävät muodot. Ensinnäkin täytyi ratkaista opiskelijoiden asumisen ongelma, sillä opiskelijoiden tulviessa kaupunkiin vuokra-asuntojen hinnat ja ruokien torihinnat tuppasivat nousemaan. Samalla täytyi ratkaista ulkomaisten (tai toisesta kaupungista tai ruhtinaskunnasta tulleiden) opettajien ja opiskelijoiden laillinen status. Asia oli hankala, sillä ilman statusta heidän oikeuksiaan ei voinut määrittellä. Näiden ohella täytyi ratkaista myös se, missä opetusta annettiin, ja miten siitä maksettiin. Ratkaistava oli myös se, kenellä oli oikeus antaa oikeudellisia päätöksiä opiskelijoiden ja opettajien mahdollisissa riita-asioissa. En mene tässä artikkelissa yksityiskohtaisiin ratkaisuihin, sillä asiasta on kirjoitettu paljon (ks. Rashdall 1936, Cobban 1975, 1988, de Ridder-Symoens 2003). Nämä järjestelyt kuitenkin muokkasivat yliopistojen toiminnan perustan ja synnyttivät arvopohjan, jolle yliopistot rakentui-
vat. Tämän takia on syytä kertoa yliopistojen kehityksen päälinjat, jotta voin esittää argumenttini kollegiaalisuudesta yliopiston perustavana toimintatapana.

Lähtökohtana artikkelissa on nimittäin havainto siitä, että yliopistojen kollegiaa-

lisen toiminnan alkuperä ja luonne näyttää painuneen unohduksiin, vaikka ne ovat muokanneet käytäntöjä, joita yhä kunnioitetaan yliopistojen arkisissa töissä. Kenties tästä arkisuudesta johtuen suomalaisten yliopistojen kollegiaalisia perusteita ei ole ollut tarpeen käsitteellistää tarkemmin? Puute poistuu toivottavasti tämän julkaisun myötä. Keskustelen aluksi siitä, millaisia ovat yliopistojen kollegiaalisuuden lähtökohdat ja niistä muokkaantuneet kollegiaaliset periaatteet. Pohdin artikkelissani angloamerikkalaisten ja mannermaisten yliopistojen eroja ja suomalaisen yliopiston perinnettä. Päätän artikkelin keskustelemalla siitä, miten Suomessa vuonna 2010 toimeenpantu yliopistolaki haastaa kollegiaalisuuden työskentelyn ja päätöksenteon ehtoja.

Mutta nyt takaisin keskiajalle. Yliopistoissa ratkaistiin esiinnoituneet käytännölliset ongelmat Hastings Rashdallin (1936) klassikkoteoksen mukaan pääsääntöisesti kahdella arkkityyppisellä tavalla. Bolognassa 1000-luvulta lähtien sekä opiskelijat että opettajat muodostivat omat kiltakuntansa. Opettajat muodostivat oman kiltansa, kun taas opiskelijat järjestäytyivät kansakunnittain (nation) opiskelijakilloiksi. Kansakunnat olivat sosiaalinen rakenne, joka toistui sittemmin käytännössä kaikissa yliopistoissa. Suomessa sen jatkumolla on osakuntalaitos. Bolognassa opiskelijat edustivat yliopistoa neuvotteluissa kaupungin kanssa keskiajalla melko pitkän ajan. He sopivat kaupungin kanssa mm. vuokratasosta sekä ruuan hinnasta. Siellä opiskelijat myös tekivät sopimuksen opetuksesta yliopiston nimissä yliopiston opettajien kanssa. Rashdall on kuitenkin huomauttanut, että koskaan opiskelijat eivät kuitenkaan päättäneet siitä, kenellä oli oikeus kuulua opettajien kiltaan. Pariisissa sen sijaan seurattiin hieman erilaista kehityspolkua. Siellä maisterit muodostivat yliopiston. He ottivat opiskelijat yliopistoon, ja samalla tavallisesti asumaan saman katon alle kollegioon, eli asuntolaan (ks. Nuorteva 1997). Pariisin yliopiston historia oli muutenkin erilainen, sillä se sai alkunsa katedraalikoulusta, jonka opettajat olivat pappeja. Tämä puolestaan oli lähtökohdaksi sille, että yliopiston opettajat olivat katolisen kirkon jäseniä, ja he nauttivat katolisen kirkon suojelusta ja sen palkkaeduista. Heidät myös tuomittiin kanonisen lain mukaan omista tuomioistuimissa, joissa tuomareina toimivat yliopiston maisterit. Pariisi oli siis 'maistereiden yliopisto', kun Bologna antoi mallin 'opiskelijoiden yliopistolle'. Muut eurooppalaiset yliopistot ottivat eri elementtejä näistä arkkityypeistä. Variaatio oli varsin laaja, sillä oikeastaan jokainen yliopisto loi oman sovellutuksena näistä esikuvista.

Kilta ja kollegio sosiaalisen toiminnan muotoina

Yliopistoilla oli kuitenkin kaikille yhteisiä piirteitä. Niitä olivat etenkin kilta ja kollegio. Keskiajalla kilta oli tavallinen eri ammattiryhmien sosiaalisen järjestäytymisen muoto.¹ On luonnollista, että sama sosiaalinen muoto otettiin käyttöön myös yliopistoissa, sillä yliopistot ovat aina lainanneet toimintoilleen malleja ympäröivästä yhteiskunnasta. Tuorein esimerkki on Suomesta, jossa yhtiöyliopistojen nykyisen hallintomallin idea on lainattu (savupiippu)teollisuudelta. Kilta sosiaalisena muotona

sopi kuitenkin erittäin hyvin akateemiseen maailmaan, sillä killan jäseniä sitoivat toisiinsa sekä omat moraaliset koodit ja säännöt että päätöksentekotapajärjestelmä. Killan jäseniä sitoi toisiinsa vala, mikä oli keskiajan maailmassa hyvin vahva sosiaalinen side. Kilta myös sääтели oppipoikien oppimispolkua kisällin kautta mestariksi. Tämä sama ammatillinen edistymisen malli on edelleenkin yliopistojen tutkintojen perusta. Tuntuuko tutulta tämä kehityspolku: opiskelija -> maisteri -> tohtori? Kussakin vaiheessa oppipojan täytyi näyttää, että hän oli saavuttanut (akateemisen) yhteisön hänelle asettamat oppimistavoitteet. Tämä oppimisen malli on sopinut yliopistoihin hyvin siksi, että vain ylemmällä oppineisuuden tasolla olevat mestarit (tohtorit ja professorit) voivat arvioida, onko opiskelija saavuttanut tarvittavan oppineisuuden ja kypsyyden tason. Tätä arviointia ei pysty tekemään luotettavasti kukaan yliopiston hallintohenkilö, sillä vain akateemiset oppineet pystyvät määrittämään akateemisen oppineisuuden tason. Yliopistojen kehityksen kannalta tärkeää oli se, että kiltojen ja kolleegioiden toiminta perustui tasa-arvoisten akatemian jäsenten yhteistoimintaan, jota sääтели yhteinen arvoperusta. Yliopistojen sosiaalisena perustana ei siis ollut hierarkkinen suhde tai alamaisuus. Yhtä merkittävää oli se, että yliopistolla (*universitas*) oli korporatiivinen olemassaolon perusta.² Yliopiston toiminta ei siis ollut riippuvainen yksittäisistä henkilöistä, vaan sitä edusti aina oppinut yhteisö, jota tavallisesti edusti sen valitsema rehtori. Tämä erotti keskiajan eurooppalaisen sosiaalisen innovaation, eli yliopiston, muiden kulttuureiden vastaavista oppilaitoksista.

Käytän kollegiaalisuuden lähtökohtien kuvaamisessa uutta käsitettä *kolleegio*, jonka voi johtaa latinan sanasta *collegium* (= virkatoveruus, virkakunta).³ Kolleegio viittaa akateemiseen yhdessä asumisen ja yhteistoiminnan muotoon, joka sai alkunsa keskiajan yliopistoissa, ja joka yhdessä akateemisten kiltojen kanssa loi perusteet yliopistojen kollegiaaliselle toiminnalle ja sen periaatteille. Kollegiaalisuutta voi pitää eräänä yliopistojen toimintaa rakenteistavana periaatteena – lainatakseni termin Anthony Giddensiltä – sillä käsitykset yhteistoiminnasta, kriittisestä keskustelusta ja vertaisarvioinnista ovat muokanneet yliopistojen opetus-, tutkimus- ja päätöksentekokäytänteitä läpi yliopistojen historian.

Kolleegiot yhteistoiminnan muotona

Keskiajan alussa yliopistoilla ei ollut omia rakennuksia eikä asuntoloita opiskelijoille tai opettajille. Eräänä ratkaisuna yliopisto-opiskelijoiden lukumäärään kasvuun ryhdyttiin Pariisissa perustamaan köyhille opiskelijoille majoitustiloja. Mallin nämä kolleegiot lainasivat kerjäläismunkistoilta, joiden tiedetään perustaneen sääntökuntiansa jäsenille majapaikkoja Pariisiin jo 1220-luvulla. Pääosa kolleegioiden opiskelijoista oli vähävaraisia opiskelijoita, jotka otettiin asumaan tietyksi opintojen vaatimaksi ajaksi. Kolleegioita perustivat varakkaat suvut, hiippakuntien piispat ja hallitsijat, joiden määräämien kriteerien perusteella otettiin opiskelijat – usein niin, että perustajan sukulaisilla ja/tai maanmiehillä oli etuoikeus sisäänpääsyyn. Samalla lahjoittaja määrit-

teli tarkasti sen, kenellä oli oikeus asua ja opiskella siellä ja millaista elämää siellä oli luvallista pitää. Kollegioiden statuuteissa määrättiin myös niiden hallinnosta sekä siitä, miten kollegion johtaja ja muut tärkeät viranhaltijat valittiin. (Verger 2003).

Kollegioita perustettiin alusta lähtien eniten Pariisiin, Oxfordin ja Cambridgen yliopistoihin. Kollegioiden perustaminen levisi tämän jälkeen kaikkiin Euroopan keskiaikaisiin yliopistoihin, vaikkakaan Etelä-Euroopan yliopistoissa ne eivät olleet kovin yleisiä. Etenkin Italiassa kollegiot perustettiin etupäässä ulkomaalaisille opiskelijoille, sillä italialaiset opiskelijat asuivat kaupunkilaisten keskuudessa. Samalla kollegioihin muodostui erilaisia käytäntöjä. Pariisissa kollegioiden asukkaat olivat usein yliopiston tai sen ulkopuolisten auktoriteettien tarkasti valvomia asuntoloita, kun taas Englannissa ne olivat itsenäisempiä ja demokraattisempia opettajien (*baccalaureus*) ja teologian opiskelijoiden asuntoloita, joissa he itse valitsivat johtajansa. (Gieysztor 2003). Kollegiot olivat tyypillisesti asukasluvultaan melko pieniä, sillä suurimmassakin asui vain noin 70 opiskelijaa. (Verger 2003). Pariisin yliopistossa maisterit – myös Turun hiippakunnasta lähteneet suomalaiset – asuivat oman provinssinsa tai kansakuntansa hallinnoimissa kollegioissa (Klinge 1987, 13). Pariisin maisterit siis ottivat opiskelijat oppipojikseen ja siten myös asumaan kollegio-rakennukseen.

Ajan kuluessa kollegioiden luonne muuttui sekä asumismuotona että osana yliopistoa. 1400-luvun kuluessa kollegiot alkoivat menettää merkityksensä köyhien opiskelijoiden pääasiallisena asumismuotona etenkin Ranskassa ja Englannissa, sillä lahjoittajat ja perustajat kiinnostuivat köyhiä enemmän aatelisten ja sääntökuntien opiskelijoiden tukemisesta (Gieysztor 2003). Kollegioissa asui tuolloin parhaimmillaan noin 10-20% yliopistojen opiskelijoista. Kollegioista alkoi muodostua etuoikeutettuja instituutioita, jotka takasivat niiden asukkaille parhaat opiskeluolosuhteet. Samalla ne vaurastuivat lahjoitusten ansiosta ja saattoivat laajentaa kirjastojaan sekä ryhtyä antamaan opetusta. Kollegioissa voitiinkin tiedekuntia helpommin kehittää sekä uusia opetusmenetelmiä että ottaa tarkastelun kohteeksi uusia tieteellisiä kysymyksiä. Tällainen kehityskulku johti ne kilpailuun tiedekuntien kanssa, sekä myös siihen, että niiden kautta yliopistoihin voitiin ujuttaa uusia ideoita. (Verger 2003). Kollegio-malli otettiin käyttöön myös ensimmäisessä saksankielisen alueen yliopistossa (Kaarlen yliopisto), kun kuningas Kaarle perusti *Collegium Carolinum* 1366. Siitä tuli uuden mallinen kollegio (*collegium maius*), jossa opiskelijoiden sijaan asuivat yliopiston maisterit. Kollegiolla oli eräs Euroopan parhaista kirjastoista ja sen jäsenille (12 teologian maisterille) oli varattu hyvät tulot. Vähitellen Carolinumista kehittyikin yliopiston toiminnan keskus, jossa järjestettiin yliopistolliset seremoniat ja pidettiin hallintoelinten kokoukset. (Nuorteva 1997.)

Euroopan yliopistoissa on siis ollut hyvin erilaisia kollegioita. Niissä ovat voineet asua sen perustajan määrittelemällä tavalla valitut opettajat tai opiskelijat tai molemmat yhdessä kuten Oxfordin ja Cambridgen yliopistoissa vielä nykyäänkin tapahtuu (Topper & Palfreyman 2010). Yhdessä asumisen, opiskelun ja päätöksenteon muodot ovat vaihdelleet suuresti, enkä mene tässä artikkelissa niiden yksityiskohtiin. Variaatio

ulottuu taloudellisesti itsenäisistä yksiköistä (kuten Oxbridgessä) aina pelkkiin opiskelijoiden asuntoloihin. Oleellista perinteisissä kolleegioissa ovat kuitenkin olleet seuraavat seikat: niillä ollut määräysvalta oman toiminnan järjestämisestä, kolleegioihin kuuluminen on edellyttänyt osallistumista yhteisiin rientoihin sekä vastuun kantamista sen päätöksenteosta ja päätöksistä.

Englantilaisessa kollegiaalisuuden perinteessä keskeinen käsite on *commensality*. Tämä käsite on suomennettu 'samassa pöydässä aterioinniksi', mikä kuvaa tapahtumaa sanatarkasti (Hurme & Pesonen 1973). Oleellista on kuitenkin se, että perinteisissä Oxbridgen collegeissa *commensality* ei viittaa vain yhteisiin aterioihin, joihin opiskelijat ja opettajat (*fellows*) osallistuvat yhdessä. Käsitteellä viitataan yhteenkuuluvuuden tunteeseen ja lojaalisuuteen, joka on collegein keskeinen sosiaalinen kitti, ja josta on myös käytännöllistä hyötyä sekä opettajille että opiskelijoille. Sitä vahvistivat lukujuhlat (*reading parties*) opiskelijoiden loma-aikoina, opiskelijoiden henkilökohtainen ohjaus, opettajien sitoutuminen *collegein* välisiin urheilulliseen kilpailutoimintaan sekä jopa yhteiset osallistumiset jumalanpalvelukseen *collegen* kappelissa. Nämä aktiviteetit olivat samalla 1800-luvulla muotoutuneen englantilaisen herrasmieskasvatuksen perinteiset ja keskeiset elementit (Tapper & Palfreyman 2010). Tämä toimintatapa syntyi, kun Oxfordin ja Cambridgen yliopistot irtaantuivat anglikaanisen kirkon yhteydestä ja vastasivat samalla teollistuvan yhteiskunnan ja laajenevan imperiumin lisääntyneen virkamiestarpeen sekä porvariston maallisen koulutustarpeen kasvuun 1800-luvun lopulla. Tämä seikka puolestaan muistuttaa siitä, että akateemiset traditiot ja käytännöt syntyvät aina jossakin yhteiskunnallisessa kontekstissa ja vastaavat myös yhteiskunnallisiin tarpeisiin. Se muistuttaa myös siitä, että kollegiaalisuus akateemisen maailman perinteisenä sosiaalisena toimintamuotona on kehittynyt ja muuttunut ajan kuluessa. Samalla näillä tietyssä kontekstissa syntyneillä tavoilla on taipumus jalostua yleisimmiksi periaatteiksi, joita voidaan käyttää sekä ohjenuorana että mitattikkuna käytänteiden levitessä muihin maihin ja ympäristöihin. Kollegiaalisuus on tästä hyvä esimerkki, sillä vaikka sen konkreettiset toteuttamistavat ovat muuttuneet ja saaneet erilaisia muotoja, on kollegiaalisuus säilynyt eräänä akateemisen maailman keskeisenä toimintaperiaatteena.

Kollegiaalisuuden perinteitä Euroopassa ja Yhdysvalloissa

Kollegiot olivat tavallisia eurooppalaisissa yliopistoissa aina 1700-luvun lopulle saakka. 1800-luvun alku oli kuitenkin merkittävä taitekohta eurooppalaisissa yliopistoissa, sillä Ranskan suuren vallankumouksen aikana ja sen jälkeen yliopistot edustivat *ancien régime*n vanhentuneita ja keskiaikaisia instituutioita. Yliopistotkin olivat jääneet usein takapajuisiksi pappiskoulutuksen pesiksi, jotka etenkin Saksassa olivat nepotismin syövyttämiä ja kuppikuntaisia oppilaitoksia. Björn Wittrock (1993) onkin todennut, että tässä taitekohdassa eurooppalaisen yliopiston asema oli vakavasti uhattuna, sillä näitä vanhentuneita koulutukseen keskittyneitä oppilaitoksia eivät kannattaneet

enää nouseva liberaali porvaristo eikä konservatiivinen valtiokoneisto. Empiirinen tutkimuskin oli suurelta osin keskittynyt tiedeakatemioiden 1600-luvulta lähtien.

Napoleonin sotien aikaan ja niiden jälkeen eurooppalaisen yliopiston pelastukseksi koitui Preussissa perustettu Berliinin yliopisto, jossa yhdistettiin toisiinsa opetus ja tutkimus ryyditettynä akateemisella vapaudella ja institutionaalisella autonomialla. Tämä malli laajeni 1800-luvun kuluessa, kun etenkin Saksassa nouseva teollisuus hyödynsi yliopiston laboratorioissa tehtyä luonnontieteellistä tutkimusta. Ranskassa puolestaan perustettiin ensimmäiset tasavaltalaisen eliitin koulutusyksiköt eli *grandes écoles*. Tapperin ja Palfreymanin (2010) tulkin mukaan tässä yhteiskunnallisessa kontekstissa erityisesti kolleegiot olivat esimerkki aikansaeläneistä keskiaikaisista instituutioista. Niiden toiminnan jatkamiselle ei löytynyt puolustajia mannermaalla. Sen sijaan akateemiset killat eivät olleet samalla tavalla institutionalisoitunut rakenne, minkä Tapper ja Palfreyman arvelevat olevan syynä siihen, että niiden lakkauttaminen ei ollut ajankohtaista. Ainoa maa, missä kolleegiot jatkoivat toimintaansa elinvoimaisina oli Iso-Britannia, missä *colleget* olivat Oxfordin ja Cambridgen yliopistojen keskeinen toiminnallinen perusta. Tällä lienee yhteys siihen, että Ranskan suuri vallankumous ei mullistanut Brittein saarten yhteiskuntaa. Englannissa *colleget* olivat perinteisesti olleet sekä taloudellisesti että akateemisesti vahvempia yksiköjä kuin yliopistot, jotka toimittivat lähinnä postitoimiston virkaa eri *collegein* välillä.

Brittiläinen college-perinne. Samalla kun kolleegiot säilyivät Isossa-Britanniassa läpi 1800-luvun myrskyjen, alkoivat ne 1800-luvun lopulta lähtien muokata yleisiä käsityksiä siitä, millaisia kolleegioiden pitäisi olla. Brittiläisessä Oxbridgen traditiossa *colleget* ovat olleet itsenäisiä ja vahvoja yksiköitä. Ne ovat rekrytoineet itse sekä omat opiskelijansa (nykyään *undergraduate*-opiskelijat) että *collegen* opettavat jäsenet (*fellows*). Ratkaisevan tärkeää on myös ollut se, että *colleget* ovat taloudellisesti itsenäisiä. Erot eri *collegein* taloudellisten resurssien välillä ovat kuitenkin suuret, sillä (usein vanhimmat ja) vauraimmat *colleget* (kuten Cambridgen Trinity College) ovat taloudellisesti täysin riippumattomia, kun taas (usein nuoremmat) ja köyhemmät ovat saaneet avustuksia rikkaammilta *collegeilta*. *Collegen* ydin on asuntola, jossa perinteen mukaan sekä opettajat (*fellows*) että opiskelijat asuvat yhdessä. Tämä käytäntö muodostui silloin, kun opettajat olivat pääasiassa naimattomia poikamiehiä. Nykyään tapa on muuttumassa, sillä yhä useammat opettajat ovat perheellisiä ihmisiä, vaikka edelleenkin opettajien työhuoneet ja vastaanotot ovat *collegen* tiloissa (Tapper & Palfreyman 2010). Samoin edelleenkin Oxbridgen traditiossa *colleget* sekä päättävät *undergraduate*-opetuksesta sekä antavat tutkinnot. Yliopiston hallinnollisena mallina perinteisissä *collegiate university*-yliopistoissa on federaatio, jossa yliopisto on eräänlainen 'liittovaltio', jonka sisällä kukin *college* tekee omat itsenäiset päätöksensä.⁴ Yhteistyö opetuksessa, tutkimuksessa ja hallinnollisissa asioissa perustuu yhteisiin intresseihin eikä siis yliopiston johdon määräyksiin. Tapper ja Palfreyman (2010) näkevät managerialismin vahvistumisen eräänä keskeisenä ongelmana perinteiselle *college*-yliopistoille, joissa

päätöksenteko on perustunut komiteoihin, opettajien sitoutumiseen yhteisiin velvollisuuksiin sekä määräaikaisesti tehtäviin valittuihin akateemisiin johtajiin. Managerialismi tehokkuusvaatimuksineen ja ammattijohtajineen on murtamassa tai vähintäänkin haastamassa näitä molempia käytänteitä. (Tapper & Palfreyman 2010.)

Oxbridgen *college*-yliopistojen kenties merkittävin anti brittiläisellä korkeakoulutukselle ei kuitenkaan ole sen erityinen hallintomalli, vaan collegeissa kehittynyt opiskelijoiden henkilökohtaisen ohjaamisen malli. Tämä ns. tutor-ohjaus on yleistynyt kaikkiin brittiläisiin yliopistoihin hyvän opetuksen ihanteeksi. Ideana on, että opettaja ohjaa opiskelijaa henkilökohtaisesti sekä akateemisissa opinnoissa että muokkaa hänen persoonallisuuttaan. Opetus perustuu opiskelijoiden tekemiin kirjallisiin töihin, joista ohjaaja ja opiskelija keskustelevat keskenään. Usein opetus tapahtuu pienryhmissä. Ihanteena on, että molemmat osapuolet kietoutuvat älyllisen vuorovaikutuksen prosessiin tekstin analyysissä. Opiskelijan teksti on siis oppimisprosessin lähtökohta. Parhaimmillaan oppimisprosessia voi kuvata vapaana yleissivistyksenä (*liberal education*), jossa eräänä tavoitteena on opiskelijoiden persoonallisuuden muokkaaminen, ja jota määrittää enemmänkin oppimisprosessi kuin akateeminen tieteenala. Tämän tutor-vetoisen oppimisprosessin lähtökohtana on ollut Oxbridgessä 1800-luvulla kehitetty englantilaisen gentlemannin kasvatusihanne, jossa tavoitteena oli kasvattaa imperiumia palveleva lihaksikas kristitty ja sopusuhtainen oppinut.⁵ Enää tähän imperiaaliseen ihanteeseen ei vedota, vaikkakin tästä pedagogisesta mallista on tullut brittiläisen 'korkeakoulubrändin' keskeinen tekijä. Siihen kuuluvat opiskelijoiden läheinen ohjaussuhde (opettajat tutoreina), pienryhmäopiskelu, loppudentit kunkin jakson päätteeksi sekä ajatus sokraattisesta opetuksesta, joka perustuu dialogiin. *College*-tradition jälki näkyy myös siinä, että useat brittiläiset yliopistot mainostavat mielellään opiskelija-asuntoloita, jotka webbisivujen mukaan vahvistavat opiskelijoiden sosiaalista yhteistoimintaa ja yhteenkuuluvuutta. Samaan hengenvetoon annetaan ymmärtää, että asuntoloiden sosiaalinen yhteistoiminta auttaa luomaan tiheämpiä sosiaalisia verkostoja samalla kun se parantaa opintojen sujumista. (Tapper & Palfreyman 2010.)

Yhdysvaltalainen college-perinne. On syytä katsoa hieman myös yhdysvaltalaisista korkeakoulutusta, jotta ymmärtäisimme kollegiaalisuuden perinteen eri piirteitä syvemmin. Yhdysvaltalainen *college*-tradition lähtökohdat ovat emämaassa Isossa-Britanniassa. Oxfordissa ja Cambridgessä opiskelleet amerikkalaiset veivät perinteen kotimaahansa ja muokkasivat sitä uuteen ympäristöön sopivaksi. Uudessa maailmassa yhdistyivät toisiinsa Oxbridgen *college*-mallin pedagogiset ajatukset, joissa korostuivat opettajan ja oppilaiden välinen ohjaussuhde sekä *liberal education* -perinteen tavoite muokata opiskelijoita. Lisäelementin amerikkalaiseen 1600-luvulta aina 1800-luvulle perustettuihin *collegeihin* toi niiden perustajayhteisöiden voimakas kiinnostus opiskelijoiden kasvatukseen. Taustayhteisöt olivat useimmiten kirkkokuntia (Tapper & Palfreyman 2010). Edelleenkin perustajien vaikutus näkyy hallintomalleissa, joissa *board of trustees* edustaa rahoittajien ja perustajien näkökulmia. Näiden tekijöiden

vaikutuksesta *liberal arts collegeista* tuli oppilaitoksia, joissa tyypillisesti asuttiin asuntoloissa ja opiskeltiin yleissivistäviä (usein humanistisia) oppiaineita kandidaatin tutkintoon asti (*Bachelor of Arts*). Tiivis yhdessä asuminen helpotti opiskelijoiden sosiaalistumista tavoiteltuihin arvoihin samalla kun se mahdollisti myös opiskelijoiden vahvan sosiaalisen kontrollin. Collegeissa ei siis tavoiteltu pelkästään opiskelua, vaan niissä pyrittiin myös muokkaamaan opiskelijoiden luonnetta. On jopa sanottu, että *liberal arts-colleget* ovat amerikkalaisen korkeakoulujärjestelmän perusta.⁶

Tilanne on luonnollisestikin muuttunut Yhdysvalloissa, sillä 1800-luvulla perustettiin ensimmäiset tutkimusyliopistot, joissa opiskelijoiden kasvatuksen ohella keskeiseksi tavoitteeksi asetettiin tutkimus saksalaisten yliopistojen hengessä. Samalla perustettiin tohtorikoulutukseen tähtäävät *graduate schoolit*. Amerikkalainen korkeakoululaitos on laajentunut ja erilaistunut huomattavasti muutoinkin nykypäiviin saakka. Mutta edelleenkin *liberal education* on amerikkalaisen yliopistolaitoksen perusta, jopa siinä määrin, että *liberal arts collegeja* (ja *undergraduate*-kampuksia) on perustettu myös tutkimusyliopistoihin entisten pienten ja kodikkaiden *liberal arts* -oppilaitosten ohella. Edelleenkin yhdysvaltalaisissa *collegeissa* ja yliopistoissa ihanteena on läheinen ohjaaja-opettajasuhde ja edelleenkin ajatuksena on, että tavoitteena on muokata opiskelijaa ihmisenä.

Yhteisenä piirteenä angloamerikkalaiselle korkeakoulutukselle on myös se, että kaikki oppilaitosten opettajat kuuluvat opettajakuntaan (*faculty*), ja kaikki kuuluvat samaan professoreiden kategoriaan, vaikkakin ovat statukseltaan ja tehtäviltään erilaisia. Tämä on erityisen selvää Oxbridgen *collegeissa*. Ideaalina etenkin yhdysvaltalaisissa *liberal arts collegeissa* on, että koko opettajakunta osallistuu itseään koskevaan päätöksentekoon samanarvoisina jäseninä (ks. Bergquist 1992). Tätä kollegiaalista päätöksentapamallia kuvaa mm. Robert Birnbaum (1988) teoksessa, jossa hän tarkastelee amerikkalaisten korkeakoulujen erilaisia johtamistapoja. Päätöksentekomalleja on kuitenkin pohjoisamerikkalaisissa yliopistoissa lukematon määrä, eikä niitä ole mahdollista tarkastella yksityiskohtaisesti tässä artikkelissa (ks. esim. Jääskinen & Rantanen 2007). Siitä huolimatta, että etenkin suurissa tutkimusyliopistoissa managerialismi on voittanut alaa, on kollegiaalinen päätöksenteko kuitenkin edelleen eräs keskeinen ihanne amerikkalaisessa korkeakoulutuksessa.

Kollegiaaliset toimintatavat eurooppalaisissa yliopistoissa

Keskiaikaiset yliopiston kulmakivet modernienkin yliopistojen perustana. Ennen kuin pääsen määrittelemään kollegiaalisuuden keskeisiä piirteitä, on vauhtia haettava vielä kerran yliopistojen alkuvaiheista. Keskiajan kuluessa yliopistoihin syntyi nimitäin Arthur Cobbania (1988, 11–15) ja Walter Rüeggia (2004, 32–34) lainaten viisi tärkeää kulmakiveä, joiden varassa yliopistot lähtivät kehittymään. Niitä olivat 1200-luvulla kristillisen humanismin myötävaikutuksella syntyneet seuraavat vakaumukset:

1. **Vakaumus ihmisen arvokkuudesta.** Se perustui uskoon siitä, että syntiinlankeemuksesta huolimatta ihminen oli kykenevä merkittäväan henkiseen ja hengelliseen kasvuun.
2. **Vakaumus järjestyneestä universumista,** joka on avoin rationaalille ymmärrykselle.
3. **Vakaumus ihmisen mahdollisuudesta hallita ympäristöään** älynsä sekä kasvavan tiedon ja kokemuksen avulla.
4. **Kriittisen ajattelun ja analyttisen asenteen hyväksyminen.** Tämä periaate syntyi Aristoteleen logiikkaan perehtymisen myötä 1200-luvulla. Siinä keskeistä oli suhtautua uusiin teksteihin kriittisesti entisen auktoriteettien sokean uskomisen sijaan, vaikkakaan aristoteelinen logiikka itsessään ei välttämättä ollut joustava ajattelutapa. Tämä puolestaan johti sellaisen kulttuurin syntyymiseen, jossa yliopistot suuntautuivat asioihin kriittisen rakentavasti, mikä edesauttoi niitä olemaan avoimia uusille ja elähdyttävälle ajattelutavoille.
5. **Tieteen julkisuuden ja keskustelun sekä tiedon julkisen luonteen** painottaminen keskeisinä arvoina tieteellisissä pyrkimyksissä.

Nämä käsitykset ovat vaikuttaneet pysyvästi eurooppalaisten yliopistojen toimintaan. Niitä voi pitää kulmakivinä, joiden varassa eurooppalaiset yliopistot ovat voineet kasvaa ja uskoa itseensä. Vakaumus ihmisen arvokkuudesta tukee opetuksen ja oppimisen keskeisyyttä yliopiston perustehtävänä sekä henkisen kasvun kunnioittamista henkilökohtaisena tavoitteena. Vakaumus järjestyneestä universumista ja sen rationaalista ymmärryksestä on edelleenkin tieteellisen tutkimuksen lähtökohtia, vaikka nykyinen fysiikan tutkimus ei olisikaan yksimielinen siitä, mitkä ovat universumin järjestyksen periaatteet, tai voiko niitä edes selittää yhdellä teoriolla. Menneeseen maailmaan kuuluu samoin usko siihen, että Jumala takaisi järjestyneen universumin, sillä tieteellisen maailmakuvan perusta ei enää ole teologiassa. Kuitenkin vakaumus ihmisen mahdollisuudesta hallita ympäristöään on edelleenkin useiden tieteenalojen hedelmällinen kasvualusta, vaikka ajan kuluessa siihen on tullut uusia luonnon hallitsemisen ja hyödyntämisen päämääriä. Kriittinen ajattelu on puolestaan perusarvo, joka tunnustetaan kaikilla tieteenaloilla. Historian kuluessa se on saanut tuekseen käsitteen akateemisesta vapaudesta, joka tarkoittaa vapautta tutkia ja julkaista tutkimuksia ilman pelkoa tulla vainotuksi uskonnollisten, poliittisten tai ideologisten mielipiteidensä vuoksi. Tieteen julkisuuden periaate on edelleenkin tieteellisen tutkimuksen keskeinen universaali periaate, vaikkakaan se ei enää toteudu kirkon oviin naulituissa teeseissä kuten keskiajalla (Merton 1982).

Nämä perusarvot eivät kuitenkaan olisi pysyneet voimassa, jos niitä ei olisi puolustettu, tai jos niitä ei jatkuvasti tutkimuksessa ja opetuksessa testattaisi. Juuri kriittisen ajattelun perinteestä johtuen ne ovat kuitenkin olleet eläviä periaatteita eri tieteenaloilla aina nykypäiviin saakka, vaikka niitä onkin eri aikoina käytetty eri tavoin. Ne ovat edelleenkin tieteenalojen ja yliopistojen kulmakiviä, jotka loivat perustan

yliopistojen toiminnan vakiintumiselle. Niiden vaikutus ulottuu nykypäivään asti, vaikka kaikki yliopistojen opettajatkaan eivät välttämättä tunnista niiden alkuperää. Edelleenkin ne vaikuttavat käsityksiin siitä, mitä yliopistoissa pitäisi tehdä.⁷ Samalla ne ovat muokanneet käsityksiä siitä, miten yliopistoissa pitäisi toimia. Keskeisiä periaatteita ovat aina olleet analyttinen ajattelu, kriittinen keskustelu ja vertaisarvioinnin julkisuus. Nämä ovat olleet kollegiaalisen toiminnan tärkeimmät rakennuspuut, sillä ne ovat luonteeltaan yhteisöllisiä arvoja, joita voidaan noudattaa vain niitä kannattavissa akateemisissa yhteisöissä.

Kollegiaalisuus suomalaisissa yliopistoissa

Sivistysyliopistoperinteen vaikutus. Olen lähtenyt melko kaukaa historiasta ja lähestynyt suomalaista korkeakoulutusta angloamerikkalaisen tradition kautta, sillä se näyttää hallitsevan nykyistä keskustelua kollegiaalisuuden luonteesta. ”Anglo-korkeakoulutus” on kuitenkin vain yksi eurooppalaisten yliopistojen perinteistä, vaikkakin se Harvardia ihannoivan ’maailmanluokan yliopiston’ ideaalin kautta vaikuttaa entistä enemmän myös suomalaiseen korkeakoulupoliittiseen keskusteluun (ks. Välimaa 2011). Suomalaisen yliopistolaitoksen alkujuuret löytyvät kuitenkin keskiaikaisista yliopistoista, joiden periaatteet suodattuivat Uppsalan yliopiston välityksellä Turun Kuninkaalliseen Akatemiaan jo 1600-luvulla. Tämän ohella suomalaisten yliopistojen toimintaan on vaikuttanut voimakkaasti saksalainen humboldtilaisen sivistysyliopiston ihanne 1800-luvulta lähtien. Historiallisesti katsottuna mannermaisena yliopistolaitoksen kehitys onkin vaikuttanut suomalaiseen korkeakoulutukseen vahvemmin kuin brittiläinen perinne.⁸ Tämän takia on hyvä katsoa hieman tarkemmin, mihin kollegiaalisuuden perinne perustuu saksalaisen kulttuuripiirin yliopistoissa.⁹

Mannermaisena korkeakoulutuksen ratkaiseva ero anglo-korkeakoulutukseen on ideologinen siinä mielessä, että vallitsevana ihanteena on ollut humboldtilainen sivistysyliopisto, jossa yliopistoilla on autonominen suhde valtiovaltaan, eli päärahoittajaan, joka usein on myös perustanut yliopiston. Yhdysvalloissa puolestaan perustajan intressiä edustaa *board of trustees*, jolla on etenkin yksityisissä oppilaitoksissa intressi vaikuttaa sen toimintaan. Erona on lisäksi ollut se, että mannermaalla (ja etenkin Suomessa) yliopistot ovat olleet kansallisia instituutioita, joilla on ollut merkittävä osuus kansakuntien rakentamisessa, kun taas Englannissa Oxford ja Cambridge kouluttivat eliitin jäseniä ja siten uusinsivat brittiläisen yhteiskunnan luokkarakennetta (Tapper & Palfreyman 2010). Mannermaisissa sivistysyliopistoissa ihanteena on lisäksi ollut opiskelijoiden moraalinen kasvu ja sivistyminen, eli kypsyminen kriittiseen ajatteluun ja itsenäisyyteen opintojen aikana opiskeluvapauden (*Lehrfreiheit*) kautta ja ansiosta. Yliopisto-opettajien ihanteena on puolestaan ollut akateeminen vapaus tutkia ja opettaa mitä haluavat (*Lernfreiheit*) (ks. Huusko 2006). Nämä vapaudet ja periaatteet luovat luonnollisestikin aivan erilaisen kasvupohjan kollegiaalisille periaatteille kuin angloamerikkalainen *liberal education* -traditio, jossa opettajat ovat olleet samanarvoisia

keskenään ja saman kollegion jäseniä yhdessä opiskelijoiden kanssa. Humboldttilaisissa yliopistoissa opettajia ei periaatteessa ole kiinnostanut opiskelijoiden persoonallisuuden muokkaaminen läheisessä ohjaussuhteessa opiskelijoiden kanssa, sillä vastuu kehityksestä on ollut opiskelijoilla itsellään. Opettajakunnan väliset suhteet ovat myös lähtökohdiltaan erilaisia, sillä oppituolien haltijoina professorit ovat käyttäneet suurempaa valtaa kuin muut henkilökunnan jäsenet. Tässä kontekstissa korostuvatkin intellektuaalinen kollegiaalisuus, eli analyttisen ajattelun, kriittisen keskustelun ja vertaisarvioinnin periaatteet, sillä sosiaalisesti akateeminen henkilökunta ei ollut tasa-arvoista.¹⁰ Samalla professoreilla säilyi kuitenkin valta päättää yliopistojen sisäisistä asioista, sillä yliopistojen autonomia suojeli niitä valtiovallan asioihin puuttumiselta (Tapper & Palfreyman 2010).

Oppituoliperinteen paino. Suomalaisissa yliopistoissa on seurattu saksalaista perinnettä, jossa yliopiston keskeisenä intellektuaalisena ja sosiaalisena perustana on ollut oppituolilaitos. Professorit valittiin tiettyihin oppituoleihin, joihin saksalaisen yliopiston perinteitä kunnioittaen kuuluivat usein myös professoreiden henkilökohtaiset assistentit. Oppituolirakenne vahvisti myös statuseroa professoreiden ja oppiainelaitosten muun henkilökunnan välillä. Oppituolirakenne mahdollisti myös sen, että professorit saattoivat hallita omia oppiaineitaan itsenäisesti lähes kuin feodaaliruhtinaat läänityksiään. Kollegiaalisuus toteutui perinteisessä oppituoliyliopistossa etenkin professoreiden killan keskuudessa, mikä heijastui myös yliopistojen professorivaltaisessa hallintomallissa (Kivinen et al. 1993). Helsingin yliopiston keskeisin hallintoelin 1600-luvulta aina 1980-luvulle oli professoreiden kollegio, eli konsistori (*consistorium academicum*) (Klinge et al. 1987). Tämä professorikollegoiden tasa-arvolle perustunut toimintaperiaate oli poikkeus yhteiskunnallisessa elämässä niin kauan, kun demokratia puuttui poliittisesta elämästä (1900-luvun alulle asti). Se oli myös tasa-arvoinen käytäntö niin kauan kun yliopistoissa ei ollut juurikaan muita opettajia kuin professoreita. Asiat muuttuivat, kun yliopistolaitos alkoi voimakkaasti laajentua 1950-luvun lopulla (ks. Kivinen et al. 1993).

Yliopistojen laajentumisen – eli massoitumisen – myötä suomalaisiin yliopistoihin alkoi 1960-luvulta lähtien syntyä oppituolirakenteen lisäksi myös vähemmän hierarkkisia laitosyhteisöjä etenkin lehtorivaltaisilla aloilla. Niissä on tultu lähelle angloamerikkalaista kollegiaalisuuden ihannetta, missä kaikki henkilökunnan jäsenet osallistuvat tasaveroisina kollegoina päätöksentekoon. 1970-luvulla yliopistoihin tuotu demokraattisempi hallintomalli laitosneuvostoineen sekä kolmikantamalleineen muutti osaltaan perinteisiä oppituolien ja laitosten toimintatapoja, sillä päätöksentekijöiksi nousivat professoreiden ohella muu henkilöstö sekä opiskelijat. Professorikunta vastusti ankarasti tätä muutosta (Kivinen et al. 1993). Nykyisissä yliopistoissa saksalaisen tradition professorivaltainen oppituolirakenteeseen perustunut perinne onkin pikkuhiljaa sekoittunut angloamerikkalaiseen traditioon samalla kun oppituolirakenne itsessään on murtumassa. On selviä viitteitä siitä, että professuurit ovat

muuttumassa henkilökohtaisiksi oppituleiksi, joiden sijoituksesta päätetään aina työsuhteen purkauessa (ks. Välimaa 2005). Eroja löytyy kuitenkin eri yliopistojen, sekä erityisesti eri tieteenalojen ja laitospolttuureiden välillä. Osa näistä eroista on piiloutunut arkisiin käytänteisiin 'hiljaisena tietona', mistä syystä niiden olemassaolon huomaa vasta kun niihin törmää, tai kun käytänteitä yritetään muuttaa. 'Hiljainen tieto' tieto voi olla hankala asia etenkin akateemisten yhteisöiden nuoremmille jäsenille, sillä laitosten toimintakulttuurit poikkeavat huomattavasti toisistaan. (ks. Kekäle 1997, Välimaa 1995, Ylijoki 1995).

Huolimatta siitä, että akateemisten yhteisöiden (laitosten, tiedekuntien ja yliopistojen) sosiaalisen toiminnan rakenteet eroavat toisistaan mannermaisessa ja anglo-amerikkalaisessa perinteessä, on niissä molemmissa löydettävissä yksi yhteinen piirre. Yliopistojen toimintaa on nimittäin aina leimannut pyrkimys kollegiaaliseen päätöksentekoon, jossa kriittinen ja avoin keskustelu on keskeinen arvo, vaikkakin kollega on määritelty eri tavoin. Samoin yliopistojen toimintaa ovat ohjanneet pyrkimykset etsiä totuutta sekä oletus opiskelijoiden sivistymisestä tai kasvamisesta (tai kasvattamisesta) opintojen aikana. Näissä tavoitteissa analyttisen ajattelun ja kriittisen keskustelun prosessit ovat sekä keskeisiä tavoitteita että keinoja tavoitteiden saavuttamiseksi. Nämä ovat myös kollegiaalisen toiminnan perusteita.

Kollegiaaliset toimintatavan periaatteet. Lieneekin jo syytä määritellä tarkemmin, mitkä ovat kollegiaalisen toimintatavan keskeisiä tunnuspiirteitä. Alan kirjallisuuden (Birnbau 1988, Bergquist 1992, Dill 2011, Rhoades 1990, Sahlin 2011, Tapper & Palfreyman 2010) sekä omien tutkimusteni (Välimaa 1995, 2005) ja kokemuksen perusteella niitä ovat seuraavat seikat:

1. Kollegiaalisuus on **prosessi**, johon osallistuvat kunkin akateemisen yhteisön henkilöt samanarvoisina jäseninä. Tyypillinen esimerkki tästä on tutkimusryhmän toiminta, jossa kukin ryhmän jäsen tulee kuulluksi tasa-arvoisena jäsenenä, mutta myös tiedekunta tai opettajaryhmä voi olla tällainen yhteisö. Käytännön tasa-arvo on myös järkevä toimintatapa, sillä hyviä ideoita voi syntyä kenen tahansa päässä. Yhteinen kriittinen keskustelu seuloo niistä parhaimmat esiin.
2. Toinen keskeinen piirre on **avoimuus**. Kollegiaaliset prosessit ovat avoimia. Niihin ovat vapaita osallistumaan kaikki kyseisen yhteisön jäsenet. Yhteisön (ja sen jäsenten) määrittely on tosin vaihdellut historian kuluessa.
3. Onnistuneissa kollegiaalisissa prosesseissa päätöksenteossa ratkaiseva periaate on **argumentaation logiikka**, kun taas demokraattinen päätöksenteon malli perustuu äänestyspäätöksiin, joissa enemmistön kanta voittaa. Tämä ero on hyvin merkittävä. Kollegiaalisessa päätöksenteossa ihanteena on, että paras argumentti voittaa. Paras argumentti on sellainen, jolla on parhaaksi arvioidut perustelut. Parhaan argumentin voi lisäksi esittää kuka tahansa yhteisön jäsen.

Kollegiaalinen päätöksenteko perustuu tästä syystä tavallisesti akateemisen yhteisön konsensukseen.

4. Argumentaation logiikan keskeiset tekijät ovat **kriittinen keskustelu** ja **vertaisten tekemä argumentaation arviointi**. Nämä asiat tiivistyvät tieteellisten julkaisuiden arvioinneissa, mutta samat kriteerit vaikuttavat myös opetuksessa ja sen kehittämisessä sekä akateemisessa päätöksenteossa.
5. Argumentaation logiikka perustuu siihen todeksi havaittuun asiaan, että kriittinen keskustelu, vertaisarviointi ja julkisuus takaavat parhaimmin tieteellisen **tiedon luotettavuuden**.
6. Oleellinen seikka on myös se, että **kollegiaalisten päätösten vastuu ja toimeenpano on päätöksentekijöillä**. He valitsevat toimeenpanijat ja kunkin tehtävän vastuuhenkilön. Perinteisenä ihanteena on ollut *primus inter pares*, eli paras vertaistensa joukosta. Periaatteena on myös se, että johtajia ei nimitetä akateemista yhteisöä kuulematta sen ylä- tai ulkopuolelta. Puhtaasti akateemisissa tutkimuksen ja opetuksen prosesseissa tämä on ainoa mahdollisuus, sillä sisällön johtamisen ei ole mahdollista sisältöä tuntematta.

Näistä syistä johtuen kollegiaalisuus on yliopiston syvä periaate ja toimintatapa. Se ei ole organisaatiokaavio tai johtamismalli, vaan toimintakulttuuri, jonka periaatteiden ja arvojen mukaan akateemisessa maailmassa toimitaan. Kollegiaalisessa toimintakulttuurissa akateemisten yhteisöiden toimintatavat ja arvopohja ovat kietoutuneet toisiinsa, sillä argumentaation logiikka voi toteutua vain, kun on olemassa yhteisö, jossa sitä noudatetaan. Tästä syystä kollegiaalisuuden periaatteet on juurtunut eurooppalaisten yliopistojen historiaan niiden alusta lähtien. Tiedeyhteisöiden periaatteet ovat siksi vaikuttaneet syvästi myös yliopistojen hallinnollisiin käytänteisiin sekä päätöksenteon tapoihin.

Suomalaisten yliopistojen hallinnolliset kerrostumat. Millä tavoin kollegiaalisuus on vaikuttanut suomalaisten yliopistojen hallinnollisiin käytänteisiin? Entä, miten kollegiaalisuus toteutuu nykyisissä ”yhtiöyliopistoissa”? Näihin kysymyksiin vastaaminen vaatii hieman perehtymistä suomalaisen korkeakoulutuksen historiallisiin kerrostumiin (ks. Välimaa 2007). Historiallisella kerrostumalla tarkoitan erilaisia toimintatapoja, jotka ovat muodostuneet ajan kuluessa – ja usein vastauksena erilaisiin yliopistolaitoksen ja yhteiskunnan muutoksiin. Yliopistoille on tyypillistä se, että eri aikojen toimintatavat tiivistyvät hallinnolliseksi käytänteiksi ja muuttuvat vähitellen myös päätöksenteon ja henkilökunnan rakenteiksi. On normaalia, että yliopistoon perustetaan uusia virkoja tai toimintoja, mutta entiset käytänteet jatkuvat niiden ohella ja rinnalla.

Pelkästään lainsäädäntöä katsomalla on helppo väittää, että managerialismi on lyönyt läpi nykyisissä suomalaisissa yhtiöyliopistoissa, sillä rehtorista on tehty toimitusjohtaja, joka valitsee itse omat alaisensa. Yliopiston hallitus on periaatteessa stra-

teginen elin, joka ei puutu päätösten toimeenpanoon. Päätöksenteon tehokkuutta ja nopeutta sekä parempia yhteyksiä ympäröivään yhteiskuntaan on painotettu myös uudessa yliopistolaissa. Yliopistokollegio puolestaan edustaa 'omistajia', eli yliopiston opettajia ja opiskelijoita (Välimaa 2011). On kuitenkin historiallisesti näköalaton väittää, että tämä uusi hallinnollinen kerrostuma, managerialismi, olisi yliopiston johtamisen ja hallinnon ainoa olemassa oleva periaate ja rakenne. Suomalaisissa yliopistoissa on nimittäin kolme aiempaa päätöksenteon, johtamisen ja hallinnon kerrostumaa, jotka ovat vakiintuneet vähitellen pysyviksi toimintatavoiksi. Niistä on tullut itsestäänselvyksiä, joita on vaikea havaita (Välimaa 2007).

Vanhin hallinnollinen kerrostuma niistä on *perinteinen valtionhallinto*, jossa ihanteena on noudattaa ohjeita ja määräyksiä. Tarkoitan tällä sekä lainsäädännön säätelmiä hallinnollisia tehtäviä että mentaalista asennetta, sillä suurin osa nykyisten yliopistojen hallintohenkilökunnasta on otettu töihin valtion virastoon. Koulutustehtävä on lisäksi yhä edelleen tarkasti säädeltyä ja se vaatii hyvää hallinnointia, jotta tilat varataan ja laitteet toimivat sekä opettajat ja opiskelijat tietävät tulla oikeaan paikkaan (ks. Sipilä 2007). Myös henkilöstöhallinto kuuluu tähän kerrostumaan, sillä sitä säätelée valtakunnallinen työlainsäädäntö. Tässä hallinnollisessa käytännössä ja kerrostumassa ihanteena on vakaa, ennustettava ja staattinen toiminta.

Toinen kerrostuma koostuu *projektihallinnosta*, jossa täytyy kyetä nopeisiin ja luoviin ratkaisuihin. Projektihallinto alkoi kehittyä varsinkin 1990-luvun alun laman, eli suomalaisen korkeakoulutuksen ensimmäisen "globalisaatioshokin" jälkeen (ks. Välimaa 2011). Tämän jälkeen yliopistojen pätkätyöläisten – tyypillisimmin projektitutkijoiden ja tohtoriopiskelijoiden – lukumäärä kasvoi monikertaiseksi samalla kun ulkopuolisen rahoituksen määrä laajeni hyvin merkittävästi (ks. Välimaa 2011). Tätä kaikkea hallinnoimaan ja johtamaan yliopistoihin alkoi syntyä projektihallinnon kerrostuma, jossa ihanteena on nopea reagointi uusiin haasteisiin ja dynaaminen toimintatapa. Tästä syystä se on toisinaan törmäyskurssilla perinteisen henkilöstöhallinnon kanssa, jossa pyritään noudattamaan valtakunnallisia työehtosopimuksia ja työlainsäädäntöä. Projektien johtajat työskentelevät useinkin laitoksilla, kun taas perinteisen hallinnon työpaikkana on keskushallinto.

Kolmas kerrostuma on itse asiassa yliopistojen perinteisin toimintatapa, vaikka se on varsinkin uusissa yhtiöyliopistoissa painettu lähes näkymättömin. Tämä kerrostuma koostuu *kollegiaalisesta* asioiden valmistelusta ja päätöksenteosta. Se on usein hallinnollisena toimintana näkymätöntä, sillä se ei välttämättä perustu lakeihin tai aseuksiin, eikä sillä aina ole määriteltyjä tehtäviä ja virkamiehiä yliopiston hallinnossa. Selvää on, että ennen nykyistä yhtiöyliopistoa kollegiaalisten ja demokraattisten elinten (kuten tiedekuntaneuvostojen) asema oli vahvempi ja rektorit sekä dekaanit edustivat sitä akateemista yhteisöä, joka oli heidät valinnut. Nyt tämä perinne on katkaistu. Samalla on murrettu periaate siitä, että akateemiset johtajat saavat valtansa oikeutuksen akateemisilta yhteisöiltä. Kollegiaalisuuden periaate toteutuu kuitenkin edelleen erilaisissa työryhmissä ja neuvoo-antavissa elimissä (esimerkkinä eri yliopistojen

opetus- ja tutkimusneuvostot) nykyisissä yhtiöyliopistoissakin. Ilman näiden elinten toimintaa yliopistojen toiminta hyytyisi varsin pian, sillä ne valmistelevat usein uusia asioita ja aloitteita päättäviin elimiin. Ne siis syöttävät yliopiston päätöksentekoa ideoilla. Kollegiaalista vastuunkantoa ovat myös osallistumiset erilaisiin yliopistojen kehittämisen- ja arviointihankkeisiin, joiden itsearviointeissa suurimman työn tekevät lehtorit ja professorit ilman erillisiä korvauksia. Eräs selkeä osoitus kollegiaalisuuden voimasta on lisäksi se, että yhtiöyliopistoissa jatkavat edelleenkin toimintaansa erilaiset 'epäviralliset' johtoryhmät. Niissä tehdään akateemisia yhteisöjä sitovia päätöksiä, vaikkakaan elimillä ei tavallisesti ole muodollista valtaa tai tunnustettua asemaa yhtiöyliopistojen päätöksenteossa. Näissä kollegiaalisissa elimissä käydään kriittistä keskustelua ja noudatetaan argumentaation logiikka ehdotuksia ja päätöksiä tehtäessä.

Neljäs ja tuorein hallinnollinen ja päätöksenteon kerrostuma on uuden yliopistolain viralliseksi vahvistama *managerialismin* ihanne. Siinä korostetaan johtajuutta, suoraviivaista linjaorganisaatiota ja päätöksenteon nopeutta. Oleellista kuitenkin on se, että tämä uusin johtamisen ja hallinnoinnin kerrostuma (erilaisine päällikköineen ja strategioineen) joutuu toimimaan aiempien hallinnollisten kerrostumien ja käytäntöiden luomassa kontekstissa – halusi se sitä tai ei. Samalla tämä tarkoittaa sitä, että yliopistojen johtopaikoille nimitetyt henkilöt voivat valita useampia mahdollisia toimintastrategioita. Lain mahdollistama alaisten käskyttäminen ei siis ole ainoa vaihtoehto. On myös ilmeistä, että aiemmat hallinnolliset kerrostumat jatkavat entisiin eväin, sillä niillä kaikilla on oma tärkeä tehtävänsä yliopistojen tasapainoisessa toiminnassa. Kukin kerrostuma toimii lisäksi oman arvoperustansa varassa, joista virkamiesetiikka ja kollegiaalinen argumentaation logiikka ovat vahvimmat. Uppsalan yliopiston vararehtori Kerstin Sahlin (2011) on havainnut saman hallinnon kerrostuneisuuden myös ruotsalaisissa yliopistoissa. Hän ehdottaa, että yliopistoissa tulisi vahvistaa kollegiaalisia elementtejä sekä päätöksenteossa että perinteisissä akateemisissa tehtävissä. Yliopiston johtajien haasteena onkin luoda toimiva kokonaisuus erilaisista olemassa olevista johtamisen ja hallinnon kerrostumista. Suomeksi käännettynä tämä tarkoittaisi kollegiaalisten käytäntöjen ja johtamisen uusia kombinaatioita. Myös David Dill (2011) esittää, että yliopistojen kollegiaalisten käytäntöiden tukeminen vahvistaa yliopiston identiteettiä ja auttaa parantamaan sen toiminnan laatua. Yksimielisiä nämä tutkijat ovat siitä, että pahimmillaan puhdas managerialismi rapauttaa akateemisen yhteisön moraalien. Tämä puolestaan näkyy ennemmin tai myöhemmin toiminnan ja tulosten laatuongelmina.

Keskustelua ja johtopäätöksiä

Olen halunnut painottaa artikkelini historiallisen ja vertailevan analyysin avulla sitä, että kollegiaalisuuden ideaali on laajentunut konkreettisesta yhteistoiminnan mallista periaatteeksi, jossa kaikki akateemisten yhteisöiden jäsenet ovat samanarvoisia. He eivät välttämättä ole tasa-arvoisia, sillä tavallisesti opettajilla (etenkin professoreilla) on

enemmän sekä taloudellista valtaa että kokemusta päätöksenteosta kuin nuoremmilla opettajilla –tai opiskelijoilla. Yhteisön jäsenenä he ovat kuitenkin samanarvoisia siksi, että kaikilla on oikeus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon, oikeus osallistua keskusteluun ja tulla kuulluksi asemasta riippumatta. Niinpä argumentaation logiikka, kriittisen ja avoimen keskustelun periaate sekä vertaisarviointi ovat yliopistojen syvin arvopohja ja sosiaalisen toiminnan rakenne. Tämä arvopohja on syntynyt konkreettisisissa tilanteissa ja sitä sovelletaan edelleenkin konkreettisisissa akateemisissa tehtävissä. Tapper ja Palfreyman (2010) korostavat myös sitä, että kaikki itseään kunnioittavat kansainväliset yliopistot vannovat kollegiaalisuuden nimeen.

Miksi kollegiaalisuuden luonne on kuitenkin vaikea tunnistaa suomalaisissa yliopistoissa ja korkeakoulupoliittisessa toiminnassa? Epäilen, että syynä on kollegiaalisen päätöksenteon rinnastaminen ensin suuren konsistorin (ja vastaavien elinten) vanhanaikaiseen toimintaan 1960-luvulla ja sen sekoittaminen demokraattiseen päätöksentekoon 1980-luvulta lähtien. Koulutuspoliittiset päätöksentekijät eivät kuitenkaan ole yksin syyllisiä tähän sekaannukseen. Näyttää pikemminkin siltä, että suomalaisissa yliopistoissa ei ole ymmärretty kollegiaalisen toiminnan luonnetta ja sen olemusta yliopiston ja akatemian sosiaalisena perusrakenteena. Rakenteella tarkoitan Dewey'n hengessä samanlaisena toistuvaa toimintaa (Dewey 1999). Kun yliopistoihin 1970-luvulla luotiin demokraattisia rakenteita, vahvistettiin samalla yliopistoissa ajattelutapaa siitä, että enemmistö on oikeassa. Samalla alkoi jäädä unohduksiin argumentaation logiikka toimintaa ohjaavana periaatteena. Yliopistolain uudistus voidaankin nähdä vastaliikkeenä tälle yliopiston demokratisoinnille, sillä nykyisessä yliopistolaissa korostetaan johtajien valtaa sekä päätöksenteon tehokkuutta demokraattisen keskustelun ja tasajaan vastapainona. Uudistajilta jäi kuitenkin havaitsematta se, että demokraattinen päätöksenteko on vain yksi mahdollisista kollegiaalisen toiminnan muodoista.

On ilmeistä, että myös nykyisen yliopistolain puitteissa voitaisiin toimia siten, että otetaan yliopiston toiminnan kollegiaalinen luonne paremmin huomioon. Jos lakia ei voida muuttaa, voisi vaihtoehtona managerialismia korostavalle hallintomallille olla hybridi. Siinä akateemiset johtajat (rehtori, dekaani ja laitosjohtaja) saavat valtansa oikeutuksen akateemiselta yhteisöltä (esimerkiksi vaaleilla), vaikka nimityksen tekisikin yliopiston hallitus, rehtori tai muu 'esimies' niin kuin laki edellyttää. Näin toimitaankin dekaanien nimityksissä ainakin muutamissa Helsingin yliopiston tiedekunnissa. Sama käytäntö voidaan ottaa käyttöön kaikissa yliopistoissa ja vaikka kirjata yliopistojen johtosääntöihin, jos ja kun niin halutaan. Eräs konkreettinen esimerkki käytännön kollegiaalisesta vallasta ovat epäviralliset johtoryhmät, joiden asema voitaisiin tunnustaa yhtiöyliopistojen johtosäännöissä. Ilman kollegiaalisia elimiä akateemisten yhteisöiden, tutkijoiden ja opettajien sitoutuminen yliopistojen tavoitteisiin on nimittäin melko epävarmaa edes lyhyellä tähtäyksellä saati pidemmällä aikavälillä.

Yliopistolaissa mainitut yliopistokollegiot voisivat myös ryhtyä käyttämään sitä valtaa, minkä laki niille antaa. Tämä valta tiivistyy yliopistojen tilinpäätöksen ja vuo-

sikertomuksen hyväksymisessä. Yliopistokollegioiden ei tarvitse jäädä vain kumileimasimiksi hallituksissa jo tehdyille päätöksille. Ne voisivat alkaa hedelmällisen vuoropuhelun yliopistojen hallitusten kanssa, sillä demokraattisesti valittuina eliminä ne edustavat yliopistoyhteisöä, omistajan ääntä.

Yliopistojen tulevaisuuden kannalta ydinkysymys on nimittäin se, miten akateeminen yhteisö saadaan sitoutumaan päätöksiin? Ainoa vastaus tähän kysymykseen ja haasteeseen on se, että akateemisen yhteisön täytyy pystyä vaikuttamaan päätöksiin, jotta se voisi niihin sitoutua. Tämä tarkoittaa sekä kriittistä keskustelua että yhteisten keskustelufoorumien rakentamista. Se tarkoittaa päätöksenteon viemistä mahdollisimman lähelle toimijoita. Se tarkoittaa argumentaation logiikan kunnioittamista. Se ei tarkoita manageroinnin tehokkuuden maksimointia, vaan sen edellyttää yliopistolle ominaisten uusien kollegiaalisten päätöksentekomekanismien kehittämistä yhteistyössä yliopiston henkilöstön kanssa. Sanon näin tietäen, että yliopistoilla ei ole paluuta menneisyyteen tai keskiaikaisiin käytäntöihin. Tulevaisuutta voi kuitenkin rakentaa paremmin, kun tunnemme omat traditiomme.

Selvää on näet se, että kollegiaalisuuden periaate kunnioittaa ihanteena yliopiston toiminnan luonnetta paremmin kuin nykyinen yksilöjohtajuutta korostava ja lähes narsistinen johtamisihanne, vaikka kollegiaalinen toiminta ei olekaan ongelmaton ihannetilä. Kollegiaalisuus toiminnan tavoitteena on samalla tavalla ideologinen tavoite kuin muutkin poliittiset mallit – kuten tasa-arvoa korostava demokratia tai johtajuutta korostava managerialismi (ks. Rhoades 1990). Sen puitteissa voidaan kähmiä ja pelata poliittisia pelejä samalla tavalla kuin muissakin ihmisten sosiaalisissa systeemeissä. Se vaatii lisäksi jäseniltään epätsekästä toimintaa ja eettisten pelisääntöjen noudattamista. Kollegiaalisuus toiminnan ihanteena tukee kuitenkin managerialismia paremmin yliopistojen tavoitteita olla korkeatasoisia kansainvälisiä oppilaitoksia, sillä korkea laatu syntyy vain kun henkilöstö on sitoutunut toiminnan tavoitteisiin ja sen prosessien kehittämiseen. Käskyttämällä näitä korkeita tavoitteita ei saavuteta, sillä ytimeltään akateemiset yhteisöt ovat moraalisyhteisöjä, joissa yhteisön jäseniä motivoivat enemmän sisäiset palkinnot kuin ulkoiset pakotteet. Tutkimuksen ja opetuksen tavoitteina kun ovat edelleenkin totuuden tavoittelu ja kansalaisten kasvattaminen. Jos näissä tavoitteissa onnistutaan, on tuloksena korkeatasoista tutkimusta ja tutkintoja sekä hyviä oppimistuloksia.

LÄHTEET

- Birnbaum, R. (1988). *How Colleges Work. The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Bergquist, W.H. (1992). *The Four Cultures of the Academy. Insights and Strategies for improving Leadership in Collegiate Organizations*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Cobban, A.B. (1975). *The Medieval universities: their development and organization*. London:

Methuen.

- Cobban, A. B. (1988) *The Medieval English universities: Oxford and Cambridge to c. 1500*. Aldershot: Scolar Press.
- Dill, D. (2011), *The Management of academic culture revisited: Integrating universities in an entrepreneurial age*. Teoksessa: B. Stensaker, C. Sarrico & J. Välimaa (toim.) *Managing Reform in Universities: The dynamics of culture, identity and organisational change*. Palgrave (painossa).
- Dewey, J. 1999. *Pyrkimys varmuuteen*. Suom. P. Määttänen. Alkuperäisteos: *The Quest for certainty. A study of the relations of knowledge and action* (1929).
- Gieysztor, A. (2003). *Chapter 4: Management and resources*. Teoksessa de Ridder-Symoens, H. (2003) (Toim.) *A History of the Universities in Europe*. General editor Walter Rüegg. Volume I. *Universities in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press. (Ensimmäinen painos 1992), 108–143.
- Hurme, R. & Pesonen, M. (1973) *Englantilais-suomalainen suursanakirja*. WSOY: Porvoo.
- Huusko, M. (2006) *Sivistysyliopiston mahdollisuus*. Teoksessa J. Ursin & J. Välimaa (toim.) *Korkeakoulutus teoriassa. Näkökulmia ja keskustelua*. Jyväskylän yliopisto: koulutuksen tutkimuslaitos, 115–134.
- Jääskinen, N. & Rantanen, J. (2007). *Yliopistojen taloudellisen autonomian ja hallinnollisen aseman uudistaminen*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2.
- Kekäle, J. (1997). *Leadership cultures in Academic Departments*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 26. Joensuun yliopisto.
- Kivinen, O., Rinne, R. Ketonen, K. (1993). *Yliopiston huomen*. Korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa. Helsinki: Hanki ja jää.
- Klinge, M., Knapas, R., Leikola, A. Strömberg, J. (1987). *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808. Helsingin yliopisto 1640–1990. Ensimmäinen osa*. Helsinki: Otava.
- Merton, R. K. (1982). *Social research and Practicing Profession*. Cambridge: Abt Books.
- Nuorteva, J. (1997). *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun Akatemian perustamista 1640*. Suomen Historiallinen Seura. Bibliotheca Historica 27. Helsinki.
- Rashdall, H. (1936). *The Universities of Europe in the Middle Ages*. A New edition in three volumes, ed. By F.M. Powicke and A.B. Emden. Oxford University Press 1969.
- Rhoades, G. (1990). *Calling on the past: the quest for the collegiate ideal*. *Journal of Higher Education*, (61 (5), 512–534.
- de Ridder-Symoens, H. (2003) (Toim.) *A History of the Universities in Europe*. General editor Walter Rüegg. Volume II. *Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*. Cambridge: Cambridge University Press. (Ensimmäinen painos 1992).
- Rüegg, W. (2003). *Chapter 1: Themes*. Teoksessa de Ridder-Symoens, H. (Toim.) *A History of the Universities in Europe*. General editor Walter Rüegg. Volume I. *Universities in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press. (Ensimmäinen painos 1992), 3–34.
- Sahlin, K. (2011). *The interplay of organizing models in higher education institutions. What room is there for collegiality in universities characterized by bounded autonomy?* Teoksessa B. Stensaker, C. Sarrico & J. Välimaa (toim.) *Managing Reform in Universities: The*

- dynamics of culture, identity and organisational change. Palgrave (painossa).
- Sipilä, J. (2007). *Valta yliopistossa*. Tampere: Vastapaino.
- Tapper, T. & Palfreyman, D. (2010). *The Collegial Tradition in the Age of Mass Higher Education*. Dordrecht: Springer.
- Verger, J. (2003). *Chapter two: Patterns*. Teoksessa de Ridder-Symoens, H. (2003) (Toim.) *A History of the Universities in Europe*. General editor Walter Rüegg. Volume I. *Universities in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press. (Ensimmäinen painos 1992), 35–76.
- Välimaa, J. (1995). *Higher Education Cultural Approach*. Jyväskylä: Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, 113. Jyväskylän yliopisto.
- Välimaa, J. (2005). *Akateeminen työ –palkkatyötä vai säätyläisyyttä?* Teoksessa H. Aittola & O-H. Ylijoki. *Tulosohjattua autonomiaa. Akateemisen työn muuttuvat käytännöt*. Tampere: Gaudeamus, s. 146–168.
- Välimaa, J. (2007). *On Traditions and Historical Layers in Higher Education*. Teoksessa J. Enders & F.A. van Vught (toim.) *Towards a cartography of higher education policy change*. A Festschrift in Honour of Guy Neave. Enschede: CHEPS, 67–76.
- Välimaa, J. (2011). *Uusi yliopistolaki ja kansallisen yliopistolaitoksen yhtiöittäminen*. Teoksessa J. Ursin & J. Lasonen (toim.) *Koulutus yhteiskunnan muutoksissa: jatkuvuuksia ja katkoksia*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura. *Kasvatusalan tutkimuksia* 53, 43–93.
- Wittrock, B. (1993). *The modern university: the three transformations*, in S. Rothblatt, & B. Wittrock (eds.) *The European and American University since 1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 303–362
- Ylijoki, O-H. (1998). *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Tampere: Vastapaino.

VIITTEET

1. Ensimmäiset opiskelijoiden ja opettajien killat kehittyivät Italian kaupunkitasavalloissa, joissa killat toistivat niiden demokraattisia periaatteita omissa säädöksissään. Useat Bolognan yliopistossa kehitetyt opettajien ja opiskelijoiden elämää ja toimintaa säätelevät säädökset (statuutit) sekä syntyneet akateemiset muodot siirtyivät Pariisiin, josta niiden vaikutus levisi opiskelijoiden ja professoreiden välittämänä edelleen myöhemmin perustettuihin yliopistoihin (Rashdall 1936).
2. Alun perin universitas-sanalla tarkoitettiin keskiajalla erilaisia korporatiivisia elimiä kuten ammattikiltoja tai kaupungin neuvostoja. Vasta 1400-luvun lopulla se alkoi tarkoittaa etupäässä yliopistoja. Silloin kun universitas-sanaa käytettiin yliopistojen yhteydessä, sillä viitattiin pitkään joko maistereiden kiltaan, tai opiskelijoiden kiltaan, tai niiden yhdistelmään. Oleellista oli se, universitas ei viitannut organisaatioon, vaan akateemiseen yhteisöön. (Cobban 1988, 1–10).
3. Kolleegio ei siis tarkoita kollegiota, eli 1600-luvun Ruotsi-Suomen hallintovirastoja. Kollegiaalisuus ei viittaa kollegiaaliseen järjestelmään, eli menettelyyn tai virastoon, jossa päätökset tehdään tarvittaessa jäsenäänestyksen perusteella (kuten tuomioistuimissa).
4. Tapper ja Palfreyman (2010) tekevät tarkan eron collegiate universityn ja college univer-

- sityn välillä. Alkuperäistä collegiate university -mallia edustavat maailmassa vain Oxford ja Cambridge, kun taas college university -mallissa on paljon enemmän variaatiota sekä Iso-Britanniassa että Yhdysvalloissa. Artikkelini kannalta tällä erottelulla ei ole merkitystä.
5. Saman kasvatusihanteen jatkumolla toimii myös arkkisankari James Bond, jossa yhdistyvät sosiaalinen sujuvuus, nokkela älykkyys ja brutaali voima.
 6. College-perinteen vaikutus näkyy myös opiskelijoiden itsehallintoon perustuvissa Fraternity- ja sorority-asuntoloissa, joissa opiskelijat itsenäisesti huolehtivat asuntolansa järjestyksestä sekä sen sosiaalisesta toiminnasta.
 7. En tarkastele suomalaisia ammattikorkeakouluja, joista minulla ei ole empiiristä eikä kokeuksellista tietoa argumentaation perustaksi.
 8. Jätän tarkastelun ulkopuolelle myös ranskalaisen – tai napoleonisen – korkeakoulujärjestelmän, jonka sosiaalinen dynamiikka on vain Ranskalle ominainen.
 9. Kuvaavaa on, että suomen kielen sanalle sivistys ei löydy englanninkielistä vastinetta. Saksan kielen Bildung kuvaa tavoitetta parhaimmin, sillä se on myös tämän ihanteen alkuperä (ks. Huusko 2006).
 10. Tapper ja Palfreyman (2010) käyttävät mannermaisesta perinteestä käsitettä 'intellectual collegiality'. Kollegiaalisuutta on pidetty myös Bolognan Prosessin aikana eräänä eurooppalaisen yliopiston keskeisenä arvona (ks. http://www.ehea.info/Uploads/Seminars/Holy_See_Seminar_final_report.pdf)

SIVISTYSYLIOPISTO HYÖDYN TUOTTAJANA

Arto Mutanen

Sivistysyliopistoon liittyy sekä sivistyksen että yliopiston käsitteet. Molemmat näistä käsitteistä omaavat syvän historiansa. Sivistysyliopiston käsitteessä nämä käsitteet yhtyvät. Tässä artikkelissa tarkastelemme sivistysyliopiston perustaa ja pyrimme valottamaan sivistysyliopiston alati elävää ja dynaamista puolta. Artikkelin on luonteeltaan filosofis-käsitteellinen analyysi.

Käsitys sivistysyliopistosta pitää sisällään vahvan uskomuksen tiedosta itseisarvoisena asiana. Tieto on itsessään arvokasta, eikä siten ole välttämätöntä mitenkään erityisesti perustella tiedon hankintaan ja levittämiseen erikoistuneen organisaation olemassaoloa. Sivistysyliopistoidean kriitikoilta helposti jää huomioimatta, että vaikka tieto ja sen hankinta olisi itseisarvoista toimintaa, ei sen tarvitse olla hyödytöntä. Onhan leikki, joka myös on itseisarvoista toimintaa, monin tavoin hyödyllistä: leikin avulla on mahdollista oppia monia (hyödyllisiä) asioita. Sivistysyliopistoidean kannattajilta puolestaan jää helposti huomiotta, että sivistysyliopistossa itseisarvoinen tieto ja sen hankinta on nimenomaan inhimillisesti keskeistä. Tiedon ja sen hankinnan itseisarvoisuus on kasvatuksellista ensisijaisuutta.

Puhe jonkin itseisarvoisuudesta ei ole mitenkään itsestään selvää. Arvot jaetaan välinearvoihin ja itseisarvoihin. Itseisarvot ovat itsessään arvokkaita asioita, joiden arvo ei riipu siitä, ovatko ne hyödyllisiä tai merkityksellisiä jonkin muun tavoitteen suhteen. Välinearvot puolestaan ovat arvokkaita välineinä jonkin muun, vielä perustavamman arvon saavuttamiseksi. (Niiniluoto 1994, 57) Puhuttaessa tieteellisestä tiedosta itseisarvoisena asiana, on tärkeää pohtia tämän mahdollisen itseisarvoisuuden luonnetta lähemmin.

Sivistysyliopistosta puhuttaessa ei voi välttyä pohtimasta sivistyksen käsitettä. Sivistyksellä tarkoitetaan mitä erilaisimpia asioita. Sivistysyliopistoon liittyy vahva humanistinen käsitys sivistyksestä. Sivistykseen liittyy merkitys kuolleena kamariop-

pineisuutena, tyhjänä kirjaviisautena. Tällöin sivistys näyttäytyy rajoittavana ja taaksepäin katsovana voimana. Tämän rajoittavan sivistyskäsitteiden vastapainona tuodaan esiin käytännöllisyyttä ja hyödyllisyyttä tai, joissakin yhteyksissä myös, elämänläheisyyttä ja ihmisten arkeen vaikuttavuutta. Ongelmana tällaisissa tulkinnoissa on, että yhtäältä sivistyskäsitteen supistetaan ja rajoitetaan perusteettomalla tavalla ja toisaalta käytännöllisyyden ja hyödyllisyyden nostamista itseisarvoiksi, joita ei tarvitse tai voi enempää arvioida: eihän hyödyllisyyttä kukaan järkevä ihminen voi vastustaa. (von Wright 1989; 2007; Ketonen 1980)

Yliopisto on korkeimpaan koulutukseen keskittynyt opetuslaitos. Korkein opetus valmistaa opiskelijoita tiettyihin ammattitehtäviin, kuten esimerkiksi lääkäreiksi, hammaslääkäreiksi, opettajiksi ja upseereiksi. Esimerkiksi siitä, tuleeko opettajankoulutuksen olla yliopistotasosta, on käyty laajaa keskustelua. Ehkä kuitenkin tällä hetkellä yhä paremmin ymmärretään ne hyödyt, jotka yliopistotasoisella koulutuksella on opettajan ammatin harjoittamiselle. (Darling-Hammond ja Baratz-Snowden 2005) Ammattikorkeakoulut ovat tässä keskustelussa vielä pitkälle jäsentymätön asia. (Niiniluoto 2011, luku 33) Olisikin ehkä keskusteltava sivistysyliopiston rinnalla ”ammattillisesti suuntautuneista korkeakouluista” (ks. Simon 1982), jolloin saisimme keskustelua laajennettua ja täsmennettyä. Tässä keskustelussa olisi mahdollista nähdä Aaltoyliopisto Suomen johtavana ”ammattikorkeakouluna” tai ”ammattillisesti suuntautuneena korkeakouluna”. Tällainen keskustelu ehkä täsmentäisi keskustelua korkeakoulusektorista yleisemminkin.

Tieteellinen tutkimus on hyvä lähtökohtaisesti ymmärtää systemaattisena uuden tiedon tavoitteluna. (Niiniluoto 1983) Tällaisena luonnehdinta ei kuitenkaan riitä: mitä tarkoitetaan systemaattisuudella, uutuudella tai tiedolla? Nämä kysymykset antavat suuntaa määritelmän täsmentämiselle. Toisaalta on paljon tieteellistä tutkimusta, jota tällainen määrittäminen ei käsitteiden täsmentämisen jälkeenkään tavoita. Kuitenkin tällainen määrittäminen on tärkeää, jotta voimme paremmin jäsentää tieteellistä tutkimusta ja voimme ymmärtää eroa tieteen ja tieteelliseksi naamioituneen pseudotieteen välillä. Joka tapauksessa tieteellinen tutkimus on keskeisessä osassa sivistysyliopistossa: korkein opetus on tutkimukseen perustuvaa kasvatusta, jonka tavoite on saattaa opiskelijat omaksumaan tieteellinen asenne. (Snellman 1990; von Wright 2007)

Sivistys

Meren (2004) mukaan sivistyminen tarkoitti alun perin siivoamista tai siistimistä. Tässä merkityksessä varmaan itse kukin tarvitsee jatkuvaa sivistymistä niin henkilökohtaisesti kuin yhteisöllisestikin. Merkitys laajentui 1800-luvun alkupuolella tarkoittamaan tapojen siisteyttä eli hyvyyttä. Esimerkiksi Snellmanille sivistys tai siveellisyys tarkoitti tapojen hyvyyttä. Tässä merkityksessä esimerkiksi epäkunnioittava kielenkäyttö on sivistymätöntä. (Meri 2004; Ojanen 2008) On valitettavaa, että siveellisuuden merkitys supistui tarkoittamaan lähinnä sukupuolimoraalin kohdalla

moitteetonta käyttäytymistä. Valitettavaksi tämän tekee se, että näin käsitteen alaa supistetaan olennaisella tavalla ja että eettisyys ryhdytään ymmärtämään moitteettomuudeksi tai virheettömyydeksi. Snellmanille siveellisyys tarkoitti antiikin klassiseen traditioon tukeutuvaa vastuullista eli erinomaista toimintaa – hyvän ihmisen tavoin toimista. Tällainen elämäntäyteinen siveellisyys eroaa voimakkaasti kalvokkaasta virheiden karttamisesta. (Hintikka 2001; Toiskallio 1993; 1994)

1800-luvun alkupuolella sivistyksellä tarkoitettiin tapojen hyvyuden ohella myös valistusta. Valistus on eurooppalainen järkeä korostava aatevirtaus. ”Valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta. Itse aiheutettua tämä alaikäisyys on silloin, jos sen syynä ei ole järjen puute, vaan päättämisen ja rohkeuden puute käyttää hyväkseen järkeään ilman toisen johdatusta. *Sapere aude!* Käytä rohkeasti omaa järkeäsi! – tämä on valistuksen tunnuslause.” (Kant 1990, 33.) Kantin luonnehdinta on yleisesti tunnettu. Varsin laajalti sitä pidettäneen lähes itsestään selvästi hyväksyttävänä periaatteena. Tällainen itsestään selvä hyväksyminen peittää helposti alleen sen, että ”on niin mukavaa olla alaikäinen” (Kant 1990, 33). Valistus on älyllistä rohkeutta ja avoimuutta, mikä ei liene koskaan ollut mikään yleinen piirre ihmisyhteisöissä. Siihen ei suoranaisesti voida kouluttaa, mutta sille on mahdollista rakentaa positiivisia edellytyksiä. Sivistysliopiston keskeinen tehtävä on mahdollistaa yksilöiden valistuminen. (Mehtonen 1990)

Valistus nähdään joskus ulkoapäin tulevana pakottavana voimana. Tällainen mielikuva värityy helposti negatiivisena, asiantuntijuuteen liittyvänä epäilynä. Tämä on näkyvissä esimerkiksi Horkheimerin ja Adornon (2008) kuvauksessa, että ”epätosia ovat nimenomaan tietoon ankkuroidut, laajakatseiset arvostelmat tilastoihin ja kokeemukseen nojaavat ennusteet, viimekätiset ja varmat toteamukset sekä lausumat, jotka alkavat fraasilla ”Satun muuten olemaan asiantuntija tällä alalla ...” (Horkheimer ja Adorno 2008, 272) Tämä liittyy rajanvetoon sekä asiantuntijan ja ei-asiantuntijan välillä että kahden eri mieltä olevan asiantuntijan välisen vallinnan välillä. (Goldman 2006) Äärimuodossaan asiantuntijuuden epäily ilmenee yleisenä epäilynä koko (tieteellistä) asiantuntijuutta kohtaan. (Feyerabend 2006) Tällaiseen tilanteeseen on pyritty etsimään ratkaisua kehittämällä mitä erilaisempia asiakaslähtöisiä malleja. (Chessbrough 2003; Engeström 2005) Asiantuntijuuteen – ja samalla myös valistukseen – liittyy monenlaisia tulkintoja, joiden taustalla on mitä erilaisimpia uskomuksia. Näiden joukossa on mukana niin tieteellisiä, ei-tieteellisiä kuin epätieteellisiäkin. Epätieteelliset uskomuksen ilmenevät niin sokeana tietoisuskona kuin selkeänä irrationalisminakin. Eräs tulkintojen rajalinja piiryy realismin ja relativismin väliseen laajaan alueeseen. Monissa yhteyksissä luovuus ja uusien ideoiden ja mahdollisuuksien kehittäminen liitetään relativismin. Kuitenkin usein tällaiset näkemykset liittyvät puutteelliseen ymmärrykseen sekä relativismista että realismista. (Niiniluoto 1984; 1999)

Tiede ja tieteellisyys ovat historiallisina ilmiöinä muuttuvia. Käsitteemme tieteellisyydestä nojaavat moninaisiin ja heterogeenisiin ajattelutottumuksiin. Tieteellinen

keskustelu on erittäin vaativaa jo yhden tieteenalan sisällä, erityisen vaativaa se on tieteenalojen välillä. Snow (1998) puhuu tieteenalarajojen yli menevän keskustelun puolesta. Tällainen keskustelu edellyttää kuitenkin laajaa tieteellistä sivistystä. Tieteelliseen sivistykseen ei kuulu tiukat koulukuntarajat tai keskustelun tekeminen sisällötömäksi esimerkiksi muuttamalla sitä puheeksi tutkimuksen huippuudesta. Tieteelliseen sivistykseen kuuluu viisas inhimillinen harkinta ja asiallinen puntarointi. Tämä harkinta ja puntarointi tapahtuvat aina tieteellisessä traditiossa. (von Wright 2007; Airaksinen 2009.)

Sivistys liittyy olennaisesti koulutukseen ja oppineisuuteen. Oppineisuuden ja hyvätapaisuuden välillä ei ole suoraa yhteyttä. Kuitenkin erityisesti humanistisiin aineisiin on liittynyt myös tietty hillitty hyvätapaisuus. Sokrateelle hyvän tietäminen tarkoitti samalla myös hyvin käyttäytymistä (Sokrateen paradoksi). Nykyisin niin (propositionaalinen) tieto kuin taitokin (hiljainen tieto) ymmärretään monesti instrumentaalisesti. Yksilö omaa tai omistaa tiedon, jota hän voi vapaasti tilannekohtaisesti käyttää tai jättää käyttämättä. Sokrateen käsityksen mukainen tieto on merkitykseltään syvempää kuin tällainen instrumentaalinen tieto. (von Wright 1989, 37) Tämä liittyy siihen sivistyskäsitykseen, joka edellä kuvattiin hyvätapaisuutena. Hyvän tunteminen ei ole tiettyjen moraalisten normien ulkoa osaamista eikä hyvätapaisuus ole tiettyjen sovinnastapojen ulkokohtaista noudattamista. Hyvän tunteminen tarkoittaa hyvyyden luonteen ymmärtämistä ja sisäistämistä, hyvätapaisuus on tämän sisäistyneen hyvyyden ilmentymää ihmisen olemisessa ja toiminnassa. Tämä sisäisyyden ja ulkoisuuden tasapaino on keskeinen asia sivistyneessä ihmisessä, joka ilmenee harkitsevana ja tasapainoisena hyvätapaisuutena, spinozalaisena vapautena.

Sivistys kattaa moninaisen merkitysalueen. Tätä piirrettä ei tule pyrkiä hälventämään. Lehtisalo 1998 puhuu uussivistyksestä nimenomaan tällaisena laaja-alaisen käsitteenä. ”Tämän *uussivistyksellisen* näkemyksen voima on laaja-alaisuudessa, toimintaympäristön merkityksen korostamisessa, tulevaisuuspainotteisuudessa ja sivistyksen moniulotteisessa vaikuttavuudessa.” (Lehtisalo 1998, 25) Onko meillä kuitenkaan malttia sivistyä? Sivistyminen on vaativa, elinikäinen ihmisen jalostumisprosessi. Tästä näkökulmasta katsottuna nykyinen puhe huippuudesta – ja puhe absoluuttisista ykkösistä tällaisen huippupuheen äärimuotona – on julkeaa. Sivistyminen on kasvamista ja kypsymistä ihmisyyteen, johon on vaikeaa sovittaa ulkokohtaista huippupuhetapaa. (Airaksinen 2009; Uusikylä 2010)

Kasvatus

1800-luvun puolivälissä Lönnrot yhdistää sivistyksen ja kulttuurin merkitykset toisiinsa. Kulttuuri hengenviljelynä on tietenkin kasvamista ja kasvattamista. Tämä kasvamisen merkitys on sivistyksessä aina läsnä. Sivistys on uskoa ihmiseen, hänen kykynsä tulla paremmaksi. Platonin filosofiassa tämä usko ihmiseen ja hänen kykynsä oppia on erityisen voimakkaasti esillä. Platonin *Valtio* on kuvaus hyvästä ihmisestä ja

hyväksi ihmiseksi kasvamisesta. Pedagogiikassaan Platon oli varsin edistyksellinen: Opinnot ovat pitkät ja laaja-alaiset pitäen sisällään ”aineopintoja”, ”syventäviä opintoja” sekä ruumiinharjoitusta. Tavoitteena oli kasvattaa yksilöä hyväksi ihmiseksi – hyvyteen. Erityisesti Platon katsoo, että vielä 35-vuotiaana opiskelija ei ole vielä valmis valtion johtotehtäviin sillä ”35-vuotias filosofi on usein turhantärkeä ja älyllinen keikari”. (von Wright 1989, 48) Platon katsoo, että 35-vuotias tarvitsee vielä viidentoista vuoden itsenäistä tutkimusta sisältävät ”syventävät” opinnot tai tutkijankoulutuksen, jotta tieto kypsyy inhimilliseksi elämää rikastuttavaksi viisaudeksi – käytännölliseksi viisaudeksi. (von Wright 1989; Toiskallio 1993)

Platonin mukaan hyvä valtio rakentuu hyvien ihmisten varaan. Yksilöt eivät kuitenkaan ole liberalismien mukaisia eristettyjä yksilöitä, vaan yhteisön toimivia jäseniä. Yksilön kasvatusta on yhteisössä perustavassa roolissa. Kasvatusta ei ole kurssien suorittamista tai nopeaa työelämänvalmiuksien hankkimista, vaan kypsymistä viisauteen. Kasvatusta tarkoittaa hyvyteen kasvamista eli ihmiseksi tulemistä. Kaikki kasvatusta ja koulutus ovat aina ja väistämättä tavoitteellista. Edellä kuvatun kasvatusta tavoitteena on hyvä ihminen tai hyvä kansalainen. Vaikka Platon ei missään pysty määrittelemään tarkemmin, mitä tämä hyvyys on, hän kuitenkin pystyi kehittämään systemaattisen ja kokonaisvaltaisen kasvatustieteellisen näkökulman. Platonin nerokkuus on paitsi kokonaisnäkökulmiansa, myös hänen todellisuustajunsa. Hän tunnistaa sekä ihmisen vahvuuden että hänen heikkoutensa. Valtio on täynnä oivallisia huomioita ihmisyyden syvimmistä piirteistä. (von Wright 1989)

Platonin realiteettitaju pakottaa hänet filosofina ja kasvattajana luotsaamaan ihmisyyden perusteita äärimmäisellä tarkkuudella ja syvällisyydellä. Kasvatusta (*paideia*) on ihmisen kasvattamista kohti ihmisyyttä. Vaikka tosiasiallisesti maailma asettaa ihmisen valintoineen ja toimineen yllättäviin tilanteisiin ja jopa väärään toimintaan, ei ihmisen tule alistua kohtalon (*moira*) alaisuuteen. ”Platon ei koskaan lakannut miettimästä moiran arvoitusta. Tragedian todistus irratiionalisten voimien vaikutuksesta ihmiseen on varmasti järkyttänyt häntä sydänjuuriin saakka. Mutta hän on myös kapinoinut sitä vastaan koko sen pelottavan intohimon voimalla, johon hänen tulisielunsa pystyi. Jos tragedia on oikeassa, niin kasvatusta on mahdollista vain kontrolloimattoman ”kohtalon” suosiollisella luvalla. Jos moira saa johtaa, niin ihminen ei syvimältä enää ole vastuussa teoistaan. Platonin ylevin ajatus on *paideia*, traagikkojen taas moira, ja niiden välillä vallitsee jyrkkä ristiriita.” (von Wright 1989, 49) Platonin filosofia tuo esiin hänen kokonaisvaltaisen kasvatustieteellisen näkökulmansa, hänen sitoutumisensa ihmisen kasvattamiseen yhä paremmaksi. Platonille kasvatusta on ihmisen tavoitteellista kasvattamista kohti ihmisen ihannetta. Tämä on säilynyt meille antiikin perintönä.

Kasvatustajina olemme sitoutuneet ihmiseen. Emme voi jättäytyä irratiionalisten voimien kuljettamiksi. Inhimillinen todellisuus on alati yllättävä ja suunnitelmamme murskaava. Kuten Wittgenstein sanoo *Tractatus*-teoksessaan: ”Ennustaa voimme vain sen, minkä itse konstruoimme.” Sivistysyliopisto on sitoutunut kasvatukseen. Sivistysyliopistossa kasvatusta perustana on tiede. Tiede ei kuitenkaan tarkoita julkaisu-

luetteloa ja tosiasiatiedon muruja, vaan tieteellistä valistusta eli kykyä puntaroida inhimillisen elämän tilanteita – inhimillistä viisautta. (Niiniluoto 1994; von Wright 2007)

Kaikki koulutus on kasvattamista. Akateeminen koulutus on erityisen vastuullista kasvattamista. Akateemisessa koulutuksessa kyse ei ole asiantuntijoiden valmistamisesta, erityisesti siinä ei ole kyse valmistusprosessin nopeudesta. Akateemisessa koulutuksessa on kyse syvimmästä mahdollisesta kasvatuksesta. Tämä painottuu erityisen vahvana sivistysyliopistoajatuksessa. Sivistysyliopisto on kuitenkin aikansa lapsi, joka tulisi päivittää nykyaikaan. Suomessa onkin käynnissä tällainen sivistysyliopiston päivittämiskeskustelu. (Niiniluoto 2011; Tomperi 2009; Klinge 2010)

Luonnontiede ja tekninen järki

Ihmisen toiminnallisen elämänmuodon muutoksiin liittyy tietty rationaalisuus, joka poikkeaa olennaisella tavalla kreikkalaisen tieteen taustalla olevasta rationaalisuudesta. Tällainen toiminnallinen rationaalisuus edellyttää ymmärryksen systemaattista soveltamista luonnon muutosten toteuttamiseen tai estämiseen. ”Tämä tiedon ja taidon yhtyminen on perustana kaikelle sille mitä sanomme tekniikaksi. Siksi tuota rationaalisuutta voitaisiin sanoa *tekniseksi* tai instrumentaaliseksi *rationaalisuudeksi*.” (von Wright 1995, 31)

Tekniikan perustana oleva tekninen rationaalisuus on läheisessä yhteydessä luonnontieteelliseen tietoon. Kuitenkin luonnontieteellisen tiedon ja tekniikan välinen yhteys on vasta sähkötekniikan jälkeen tullut olennaisen tärkeäksi tekniikalle. von Wright (1995) argumentoi, että tekninen järki on ”ihmisen melko universaalinen ominaisuus”, mikä on koulutuksellisesti erinomaisen tärkeä piirre. von Wright esittää pohdittavaksi onko teknisen järjen alalla oppivaisuuden ohella myös kyky luoda uutta universaali ominaisuus. (von Wright 1995, 33) Teknisen rationaalisuuden universaalisuus mahdollistaa tekniseen rationaalisuuteen perustuvan osaamisen levittämisen (kouluttamisen) yhä laajemmalle. Tekninen rationaalisuus ei kuitenkaan käsitä sitä kokonaisuutta, jota kutsumme käytännölliseksi viisaudeksi. Käytännöllinen viisaus on kasvatuksen keskeinen orientoiva tavoite. (Toiskallio 1993; 1994) Onkin olennaista asettaa kysymys tällaisen käytännöllisen viisauden universaalisuudesta. Tämä problematisointi on yksi kasvatuksen ja sivistysyliopistoajatuksen keskeisimmistä ja perustavimmista teemoista.

Tekninen rationaalisuus on omassa elämänpöyrissämme osoittanut voimansa. Tekniikka on tuonut elämäämme paljon apua ja hyötyä, kuten jo Bacon lupasi. Kuitenkin samalla on käynyt yhä selvemmäksi, että tekniseen rationaliteettiin perustuva elämäntapa sisältää runsaasti myös ei-toivottavia piirteitä. (von Wright 1995; Niiniluoto 2000; Horkheimer ja Adorno 2008) On kysymyksenalaista voidaanko näihin ei-toivottuihin piirteisiin vastata vain teknisen järjen antamin keinoin. On vakavasti pohdittava teknisen järjen alaa ja rajoja. Tämä on samalla myös sivistysyliopiston päivityksen kannalta olennaisen tärkeä tehtävä. (von Wright 1995)

Kreikkalainen tiede eroaa perustaltaan teknisestä järkevyydestä. Kreikkalaisessa tieteessä kysymys on ihmisen hyvän etsimisestä; hyvän elämän etsimisestä. Tällainen viisaus poikkeaa olennaisella tavalla teknisen taitamiseen liittyvästä rationaliteetista. Hyvän elämän pohdinta on luonteeltaan ihmiselämän perimmäisen luonteen pohdintaa: mitä on hyvä elämä? Hyvä elämä on konkreettista, aikaan ja paikkaan sidottua ja siten lokaalia. Tekninen järkevyyks on yleisten miten-kysymysten muotoilua ja ratkaisua. Nämä eroavat luonteeltaan olennaisella tavalla. On kiinnostava seikka, että uuden luonnontieteen kokeellisen menetelmän eräs keskeinen piirre liittyy juuri miten-kysymysten nousemiseen metodisesti keskeiseen asemaan. (Niiniluoto 1983)

”1600-luvun tieteellisen murroksen keskeisenä ideana voidaan pitää ajatusta, että tieteen tehtävänä on maailmaa koskevan *uuden tiedon* järjestelmällinen etsiminen.” (Niiniluoto ja Knuuttila 1986, 17) Tämä järjestelmällisyys liittyy osaltaan tiedonetsinnän metodiseen suunnitteluun. ”Oikea metodi ei ole kuin hapuilua pimeässä, vaan siinä ensin sytytetään kynttilä ja sitten etsitään tietä. Kokemus (*experience*), joka otetaan vastaan silloin kun se sattuu kohdalle, on sattumanvaraista; sen sijaan kokemus, jota tietoisesti etsitään jonkin vaikutuksen tuottamiseksi tai syyn löytämiseksi, on koe (*experiment*).” (Niiniluoto ja Knuuttila 1986, 22) Baconin ideana oli antaa yleispätevät säännöt tälle systemaattiselle vaikutusten tuottamiselle ja syiden etsinnälle. Baconin metodi oli sekä löytämisen että oikeuttamisen menetelmä. Tähän uuteen luonnontieteeseen liittyi vahva hyödyllisyyden painotus, mikä näkyy niin Baconin luonnehdinnoista kuin vaikkapa Royal Societyn säännöissäkkin. (Niiniluoto 1984; Niiniluoto ja Knuuttila 1986)

Habermas on tuonut yleiseen keskusteluun käsitteen tiedonintressi, jolla hän tarkoittaa tieteellisen käytännön rationaliteetiperustaa. ”Tiedonintressi on siten eräänlainen tiedon arvon perusta: väite, että luonnontiedettä hallitsee tekninen tiedonintressi, merkitsee samaa kuin väite, että luonnontiede on rationaalista ja sen tulokset arvokkaita juuri siksi, että se tekee mahdolliseksi todellisuuden prosessien ohjailun ja kontrollin.” (Niiniluoto 1983, 71) Bacon painottaa voimakkaasti luonnontieteen tiedollista perustaa. Saamallamme tiedolla on välineellistä arvoa: sen avulla meidän on mahdollista hallita. Tekninen hallinta tai valta on seurausta todenmukaisesta tiedosta. Kuitenkin kannaltamme on olennaista, että kasvatuksellinen puoli ei ole oikeastaan laisinkaan näkyvissä uuden luonnontieteen syntyvaiheessa. Tarkoittaako tämä tosiasiallisesti sitä, että humanistisen ja luonnontieteellisen tiedon perustavat intressit eroavat jotenkin olennaisella tavalla? Oikeuttaako tämä snellmanilaisen sivistysliopiston humanistisen painotuksen?

Luonnontiede perustuu vahvaan näkemykseen menestyksellisen tiedonetsinnän mahdollisuudesta. Bacon katsoi, että hänen menetelmänsä auttaa sekä löytämään että oikeuttamaan tietoa. Usko tällaiseen vahvaan menetelmään ei liene ole perusteltua eikä se tällä hetkellä saa juurikaan kannatusta tieteenfilosofien parissa. (Hintikka 1969; Niiniluoto 1984) Kuitenkin luonnontieteen parissa elää vahva, tieteen historian oikeuttama, usko ihmisen kykyyn etsiä ja löytää uutta tietoa. Onko tämä kytkettävissä

osaksi sivistysyliopistoperinnettämme? Miten luonnontieteellinen tiedonetsintä voidaan kytkeä sivistykselliseen kasvatustraditioon?

Rede luennossaan 1959 Snow toi keskusteluun kahden kulttuurin käsitteen. Tämä puhe toi keskustelun kohteeksi kulttuurissamme olevan keskustelemattomuuskuilun. Hänen muotoilussaan keskustelemattomuuden ääripäissä on luonnontieteilijät ja kirjallisuusintellektuellit. (Snow 1998) Tämä keskustelemattomuuden kuilu on syvä. Nykyään tämä kuilu tuntuu pikemminkin kasvaneen ja laajentuneen, kuten tieteen sotana tunnettu ilmiö antaa ymmärtää. Tieteen sodassa osapuolina ovat luonnontieteilijät ja osa yhteiskuntatieteilijöistä. (Ks. Social ja Bricmont 1998; Michelsen 2000) Tässä on kysymyksessä syvälinen ymmärtämättömyyden kuilu, jossa tieteen perustavista asioista vallitsee jyrkkä erimielisyys. On kuitenkin tärkeää huomata, että tieteen sodan kaltainen ilmiö ei anna oikeaa kuvaa tieteellisestä keskustelusta. Filosofia on pitkään keskusteltu luonnontieteen ja ihmistieteiden välisestä yhteydestä ja erosta. Itse asiassa tämä kysymys on yksi tieteenfilosofian peruskysymyksistä, johon perehdytetään kaikki filosofian opiskelijat. Suomessa on vahva perinne tällaisten kysymyksenasettelujen käsittelyyn. Mainittakoon tässä vain von Wrightin *Explanation and Understanding* vuodelta 1971.

Luonnontiede on osa sivistysperintöämme. Se on ja sen tulee myös olla osa sivistysyliopistoamme. Sivistyneinä ihmisinä meillä ei ole mahdollista jättää luonnontiedettä pois sivistyksemme piiristä. Tämä oli Snown eräs keskeinen ajatus hänen puhuessaan kahdesta kulttuurista: kirjallisuusintellektuellien ja ihmistieteilijöiden tulee omata perusymmärrys myös luonnontieteen puolelta. (Hintikka 1969) Nykyään tekniikan ja luonnontieteen vaikuttaa yhä voimakkaammin sekä ihmisten ja ihmisyhteisöjen elämään että ympäröivän luonnon tilaan. Tekniikan ja luonnontieteen asiantuntemukseen tulisi kuulua myös ihmistieteitä. Kuilua tulee kaventaa molemmilta puolilta. (Airaaksinen 2003; 2006) Esimerkiksi Aalto-yliopistossa nyt käynnissä oleva taiteiden ja ns. luovien alojen ottaminen mukaan tekniikan tutkimus- ja koulutustyöhön sisältää hyvän mahdollisuuden tasaveroisen vuoropuhelun käynnistämiseksi. Tällainen tasaveroinen vuoropuhelu olisi erinomaisen tärkeä niin tutkimuksellisesti kuin myös pedagogisesti. Vaarana tietenkin on, että tekninen järki asettuu dominoivaksi ja luovuus ja taide tulevat vain jouhevoittamaan teknisen järjen ekspansiota.

Snown ajatus keskustelusta laajana tieteen- ja ammattialojen yli menevänä intellektuaalisena vuoropuheluna on toivottavaa. Tieteen sodan kaltaiset ilmiöt osoittavat kuitenkin rajat ylittävän keskustelun vaikeuden. Eri alojen välistä keskustelua on josain määrin ollut olemassa kaiken aikaa. (Ks. esimerkiksi Kaysen 1986.) Tällaisen rajat ylittävän keskustelun tieteellinen perusta on aina vaikeasti määrittyvä. Ollakseen tieteellisesti hedelmällistä tällainen keskustelu edellyttääkin erityisen laajaa ja syvällistä tieteellistä sivistystä.

Luonnontieteen menestys on ollut valtaisa ja sen sovellutukset ovat erittäin laajat. Nykyinen teknologia – edellä kuvatun tekniikan ja luonnontieteen yhteys – on muuttanut erittäin voimakkaasti ympäristöämme sekä hyvässä että pahassa. Voidaan

katsoa, että luonnontieteen voittokulku on muuntanut laajemminkin inhimillistä rationaliteettiperustaa. 1900-luvun alkupuolella vaikuttanut (looginen) positivismi on ollut omalla tavallaan erittäin suuri vaikuttaja, joka on vaikuttanut nimenomaan ”luonnontieteellisen” ajattelun leviämiseen laajemminkin. Esimerkiksi kasvatustieteissä positivismi oli vaikutusvaltainen suuntaus aina 1970-luvulle saakka. Filosofiasa looginen positivismi muuntui loogiseksi empirismiksi jo varsin varhain. Loogisen empirismin suhde positivistiseen filosofiseen suuntaukseen ei kuitenkaan ole filosofis-sisällöllinen. (Sintonen 1986) Kasvatustieteessä kuitenkin, oli positivistisen filosofian vaikutus millainen tahansa, edellä kuvattu filosofis-kasvatuksellinen painotus jää sivummalle. Tämä tarkoittaa esimerkiksi, että sivistykseen liittyvä problematiikka muuntuu opetuksen problematiikaksi. (Heinonen 1994) Luonnollisesti sivistys ja klassiset probleemat säilyvät kasvatustieteen keskuudessa, mutta niiden asema ei ole samalla tavoin keskeinen. (Toiskallio 1994)

Yliopistosta

Yliopistot ovat pitkän ja kunniakkaan perinteen omaavia korkeimman opetuksen laitoksia. ”Yliopistot ovat suurten katedraalirakennusten rinnalla Euroopan keskiajan kulttuurin pysyvimmät monumentit. Niitä voidaan ehkä parhaiten luonnehtia koulutuslaitoksiksi siihen mitä tänään kutsuisimme ”henkisiksi ammateiksi.” (von Wright 1995, 112) Yliopistoihin liittyy olennaisena osana tietty käsitys yliopistoista ”ammattikoulutusorganisaationa”. Yliopistojen rooli korkeimman opetuksen instituutina ei historiallisesta näkökulmasta näyttäydy kaikilta osin dynaamisena, vaan niiden ”vaalimat opilliset perinteet kivettyivät”. (von Wright 1995, 112) Uuden ajan tieteen läpimurto tapahtui yliopistojen sijaan tiedeakatemoissa. Edellä kuvattu luonnontieteen tutkimusperinne liittyikin juuri näihin tutkimusakatemoihin. (Niiniluoto ja Knuutila 1986; von Wright 1995)

Sivistysyliopiston synty ajoittuu 1800-luvun alkupuolelle. Tällöin Berliinin yliopisto alkoi näyttää tulevaisuuden suuntaa uudelle yliopistolle. Tällaista yliopistoa kutsutaan edelleen Wilhelm von Humboldin mukaan *humboldttilaiseksi*. Yliopisto nähtiin laitoksena, jossa tieteellinen tutkimustoiminta yhdistyy yksilön kasvuun. Yliopistojen ”olemuksena on objektiivisen tieteen yhdistäminen subjektiiviseen sivistykseen” (Humboldt 1990, 57). Humboldtilaista yliopistoa luonnehtii siten objektiivisen ja subjektiivisen muodon yhteys: sivistyminen tieteen kautta. Tällaista yliopistoa kutsutaan sivistysyliopistoksi. (von Wright 1995, 113) Suomessa J. V. Snellman toteutti ja kehitti sivistysyliopistoajatusta. Suomessa humboldtilaista sivistysyliopistoa kutsutaan oikeutetusti *snellmanilaiseksi* yliopistoksi. Snellmanilainen yliopisto ei siten ole ensisijassa ammattiin kouluttava korkeakoulu vaan kasvatuslaitos. Koulusta yliopisto eroaa nimenomaan tieteellisen tutkimuksen kohdalla. Yliopiston opettaja kasvattaa opiskelijoita aitoon tieteelliseen tietämiseen eli tieteelliseen vakaumukseen, omakohlaiseen tieteelliseen tradition tuntemukseen. Tiede ja tutkimus eivät ole itseisarvoisia

vaan pedagogisesti arvokkaita. Tavoite on kasvattaa tieteellisesti sivistyneitä, valistuneita kansalaisia. (Niiniluoto 1984; Snellman 1990)

Sivistysyliopisto ei ole kamarioppineisuuden tyyssija. Se on yksilön kasvun paikka, mutta kasvatustaloudena erityisen hyödyllinen organisaatio. Sivistysyliopiston tuottama hyöty ei ole välitöntä, tällä hetkellä käsillä olevien ongelmien tehokasta ratkomista, vaan laajempien perustavalla tavalla merkityksellisten ongelmien muotoilu- ja ratkaisukykyä. ”Sen sijaan valtion tulee vaalia sisäistä vakaumusta, jonka mukaan yliopistot oman perimmäisen tarkoituksensa saavuttaessaan täyttävät myös tavoitteet, joskin paljon korkeammasta näkökulmasta, josta käsin voidaan ymmärtää paljon enemmän ja vivuta liikkeeseen aivan toisenlaisia voimia kuin mihin valtio kykenee.” (Humboldt 1990, 61).

Tieteellinen tieto on yliopistokasvatuksen keskeinen väline. Tavoitteena ei ole opettaa opiskelijoille jokin tietty faktatieto, kurssi tai muu annettu sisältö. Tavoitteena on kasvattaa opiskelijat tieteelliseen tietämiseen eli tiedon etsimiseen, perustelemiseen ja argumentaatioon. Toisin sanoen, tavoite on saattaa opiskelijat sisäistämään tieteellinen vakaumus, jolloin tieteellinen tieto on perustavassa maailmankuvallisessa asemassa. Tässä merkityksessä tieto on itseisarvoista. (Snellman 1990) Kasvatustehtävässä opettajan oma esimerkki on keskeisessä roolissa. Opetuksen tarkoitus on tuoda näkyviin opettajan oma tiedostamistapa eli puntaroiva suhde tieteelliseen traditioon. Tällainen opetus antaa opiskelijalle kosketuksen tieteelliseen työhön; opettajan tulee antaa opiskelijalle tuntuma tutkimukselliseen prosessiin. Tieteellisen vakaumuksen sisäistäminen ei ole oppia ulkoa joitakin tietoja eikä myöskään tiettyjen temppujen matkimista, vaan vakavan pohtivan asenteen sisäistämistä, viisastumista. Edellä kuvattu huippupuhe sopii huonosti tällaiseen kasvatukselliseen ympäristöön. Akateemisessa kasvatuksessa on kyse tieteellisen asenteen sisäistämisestä, ei mistään ulkoisesta asiasta. Tätä akateemista sivistystä on mahdollista arvioida ja mitatakin, mutta vain sivistyneellä tavalla. Suomessa virinnyt puhe huipuista ja absoluuttisista ykkösistä on luonteeltaan ulkoista puhetta, ja siten akateemiselle sivistykselle vierasta, pahimmillaan sen vastaista.

Tieteellisen asenteen omaksuminen edellyttää omakohtaista tutkimuksellista toimintaa laajojen tietokokonaisuuksien parissa. Tämän luonteva paikka on toimiva tiedeyhteisö. Tiedeyhteisö on tietenkin välttämätön edellytys siinä mielessä, että tieteellinen tieto voi muotoutua vain jossakin tiedeyhteisössä, joka on tieteellisen tradition ulkoinen ilmentymä. On siten olennaisen tärkeää oppia tieteellistä keskustelua toimivassa tiedeyhteisössä, mikä käsittää mm. monipuolisen kirjastolaitoksen, ajanmukaiset laboratoriot, ansioituneita tieteidenharjoittajaopettajia sekä opiskelijayhteisön. (Ks. Jaspers 1990) Tiedeyhteisössä tieteellinen ajattelutapa on mahdollista omaksua omaksi tavaksi ajatella, ja näin osaltaan tehdä Sokrateen paradoksia vähemmän paradoksaaliseksi. Tällä on myös tiedepoliittisia seurauksia. On olennaisen tärkeää pohtia millaista yliopistolaitosta pidämme yllä. Samalla tulee pohtia, miten muut opetus- ja tutkimusorganisaatiot kytkeytyvät sivistysyliopistolaitokseen. (Ketonen 1980, 1991)

Snellmanilainen yliopisto on ollut painotukseltaan humanistinen. Tämä näkyy esimerkiksi Snellmanin käsityksessä luonnontieteestä. Snellmanille luonnontieteellinen tieto on välineellisesti hyvä, vaikkei se kuulu varsinaiseen sivistykseen.

”Puhtaasti teoreettisena tietona tietäminen ylittää myös toiminnan maailman rajat. Mutta tämä koskee yksinomaan humanistista tietämystä, ei tietoa luonnosta. Sillä tämä jälkimmäinen perustuu vain tarkkailuun, on eksaktia tietämistä eikä siksi jätä tilaa millekään teoreettiselle spekulatiolle. Jos lyhyiden vuoksi sanotaan puhtaasti teoreettisen tietämisen koskevan tietämisen ideaaleja: totuusihannetta, oikeusihannetta, kauneusihannetta, niin huomataan helposti, että luonnontieteellä ei voi olla mitään tekemistä sen kanssa. (...) Sitä vastoin teoreettinen tieto noudattelee inhimillistä kehitystä eikä koskaan ole valmis ja täydellinen, niin että sen jokainen oppi on totta vain oman aikansa. (...) Ja sivistys muodostuu osallisuudesta tähän kehitykseen, ei luonnon tuntemuksesta.” (Snellman 2005, 456)

Yliopistojen yhteiskuntavastuu ja yhteisöllinen hyödyllisyys on herättänyt jonkin verran keskustelua. (Tomperi 2009) Nyt vaikuttaa kuitenkin, että hyödyllisyytenä nähdään helposti vain suoraan hyödynnettävät aputoimet. Suuri osa räätälöidystä projektitutkimuksesta palvelee välitöntä hyötyä. Joskus on vaikea nähdä edes sitä välitöntä hyötyä. (Ks. esim. Suomen tieteen tila ja taso 2009; kts. myös Ruckenstein 2011.) Tällainen painotus tuntuu sekoittavan vanhan ammattikoulumaisen yliopiston ja sivistysyliopiston keskenään. Herbert Simon (1982) puhuu ”ammattillisesti suuntautuneesta korkeakoulusta”, joiden tavoitteena on kouluttaa opiskelijoita tiettyihin ammatteihin, kuten opettajiksi tai johtajiksi. Tällaisissa oppilaitoksissa tutkimuksen tulee palvella sekä faktuaalista tieteellistä tietämistä että ammatillista osaamista. Tällainen käytännön ongelmiin kytkeytynyt tutkimus saa ongelmansa tieteellisen traditiion ulkopuolelta. ”Vaikka tieteestä tulee vaikeampaa, kun sillä yritetään vastata tieteen ulkopuolelta tulleisiin kysymyksiin, on sillä samalla kertaa kuitenkin mahdollisuus tulla paljon hedelmällisemmäksi.” (Simon 1982, 356)

Olennaista sivistysyliopistolle ei ole tutkitaanko vai ei. Kaikissa korkeakouluissa tulisi tutkia. Olennaista on, että tutkimus ja kasvatusta liittyvät yhteen niin, että kasvatuksen lopputulokseksi saadaan sivistyneitä ja vastuullisia ihmisiä. Edellä kuvatun kaltaisissa tieteen ulkoisten ongelmien kaltaisten tutkimuksellisten ongelmien jäsenystapa voi olla sivistyksellinen tai ammatillinen. Ammatillinen tapa lähestyä ongelmia on jäsentää ongelmat ratkaistaviksi tekniluontoisiksi ongelmiksi. Tällaista tapaa henkii teknokraattinen tapamme antaa valmiita ratkaisuja eteen tuleviin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Emme tunne tulevaisuutta, siis tarvitaan tulevaisuuden tutkimusta; emme pysty kommunikoimaan kunnolla, siis otetaan uusi oppiaine (vaikkapa draama), joka antaa kaikille kyvyn kommunikoida; jne. Sivistysyliopistollisen perinteen mukaan tällaisiin käytännöllisiin ongelmiin etsitään ratkaisua hakemalla ratkaisulle pysyvää ja kestävä perustaa. Tämä tapahtuu tutkimalla tiedon, taidon ja sivistyksen luonnetta ja yhteyksiä. (Ks. Volanen 2006) Tällainen ei ehkä anna nopeaa ratkaisua, mutta lopulta saatu ratkaisu on perustavana ratkaisuna kestävä ja sovellutuksiltaan

laaja. Ennen kaikkea, tällainen ratkaisutapa kasvattaa yksilöä toimimaan järkevällä tavalla mitä erilaisimmissa eteen tulevilla tilanteissa. Näin on mahdollista laajentaa ja kehittää sivistysyliopistoa hedelmällisellä tavalla. Olisiko mahdollista kehittää ja toteuttaa sivistysyliopiston rinnalle sivistysammattikorkeakoulu?

Yliopiston tehtävien näkeminen nimenomaan hyödyn tavoittelussa, muuttaa asioita vaikeasti jäsenyillä tavoilla. Tällaisia hyödyllisiä asioita voivat olla vaikka tällä hetkellä muodissa olevat innovaatiot. Innovaatioiden (tai taloudellisen menestyksen) tavoittelu on varmaankin hyödyllistä. Kuitenkin asetettaessa yliopiston ensisijaisiksi tavoitteeksi innovaatioiden edistäminen, laitetaan kärryt hevosen eteen.¹ Pahimmillaan tällainen painotus tekee yliopistoista konsultatiivisia toimijoita, joiden todellinen tutkimuksellinen panos jää olemattomaksi (riippumatta mahdollisesti lukuisasta määrästä artikkeleita, kirjoja ja tutkintoja). Tällöin riskinä on, että käsitys yliopistoista ja tutkimuksesta perustuu pinnalliseen käsitykseen niin yliopistosta, tutkimuksesta kuin akateemisesta opetuksesta ja opiskelusta. Pahimmillaan se perustuu myös pinnalliseen käsitykseen innovaatiotoiminnasta. Tällaiseen tutkimukselliseen perustaan rakentuva organisaatio tuskin pystyy systemaattisesti kasvattamaan luovia ja innovatiivisia, itsenäiseen ajatteluun kykeneviä kansalaisia. Vaarana on, että tällainen toiminta tukee sitä, mitä von Wright kutsuu fakki-idiotiaksi. ”Henkinen puutostauti, jota nimitetään fakki-idiotiaksi, ei niinkään ole tietojen kuin harrastuksen asia. Se merkitsee sielun näivettymistä, kiinnostuksen puutetta kaikkea sellaista kohtaan, mikä on yksilön koulutuksen tai toimialan ulkopuolella. Tautia voidaan tuskin parantaa muiden alojen tietoruiskeilla. Laadullisesti täysipainoisen erikoiskoulutuksen sitä vastoin pitäisi jossakin määrin estää tartuntaa. Erään tällaisen koulutuksen puolen muodostaa näet ihmisen harjoittaminen suhtautumaan järkevästi tieteen ainekseen.” (von Wright 2007, 103–104).

Lopuksi

Päiväkohtaisista muoti-ilmiöistä riippumatta tarvitsemme sivistyneitä ihmisiä, jotka kantavat huolta lähimmäisistään ja ympäristöstään. Tällaisia ihmisiä ei saada keskittymällä tuottamaan vain erikoisosaajia tai huippuja. Sivistyneitä ihmisiä kasvaa vain sivistyneessä, toiset ihmiset huomioivassa ympäristössä. Tällainen ympäristö on myös erityislahjakkaille hyvä ja kannustava. Sivistysyliopisto on väistämättä sivistynyt ympäristö. Se tukee yksilön kehitystä tieteelliseen asenteeseen. Tieteellinen asenne on sopeutuva ja uudistumiskykyinen perusta yksilölle toimia mitä erilaisimmissa tilanteissa. Tieteellinen asenne antaa yksilön luovuudelle ja innostukselle kestävä ja hedelmällisen perustan. Yhteisöllisesti sivistysyliopisto tarjoaa kestävä ja dynaamisen perustan, jolle yksilöllinen luovuus on mahdollista perustaa. Työnantajat ovat toivoneet uusilta työntekijöiltä kykyä toimia dynaamisissa uutta etsivissä yhteisöissä ja henkilökohtaista luovuutta ja kykyä argumentaatioon. Sivistysyliopisto on juuri tällainen dynaaminen organisaatio, jossa eritaustaiset yksilöt ovat moninaisessa vuorovaiku-

tuksessa keskenään. Tällainen vuorovaikutus sisältää laajojen tietoinesten opiskelua ja niiden pohjalta käytyä kriittistä keskustelua, mikä harjaannuttaa monimutakisten asioiden jäsentämistä ja selkeää argumentaatiota (kommunikaatiota). Nämä ovat juuri niitä ominaisuuksia, joita työnantajat uusilta työntekijöiltä edellyttävät. Siten sivistysyliopisto on juuri toivotun kaltainen kasvatusorganisaatio. Tulisikin kehittää ja voimistaa sivistysyliopistoa sen sijaan että alkaisimme toteuttaa projekti- tai Mac-Donalds-yliopistoa.

Irrationalismin ja epätieteellisten ajattelutapojen laaja esiintyminen tieteellisen koulutuksen saaneilla ja jopa yliopistolaitoksen sisällä tulisi herättää vakavaa pohdintaa yliopiston koulutuksen ja tutkimuksen luonteesta ja tehokkuudesta. Tämä ei tietenkään tarkoita keskustelun suitsemista tai rajoittamista, vaan avoimen järkevän keskustelun virittämistä ja vahvistamista, sivistysyliopiston tavoitteiden ja keinojen määrittämistä.

Hyödyn ja hyödyllisyyden ajatus ei ole sivistysyliopistolle vieras. Suomalaisen sivistysyliopiston isän, J. V. Snellmanin mukaan sivistys on nimenomaisesti kytkeytynyt hyödyllisyyteen – kansakunnan varallisuuteen. Snellmanille sivistys on perusta vauraudelle. Lisäksi länsimainen eksperimentaalinen tiede rakentuu juuri tiedon hyödyllisyyden ajatukselle. Vain oikean tiedon varassa voimme järkevästi toimia ja ennakoita tulevaa. Siten panostaminen todenmukaisen tiedon systemaattiseen hankintaan ja arviointiin on avain hyödyn tavoitteluun (Bacon). Näin sivistysyliopistossa luonnon- ja ihmistieteiden on tärkeää yhdessä olla luomassa kannustavaa, itseä ja muita kunnioittavaa ympäristöä meille kaikille.

LÄHTEET

- Airaksinen, T. (2003). *Tekniikan suuret kertomukset: filosofinen raportti*, Keuruu: Otava.
- Airaksinen, T. (2006). *Ihmiskoneen tulevaisuus*. Helsinki: WSOY.
- Airaksinen, T. (2009). *Parasta kaikille*, Helsinki: Johnny Kniga Kustannus.
- Chesbrough, H. (2003). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*, Boston: Harvard Business School Press.
- Darling-Hammond, L. ja Baratz-Snowden, J. (toim.). (2005). *A good teacher in every classroom: preparing the highly qualified teachers our children deserve*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Engeström, Y. (2005). *Developmental work research: Expanding activity theory in practice*, Berlin: Lehmanns Media.
- Feyerabend, P. (2006). *How to Defend Society Against Science*, kirjassa Sellinger ja Crease 2006, 358–369.
- Goldman, A. I. (2006). *Experts: Which Ones Should You Trust*, kirjassa Sellinger ja Crease 2006, 14–38.
- Heinonen, R. E. (1994). *Eurooppalainen sivistysihanne ja opettajankoulutus*, kirjassa Tähtinen, Juhani (toim.), *Opettajaksi kasvaminen*, Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B:46.

- Hintikka, J. (1969). *Tieto on valtaa*, Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Horkheimer, M. ja Adorno, T. W. (2008). *Valistuksen dialektiikka: filosofisia sirpaleita*, Tampere: Vastapaino.
- Jaspers, K. (1990). *Yliopiston ideasta*, kirjassa Kantasalmi 1990.
- Kantasalmi, K. (toim.). (1990). *Yliopiston ajatusta etsimässä*, Helsinki: Gaudeamus.
- Kaysen, C. (1986). *The Changing Relationship of Business, Government, and the University in the High Technology Society*, kirjassa Bulletin, The American Academy of Arts and Sciences, vol XXXIX, no. 7.
- Ketonen, O. (1980). *Rajalla: Ihmisen kohtalon pohdintaa*, Helsinki: Otava.
- Ketonen, O. (1991). *Juhlien jälkeen: Helsingin yliopiston 350-vuotisjuhlien herättämiä mietteitä*, Juva: WSOY
- Klinge, M. (2010). *A European university: The University of Helsinki 1640–2010*, Keuruu: Otava.
- Koivisto, J., Mäki, M. ja Uusitupa, T. (toim.). (1995). *Mitä on valitus?*, Tampere: Vastapaino
- Lehtosalo, L. (1997). *Suomalainen sivistys ja sivistyspolitiikka*, Porvoo: WSOY.
- Mehtonen, L. (1990). *Yliopisto sivistyksen ja valistuksen kenttänä*, kirjassa Kantasalmi 1990.
- Meri, V. (2004). *Sanojen synty*, Jyväskylä: Gummerus.
- Michelsen, K. (2000). *Uskotko todellisuuteen?*, Tieteessä tapahtuu 2/2000
- Niiniluoto, I. (1983). *Tieteellinen päättely ja selittäminen*, Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1984). *Johdatus tieteenfilosofiaan: käsitteen- ja teorianmuodostus*, Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1994). *Järki, arvot ja välineet. Kulttuurifilosofisia esseitä*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1999). *Critical Scientific Realism*, Oxford: Oxford University Press.
- Niiniluoto, I. (2000). *Tekniikan filosofia*. Teoksessa T. Lemola (toim.) Näkökulmia teknologiaan. Helsinki: Gaudeamus, 16–35.
- Niiniluoto, I. (2011). *Dynaaminen sivistysyliopisto: sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*, Helsinki: Gaudeamus.
- Niiniluoto, I. ja Knuuttila, S. (1986). *Kuinka Bacon tuli Suomeen. Eurooppalaisen tieteenkäsityksen murros ja sen vastaanotto*, kirjassa Manninen, Juha ja Patoluoto, Ilkka (toim.), Hyöty, sivistys, kansakunta, Oulu: Kustannusyhtiö Pohjoinen.
- Ojanen, E. (2008). *Sivistyksen filosofia*, Helsinki: Kirjapaja.
- Ruckenstein, M. (2011). *Innovaatiot epävarmuuden aikana*, Tieteessä tapahtuu 7/2011.
- Sellinger, E. ja Crease, R. P. (toim.). (2006). *The Philosophy of Expertise*, New York: Columbia University Press.
- Simon, H. A. (1982). *Päätöksenteko ja hallinto*, Espoo: Weilin+Göös.
- Sintonen, M. (1986). *Positivismi*, kirjassa Ilkka Niiniluoto and Esa Saarinen (toim.), Vuosisatamme filosofia, Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Snellman, J. V. (1990). *Akateemisesta opiskelusta*, kirjassa Kantasalmi 1990.
- Snellman, J. V. (2005). *Luonnontieteen opetus ja reaalikoulut*, Kootut teokset, osa 24, 455–470.
- Snow, C. P. (1998). *Kaksi kulttuuria*, Viro: Terra Cognita.
- Sokal, A. D. & Bricmont, J. (1998). *Fashionable nonsense: Postmodern intellectuals' abuse of science*. New York: Picador.

Suomen tieteen tila ja taso, Suomen Akatemian julkaisuja 9/09; Suomen akatemia <http://www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Julkaisut/Suomen%20tieteen%20tila%20ja%20taso%202009.pdf>.

Toiskallio, J. (1993). *Tieto, sivistys ja käytännöllinen viisaus*, Turku: Turun yliopisto.

Toiskallio, J. (1994). *Mihin opettajia tarvitaan? Käytännöllinen viisaus opetustyön haasteena*, kirjassa Tähtinen, Juhani (toim.), *Opettajaksi kasvaminen*, Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B:46.

Tomperi, T. (toim.). (2009). *Akateeminen kysymys?: yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*, Tampere: Vastapaino.

Uusikylä, K. (2010). *Vastaiskuja: inhimillisen elämän puolesta*, Jyväskylä: PS-kustannus

Volanen, M. V. (2006). *Filoteknia ja kysymys sivistävästä työstä*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

von Humboldt, W. (1990). *Berliinin ylempien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta*, kirjassa Kantasalmi 1990.

von Wright, G. H. (1971). *Explanation and Understanding*, London: Routledge and K. Paul

von Wright, G. H. (1985). *Filosofisia tutkielmia*, Helsinki: Logos.

von Wright, G. H. (1996). *The Varieties of Goodness*. Bristol: Thoemmes.

von Wright, G. H. (1989). *Ajatus ja julistus*, Juva: WSOY.

von Wright, G. H. (2007). *Humanismi elämänasenteena*, Helsinki: Otava.

VIITTEET

1. Katso esimerkiksi Aaltoyliopiston nimestä käytyä julkista keskustelua.

SIVISTYS TYÖN KAUTTA

Matti Vesa Volanen

Dynaaminen sivistysyliopisto?

Laajan puhekokoelmansa nimiöpuheenvuorossa “Dynaaminen sivistysyliopisto” Ilkka Niiniluoto sijoittaa viimeaikaisen yliopistokeskustelun Jürgen Habermasin ja Manuel Castellsin kahtiajakoiseen maailmaan. Siellä “ihmisten väliset aidot suhteet, kuten luottamus ja rakkaus, samoin kuin pyyteettömät kulttuuriset pyrkimykset joutuvat kamppailemaan voimakentässä, jonka virittää liiketaloudellista tehokkuutta korostava kansainvälisen kilpailun ja hallinnon järjestelmä”. Jälkimmäistä näkökantaa yliopistokeskustelussa edustaa “maailmalla tavattava uusliberalistinen aate” ja sen vastine “*entrepreneurial university* eli yrittäjäyliopisto”, jonka mukaan “yliopistot ovat tehokkaiden ”managereiden” eli toimitusjohtajien hallinnoimia liikeyrityksiä, mais-tereita ja tohtoreita tuottavia ”tutkintotehtaita.” Niiniluoto kysyy: Tämäkö on myös Suomen yliopistojen tulevaisuus? ja vastaa: “Oma vastaukseni tähän kysymykseen on kielteinen.” Näin siis vuonna 2003. (Niiniluoto 2011, 175.)

Perusteluiksi Niiniluoto marssittaa kansalliset hahmojemme Th. Reinin, J. W. Snellmannin ja Eino Kailan ajatuksia mm. seuraavaan tapaan:

“Sivistyksen käsitteen dynaaminen tulevaisuusolottuvuus tulee esiin Kailan luonnehdinnassa, jonka mukaan sivistys on ”se, mitä jää jäljelle, kun olemme unohtaneet kaiken oppimamme”. Tämä teesi korostaa sitä, että tietojemme sisällöt ovat jatkuvasti historiallisesti muuttuvia ja vaihtuvia, jolloin jähmeän tietovaraston sijasta keskeiseksi nousee suhtautumisemme oppimiseen ja tiedonhankintaan, pysyvä opinhalu ja tiedonjano, sekä siihen liittyvä käsitys tiedon hankkimisen kriittisistä menetelmistä ja luovasta luonteesta.

Sivistys on näin ollen inhimillisten kykyjen, taitojen, tietojen, asenteiden ja arvojen jatkuvaa uusintamista, kehittämistä ja jalostamista. Sivistyksellä näin määriteltynä on yhtä aikaa välinearvoa ja itseisarvoa. Yhtäältä se on tieteen ja taiteen luoma stra-

teginen pääoma, toimintavalmiuksien varanto, jota kansalainen tarvitsee elämänsä hallinnassa ja tavoitteidensa toteuttamisessa. Toisaalta se on alati muuttuva prosessi, joka ilmaisee — niin yksilön kuin kansakunnankin tasolla — hyvän inhimillisen elämän perimmäisiä päämääriä. Humboldtin ja Snellmanin ihanneyliopistossa sivistystä viedään eteenpäin tutkimuksen avulla: "Bildung durch Wissenschaft". (Niiniluoto 2003, 176–177.)

Paljon on tapahtunut näiden arvioiden jälkeen. Suomen yliopistot ovat saaneet ns. uuden olomuodon itsellisinä juridisinä oikeushenkilöinä. Uusimuotoisen yliopiston ensimmäisenä toimintavuotena 2010 Niiniluoto uskoi vielä: "että sivistysyliopiston ihanne kestää silloinkin, kun hallintomallit, palvelusuhteen laatu ja kustannuslaskennan käytännöt vaihtuvat, kunhan pidämme kiinni humboldtilaisesta tutkimuksen ja opetuksen vuorovaikutuksen periaatteesta" (Niiniluoto 2011, 400).

Niiniluodon mukaan sivistykselle ja sivistymiselle on ominaista, että on olemassa jokin sellainen toimintamuoto, jota harrastettaessa tapahtuu toimijassa kehitystä, jota kutsumme sivistymiseksi. Tämä sivistyminen ei ole niinkään riippuvaista siitä *minkä* tai *kenenkä* kanssa olemme vuorovaikutuksessa vaan erityisesti siitä *miten* olemme vuorovaikutuksessa, sillä tuo toinen osapuoli voi täysin unohtua ja silti sivistys jää meissä elämään.

Tiedeyhteisön sisäiset ja ulkoiset vuorovaikutusmuodot – kuten uudet hallintomallit, palvelusuhteen muutokset ja kustannuslaskennan käytännöt – ovat tällöin sivistymisen ytimessä. Kysymys kuuluuikin missä mielessä – jos missään – sivistyminen tieteen kautta on mahdollista?

Tässä puheenvuorossa erittelen ensiksi, miksi humboldtilainen sivistyskäsitelmä on täysin riittämätön käteismodernille yliopistolle. Tukeudun erittelyssäni ensisijaisesti David Sorkinin tutkielmaan "*Wilhelm Von Humboldt: Itsekasvatuksen (Bildung) teoria ja käytäntö, 1791–1810*" (1983).

Sen jälkeen tarkastelen lyhyesti sivistyksen, kulttuurin ja käteismodernin suhteita Zygmunt Baumanin kirjan "*Kulttuuri käteismaksuisessa modernissa maailmassa*" (2011) ajatusten pohjalta.

Lyhyen välyhteenvedon jälkeen etsin yliopistoajatusta Ronald Barnettin kirjan "*Olla yliopisto*" (2011) teemojen avulla. Yliopisto hahmottuu Barnettin työssä vastuulliseksi ja audenttiseksi maailmankansalaiseksi.

Johtopäätökseni on, että yliopistoinstituutio voi säilyttää oman sivistystehtävänsä vain ja jos vain se asettuu tukemaan ja vaatimaan kaiken työn – ei vain sivistystyön – sivistävää luonnetta, sivistymistä työn kautta.

Humboltilaisuuden riittämättömydestä

Wilhelm Von Humbolt (1767–1835) oli sekä teoreetikko että koulutuspolitiikko. Tutkimuksellista kiistaa on pitkään käyty siitä oliko hänen uushumanistinen sivistys-

toriansa vuosilta 1791–1792 yhteensopiva vuoden 1809–1810 Preussissa toteutetun koulutusjärjestelmäreformin kanssa. “Humboltin vuosien 1809–1810 sivistysteoriaa on pidetty oppina, joka legitimisoi älymystön ja valtion liiton yliopiston kautta. Jos Humbolt oli epäjohdonmukainen näkemyksilleen vuosilta 1791–1792, onko niin, että hänen ajatuksellinen muodonmuutos voidaan nähdä esimerkkitapauksena siitä kuinka liberaali älymystö alistuu ja alistetaan valtiolle? (Sorkin 1983, 56).

Humboltin varauksellisuus Valistukseen ja porvarilliseen vallakumoukseen Ranskassa 1789 ilmeni hänen elokuun 1788 ja heinäkuun 1789 välillä kirjoittamassa esseessä ”Uskonnosta”, jossa hän korostaa siirtymää toiminnan ulkoisten tulosten taivottelusta ihmisen sisäiseen kasvuun (*Bildung*). Hän tukeutuu yhteen *Jean-Jacques Rousseau’n* (1712–1778) perusajatukseen: persoonallisuus on konkreettisempi ja rikkaampi kokonaisuus kuin kansalainen.

Humboltille sivistymisen kolme edellytystä olivat 1) jokaisen henkilökohtainen toimintaenergia (*Kraft*), 2) yksilökohtainen vapaus ja 3) sosiaaliset suhteet, sillä “eristetty ihminen ei ole kykenevä kehittymään sen enempää kuin se, joka on kahlehdittu” (Humbolt Sorkinin mukaan 1983, 59). Yksilön sisäinen harmonia kehittyy sosiaalisten suhteiden kautta.

Humboltille harmonia ei ole jumalallisesti ennakoon asetettua metafysiikkaa kuten Leibnizille “vaan poliittista ja sosiaalista harmoniaa, mikä tulee saavuttaa modernissa valtiossa” (Sorkin 1983, 60). Ennalta asetettu harmonia vallitsi Humboltin ajatuksissa antiikin kreikan *poliksessa*, jossa persoona ja kansalainen olivat vielä yksi ja sama asia. Tuolloin pyrittiin onnellisuuteen hyveissä, mikä edisti yksilön harmonista kehitystä sivistyneeksi ja aktiiviseksi (*kraftvolle*) kansalaiseksi.

Moderni valtio ei voi toimia kuten *polis*, ei edes kokonsa vuoksi. Kuitenkin “huolehtimalla ihmisen hyvinvoinnista ja omaisuudesta, elämän helppoudesta ja vaivatomuudesta, moderni valtio tukahduttaa ihmisen voimat; se tekee tyhjiksi ihmisen persoonallisen kasvun saadakseen aikaiseksi tuottavia ja tottelevia kansalaisia (Sorkin 1983, 60). Persoonallisuus uhrataan kansalaiseksi kasvattamisella. Humboltin mielestä modernin valtion olisikin pitäydettävä negatiivisissa, edellytyksiä luovissa tehtävissä, jotta se voisi avata mahdollisuudet yksilölliselle, positiiviselle vapaudelle. Humboltille valtion vallan kaventaminen ja rajaaminen on ehto yksilön vapaudelle.

Kuinka ratkaista persoonallisen kehityksen ja kansalaiseksi kasvattamisen dilemma? Vuosien 1791–1810 välillä Humboltille hahmottuu ratkaisuksi *kansakunta* välittävänä käsitteenä yksilön ja ihmisyyden välillä. Essessään “*Kreikan vapaavaltioiden rappio ja tuho*” (1807) Humbolt toteaa, että “energia (*Kraft*) ja viime kädessä yksilön sivistys ovat riippuvaisia kansakunnasta.” (Sorkin 1983, 61). Siten, jos kansakunta on vastuullinen kasvatuksesta ja jos kasvatustituutioille taataan vapaus, voisi koulutusjärjestelmään ja sen ympärille kehittyä yhteisöllistä elämää (*associational life*), joka edistäisi sivistyksellistä vuorovaikutusta. Valtiovalta ei siis olisi kasvatuksellinen vaan pitäytyisi oikeudellisena instituutina (*kein Erziehungs-, sondern ein Rechtsinstitut*). “Valtiointervention lopettaminen merkitsisi todellisen kansallisen yhteistoiminnan

(*national association*) alkua” (Sorkin 1983, 62). Siten kansallisvaltion tulisi antaa kansalaisille mahdollisuus kasvattaa itse itseään: kasvatuksen tulisi palvella persoonan kehitystä eikä kansalaiskasvatusta. Lisäksi: sekä aateliset että aatelittomat, tulevat oppineet ja taiteilijat olisi koulutettava samassa koulussa: “koulun organisaation ei tule rakentua minkään säädyn, yksittäisen yrityksen tai yhteisön eikä edes oppineisuuden varaan” (Humbolt Sorkinin mukaan 1983, 62).

Tämä Humboltin rousseunistinen tasa-arvopyrkimys – persoona on enemmän kuin kansalainen – purki rajoja yhteiskuntaluokkien väliltä, mutta samalla avasi mahdollisuudet uusille persoonakohtaisille sosiaalisille suhteille kansalaisyhteisöjen sijaan. Sivistys perustuisi uudentyypiselle sosiaaliselle vuorovaikutukselle. Se olisi perustavanlaatuista sivistymisprosessille. Humbolt uskoi, että kansallisella tasa-arvoisella, persoonallisuutta pikemmin kuin kansalaisuutta korostavalla, yleissivistyksen ja vapauden ilmapiiriin tukeutuvalla koulutusjärjestelmällä edistettäisiin niitä sosiaalisia siteitä (*bonds*), jotka ovat hänen käsityksen mukaan välttämättömiä sivistykselle.

Mutta toisin kävi. “Huolimatta Humboltin yleissivistävän koulutusidean aidosta tasa-arvopyrkimyksestä, tuli toteutuneesta sivistysinstituutiosta sosiaalinen ja ideologinen perusta uudelle eliitille, jolla ei ollut sisäistä imperatiivia poliittiseen toimintaan ja joka oli naimisissa valtion kanssa sen seurauksena että valtio samaistettiin kulttuuriin. Toiseksi Humboltin taiten tehty tasapaino valtion palveluiden ja sivistyksen autonomian välillä murskautui Preussin koulutusreformissa. Restauration politiikan myötä sivistyksestä tuli Preussin valtion ensimmäinen palvelija.” (Sorkin 1983, 67).

Miksi näin kävi? Sorkin näkee tähän kaksi erityistä syytä. Kun Humboltille sivistys oli ensisijaisesti moraalista – siis poliittista – toimintaa, niin “ihmisen yhdessä olemisen korkein ideaali näyttää ... muodostuvan kokonaisuudesta, jossa jokainen pyrkii kehittämään itseään lähtien sisäisestä perimmäisestä luonnostaan ja itseään varten”. Siten sosiaaliset siteet ovat sosiaalinen ehto sivistykselle ja “yksilö, joka on saavuttanut sisäisen harmonian puolestaan kääntyy yhteiskunnan puoleen ja muotoilee sitä oman harmoniansa määrittelemien standartien mukaan” (Sorkin 1983, 68). Persoonallinen kasvu ja sivistys ei siis sulje pois kansalaistoimintaa; päinvastoin sivistys antaa sisäisen moraalisen imperatiivin politiikalle.

Tämä käsitys kansalaistoiminnasta kuitenkin putoaa pois Humboltin 1809–1810 koulutusreformia käsittelevistä muistioista. Niiden mukaan koulutusjärjestelmän tulee pyrkiä opiskelijoiden “kaikkien kykyjen (*faculties*) tasapainoiseen kehittämiseen; heidän ymmärryksensä ja tietojensa ei tule suuntautua ulkoisiin olosuhteisiin vaan heidän tulee saavuttaa ylevyys sisäisellä kurinalaisuudella, harmonialla ja kauneudella” (Humbolt Sorkinin mukaan, 1983, 69).

Kansalaiskasvatuksen ja -vuorovaikutuksen putoaminen pois sivistysteemasta johtui Sorkinin mukaa siitä, että Humboltin koulutuspoliittinen reformi liittyi osaksi tuolloin *Karl Freiherr von Stein'in* ehdottamaa Preussin valtionhallinnollista reformia (1806–1808), jossa ehdotettiin perustettavaksi eritasoisia itsehallinnollisia toimintayksiköitä. Niiden hallintoon ehdotettiin otettavaksi mukaan myös aatelittomia ja

alempien säätyjen edustajia. Stein ymmärsi, että tätä varten tarvittiin koulutusjärjestelmä valmentamaan porvaristoa poliittiseen elämään. Steinin koulut eivät kuitenkaan kouluttaneet kansalaisaktiivisuuteen vaan “jäivät komentelevan kurin välineeksi tuottaen kuuliaisuuksia ellei epäpoliittisia alamaisia” (Sorkin 1983, 69).¹

Toinen keskeinen siirtymä Humboltin ajattelussa ja toiminnassa näkyy vuoden 1809 lopulla kuninkaalle valmistuneesta raportista, jossa hahmotetaan kouluhallinnon tulevia toimintoja. ... “Koulujärjestelmä on strukturoitava siten, että se mahdollistaa jokaisen teidän kuninkaallisen korkeutenne alamaisen kouluttamisen (*gebildet*) moraalisiksi ihmisiksi ja hyväksi kansalaisiksi (*sittlichen Menschen und guten Bürger*), kukin siten miten hänen olosuhteensa sallivat. Opetuksen ei tule keskittyä tämän tai tuon asian oppimiseen vaan pikemminkin niin että muistia harjoitetaan, ymmärrystä terävöitetään, arviointikykyä kirkastetaan ja moraalista tunnetta (*sittliche Gefühl*) jalostetaan”. (Humbolt Sorkinin mukaan 1983, 64). Tässä katkelmassa uushumanismi ja Valistusajatus yhdistyvät: kasvatuksen viimekätinen tavoite on tuottaa “moraalisten ihmisten ja hyvien kansalaisten” kansakunta, valtiota palvelemalla.

Huolimatta yrityksestään sovittaa yhteen uushumanistinen sivistyskäsitys ja Valistus, Humboltin reformiohjelma viime kädessä palveli 1800-luvulla sellaisia yhteiskunnallisia pyrkimyksiä, jotka olivat täydellisessä oppositiossa suhteessa niihin tavoitteisiin, mihin ohjelma oli tarkoitettu. Humboltin koulutusreformista tuli perusta uuden älymystön alistamiselle valtiovallalle (Sorkin 1983, 73). Siten persoonallisen kasvun ja kansalaiseksi kasvattamisen välinen dilemma ei ratkennut Humboltin ehdottamalla kompromissilla. “Moraalinen ihminen” ja “hyvä kansalainen” sijoittuvat molemmat *poliksen* piiriin, tosin mittakaava on kummassakin eri: moraalisuutta mitataan ihmisyydellä ja hyvyyttä kaupunkilaisuudella (*Bürger*).

Humboltin ratkaisussa Valistuksen korostama kysymys todesta - siis luonnosta ja erityisesti tiedon muodostaminen ulkoisesta luonnosta - jää sivistyksellisenä vuorovaikutuksena huomiotta.² Valistuksellinen kansalaiskasvatus – “hyvä kansalainen” – rajaa toisaalta kansalaisuudesta pois kysymykset todesta ja kauniista: politiikka rajataan tieteen/kaunotaiteen ja työn/tuotannon ulkopuolelle.

Olenainen puute Humboltin ratkaisussa onkin juuri kysymys ihmisen suhteesta ulkoiseen luontoon. Sehän ei ole vain valistuksellinen, siis tutkimuksellinen, tiedonmuodostukseen liittyvä sivistävä vuorovaikutussuhde. Eikä se ole vain luonnon kauneuden kokemista ja sen kaunotaiteellista esittämistä. Se on ensijaisesti teollisuutta. Teollisuus ilmaisee ihmisen tosi suhteen luontoon (*Marx*). Nykyihmiselle tämä on päivänselvää. Mikä on se yhteiskunnallinen prosessi, jossa tämä vuorovaikutus koskettaa meitä jokaista konkreettisesti? Se on tietysti työ (*work/Werk*). Palkkatyö (*labor/Arbeit*) ei täytä tätä ehtoa. Se on nimittäin repäisty irti todesta, hyvästä ja kauniista vuorovaikutuksesta luonnon, ihmisten ja historian kanssa. Miten meidän tulisi muokata palkkatyötä siten, että se olisi sivistävää työtä, ts. se asettaisi suhteessamme luontoon, historiaan ja toisiimme ehdoksi “toden, hyvän ja kauniin elämän”?

Sivistys³, kulttuuri ja käteismoderni

Tuoreessa kirjassaan “Kulttuuri käteismaksuisessa (*liquid*) modernissa maailmassa” Zygmunt Bauman (Bauman 2011) palauttaa mieliin sen käänteeseen, jonka Pierre Bourdieun kirja *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (1984) aiheutti kulttuurisessa itseymmärryksessä. Bourdieun analyysissä paljastui, että kulttuuriin ja sivistykseen tukeutuneet, huolella rakennetut kansalliset suuret kertomukset ovat muuntuneen sosiaalisen erottelun ja erottautumisen välineiksi, joilla ei ole enään mitään tekemistä kansakunnan valistustehtävän kanssa – ei vapaan kansan eikä vapaan tieteenkään kanssa.

Kansalliset suuret kertomukset voidaan aloittaa esimerkiksi *Claude Adrien Helvetiuksesta* (1715–1771). Hän totesi, että “kasvatus kykenee mihin tahansa”. *Paul-Henri Baron d’Holbach* (1723–1789) olisi lisännyt, että “valistuneet politikot hakuaisivat suoda jokaiselle kansalaiselle ilon nauttia siitä sosiaalisesta asemasta, joka heille annettiin syntymäoikeutena.” Kullakin luokalla kun oli oma ja omalaatuisensa käsitys ihmisen onnesta.

Ranskan suuri vallankumous – vaatiessaan ihmisten hallinnointiin tasa-arvoa – purki tämän “erilaatuisuuden”. Yhteiskunnan eturintamaan nousivat kasvattajat toteuttamaan kumouksellisen vaatimuksen käytännön seuraamuksia. Kasvattajat olivat hengen viljelijöitä. He olivat *optimisteja* – ihmislunnon kehittymispotentiaali on rajaton, ja *universalisteja* – ihmislunnon rajattoman kehittämisen vaatimus on läsnä kaikissa kansakunnissa. He olivat vielä *eurooppakeskeisiä* – ideaalit, jolla ihmiset hallinnoivat itseään ja yhteisöjään, on keksitty Euroopassa. Edessä oli uusi traditioista vapautetun teollisen elämän rytmin ja muodon rakentaminen, uuden sosiaalisen järjestyksen toteuttaminen. Tehtävänä oli modernin vallankumouksen kaksoistehtävän toteuttaminen: kansankunnan ja valtion yhtäaikainen rakentaminen tukemaan teollisen kumouksen vaateita. (Zygmunt 2011, 53–54.)

Valistusajan kulttuurikeskustelun laajeneminen 1800-luvun kolmannella neljänneksellä sattui yksiin sivistys -keskustelun nousun kanssa niin Englannissa kuin Saksassakin (*Bildung/refinement*). Valistusajalla kulttuuri ja sivistys olivat muutoksen agentteja: tavoitteena oli koko kansan valistus ja -sivistys. Zygmunt viittaa *Matthew Arnoldin* (1822–1888) vaikutusvaltaisiin ja paljon kertoviin kirjojen otsikoihin *Kulttuuri tai anarkia* (1869), *Kirjallisuus ja dokmi* (1873), joissa Arnold asettaa kulttuurin tehtäväksi saattaa kaikkien ihmisten elämä valon ja onnen piiriin. “Kulttuuri on intohimoista pyrkimystä onneen ja valoon sekä kaiken lisäksi se ilmaisee voimakasta halua tehdä niistä pysyvä olotila” (Arnold Zygmuntin mukaan 2011, 7).

Kulttuuri oli siis kutsu toimintaan, ei vain maan muokkaamiseksi vaan kansan ja kansakunnan siistimeksi, kasvattamiseksi. Tämä tarkoitti jakoa kahteen: syntyi jako sivistyneisiin ja sivistymättömiin, kasvattajiin ja kasvatettaviin, tuottajiin ja heidän tuotteisiinsa, sivistyksen puolustajiin ja sen uhkaajiin, barbaareihin. Koulutettu kansanosa otti tehtäväkseen kasvattaa, ylevöittää, valaista ja aateloida kansa nostaakseen

oman kansansa suvereenien kansakuntien joukkoon, muodostaakseen kansallisvaltion “koska uskottiin, että mahdollisten työläisotilaiden määrällinen lisäys vahvistaisi sen valtaa ja takaisi sen turvallisuuden” (Zugmunt 2011, 9).

Mutta eipä aikaankaan kun kansalliskapitalistisen teollisuuden raivoisan kehityksen myötä kansakunnilla oli edessään vaikea ylijäämäväestön ongelma: “vast’ikään perustetut kansallisvaltiot joutuivat äkilliseen tarpeeseen etsiä uusia alueita rajojen ulkopuolelta: alueita, jotka olisivat kykeneviä imemään liikaväestön, jota se ei enää kyennyt ylläpitämään omien rajojen sisällä” (Zugmunt 2011, 9). Kansan valistamisen tehtävä kääntyi valkoisen miehen lähetystehtäväksi “pelastaa villi-ihmiset heidän oman valtion barbaarisuudelta”. Sivistys- ja valistuskäsitykset muuntuivat korostamaan kulttuurin kehityksellistä luonnetta: Kehittyneillä – siis sivistyneillä – kansakunnilla on hallussaan malli koko kehittymättömälle sivistymättömälle maailmalle; malli, joka tarvittaessa oli väkivalloin opetettava ymmärtämättömille. Perusta 1900 – luvun verisyydelle oli rakennettu sisään järjelliseen itseymmärrykseemme, tapaamme perustella toimiamme ja asemaamme valaistuneina kansakuntina. Valistuksen järjen jälki on verinen (Kurz 2004).

Sittemmin, toisen maailmansodan jälkimainingeissa kulttuurin, sivistyksen pyrkimys synnyttää sivistyskansa muuntui kansalaissivistykseksi, ajatukseksi sivistyneen kansakunnan kansalaisesta, joka hyväksyi kansallisen järjestyksen. Kulttuuri muuntui stimulantista rauhoittajaksi, ensimmäisen, modernin porvarillisen vallankumouksen työkalusta toisen modernin säilytyspaikaksi, kansakunnan stabilisaattoriksi.

Kulttuuri on nyt runollista (*poetic*) ja esittävää (*mimesis*), mutta ei uutta elämää tuottavaa (*poiesis*). Tätä runollisuutta ja esittävyttä häiritsevät ja jopa musertavat kaikki ne ihmisen toimet, joissa hän keskittyy – tavalla taikka toisella – muokkaamaan ulkoista maailmaansa, harrastaamaan ainestenvaihtoa luonnon kanssa, siis tekemään työtä. Sivistävä työ – *poeta faber* – on tällöin looginen mahdottomuus. (ks. laajemmin Volanen 2006.)

Tässä asetelmassa on taustalla eurooppalaisen kulttuurihistorian syvä kolmijako teoriaan, käytäntöön ja tuottamiseen (*theoria/praxis/poiesis*)⁴. Jako muuntui valistuksen, porvariston ja teollisen työn nousun myötä modernin kansallisvaltion instituutioiden perustaksi. Perinteellisestä käsityöläistyöstä irtosivat kysymykset todesta, hyvästä ja kauniista ja muodostunut teollinen työ ei enää ollut työtä (*work/Werk*) vaan teollista palkkatyötä (*labour/arbeits*)⁵.

Tuottamisen estetiikka siirtyi kaunotaiteeksi osaksi tiedon akatemiaa ja politiikka irtosi tuottamisesta omaksi käytännökseen. Kolmijaon vastininstituutiot *tiede/taide* ja politiikka eriytyivät toisistaan ja teollisesta tuotannosta.

Tämän kehityksen lopputuleman – kansallisen hyvinvointivaltion – haastajaksi nousi 1900 –lopulla kansallisista kehyksistä irrottautunut kansainvälinen finanssitalous, jolla ei ole mitään tarvetta sitoutua kansallisiin tulontasausjärjestelmiin, saati kulttuureihin. Päinvastoin, niistä on päästävä irti. Tällöin ohjelmaksi muodostui “kaiken pysyvän purkaminen”, muuntaminen juoksevaan – *liquid* = muunnettavissa käteiseksi

– muotoon (Zugmunt 2011, 11). Ainoa perusteltu ja kestävä suhde tällöin on *cash-nexus*, kuten jo Friedrich Hayek (1899–1992) asian ilmaisi: “Useimmat ihmiset ovat vielä haluttomia hyväksymään sitä tosiasiaa, että juuri halveksitun *cash-nexus*:ksen, käteismaksusuhteen, tulisi olla se suhde, joka pitää koossa suurta (*Great*) yhteiskuntaa” (Hayek 1982, vol. 2, 112).

Kulttuuri -käsitteen vähittäistä muunnosta nykyiseen käteismoderniin (*liquid modern*) ajavat “samat voimat, jotka suosivat markkinoiden vapauttamista niiden eitaloudellisista rajoituksista: pääosin sosiaalisista, poliittisista ja etnisistä rajoitteista”. Olemmekin jo lähellä *Andy Warhol*’in henkäyksiä, kuten “taiteilija on se, joka tekee esineitä, joita kukaan ei tarvitse” ja “olla hyvä bisneksessä on mitä kiehtovin taiteen (*art*) laji. Rahan tekeminen on taidetta ja työskentely on taidetta ja hyvä business on parasta taidetta” (Zugmuntin mukaan 2001, 15, 108–109).

Kulttuuri ja siten sivistys – siten kun me sen kansallisvaltion synnyn ja rakentamisen tukijana ja sementtinä tunnemme – on joutunut diasporaan. Jäljelle jää Pierre Bourdieun kyyninen havainto kulttuurin kolmoistehtävästä 1) määrittää yhteiskuntaluokka, 2) auttaa sosiaalisissa erottautumisessa ja 3) tehdä jäsenyys tiettyyn luokkaan kaikille näkyväksi; kulttuuri on siis teknologia luokkajakojen ja hierarkioiden tuottamiseksi ja suojelemiseksi (Zugmunt 2011 3–4, 51–53).

Väliyhteenvedo

Mitä johtopäätöksiä voimme vetää näistä kahdesta lyhyestä vilkaisusta humboldtilaisuuteen ja kulttuurin moderneihin muunnoksiin?

Sivistyminen on perusluonteeltaan vuorovaikutusprosessi, jossa sekä vuorovaikutuksen osapuolten luonne että vuorovaikutuksen tapa ovat ratkaisevia. Tässä vuorovaikutuksessa on olennaista oman audenttisuuden, siis molempien osapuolien vapaan kehityksen turvaaminen. Eristäytyminen kuten myös jomman kumman osapuolen alistuminen/alistaminen tuhoavat sivistysprosessin. Tämä koskee vuorovaikutustamme sekä luonnon, ihmisten ja historian kanssa.

Sivistävällä vuorovaikutuksella on kolme kiintopistettä, liikkeellä olemisen tapaa: totuus, hyvyys ja kauneus. “Hyvä elämä” ei riitä, se kääntyy helposti valheelliseksi ja rumaksi, kuten “hyvä kansalaisuus” kaikesta irtirepäistyksi käteismaksusuhteeksi.

Humboldtilainen tieteesiin ja (kauno)taiteisiin tukeutuva sivistysprosessi on jo tuhoutunut. Ainoa reaalin asia, joka voi meidät kaikki sitoa toisiimme ja ohjata kohtaloamme on vuorovaikutuksemme luonnon (ja) historian kanssa, siis työ, mutta vain silloin kun se on sivistävää työtä; siis työ, johon on upotettu jälleen kysymykset todesta, hyvästä ja kauniista. Silloin sitoudumme toisiimme lupauksella molemminpuolisesta kunnioituksesta, vastuullisuudesta (*response*).⁶ Palkkatyö ei voi antaa tätä lupautta. Se on pikemminkin ilmaisu yhteiskunnallisesta synteisistä, joka perustuu vastuttomuuteen, käteismaksusuhteeseen. Kaikki muu on sille tarpeetonta ja ideologista ja siis politiikkaa.

Yliopistona olemisen vaihtoehtoista

Ronald Barnett ottaa kirjassaan “Olla yliopisto” (*Being a University*, 2011) analyysinsä kohteeksi neljä perinteellistä ajatusta yliopistosta, nimittäin metafyyssisen, tieteellisen, yrityksellisen ja byrokraattisen yliopistoajatuksen. Analyysinsä jälkeen hän esittää neljä uutta mahdollisuutta rakentaa yliopisto: käteisyliopisto (*liquid university*), terapeutin, audenttinen ja ekologinen yliopisto.

Hän asettuu ekologisen yliopiston kannalle. Hän ei kuitenkaan tarkoita ekologisella yliopistolla luonnonsuojeluun keskittyvää yliopistoa vaan yliopiston rakentumista identifioimaan ja vastaamaan oman aikauden perimmäisiä kysymyksiä koko ihmiskunnan näkökulmasta. Siten yliopiston mittakaava sekä suhteessa aikaan että paikkaan rakentuisi uudelleen: aikamitta ei voi olla iättömyys eikä välittömyys vaan aika-kausi; eikä paikan mittana kansakunta vaan ihmiskunta ja siten maapallo. Nämä mitat on kuitenkin ymmärrettävä niin, että kaikesta pienestä, hetkellisestä ja paikallisesta on luettavissa esiin, identifioitavissa aikakausi, ihmiskunta ja maapallo.

Barnett kehittelee analyysinsä tieto-opilliseksi perustaksi kaksi nelikenttää ja neljä jaottelua: Ensimmäisen nelikentän jaot liittyvät tiedon arvostukseen ja tuottamiseen. Hän tekee jaon tieto *itseisarvona* ja *mailmanarvona*: missä määrin tieto on arvokasta sinänsä vai määräytyykö sen arvo sen yhteiskunnallisen hyödyllisyyden mukaan? Toiseksi hän jakaa tiedon tuotantopaikan suhteen: missä määrin tiedon arvo on riippuvainen siitä, että tuotetaanko se yliopistossa yliopiston ehdoin vai ‘todellisessa’ maailmassa sen ehdoin? Näistä kahdesta jaosta Barnett muodostaa ensimmäisen nelikentän (katso kuvio 1; Barnett 2011, 31, soveltaen).

Tiedonintressi	Tieto itseisarvona Knowledge-for-itself	Tieto maailmaa varten Knowledge-for-the world
Tiedon tuotantopaikka	Yliopistossa Knowledge-in-itself	Yrittäjä-yliopisto
Muualla maailmassa Knowledge-in-the-world	Tutkimus-yliopisto ↓ Professio-yliopisto	Kehittävä yliopisto

Kuvio 1. Yliopistojen perustyytit (Barnett 2011 31, soveltaen)

Barnettin jaon mukaan meillä olisi tällöin neljä yliopistojen perustyyppiä:

1. *tutkimusyliopisto*, jossa tieto tuotetaan yliopistossa tiedon vuoksi,
2. *professionaalinen yliopisto*, joka korostaa tiedon tiedepohjaista merkitystä, mutta tuotettuna yhteiskunnan ehdoilla,
3. *yrittäjyliopisto*, jossa tieto tuotetaan yliopistoissa markkinoiden ehdoilla myytäväksi markkinoille,
4. *kehittävä yliopisto*, joka keskittyy tiedon tuottamiseen maailmaa varten ja maailman ehdoilla.

Barnett arvioi, että perinteellinen, sisäänlämpiävä tutkimusyliopisto – jota hän kutsuu norsunluutorniksi – on nyt liikkeessä kahteen eri suuntaan: kohti professionaalista tai/ ja yrittäjyliopistoa. Neljäs ruutu “kehittävä yliopisto” on Barnettin mukaan lähes tyhjä.

Barnett haluaa täsmentää vielä yrittäjyliopisto-konseptia tekemällä vielä jaon kovan ja pehmeän yrittäjyyden välillä. Kova yrittäjyys keskittyy voittoon ja sen keräämiseen, pehmeä puolestaan toimimaan kilpailuilla markkinoilla ilman voittointressiä. Hän asettaa tämän jaon yhteen avoimien vs. säänneltyjen markkinoiden kanssa ja saa siten seuraavan, täsmentävän nelikentän:

Yrittäjyyden laatu Markkinatyyppe	Pehmeä yrittäjyys	Kova yrittäjyys
Avoimet markkinat	Julkinen (civic) pienyrittäjyys Esim. kolmannen sektorin pientuotannot	Rajoittamaton yrittäjyys Voittokeskeinen akateeminen kapitalismi
Säädellyt markkinat	Rajoitettu yrittäjyys Kolmannen sektorin hankkeet, julkiset hankinnat ja hankkeet	Peitetty yrittäjyys Julkisten hankkeiden voitto-perustainen tutkimus

Kuvio 2. Korkeakoulutuksen yrittäjyyden muotoja (Barnett 2011, 38, soveltaen)

Millainen olisi yliopisto, jos se toimisi avoimilla markkinoilla kovan yrittäjyyden asenteella?⁷ Yrityksen ensimmäinen tehtävä on tuottaa voittoa omistajilleen.⁸ Kovan yrittäjyyden yliopistossa

1. opetuksen ja tutkimuksen sisältö määräytyy voittopotentialin mukaan,
2. tutkimus- ja opetusvälineet ovat yliopiston omaisuutta, joita työntekijät käyttävät teollisen yhteiskunnan tarpeisiin kehitetyn työsuhdelainsäädännön mukaisella työntekijän direktio-oikeuden määrittämällä tavalla,
3. työn tulokset omistaa yliopisto, joka päättää mitä niillä tehdään. Tulokset voidaan julkaista tai myydä yliopiston brändinimellä, mainitsematta tekijöitä. Mahdolliset voitot jäävät yliopiston käyttöön.

Tätä nykyä yliopistojen tutkija- ja opettajakunta näkee itsensä jonkinlaisina käsityöläisinä, jotka omistavat omat työvälineensä – siis päänsä, kätensä ja sydämensä – ja työnsä tulokset ainakin siltä osin, että he saavat itse päättää mitä heidän nimissään julkaistaan. Tämän rajoitetun yrittäjyyden perustana on ollut ajatus omasta työstä julkisena, kansallisen yhteisen hyvän rakentamisena. Sivistystyötä tehtiin “Isänmaan parhaaksi” kuten sanonta kuului. Kun yliopistot ovat nyt yksityisoikeudellisia yksiköitä työtä ei tehdä “rakkaudesta yliopistoon”⁹ vaan työsuhteisena palkkatyöntekijänä työsuhdelainsäädännön määritysten mukaisesti. Romanttisen, kansallisen tietokäsityöläisyyden aika on siis ohi. Nyt käymme päistämme, käsistämme ja sydämistämme käteiskauppaa osto- ja myyntitarjousten pohjalta.

Nyt kun yliopistot ovat Suomessa ryhtyneet supistamaan käyttötalouden kustannuksia kerätäkseen ylijäämiä ja muodostaakseen huomattavia sijoituspääomia kuvaan astuu sijoitusten tuottavuuden arviointi: onko tuottavampaa sijoittaa tutkimukseen ja koulutukseen vai kiinteistöihin ja/tai rahoitusmarkkinoille. On aivan varmaa, että markkinahintainen tutkimus- ja opetustyö ei pärjää tässä kilpailussa.

Yliopisto vastuullisena ja audenttisena maailmankansalaisena

Yliopisto voi siis muuntautua *käteisyliopistoksi*, joka ui kuin kalmari tai ameeba ja on vikkelän ketterä liikkeissään, kommunikaatiossaan, asemoitumisessaan, verkostoissaan, asiakassuhteissaan, tieto-opeissaan, identiteettirakenteissaan: “sillä ei ole keskusta, ... se virtaa useissa aikavyöhykkeissä eikä sitoudu mihinkään erityiseen yhteisöön, joten se potentiaalisesti voi sitoutua mihin tahansa yhteisöön.” Käteisyliopiston “toimintaa ohjaa kaksi valuttaa – raha ja statustaistelu.” (Barnett 2011, 119).

Toimintaympäristön muutoksen nopeuden, ennustamattomuuden ja epävarmuuden hallitsemiseksi yliopistot ovat jo Suomessakin kehittäneet riskinhallinnan välineitä: ulkoisten riskien osalta jokainen toimenpide, johon saattaa liittyä vaaroja, on riskiarvioitava (*risk audit*). Yliopistojen markkinavetoinen ketteryys on lisännyt epävarmuutta ja epätietoisuutta myös yliopistoväen keskuudessa. Epävarmuus ja sen synnyttämä huoli vaatii osakseen huolenpitoa ja tietoista hallintointia yhteisöterapeuttisin menetelmin, kuten esimerkiksi arkaististen, menneeseen maailmaan liittyneiden akateemisiin riittien keinotekoisena ylläpitämisenä ja elvyttämisenä. Tällaisen *terapeuttisen yliopiston* keskeinen hallintoteema onkin *‘well being’*, huolenpito ja huoli

opiskelijoista ja henkilökunnasta. (Barnett 2011b, 447-448). “Nykyisten yliopistojen habitus on kompleksisuudessaan kuin kasa spakettia. Niinpä ajatus että yliopisto olisi tosi (*true*) itselleen näissä olosuhteissa on illuusio, *khimaira*” (Barnett 2011b, 449).

Olla itselleen tosi on kuitenkin keskeisesti *audenttista yliopistoa* määrittelevä piirre. Audenttinen yliopisto – perinteellinen sivistysyliopisto – määrittelee itsensä itselleen (*in-itself*). Tämän audenttisuuden sisään kasvanut yritysyliopisto sotkee perinteellisen sivistysyliopiston habituksen “spaketiksi”. Tämä ei ole riittävä ratkaisu. Tarvitsemme kaksi lisämäärettä audenttisuuden rinnalle: vastuullisuuden (*response*) ja toimijuuden.

Ronald Barnett kiteyttää oman näkemyksensä seuraavasti: yliopiston tulisi olla vastuullinen ja audenttinen maailmankansalainen (Barnett 2011, 105). Tämä yliopisto on ekologinen¹⁰ yliopisto, joka määrittää itsensä toimijaksi toisen kautta itselleen sekä vastuulliseksi itselle ja toiselle (*for-the-other*).

Audenttisuus viittaa yliopiston itsemäärittelyyn ja itseymmärrykseen: yliopiston tulee olla avoin ja tosi itselleen. Sen tulee voida itse määrittää tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen kohde ja tapa. Tämän yliopisto voi kuitenkin tehdä vain toisen kautta. Tämän toisen mittakaava on tätä nykyä maailma, ihmiskunta ja aikakausi, ei siis valtio, kansakunta ja kvartiilitalous. Siten yliopisto on *vastuullinen* maailmalle, johon se itsekin kuuluu.

Ekologinen yliopisto rakentaa suhteensa toisiin vähintäänkin kolmella eri tasolla: inhimillisenä subjektiviteettina, sosiaalisina suhteina ja ympäristöinä. Ekologinen yliopisto ei vain mieti omaa vaikutustaan (*impact*) maailmaan vaan myös ja erityisesti yliopisto ilmaisee myös huolensa (*care*) maailmasta. Tämä huoli ja oman toiminnan vaikutuksen tunnistaminen rakentaa yliopiston tietoisuutta omasta positioista maailmassa.

Ekologisen yliopiston viisaus (*wisdom*) – siis sivistys – muotoutuu kolmen pyrkimyksen kautta: 1) keskittymällä asioihin, jotka ovat perustavanlaatuisen tärkeitä, 2) tuomalla yhteen kaikki tutkimisen, opetuksen ja oppimisen käyvät muodot, kunnioittaen kunkin osapuolen omaa kontribuutiota, 3) suuntautumalla ehdottamaan ratkaisumalleja oman aikamme keskeisiin ongelmiin (Barnett 2011, 143–147). Siten sivistys ei ole jotain, joka jää jäljelle kun kaikki opittu unohdetaan vaan kykyä asettaa ja ratkaista aikakauden keskeiset ongelmat. Sivistystä on siis kaikkien niiden työn (*work*) sisältö, jotka osallistuvat tämän sisällön tuottamiseen, työskentelivät he sitten missä tahansa, kotona, konttoreissa, tehtaissa, maatiloilla, kouluissa tai yliopistoissa.

Mitä tulisi tehdä, jotta yliopistomme avatuksi ja kasvaisi ekologiseksi yliopistoksi? Barnett ehdottaa mm. seuraavia toimia (Barnett 2011, 148, soveltaen):

- on kehitettävä ja päättäväisesti tavoiteltava yliopistoille strategia kansalaisyhteiskunnan kanssa tehtävää yhteistyötä varten.
- yliopistoissa tehtävä työ on siirrettävä *on-line* työksi.
- on lisättävä julkisten luentojen pitämistä ja luennot levitettävä *on-line* muodossa kaikille.

- on lisättävä työskentelyä paikallisten viranhaltijoiden ja yhteisöjen sekä kolmannen sektorin ryhmien kanssa, erityisesti sosiaalisista kysymyksistä.
- on tarjottava neuvontaa ja ohjausta yhteiseksi hyväksi (*pro bono*).
- on tarjottava tutkimus-, opetus- ja opintoaineistoja julkiseen käyttöön.
- on tehtävä tutkimusta, joka käsittelee yleisiä huolenaiheita ja voivat huojentaa kärsimystä tai puutetta paikallisesti tai globaalisti.
- on edistettävä sitä, että yliopistojen työntekijöistä kehittyy julkisia intellektuelleja, jotka hyödyntävät luovasti mediaa käydessään julkista keskustelua ja rikastaessaan julkista tilaa.
- jokainen opiskelijaikäpolvi on saatettava yhteistyöhön muiden maiden opiskelijoiden kanssa ja siten kehitettävä monikansallisia ja -kulttuurisia tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen tiloja ja tilanteita. Tavoitteena on kehittää opiskelijoista maailmankansalaisia (*global citizens*).
- opiskelijoille on tarjottava mahdollisuus hyödyntää opinnoissaan yliopistokampuksen ulkopuolelle suuntautuvia sosiaalisia toimia ja hankkeita.
- on edistettävä eri tieteenalojen keskinäisiä sidoksia; on kehitettävä ohjelmia, jotka suuntautuvat julkiseen toimintaan.
- yliopistojen on liittouduttava koko maapallon mitassa edistämään tämän kaltaista ekologista ajattelua.¹¹
- vaikka yliopistoja rahoitetaan monin osin kansallisvaltion varoilla tulee maailmasta ja sen kehityksestä vastuun ottaminen olla päivänselvä osa yliopistojen elämää ja toimintaa.

Jo tämä Barnettin lyhyt harjoitelma antaa käsityksen siitä, että ekologisen yliopiston idea johtaa aivan erilaiseen yliopistokehitykseen kuin mitä Suomen yliopistoreformilla on tavoiteltu. Suomessa on nyt otettu askelia tutkimus- ja professioyliopistomalleista kohti yritys yliopistoa ja ovet on avattu käteisyliopistomallin syntymiselle.

Sivistyksen dynaamisuudesta

Palatkaamme lopuksi siihen mistä aloitimme, “dynaaminen sivistysyliopisto” -ajatukseen. Ilkka Niiniluoto vetosi kolmeen väittämään puolustaessaan dynaamista sivistysyliopistoa: “Sivistys on se, mitä jää jäljelle, kun olemme unohtaneet kaiken oppimamme” (*Eino Kaila*), “Sivistys tieteen kautta” ja sivistys pelastuu “jos pidämme kiinni humboldilaisesta tutkimuksen ja opetuksen vuorovaikutuksen periaatteesta”.

Kaikki nämä väittämät erikseen ja yhdessä ovat osoittautuneet lyhyen retkemme aikana riittämättömiksi ja osin harhaisiksi. Ja vielä kovin ikävällä tavalla: niihin pitäytyminen ja niihin vetoaminen avaa oven yrittäjyysyliopiston kovimman mallin – käteisyliopiston – syövyttävälle vaikutukselle tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen vuorovaikutusmuotoihin, jotka ovat sivistysprosessin kannalta keskeisiä. Tämä tarkoittaa sitä, että sivistystyölle on tapahtumassa sama köyhtyminen kuin mikä tapahtui

käsityöläisten työlle modernin teollisuuden repiessä ihmiset sijoiltaan tehdastyöhön. Teollisesta työstähän irroitettiin kysymykset todesta, hyvästä ja kauniista ja siirrettiin nuo kysymykset tieteelle, politiikalle ja kaunotaiteelle synnytettyjen kansallisten instituutioiden piiriin. Kaikki ne välineet, joita yliopistoväki on sittemmin kehittänyt palkkatyön ja -työvoiman kurittamiseen ja hallintaan, tunkeutuvat nyt dynaamisen sivistysyliopiston suojaverkon läpi yliopiston hallinnointiin ja itseymmärrykseen. Yliopistoinstituutio voi säilyttää oman sivistystehtävänsä vain jos se asettuu tukemaan ja vaatimaan kaiken työn sivistävää luonnetta, sivistymistä työn kautta. Ronald Barnettin hahmottelema ekologinen yliopisto olisi oiva askel tähän suuntaan.

LÄHTEET

- Autio, V.-M., Kyhäräinen, J., Velling R. (1990). *Rakkaudesta yliopistoon*. Helsinki: Yliopistopaino
- Barnett, R. (2011a). *Being a University. Foundations and Futures of Education* (1st ed.). Routledge.
- Barnett, R. (2011b). *The coming of the ecological university*. *Oxford Review of Education*, 37(4), 439–455.
- Bauman, Z. (2011). *Culture in a Liquid Modern World* (1st ed.). Cambridge: Polity Press.
- Guattari, F. (1989). *The Three Ecologies. new formations*, 8 summer 1983, 131–147.
- Hayek, F. (1976). *Law, Liberty, and Legislation. Vol. 2. A way to stop inflation* p. 48. Ludwig von Mises Institute.
- Jessop, B. (2007). *Knowledge as a fictitious commodity. Insights and limits of a Polanyian analysis*. Lancaster eprints. University of Lancaster. http://eprints.lancs.ac.uk/508/1/_F-2007f_Istanbul.pdf
- Kauppinen, I. (2010). *Akateeminen kapitalismi aineettoman omaisuuden haltuunottamisena*. *Tiedepolitiikka* 2/2010 17–30.
- Kurz, R. (2004). *Blutige Vernunft*. Berlin:Horlemann Verlag.
- Niiniluoto, I. (2011). *Dynaaminen sivistysyliopisto Sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*. Helsinki:Gaudeamus.
- Slaughter, S., Rhoades, G. (2004). *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State and Higher Education*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Sorkin, D. (1983). Wilhelm Von Humboldt: *The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791–1810*. *Journal of the History of Ideas*, 44(1), 55–73.
- ULSF –association. (1990). *Talloires Declaration* http://www.ulsf.org/programs_talloires.html
- Volanen, M. V. (2006). *Filoteknia ja kysymys sivistävästä työstä*. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto: Yliopistopaino.
- Wolloch, N. (2011). *History and Nature in the Enlightenment. Praise of the Mastery of Nature in Eighteenth-Century Historical Literature*. Burlington: Ashgate Pub Co.

VIITTEET

1. Kaikuja tästä löytyy mm. Helsingin yliopiston vuoden 1824 perustamiskirjan ensimmäisestä statuuistista: "Keisarillinen Aleksanterin yliopisto on perustettu edistämään Tieteiden ja vapaiden Taiteiden kehitystä Suomessa ja sen ohessa kasvattamaan sen nuoriso taitavaksi Keisarin ja isänmaan palveluksessa"
2. Valistuksen suhteesta historiaan ja luontoon katso esim. Nathaniel Wolloch 2011.
3. Tunnetusti suomen kielen sivistys–sanan historia vie meidät pellavan työstämiseen siivoamiseen ja siistimiseen. Toisin kuin monissa muissa kielissä suomen kielessä sivistys–sanalla on sama juuri kuin työ–sanalla. Saksankielinen vastine *Bildung* on peräisin Meister Echardilta keskiajalta. Se viittaa sisäisen kuvan muokkaamiseen jumalan kuvan kaltaiseksi.
4. Tiedonkenttinä: *theoria/praxis/poiesis*, paikkoina *schole/polis/oikos*, (siis vapaa aika/kaupunki/talo maalla) ja tiedonitresseinä: epistemologia/etiikka/estetiikka.
5. Toisin kuin suomen kielessä useissa euroopan kielissä tehdään ero työn ja palkkatyön välillä esimerkiksi: work/Werk vs. labour/Arbeit. Englanninkielen "labour" < kipu, tuska < "hoiperrella taakan alla". Saksankielen "Arbeit" < kipu, orja.
6. Response, < latinan *respondere*, re- takaisin, spondere luvata. Kreikan spondeios < sponde juhmallinen uhritoimitus, tehdä uhritoimitus, sitoutua uhritoimituksella johonkin.
7. Tämän mielenkiintoisen teeman akateemisesta kapitalismista joudun tässä yhteydessä sivuttamaan lyhyellä maininnalla, ks. esim. Jessop, B. 2007; Slaughter, S. Rhoades, G. 2004; Kauppinen 2010.
8. Se, kuka käyttää Suomessa uuden olomuodon yliopistojen omistajan ääntä, on epäselvää. Johdonmukaista olisi ollut muodostaa yliopistoista yliopisto–osuuskuntia, joissa tiedeyhteisö omistaisi sekä työvälinsä että työnsä tulokset sekä käyttäisi omistajan ääntä ja päätösvaltaa.
9. Ks. Veli–Matti Aution, Jukka Kyhäräisen ja Rauno Vellingin toimittama kirja *Rakkaudesta yliopistoon* vuodelta 1990.
10. Ekologinen laajasti ymmärrettynä, ks. esim. Felix Guattari *The Three Ecologies* 1989.
11. Tällä hetkellä ehkä tunnetuin hanke on Talloires –yliopistoliike, ks. Talloires yliopistojen julistus (Talloires Declaration) 1990.

HISTORiantutkimus

VAIKUTTAVUUSYhteiskunnassa

Jorma Kalela

Historiankirjoituksessa tapahtui merkittävä muutos Reinhart Koselleckin ”satula-ajaksi” kutsumassa vaiheessa, 1700- ja 1800-lukujen puolivälien rajaamana ajanjaksona. Historiasta tuli tieteenala ja alan tutkimus vapautui esimerkkien tuottamisesta poliittisiin ja retorisiin tarpeisiin. Tuolloin saavutettua autonomiaa olemme tottuneet alan ammattilaisina pitämään itsestään selvänä asiana. Tänään on kuitenkin perusteltua kysyä, vieläkö näin on.¹

Muiden kehittyneiden teollisuusmaiden tavoin Suomessakin on siirrytty yhteiskuntaan, jossa vaikuttavuus on kaikki kaikessa. Intentiot ja tehty työ ovat toissijaisia seikkoja. Tulokset varmistetaan kilpailulla. Akateemisessa maailmassa on niin tutkijoiden kuin yksiköidenkin tavoiteltava huippuja. Avainasemaan ovat nousseet kansainvälinen vertaisarviointi ja sen kriteerit.

Edelläkävijänä on ollut Iso-Britannia, jossa on 1980-luvun lopun jälkeen noin joka viides vuosi suoritettu valtakunnallinen tutkimusarviointi. Ajatuksena on luoda puitteet sille, että tutkimusta tekevät yksiköt ja tutkijat voidaan asettaa paremmuusjärjestykseen, kun tehdään rahoituspäätöksiä. Tänään on ”vaikuttavuus” se käsite, jonka avulla ”pyritään yksilöimään tutkimuksesta saatavaa hyötyä”.²

Kysymys ei ole pelkästään rahoituksesta, vaan koko tiedepolitiikan puitteiden ja sisällön muutoksesta. Tieteellistä tutkimusta on ryhdytty ajattelemaan samassa logiikassa kuin yhteiskuntapolitiikan eri lohkoja. Tutkijoiden työ ja sen eri puolet rinnastuvat itse asiassa vaikkapa kansalaisten arjessaan kohtaamiin vaikeuksiin. Ihmisten pulmat saattavat olla sosiaalipolitiikan puutteiden seurauksia ja niihin on toki puututtava, mutta sen on tapahduttava talouskasvun kannalta kokonaisvaltaisesti. Tosiasiana nimittäin pysyy, että ilman kilpailukykyistä ja vakaata taloutta ei myöskään ole kansalaisten hyvinvointia. On ”meidän” kaikkien yhteinen etu, että kansallinen kilpailukyky varmistetaan. Siihen on myös tieteentekijöiden annettava oma panoksensa.³

Keskeisintä on siis talouskasvun varmistaminen globaalien kilpailun oloissa ja siihen on tiedepolitiikankin tähdättävä. Tästä ajattelutavasta ovat monet käyttäneet nimitystä managerikieli ja sen ovat niin politiikan kuin taloudenkin päättäjät omaksuneet. Ajattelupa kattaa kaikki kilpailukykyyn vaikuttavat yhteiskunnan ilmiöt ja asettaa sellaisena hyvin tiukat puitteet niitä koskevalle toiminnalle. Managerikieli tulkitsee, mistä näissä ilmiöissä on kyse eli osoittaa tavan, jolla niistä on puhuttava. Se myös rajaa kunkin tilanteen kannalta relevantit asiat eli määrittää päiväjärjestyksen.⁴

Akateemisessa maailmassa managerikielen logiikka näkyy julkaisuja ja tutkijan uraa koskevissa käsityksissä. Tutkimusta tekevien yksiköiden, tutkijoiden ja tutkimusten arvioinnin kriteerit toteuttavat kilpailun logiikkaa: niiden tärkein tehtävä on varmistaa paremmuusjärjestykseen sijoittaminen. Toisena ääripäänä on esimerkiksi kotimainen aikakauskirja, jossa ei noudateta vertaisarviointia ja toisena kansainvälinen julkaisu, johon saa artikkelin monen vuoden odotuksen ja tiukan kilpailun jälkeen. Tätä arvioinnin metodologiaa kuvaa, että monografioista ei tutkijanuralla ole suurtakaan hyötyä. Hukkaan heitettyä aikaa on myös antologioiden tai konferenssijulkaisujen toimittaminen – sen sijaan artikkeleiden kirjoittajat, joille toimittajien on hankittava vertaisarviointi, kyllä saavat ”julkaisupisteitä”.

Tutkijaksi aikovan kannattakin huolella selvittää, millaisilla akateemisilla ansioilla on painoarvoa. Hänen on myös syytä tiedostaa, että nämä arvottamisen kriteerit eivät suomalaisia, vaan ylikansallisia. Tarvittavaa tietoa tuottavat muun muassa ulkomaisten huippututkijoiden suorittamat suomalaisten yliopistojen, tiedekuntien ja laitosten arvoinnit. On toisin sanoen otettava ”kansainvälisyys” vakavasti eli osoitettava, mikä on suunnitellun tutkimuksen merkitys oman maan rajojen ulkopuolella. Kannattaa toisin sanoen pohtia, onko oman uran edistämisen näkökulmasta esimerkiksi järkevää tutkia sellaisia Suomen historian ilmiöitä, joilla on vain marginaalisesti yhtymäkohtia maan rajojen ulkopuolella.

Managerikielen logiikka hallitsee myös tutkimusmäärärahojen jakamista. Samat säännöt, joiden mukaisesti Suomen Akatemia tekee päätöksensä, ovat alkaneet vaikuttaa myös eri säätiöiden politiikassa. Hakijankin on tiedettävä, mitkä seikat painavat ratkaisuisissa. Arvioinnin metodologian ja sisällöllisten kriteerien tuntemus eivät riitä, vaan huomioon on otettava myös tutkimuksen traditiot. Edessä hämmäyttävää asetelmaa voi kuvata toteamalla, että nuoren tutkijan kannattaa kahteen kertaan miettiä, missä kohden on pakko ja kannattaa olla innovatiivinen ja millaiset tavoitteet on paras unohtaa. Myös tutkijoiden on aika sopeutua poliittisen retoriikan pelisääntöihin.

Politiikassa erilaisten ohjelmajulistusten ja konkreettisten päätösten perustelujen merkitys on siinä, että niillä oikeutetaan ratkaisut samalla, kun päättäjien ohjelmallisiin asiakirjoihin viittaaminen olennainen tapa edistää omia tavoitteita. Tämä pätee myös tutkimuksen maailmaan. Rahoitusta on vaikea saada hankkeille, jotka eivät ole merkittäviä ”vaikuttavuuden” näkökulmasta. Kannattaa valita sellaisia tutkimuskohteita, jotka avaavat historiallisen näkökulman johonkin yhteiskunnalliseen epäkohtaan tai tulevaisuuden haasteeseen.

Monet nykytilanteen piirteet ovat sellaisia, jotka jo nykyisiä edeltävät sukupolvet ovat joutuneet ottamaan huomioon eivätkä ne siten ole uusia. Uutta on managerikielen logiikan myötä rakentunut järjestelmä, jolla on itsenäinen, omia lakejaan noudattava toimintatapansa. Tieteen näkökulmasta lähestytään tilannetta, jossa muoto ja sisältö ovat irronneet toisistaan. Ensisijaista on pelisääntöjen noudattaminen, ei niinkään vaikkapa tutkimuksen sisältö tai tieteelliset tavoitteet. Konferenssiin tai seminaariin osallistumisen antia tärkeämpää on, julkaistaanko siellä pidetyt esitelmät - ja varmasti vielä refereesimenettelyn pohjalta.

Tieteellisen tutkimuksen edistämisen perinteinen sisältö on jäämässä taka-alalle. Eräs nuorempi kollega sanoi, että on vanhanaikaista puhua tutkimuksen tekemisestä. Nykyoloissa on tärkeätä julkaiseminen. Kehityksen suuntaa kuvaa, että tutkijanuralla kouliinnutaan alusta pitäen arvottamaan itseä ja kollegoja - ei tutkimusten sisältöjen ja tason, vaan ”huippututkimuksen” kriteerien pohjalta.

Huolestuttavaa nykytilanteessa on ensinnäkin, että yhteiskunnan ja kulttuurin eri alojen tutkijat näyttävät sopeutuneen siihen. Julkista keskustelua ei juuri käydä sen paremmin tiedepolitiikan lähtökohdista kuin arviointien metodologiasta, kriteerien perusteluista tai arviointikäytännön seurauksista. Ei siitäkään huolimatta, että nykyisessä tiedepolitiikan järjestelmässä vaikkapa tieteenalojen väliset perustavanlaatuiset erot pyrkivät hautautumaan managerikielen logiikan vaatiman kokonaisvaltaisuuden alle.

Ne seuraukset, joita arvottamisen kriteereillä on, eivät näytä kiinnostavan ketään. Kuvaavaa myös on, että senioritutkijan johtama tutkimusryhmä on nousemassa rahoituksessa priorisoiduksi tutkimustyön muodoksi. Malli on omaksuttu niiltä tieteenaloilta, joilla laboratoriotyöskentely on keskeisessä asemassa - ilman että, sen soveltuvuutta yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen aloille on selvitetty. Näyttää siltä, että vaikkapa väitöskirjan tekemistä oman professorin tai muun ohjaajan johdolla aletaan pian pitää historian tutkimuksessakin taakse jääneen ajan ilmiönä.

Hiljaa ollaan myös managerikielen logiikkaa toteuttavasta tiedepolitiikan järjestelmästä. Vain hieman kärjistäen kysymys on automaattista, jonka lähtökohtia tai perusteita kukaan ei tunne. Mihin, miksi ja ketkä tarvitsevat tätä näköjään ilman ohjausta toimivaa järjestelmää, on kysymys, jota kukaan ei esitä. Perusteluksi riittää huipulle / huipuksi pääsemien tavoitteena, jonka tarkoitetta ei kysytä. Mieleen tulee kysymys siitä, onko näillä ”annettuina” otetuilla tavoitteilla ylipäättään ”antajaa”.

Eräs kollega kuvasi asetelmaa puhumalla kyynisen kriittisestä sopeutumisesta. Järjestelmää ja sen kriteerejä pidetään kyllä ongelmallisina, mutta ne otetaan silti annettuina. Vaikka nykyiset käytännöt siis tulkitaan monellakin tavoin pulmallisiksi, arvostelua ei esitetä julkisesti, vaan pelisääntöjä noudatetaan. Uralla etenemisen ja rahoituksen varmistamisen näkökulmasta onkin tietysti parasta pysyä hiljaisena.

Kun uuden tiedepoliittiseen järjestelmän perusteita ja sen seurauksia pohditaan erityisesti historian tutkimuksen näkökulmasta, on syytä ottaa lähtökohdaksi alalla parin viime vuosikymmenen aikana syntynyt uusi tilanne. Sitä havainnollistaa oheinen, historian ja historian tutkijan asemaan yhteiskunnassa liittyvä nelikenttä. Kuvan

lähtökohtana on Kimmo Katajalan Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 2/2009 tekemä ehdotus (Katajala 2009).⁵

1. Historia yhteiskunnan oikeuttajana	2. Historia ja yhteiskunnan eri alojen politiikat
4. Historiantutkijan näkemys yhteiskunnasta	3. Historiantutkijan tavoitteet

Kuvio 1. Historia yhteiskunnassa

Nelikentän vaaka-akseli erottaa kaksi erilaista näkökulmaa historian käyttöön: yläosassa tarkastelun lähtökohtana on yhteiskunta, alaosassa historiantutkijan suhde yhteiskuntaan. Pystyakseli puolestaan jakaa menneen käytön taustalla olevat intressit kahteen ryhmään: vasemmalla puolella ovat teoreettiset ja ideologiset, oikealla käytännölliset lähtökohdat. Asetelman avulla voi havainnollistaa, jälleen Koselleckin esityksiin viitaten, sitä suurta kiistaa, joka jakoi historiantutkimusta aina viime vuosisadan lopulle saakka. (Koselleck 1979, 202).⁶

Hallitsevassa asemassa olleiden ”objektivistien” näkemyksessä keskustelua voitiin käydä vain ruudusta 1, vaikkapa historiantutkimuksesta kansakunnan muistina. Debatin oli kuitenkin pysyttävä ammattikunnan tasolla, sillä yksittäisellä tutkijalla ei saanut olla yhteiskuntaan liittyviä tavoitteita (ruutu 3), puhumattakaan osallisuudesta valtiollisten politiikkojen toteuttamiseen (ruutu 2). Historian perusta (ruutu 4) taas oli puhtaasti filosofinen kysymys.

”Objektivistien” ajattelussa nelikentän oikea puoli oli ”osallistujien” aluetta. Näiden näkemyksessä taas vastakkainen leiri hämärsi tosiasiat, kuten vaikkapa yhdysvaltalainen Howard Zinn asian esitti. ”Historia on kiisteltyä aluetta, jolla historiantutkijat eivät suinkaan ole viattomia sivullisia”. Oli tyhjää retoriikkaa puhua ”objektiivisesta tutkimuksesta”, koska sellainen ei ollut mahdollista. (Zinn 1990).⁷ ”Osallistujien” ajattelutavan heikkous oli, ettei siinä tehty eroa nelikentän ruutujen 3. ja 4. välillä. Kun he eivät erottaneet toisistaan tutkijan konkreettisia tavoitteita ja hänen teoreettisia ja ideologisia lähtökohtiaan, oli helppo väittää, että he alistivat tutkimuksen politiikalle.

Turun yliopistossa pitämäni jäähyväisesitelmä oli ensimmäinen askeleeni ”osallistujien” kannan keskeisen heikkouden korjaamiseksi. Tänäpäin korostan erottelua tutkijan yhteiskuntasuhteen kahden eri tason välillä: tutkijan ammatillinen minä on yksi asia ja hänen kulloisenkin tutkimuksensa tavoitteet toinen. Tutkijan ontologiset näkemykset yhteiskunnasta (ruutu 4) ei juuri muutu, vaikka hänen valitsemansa tutki-

mustehtävät tuottavat kannanottoja (ruutu 3) moniin eri keskusteluihin.⁸

Nykyisen vuosisadan puolella eletään tuon ammattikuntaa jakaneen suuren kiistan jälkeisessä tilanteessa. Mikään nelikentän ruuduista ei tänään ole historiantutkijalta kiellettyä aluetta, vaan kaikki neljä on otettava huomioon. Toinen selvä muutos on, että nelikentän vasen osa, historian ideologiset ja teoreettiset ulottuvuudet, kiinnostaa alan tutkijoita tänään selvästi vähemmän kuin nelikentän ruudut 2. ja 3. Kun ajatellaan historiaa yhteiskunnan oikeutuksen näkökulmasta, ovat globalisaatio ja ilmastonmuutos ottaneet sen paikan, mikä oli aiemmin yhteiskuntajärjestelmien vastakohtalla. Kumpikaan ei silti ole saanut osakseen lähellekään sitä huomiota mikä niiden ”edeltäjällä” oli.

Historiantutkimuksen autonomian kannalta on olennaista, että tutkijan yhteiskuntaan liittyviä tavoitteita (ruutu 3) pidetään täysin oikeutettuina samalla, kun historian ja valtiollisten politiikkojen suhteeseen (ruutu 2) ei puututa. Kun ”objektivistien” ja ”osallistujien” vastakohtan aikana osapuolet kiistelivät siitä, voiko historiantutkijalla olla yhteiskunnallisia tavoitteita tai ei, tänään tutkijat käyvät keskinäistä kilpailua rahoituksesta ja akateemisista asemista sillä, kenen hanke ja kenen toiminta on nykytilanteessa yhteiskunnallisesti vaikuttavinta.

Ruutua 2. eli historian ja politiikkojen suhdetta koskevaa hiljaisuutta on syytä tarkastella edelläkävijämaassa eli Britanniassa vuosina 2009 ja 2010 tapahtuneiden tiedepolitiikan muutosten valossa. Suomen Akatemian Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikuntaa vastaavan neuvoston (Arts and Humanities Research Council, AHRC) tavoitteena on ”optimaalinen” vaikuttavuus ja sen arvioimisen ”oikea” metodologia. Kun tutkijayhteisö sisäistää ”vaikuttavuuden kulttuurin”, se pystyy aiempaa paremmin vastaamaan ”talouden ja julkisten palvelujen” tarpeisiin.⁹

Britanniassa tehdyt linjaukset on syytä ottaa vakavasti, koska niitä on aiemminkin sovellettu muissa maissa, Suomi mukaan lukien. AHRC toteuttaa vain maan hallituksen asettaman korkeakoulurahoituksen neuvoston, Higher Education Funding Council for England (HEFCE) syyskuussa 2009 esittämiä suuntaviivoja. Niiden mukaan on tuettava ”tutkijoiden panostusta julkisten politiikkojen kehittelyyn” samalla, kun varotaan ”esteiden asettamista tutkijoiden liikkuvuudelle akateemisen maailman ja (talouden) yksityisen sektorin välillä”. (HEFCE 2009.)¹⁰

Historiantutkijoidenkin vastattaviksi nousee vaikeita ja hankalia kysymyksiä. Millaiset rahoittajälähtöisen tutkimuksen kriteerit ovat hyväksyttäviä ja missä tulee vastaan raja, jota ei saa ylittää? Millainen arvioinnin metodologia on hyväksyttävää? Näitä kysymyksiä pohdittaessa tullaan lopulta myös perimmäisten kysymysten äärelle. Mihin ja miksi historiaa tarvitaan ja ennen muuta: ketkä sitä tarvitsevat. Nämä tämän päivän tilanteessa keskeiset kysymykset ovat jääneet esittämättä siksi, että ”objektivistien” ja ”osallistujien” kiista hämärsi alan tutkimuksen ja ympäröivän yhteiskunnan suhdetta koskevan kysymyksen. Tutkijan kaksinkertainen sidonnaisuus ja sen seuraukset jäivät pohtimatta.

Historiantutkija on ensinnäkin ”historian ja yhteiskunnan tuote”, kuten E.H. Carr

asian ilmaisi¹¹. Toiseksi tutkimustuloksilla on, tutkijan intentioista riippumatta, seurauksia tai nykykielellä ilmaistuna ”vaikuttavuutta”. Molemmilla suunnilla vaaditaan oman ajattelun kurinalaistamista, etäisyyden ottamista niin omiin lähtökohtiin kuin omien tavoitteiden ajateltavissa oleviin seurauksiinkin.¹² Vaihtoehtoina eivät ole osallistuminen ajankohtaisiin keskusteluihin ja niistä erossa pysyminen, vaan oman osallistumisen kontrolloiminen ja jättäytyminen virran viemäksi.

Objektiivisuus ei ole pelkästään mahdoton asenne, vaan tuottaa helposti tavoitettaan vastaan toimia tuloksia – pahimmillaan omien aikalaisten ennakkoluulojen vahvistamista. Ellei tutkija tietoisesti pyri selvittämään omaa paikkaansa ja ota etäisyyttä omaan tutkimukseensa, vaarana on se näkymä, joka tänään näyttää pelottavan todennäköiseltä: historiantutkijoista tulee tahtomattaan maan hallituksen politiikan perustelijoita.

Yhtä pelottava visio avautuu, kun ajatellaan yliopistojen ja tutkimuslaitosten autonomiaa. Avainasemassa on korkeakoululaitoksen hallinto, joka on kolmen viime vuosikymmenen aikana moninkertaistunut henkilömäärältään ja joka ulottuu ministeriöstä tiedekuntiin ja laitoksiin. Mikä on tämän hallinnon suhde opetukseen ja tutkimukseen? Joutuuko hallintohenkilökunta perustelemaan olemassaolonsa oikeutuksen valvomalla opetus- ja kulttuuriministeriön ja Akatemian linjausten toteuttamista samalla, kun yliopistojen päättävät elimet joutuvat keskittymään varainhankintaan?

Suomen Akatemia järjesti vuonna 2005 paneelikeskustelun historiantutkimuksen vaikuttavuudesta, jossa ”hyötylähtökohtaa” (Katajala 2009, 230) ei kyseenalaistettu, mutta samalla vaadittiin ”hyötypaineilta ja median vaatimuksilta rauhoitettua tilaa” (Sihvola 2005, 380).¹³ Sittemmin eivät sen paremmin historiantutkijat kuin muidenkaan yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen alojen edustajat näytä julkisesti keskustelleen asiasta, ei ainakaan ”vaikuttavuuden” merkityksen vaatimalla vakavuudella. Tilanne muistuttaa politiikkaa koskevaa asetelmaa. Asiaa tarkastellaan monista eri näkökulmista ja tärkeistä periaatteista kiistellään, mutta selkeitä linjoja ei vedetä eikä täsmällisiä tavoitteita aseteta.

Jäädessäni eläkkeelle vuonna 2005 olin huolestunut yliopistolaitoksista työpaikkoina. Suomalaisen korkeakoulupolitiikan ytimeksi oli paljastunut talouden yksityiseltä sektorilta lainattu tulosvastuuajattelu¹⁴. Tuloksia mitataan tutkinnoilla, joiden määrästä ministeriö ja yliopistot sopivat kolmevuotiskausittain tulossopimuksilla. Rahoitus on sidottu muun muassa ”tuotettuihin” väitöskirjoihin ja se saa yliopistot kilpailemaan pulmallisella tavalla. Niillä ei ole esimerkiksi varaa rajoittaa tutkijakoulutukseen osallistuvien määrää, vaikka uusille tohtoreille ei jollain alalla olisi kysyntää.

”Vastuista vapaan eläkeläisen” oli helppo tilittää kokemuksiaan kirjoittamalla, että suomalainen korkeakoulupolitiikka ”perustuu häikäilemättömään riistämiseen. Valtiolta luottaa siihen, että tutkimustyöstä ja opettamisestakin aidosti kiinnostuneita ihmisiä riittää – siitäkin huolimatta, että heidän työehtojaan jatkuvasti kurjistetaan”.¹⁵ Vaikuttavuusajattelu oli viisi vuotta sitten vasta tulossa.

LÄHTEET

- AHRC (2009). *Impact Strategy*. <http://www.ahrc.ac.uk/About/Policy/Documents/impact%20strategy.pdf>.
- Carr, E.H. (1963). *Mitä historia on*. Helsinki: Otava.
- Eräsaari, L. (2002). *Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Head, S. (2011). "The Grim Threat to British Universities", *New York Review of Books* 13.11.2011.
- HEFCE (2009). *Research Excellence Framework: Second consultation on the assessment and funding of research*. http://www.hefce.ac.uk/pubs/hefce/2009/09_38/.
- Kalela, J. (2005). 'Jatkomenoinen uudistaminen' *Politiikka historiassa ja historiantutkimuksessa*, *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2005, 282–297.
- Kalela, J. (2008). *Politiikkattomuus hallitusten politiikkana*. Teoksessa S.Tiitinen ym. [toim.] *Suomen ja kansanvallan haasteet, Suomen eduskunta 100 vuotta*. Helsinki: Edita.
- Kalela, J. (2009). *Politiikan kieltämisen politiikka*. Teoksessa H.Taimio [toim.]: *Kurssin muutos: Kestävään kasvuun ja hyvinvointiin*. Helsinki: Työväen Sivistysliitto.
- Kalela, J. (2012). *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kalela, J. (1972). *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Helsinki.
- Katajala, K. (2009). *Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut*, *Historiallinen aikakauskirja* 2/2009, 228–232.
- Koselleck, R. (1979). *Vergangene Zukunft. Zur Semantik Geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kultanen–Leino, A., Saarikoski, V., Soikkanen, T., Torvikoski, M.–L. (toim.) (2005). *Lähihistoria tehtävänä. 40 vuotta poliittisen historian tutkimusta, opetusta ja hallintoa Turun yliopistossa* Poliittisen historian raportteja 2005/7. Turku: Turun yliopisto.
- Mustajoki, A. (2005). *Tutkimuksen vaikuttavuus: mitä se on ja voidaanko sitä mitata?*, *Tieteessä tapahtuu* 2005/8.
- Rajavaara, M. (2007). *Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Sihvola, J. (2005). *Historiantutkimuksen vaikuttavuus*, *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2005, 377–380.
- Siltala, J. (2004). *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Helsinki: Otava.
- Suomen Akatemia (2006). "Sivistystä ei voi tuoda. Tutkijapuheenvuoroja kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen vaikuttavuudesta", *Suomen Akatemian julkaisuja* 5/2006. http://www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Julkaisut/5_06%20Sivistystä%20ei%20voi%20tuoda.pdf
- Taimio, H. [toim.] (2009). *Kurssin muutos: Kestävään kasvuun ja hyvinvointiin*, Helsinki: Työväen Sivistysliitto.
- Tiitinen, S. et. al. (toim.) (2008). *Suomen ja kansanvallan haasteet*. Suomen eduskunta 100 vuotta. Helsinki: Suomen eduskunta.
- Zinn, H. (1990). *The Politics of History*. 2nd ed. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

VIITTEET

1. Kirjoitus on alun perin julkaistu Historiallinen Aikakauskirja 2010/2, 232–237 ja sen teemoja olen kehittänyt kirjassani *Making History. The Historian and Uses of the Past* (Kalela 2012). Alkuperäisen kirjoituksen kannalta olivat erittäin hyödyllisiä keskustelut Matti Hannikaisen, Kimmo Katajalan, Pauli Kettusen, Tiina Kinnusen, Kari Teräksen ja Jussi Vauhkosen kanssa; Jouko Jokisalo kommentoi tätä tekstiä.
2. Lainaus Mustajoki, A. (2005, 8). Brittiläisestä tutkimusarvioinnista ks. Kalela 2012, 154–159.
3. Vaikuttavuudesta ks. Marketta Rajavaara Vaikuttavuusyhteiskunta (Rajavaara 2007). Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Nykyisen yhteiskuntapolitiikan logiikasta ks. Jorma Kalela (2008) ”Politiikattomuus hallitusten politiikkana”, teoksessa Suomen ja kansanvallan haasteet, Suomen eduskunta 100 vuotta (Tiitinen et. al. [toim.] 2008), ja Jorma Kalela ”Politiikan kieltämisen politiikka” Heikki Taimion toimittamassa kirjassa Kurssin muutos: Kestävään kasvuun ja hyvinvointiin (Taimio, H. 2009).
4. Olen käyttänyt ”managerikieltä” Juha Siltalan (2004,310–311) tavoin. Hän on omaksunut käsitteen Leena Eräsaarelta (2002).
5. Historiantutkimuksen paradigmaattisesta muutoksesta 20. vuosisadan viimeisellä neljänneksellä ks. Kalela 2012. Kuvan nykyisestä muodosta ks. Kalela 2012, 150–154.
6. Koselleckin käsitteet ovat ”Objektivisten” ja ”Vertretern der Parteilichkeit”.
7. Lainaukset kirjan takakannesta.
8. Jäähyväisesitelmäni on hieman muokattuna (Kalela 2005). Perusteellinen esitys tutkijan ammatillisesta minästä on Kalela 2012, 122–128.
9. Lainaukset AHRC:n ”Impact Strategy”:sta (AHRC 2009). Ks. Kalela 2012, 155–156.
10. Lainaukset HEFCE:n julkaisusta 2009/38 Research Excellence Framework: Second consultation on the assessment and funding of research, 5. Perusteellisemmin ks. Kalela 2012, 156–157
11. Carr, E. H., 1963, s. 33–58, lainaus 46.
12. Tutkijan kaksinkertainen sidonnaisuus oli Kalelan 1972 lähtökohta.
13. Ks. myös Suomen Akatemia 2006.
14. Tämän lainaamisen mekanismeista ks. Simon Headin 2011 kirjoitusta. Kirjoitus perustelee pelottavan ja peruuttamattomalta näyttävän kehityssuunnan, jonka lähtökohdat palautuvat yhdysvaltaisiin ”business schooleihin”. Tämän näkymän ytimenä on ”a ’quality control’ exercise imposed on academics by politicians”.
15. Lainaus kirjoituksestani ”Oppiaineesta laitokseksi”, joka on erittely Suomessa 1990-luvun laman aikana alkaneen uudenlaisen korkeakoulupolitiikan toteutumisesta yhden oppiaineen tasolla. Ks. Kultanen–Leino, A., Saarikoski, V., Soikkanen T. & Torvikoski, M–L. (toim.) (2005).

YLIOPISTOKIRJASTOT – KANSALAISTEN KIRJASTOISTA HUIPPUTUTKIJOIDEN TIETOPALVELUKESKUKSIKSI?

Jarmo Saarti

Suomalaisen yliopistokirjastolaitoksen kehitys on kulkenut viime vuosituhannen loppuun asti selkeästi laajan kansansivistyksen ja korkeatasoisen painetun tieteellisen aineiston kansallisten kokoelmien hankkimisen perustavoitteiden pohjalta. Tieteellisen – erityisesti nk. science alojen (luonnontiede, lääketiede ja tekniikka) – tiedon tuottamisen digitoituminen alkoi murtaa tätä paradigmaa 1990-luvulta lähtien. Tieteelliset kirjastot Suomessa vastasivat tähän haasteeseen verkostoitumalla. Keskusteluissa aika ajoin on esitetty jopa ajatusta Suomen yliopistokirjasto –toimijasta, jonka tehtävänä olisi taata kaikille suomalaisille tieteen harrastamisesta ja tekemisestä kiinnostuneelle tähän liittyvät tietoaineistot sekä näiden käyttämiseen liittyvät oikeudet ja käyttötaidot.

Suomalaisen yliopistolaitoksen uudistuttua on tämän puheen ohelle tullut toinen juonne: yliopistojen erikoistumispuhe ja yksityistymispuhe ovat tulleet haastamaan tehokkaan verkostomaisen toiminnan, vaikka selkeästi ainakin vielä molempia puhe- tapoja käytetään rinnan. Vapaan ja avoimen tiedonsaannin rinnalle on syntynyt digitaalisen, suljetun ja kaupallisen tieteellisen tiedon levittämisen kulttuuri ja ideologia, joka käytännössä on tällä hetkellä vahvin toimija.

Seuraavassa käsittelen yliopistokirjastojen ja niiden verkoston haasteita muuttuvassa toimintaympäristössä. Tavoitteena on myös kriittisesti kirjoittaa auki tieteellisen tiedon jakamiseen liittyvät aiemmin mainitut kaksi lähestymistapaa: avoin ja suljettu ja arvioida kirjastojen reaalisia mahdollisuuksia toimia nykyisessä kansainvälisin sopimuksin säädellyssä tieteen markkinataloudessa.

Julkaistun tieteen orjamarkkinat

Tieteellisen julkaisemisen katsotaan alkaneen 1660-luvulla tieteellisten kerhojen syntymässä. Lontoon Royal Society on ollut ensimmäinen tieteellisten julkaisujen kustan-

taja. Tähän aikakauteen liittyy useita tekijöitä, jotka toisaalta mahdollistivat ja toisaalta tekivät välttämättömäksi tieteellisen julkaisemisen synnyn ja laajenemisen. Moderni, kriittinen ja empiirinen luonnontiede alkoi ottaa ensiaskeleita; painotekniikka ja muu talouselämä alkoi kehittyä; tutkijakunta alkoi laajentua teknisten sovellusten kehityksessä ja syntyi yhteisöjä, joissa tutkimuksesta kiinnostuneet henkilöt, aluksi miehet, alkoivat jakaa omia tutkimustuloksiaan julkisesti kritisoitavaksi.

Julkisuus ja kritiikin kohteeksi asettuminen tulivat näin modernin tieteellisen julkaisemisen tärkeiksi peruseräiteiksi. Vähitellen syntyi vertaisarvioinnin idea ja käsitys siitä, että tieteellisessä julkaisemisessa tiedeyhteisö ja kaikki sen jäsenet ovat velvollisia sitoutumaan julkisuuteen tuotujen tutkimustulosten arviointiin ja uuden tutkimuksen kehittämiseen näiden pohjalta. Tutkimus ja sen tulosten julkaiseminen alkoivat 1900-luvulla erikoistua yhä pienemmiksi erikoisaloiksi ja niiden omiksi julkaisusarjoiksi.

Jo painetun julkaisemisen aikana tieteellisten julkaisujen määrä alkoi kasvaa eksponentiaalisesti. Digitaalinen julkaisutekniikka ja tutkijoiden määrän kasvu vain lisäsi tutkimuskirjallisuuden julkaisemista. Vuonna 2005 esitettiin arvio, että maailmassa julkaistaan vuosittain noin miljoona tieteellistä artikkelia noin sadassatuhannessa tieteellisessä lehdessä (Niiniluoto 2005, 3). Luku on tällä hetkellä todennäköisesti suurempi, koska tieteellinen tutkimus on kehittynyt voimakkaasti esimerkiksi Intiassa ja Kiinassa ja toisaalta koska tieteellisen julkaisun perustaminen on nykyään teknisesti helppoa.

Tieteellisen julkaisemisen valtapuhe tällä hetkellä Suomessa on kansainvälisissä arvostetuissa vertaisarvioituissa lehdissä julkaiseminen. Tieteellinen käsikirjoitus ja siitä tuotteistettu artikkeli on tavarana mielenkiintoinen sen uniikin luonteensa vuoksi. Tavarana kukin artikkeli on yksilöllinen tuote, jota ei voi vaihtaa toiseen kuten esimerkiksi autoa. Niinpä tutkijan on käytettävä kaikkia relevantteja lähteitä ja ilman pääsyä niihin, hän ei voi tehdä tutkimustaan pätevällä tavalla.

Tieteen perusarvo, julkisuus ja julkisuuteen tuleminen toisten arvioitavaksi, toteutuvat vain julkaisemisella. Tieteellisen julkaisemisen alkuvaiheessa julkaiseminen tapahtui paljolti tieteellisten seurojen julkaisuissa, joissa käytännössä jäsenmaksuilla toteutettiin julkisuus oman seuran piirissä toimiville tutkijoille.

Tieteellinen julkaiseminen on kuitenkin muuttunut kaupalliseksi toiminnaksi, jonka taustaorganisaatioiden intressit ovat ensisijaisesti kaupallisia: tuottaa voittoa omistajille. Markkinatalouteen liittyvä kilpailu on kuitenkin hankalaa, jollei mahdollonta toteutata maailmassa, jonka tuotteet ovat – kuten aiemmin jo todettiin – uniikkeja eivät teollisen kappale-tavaran tuotannon logiikan mukaan toimivia.

Tästä seuraa käytännössä se, että kaupalliset julkaisijat siirrättävät tekijänoikeudet, tai anglo-amerikkalaisessa oikeuspuheessa: yksinoikeuden tuottaa käsikirjoituksesta kopioita, tutkijoilta yritykselle. Yritys hyödyntää sen jälkeen tutkimusjulkaisuja tuotteina ja myy niitä eteenpäin käyttäjille. Yleensä välikätenä toimii kehysorganisaatio, esimerkiksi sen kirjasto. Koska tuotteet ovat luonteeltaan uniikkeja, ei ostajalla ole

mahdollisuutta kilpailuttaa niitä optimaalisen hinnan löytämiseksi markkinoilla vaan monopoliasemassa olevat julkaisijat käytännössä sanelevat hinnat, joilla myyvät tuotteensa. Onkin todettu, että tieteellinen kustantaminen on yksi varmimmista sijoituskohteista, koska tuotto-odotukset ovat optimaalisia ja koska markkinat ovat varsin stabiileja.

Markkinoiden stabiiliuteen liittyy myös vallankäytön elementtejä. Lehdet kilpailevat usein huippukirjoittajista ja heidän artikkeleistaan sekä haluavat julkaista näyttäviä innovaatioita. Huippulehdissä julkaistaankin harvoin tutkimustuloksia, jotka kertovat tutkimuksen valtavirrasta eli epäonnistumisista tai väärin asetetuista hypoteeseista. Näitäkin usein vain silloin, kun niillä on uutisarvoa esimerkiksi tutkimustulosten vääristelyn tai kopiointin paljastamisessa. (Ks. tästä enemmän LaFollette 1992.)

Tämän vuoksi tuottoanalyseissa tieteellinen kustantaminen on todettu erääksi parhaista sijoituskohteista. Esimerkiksi kemian, fysiikan ja lääketieteen alan lehtien hinnannousu on ollut vuosina 1984 – 2002 kuusinkertaista ja tämä trendi on jatkunut (Morgan Stanley 2002, ks. myös La Manna 2003). Monopoliasemasta käydyt hintaneuvottelut mahdollistavat jopa vuosittaiset sadan prosentin hintojen nostamiset, jotka eivät voi perustua mihinkään todelliseen kustannusten nousuun.

Orjamarkkinat tässä ympäristössä syntyvät siitä, että suurin osa tutkijoista luovuttaa oikeuden kopiointiin ilmaiseksi kustantajille tai jopa maksaa siitä. Suomessa nämä ilmaiseksi luovutetut tutkijoiden työn tulokset ostetaan sitten käyttöön pääasiassa verovaroilla. Näitä veroja kerätään myös tutkijoilta heidän palkoistaan, jolloin itse asiassa tutkijat eivät vain luovuta työnsä tuloksia ilmaiseksi vaan myös ”ostavat” maksamallaan veroilla käyttöönsä omia ja muiden tutkijoiden tekstejä valtion rahoittamissa yliopistoissa.

Yliopistokirjastojen rooli tieteen julkisuudessa

Suomalaisen tieteellisen kirjastolaitoksen selkeä ominaispiirre on ollut se, että yliopistokirjastot on nähty osana kansallista tieteellistä tietohuoltoa sekä se, että kirjastot toimivat verkostona. Painettujen aineistojen aikakaudella tätä korosti se, että kansallisella kokoelmapolitiikalla synnyttiin työnjako tieteellisen peruskokoelman keräämisessä eri kirjastojen kesken. Tämän kokoelmayhteistyön jatkoa oli Varastokirjaston perustaminen, joka aloitti toimintansa vuonna 1989. Varastokirjasto-malli rationalisoi painettujen kokoelmien hallintaa keskittämällä vähän käytetyn tieteellisen aineiston säilyttämisen ja jakelun yhdelle toimijalle. Varastokirjaston toiminta-ajatuksena on kerätä muiden kirjastojen vähän käytetty aineisto keskitettyyn varastoon ja antaa sitä sitten lainaan tiedontarvitsijoille. Kulut tästä toiminnasta rahoitetaan suoraan verovaroilla.

Suomen perinteinen tapa nähdä suomalaiset yliopistokirjastot myös kansalaisten kirjastona näkyy hyvin kun vierailee ulkomaisissa yliopistokirjastoissa. Merkittävä osa niistä on jotenkin rajattu avoimelta käytöltä: käytöstä peritään maksuja, ne ovat rajoitettu vain oman yliopiston opiskelijoille tai tutkijoille. Kokoelmat eivät ole selattavia

avokokoelmia vaan aineistot tulee tilata käyttöön. Voi karrikoiden väittää, että tällaisessa kirjastolaitoksessa näkyy maallisen ja uskonnollisen yksinvaltiuden ja siihen liittyvän aatelisto-ajattelun jäännös: tieto on vain harvojen ja valittujen käytössä ja vain ne, jotka osaavat sitä oikein tulkita pääsevät siihen käsiksi.

Suomalaisten yliopistokirjastojen avoimuus kaikille kansalaisille näkyy myös järjestyksessä työnjaossa koko suomalaisessa kirjastokentässä. Merkittävät yleiset kirjastot useassa maassa toimivat itse asiassa sellaisina tieteellisinä kirjastoina, joina Suomessa olemme tottuneet näkemään tieteelliset kirjastot. Niiden tehtävänä on tukea niiden henkilöiden tekemää tutkimus- ja opiskelutyötä, joilla ei ole yliopistollista opiskelijan tai tutkijan statusta. Tämä on selkeyttänyt Suomessa kirjastojen kokoelmatyötä ja palveluiden tarjontaa erityisesti suurissa keskuksissa: yleiset kirjastot ovat voineet keskittyä omaan tehtäväänsä ja korkeakoulukirjastot omaansa ja asiakkaat ovat voineet käyttää molempien tarjoamia palveluita.

Viime vuosina on selkeästi näkynyt Suomessakin halua ja tarvetta erottaa yliopistokirjastot avoimesta kirjastoverkosta ja tehdä ne suljetuimmiksi toimijoiksi. Tähän voidaan nähdä kaksi syytä. Toinen on selkeä uusliberalistinen näkemys taloudellisesta tehokkuudesta yhteiskunnallisten palveluiden perustana, joka on rantautunut Suomeenkin New Public Management -ideologian (suomennettu mm. uudeksi julkisjohtamisen opiksi) omaksumisen myötä.

Hyvin konkreettisesti tämä näkyy siinä, että yliopistokirjastot näyttäytyvät Suomen lainsäädännössä enää Opetusministeriön asetuksessa yliopistojen suoritteista perittävistä maksuissa (1200/2006), jossa jaetaan kirjastojen suoritteet liiketaloudellisesti hinnoiteltaviin (6 §) ja muihin kuin liiketaloudellisen perustein hinnoiteltuihin (4 §). Liiketaloudellisesti hinnoiteltavat tuotteet ovat asetuksen mukaan (6 §):

”Kirjasto- ja tietopalveluiden liiketaloudellisia suoritteita ovat tiedonhaut ja muut tietopalvelusuoritteet, tietoaineistojen luovuttaminen tietovälineellä ja muiden kuin 4 §:n 1 momentissa tarkoitettujen tietokantojen hakukäyttö ja kopiointiluettelointi, asiakkaiden toimenpiteestä johtuvat ilmoitukset, muu kuin 4 §:ssä tarkoitettu kaukopalvelu, käännös-, koulutus-, konsultointi-, mikrokuvaus-, konservointi-, ja digitointipalvelut, julkaisut ja muut tilauksesta tuotetut suoritteet.”

Korvauksetta kirjastojen tulee asetuksen mukaan antaa kokoelmansa paikalliskäyttöön, mutta jo kaukolainauksesta tulee periä kirjastojenkin välillä niiden lähettämiseen liittyvät kustannukset. Liiketaloudellinen hinnoittelu tarkoittaa käytännössä sitä, että kulujen lisäksi tulee tuotteilla olla liiketaloudellinen voittotavoite.

Toinen merkittävä syy yliopistokirjastojen kokoelmien sulkeutumiseen kaikilta kansalaisilta on kansainvälinen. Merkittävä osa tieteellisistä artikkeleista julkaistaan ja jaellaan nykyisin digitaalisesti ja jakelijoina ovat kaupalliset kustantajat, kuten aiemmin on jo todettu. Käyttöoikeudet ostetaan oman yliopiston opiskelijoille ja tutkijoille, muiden käyttäjien oikeuksia on rajoitettu hyvin voimakkaasti. Kansainvälisesti tämä muodostaa jo merkittävän ongelman: kuinka länsimainen tiede voi väittää olevansa vapaata ja julkista, kun sen keskeisimpiä tuotoksia, tieteellisiä artikkeleita,

pääsevät lukemaan ja arvioimaan vain ne, joilla on siihen varaa? Kansallisestikin tämä näkyy eriarvoistumisena, joka aiheutuu siitä, että osa tutkijoista ei saa aineistoja käyttöönsä koska heillä ei ole työ- tai opiskelusuhdetta yliopistoihin, joiden kokoelmiin em. aineistot kuuluvat.

Yliopistokirjastojen ja tutkijoiden uusi symbioosi avoimen tieteen varmistajana

Kirjasto on aina ollut elimellinen osa yliopistolaitosta. Kirjastolla voidaan nähdä yliopistossa kaksi perustehtävää, joista toinen liittyy palveluiden tuottamiseen ja toinen akateemisen yhteisön perustehtävään. Palveluiden tuottamistehtävässään kirjasto on alisteinen yliopiston perustehtävälle, tutkimukselle ja opiskelulle ja kaikki mitä se tekee, tukee niitä. Akateemisessa tehtävässään tieteellinen kirjastolaitos varmistaa riippumattomana toimijana keskeisen tieteellisen arvon, julkisuuden ja siihen liittyvän julkaisujen avoimuuden, toteutumisen sekä välillisesti tekee mahdolltomaksi plagioinnin ja julkaistujen tulosten manipuloinnin jälkikäteen. Nämä tehtävät eivät ole toisiinsa poissulkevia vaan toisiaan tukevia, jälkimmäinen niistä asettaa kirjaston yhdeksi akateemiseksi toimijaksi.

Kirjaston akateemisen tehtävän tietoinen tai tiedostamaton unohtaminen on osoitus korkeakoulun ja korkeakoululaitoksen päätöksentekijöiden ymmärtämättömydestä tieteen prosessista ja sen keskeisistä toimijoista. Äärimmillen vietyinä läpikaupallistunut tieteellinen julkaisutoiminta asettaa julkaisemisen keskeisimmäksi arvoksi taloudellisen voiton tavoittelun; ei tieteelliseen totuuteen pyrkimisen. Digitoituva julkaisumaailma ja toisaalta korkeakouluretoriikka joka huiputtavalla puhetavalla tuo tieteeseen vääristyneitä akateemisen arvon mittareita asettavat uusia haasteita tämän prosessin ja sen taustatekijöiden ymmärtämiselle.

Keskeisin näistä on tutkijoiden ja yliopistojen herättäminen ruususen unesta, joka liittyy immateriaalioikeuksien hallintaan nykyisessä kansainvälisen lainsäädännön tiukasti säätelemässä ympäristössä. Edelleen voi väittää, että merkittävä osa tutkijoista ei aidosti harkitse mitä hän allekirjoittaa solmiessaan kustannussopimuksen kustantajansa kanssa. Professori, joka luennolla esittelee tieteen arvoja voi faktisesti kirjoittamallaan sopimuksella sulkea omat tekstinsä vain rajatun piirin luettavaksi – tai tutkija, joka vastustaa tutkimuksen kaupallistamista, tuottaa samalla logiikalla suuryrityksille materiaalia, jonka se myy voitolla asiakkailleen.

Kirjastot ovat yleensä yliopistoissa laitos, joka tietää monipuolisesti kustantamisen logiikasta ja sidonnaisuuksista. Kirjastojen tuleekin osallistua aktiivisemmin akateemiseen opetukseen ja alkaa jakaa laajemmin kuin nyt tätä osaamistaan vähintään tutkijakoulutusvaiheessa oleville opiskelijoille. Kirjastojen antama tiedonhaun ja tiedonhallinnan taitojen opettaminen alkaa olla suomalaisissa yliopistoissa jokapäiväisenä käytäntönä, tämä voidaan nähdä kuluttajakasvatuksessa kuitenkin vasta alkuvaiheena. Tieteentekijät ovat tieteen tuottajia, jolloin kuluttamiseen liittyvien akateemisten

taitojen lisäksi heille tulee antaa riittävä osaaminen yhä kaupallistuvamman tieteen tuotteistamiseen liittyvistä tekijöistä.

Tästä seuraa myös vaatimus akateemisesta osaamisesta yliopistokirjastolaitoksessa. Kirjaston asiantuntijatehtävissä toimivilla tulee olla käsitys akateemisesta maailmasta, siinä tehdystä tutkimuksesta ja sen lainalaisuuksista, jotta he voivat tukea yliopiston muita toimijoita heidän työssään.

Tiedeyhteisössä on julkaisujen avoimuuteen liittyvä kriisi tunnistettu ja Suomessakin tähän on vastattu kansallisilla ja yliopistojen tekemillä linjauksilla, joilla tuetaan ns. OpenAccess-mallia (OA-malli) eli julkaisujen avointa saatavuutta. Keskeistä tämän linjauksen toteutumisessa on kuitenkin se, että nämä OA-tyyppiset julkaisut ja julkaisuarkistot integroituvat nykyiseen tieteen mittaamisen retoriikkaan eli että niiden laatu ja käyttöä mitataan samoilla mittareilla kuin kaupallisten kustantajien tuotteita.

Toinen haaste mikä vaikuttaa OA-ajattelutavan laajenemiseen on, että tähän liittyy turhan usein harhainen ajatus avoimen julkaisemisen maksuttomuudesta. Tällä hetkellä näyttää, että vallalla on logiikka, jossa pyritään synnyttämään kaksinkertainen julkaiseminen: toisaalta suomalaiset yliopistot korostavat kansainvälisissä korkeatasoisissa julkaisuissa julkaisemista ja toisaalta halutaan tallentaa nämä julkaisut yliopistojen omiin julkaisuarkistoihin. Käytännössä synnytetään kaksinkertainen kustannusrakenne, päällekkäiset toiminnot ja tutkijoille annetaan kuva kahdenlaiseen vastakkaiseen arvomaailmaan sopeutumisesta.

Näyttääkin siltä, että tiedeyhteisön tulee käydä vakava keskustelu siitä, mikä osa tutkimuksesta tulee olla avoimessa käytössä tieteen itseään korjaavuuden ja tutkimuksen tulosten laajan jakelun turvaamiseksi ja mikä osa tutkijan ja yliopiston työstä on normaalia markkinoilla toimimista, jossa tavoitteena on mahdollisimman suuren tuoton tavoittelu.

Ensimmäinen vaihtoehto voisi toimia siten, että yliopistot kirjastoineen ja aatteelliset tieteelliset seurukset ottavat uudelleen suurimman vastuun perustutkimuksen tulosten avoimesta julkaisemisesta. Tämä olisi tavallaan paluuta tieteellisen julkaisemisen alkuperäisen mallin lähteille vahvistettuna nykyisen teknologian suomin mahdollisuuksin. Teknologia ja osaaminen tähän ovat olemassa – kirjastoilla tietojärjestelmiin ja tiedonjärjestämiseen liittyvä ja tiedeyhteisöllä tieteellisiin teksteihin liittyvä toimintuustyöosaaminen.

Toisaalta kaupalliset kustantajat ovat heränneet myös tähän muuttuneeseen tilanteeseen. Useat kustantajat ovat luoneet omia OA-mallejaan kaupallisen kustantamisen rinnalle. Lisäksi myös kaupallisia OA-kustantajia on syntynyt – tässä ansaintamallina on kulujen kattaminen kirjoittajilta perittävillä kirjoittajamaksuilla.

Yliopistokirjastojen tulevaisuus

Korkeakoulukirjastojen tulevaisuutta pohtinut työryhmä linjasi raportissaan kirjastojen tulevaisuuden seuraavasti (Opetuksen ... 2009, 11):

”Vuoteen 2020 mennessä Suomen korkeakoulujen opiskelijoilla, opettajilla ja tutkijoilla on käytössään kansainvälinen digitaalinen toimintaympäristö ja sen käyttämiseen liittyvät taidot. Kirjastopalvelut tuotetaan asiakaslähtöisesti verkostossa, jossa aktiivisina toimijoina ovat suomalaiset korkeakoulukirjastot ja niille keskitettyjä palveluita tuottava Kansalliskirjasto sekä kansainväliset yhteistyökumppanit. Varastokirjastosta ja Kansalliskirjastosta muodostettu kirjastoverkon palveluyksikkö tuottaa keskitettyjä palveluita kirjastoille. Korkeakoulukirjastojen tehtävänä on erityisesti oman kehysorganisaation opetuksen ja tutkimuksen palveluiden tarjonta ja tätä tukevan kokoelman muodostaminen. Kirjastoverkon palveluyksikkö tuottaa kansallisia keskitettyjä digitaalisen kirjaston palveluja ja kokoelmien säilytyspalveluja. Kansainvälinen yhteistyö on merkittävä osa kirjastojen toimintaa.”

Visio korostaa siirtymää digitaaliseen toimintaympäristöön ja suomalaisten kirjastotoimijoiden tehokasta verkostona toimimista. Selkeänä haasteena jo tällä hetkellä on se, etteivät tieteellisten kirjastojen palvelut ole tasa-arvoisia suomalaisissa yliopistoissa. Aineistojen määrä riippuu yliopistojen koosta ja niiden halusta panostaa kirjastoonsa. Kun tarkastellaan tieteellisten kirjastojen yhteistilaston (<https://yhteistilasto.lib.helsinki.fi/>) tunnuslukuja vuodelta 2010 esimerkiksi käytössä olevien digitaalisten kausijulkaisunimekkeiden määrässä, on vaihteluväli 2 000 ja 40 000 nimekkeen välillä verrattaessa esimerkiksi pieniä taideyliopistoja ja suuria suomalaisia yliopistoja. Painetuissa kirjoissa sama vaihteluväli on 10 000 ja lähes 2 miljoonan välillä. Kaikkiaan suomalaisissa yliopistokirjastoissa on noin 12 miljoonaa kirjaa – vertailun vuoksi: Googlen mukaan maailmassa on julkaistu noin 130 miljoonaa kirjaa.

Jos yliopistot ja Suomen valtio tietoisesti säilyttävät suomalaiset yliopistokirjastot toisiaan tukevana verkostona, avautuu koko tuo resurssimäärä kaikille suomalaisille tutkijoille ja opiskelijoille tasa-arvoisesti ja paikasta riippumatta. Jos taas verkostoa nakerretaan asettamalla yhteistyölle lainsäädännöllä tai käytännön toiminnalla esteitä, luodaan tietoresurssiltaan eriarvoisia yliopistoja ja samalla eriarvoisia tutkijoita ja opiskelijoita. Ja samalla rikkaimmankin yliopiston tietoresurssit säilyvät pieninä, kun niitä verrataan kokonaisuuteen.

Panostus yliopistokirjastoihin vuonna 2010 oli Suomessa noin 110 miljoonaa euroa eli noin 20 euroa kutakin suomalaista kohti tai 220 euroa yliopistokirjastoihin rekisteröityjä lainaajia kohti. Tällä rahalla tuotettiin edellä mainitut kokoelmat, annettiin pari miljoonaa lainaa ja kymmenisen miljoonaa uusintalainaa painettuihin aineistoihin ja ladattiin 10 miljoonaa digitaalista lehtiartikkelia ja 6 miljoonaa sähköistä kirjaa. Yliopistokirjastoihin oli vuonna 2010 rekisteröitynyt noin puoli miljoonaa lainaajaa, joista aktiivisia oli 150 000. Noin joka kymmenes suomalainen on siten ainakin joskus käyttänyt yliopistokirjastoa lainaamalla sieltä aineistoa.

Näyttäisi siltä, että suomalainen avoin akateeminen kirjastolaitos tulee keksiä uudestaan, uudistuneena. Keskeinen osa sitä tulee olemaan aktiivinen toiminta tieteellisten tutkimustulosten julkaisemisessa ja entistä tiiviimpi integroituminen tähän

prosessiin omissa kehysorganisaatioissaan yhteistyössä akateemisen yhteisön muiden toimijoiden kanssa. Toinen, yhtä merkittävä osa on verkostoituneen toimintatavan ja tähän liittyvän työnjaon kehittäminen. Tällä tavalla taataan tietoresurssien järkevä talentaminen koko maailmassa ja se, että kuka tahansa tutkija missä tahansa saa tutkimuksessaan tarvitsemansa tietoaineistot käyttöönsä.

Kolmas, ja ehkä kaikkein merkittävin asia on Suomessa selkeä linjaveto sille, halutaanko yliopistokirjastot säilyttää avoimena kansalaisyhteiskunnan toimijana vai päästetäänkö ne erikoistumaan ja sulkeutumaan vain oman kehysorganisaationsa tietopalvelukeskuksiksi. Sulkeutuminen tarkoittaa samalla kirjaston ja sen akateemisen toimintaympäristön akateemisten periaatteiden alistamista muille intresseille. Tätä linjatessa kannattaa muistaa, että tutkimustieto on luonteeltaan aina sellaista, että suurimman taloudellisenkin hyödyn se tuottaa kun se on avoimesti kaikkien kiinnostuneiden käytettävissä. Samalla tiedeyhteisön tulee käydä vakava keskustelu haluaako se, että tutkimusta ohjaavat kaupallisten tieteellisten artikkelien markkinat vai tieteen omat intressit (ks. esim. MacDonald & Saarti 2007).

LÄHTEET

- LaFollette, Marcel (1992). *Stealing into print: fraud, plagiarism, and misconduct in scientific publishing*. Berkeley, University of California Press.
- La Manna, M. (2003). *The Economics of Publishing and the Publishing of Economics*. *Library Review* 52(1), 18–28.
- MacDonald, Ewen & Saarti, Jarmo (2007). *Learning from other's mistakes: one approach to teaching information literacy*. *Liber* 17(2):[5 pp.]. Accessed from <http://liber.library.uu.nl/> [Luettu 28.11.2011.]
- Morgan Stanley Equity Research (2002). *Scientific Publishing: Knowledge is Power*. Available at: <http://www.econ.ucsb.edu/~tedb/Journals/morganstanley.pdf>. [Luettu 30.6.2011.]
- Niiniluoto, I. (2005). *Tieteellinen julkaisutoiminta murroksessa*. *Tieteessä tapahtuu* (4):3–4. Saatavissa myös: <http://www.tieteessatapahtuu.fi/0405/Niiniluoto.pdf>. [Luettu 30.6.2011.]
- Opetuksen ja tutkimuksen toimintaympäristö 2020* (2009). Korkeakoulukirjastojen rakenteellinen kehittäminen digitaaliseksi palveluverkoksi. Helsinki, Opetusministeriö. Saatavissa myös: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/tr26.pdf?lang=fi>. [Luettu 30.6.2011.]
- Opetusministeriö (1200/2006). *Opetusministeriön asetus yliopistojen suoritteista perittävistä maksuista*. Helsinki, Opetusministeriö. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2006/20061200>. [Luettu 30.6.2011.]

KIRJOITTAJAT

Pertti Ahonen, VTT, KTM, on Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin, erityisesti hallinnon tutkimuksen professori. Hän oli 1990–2010 Tampereen yliopiston julkishallinnon, erityisesti julkisen finanssihallinnon professori oppiaineessa finanssihallinto ja julkisyhteisöjen laskentatoimi.

Rauli Elenius opiskelee historiaa ja valtiotieteitä Turun yliopistossa ja on toiminut Turun yliopiston ylioppilaskunnan hallituksen puheenjohtajana vuonna 2011.

Jouko Jokisalo, Dos., FT, yhteiskuntaopin ja historian pedagogiikan lehtori, Itä-Suomen yliopisto.

Tapani Kaakkuriniemi on Tieteentekijöiden liiton puheenjohtaja ja pääluottamusmies Helsingin yliopistossa v. 2011–2012. Koulutukseltaan hän on valtiotieteilijä. Leipätyökseen hän vetää valtakunnallista Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen maisterikoulua Aleksanteri-instituutissa.

Jorma Kalela, poliittisen historian emeritusprofessori ja pitkäaikainen laitosjohtaja, Turun yliopisto. Viimeisin julkaisu 'Making History. The Historian and the Uses of the Past', Palgrave Macmillan 2012.

Jarmo Kiuru, Oikeusinformatiikan lehtori, on työskennellyt vuodesta 1988 oikeusinformatiikan opettajana Lapin yliopistossa.

Vuokko Kohtamäki, HT, toimii tutkijana ja Korkeakouluhallinnon ja -johtamisen (KOHA) opintokokonaisuuden vastuuopettajana Tampereen yliopiston johtamiskorkeakoulussa.

T. Kari Kuoppala, HM, sivutoiminen tuntiopettajana, Avoin yliopisto, Tampereen yliopisto.

Elias Laitinen, VTK, Turun yliopisto. Pohdiskelija ja niiden toiminnaksi muuttamista rakastava opiskelija ja opiskelija-aktiivi, joka uskoo demokraattisen yliopiston ja vapaan tieteen ideoihin. Turun yliopiston ylioppilaskunnan hallituksen puheenjohtaja 2010.

Riikka Lähti, HM, YTM, on sosiaalipolitiikan jatko-opinnoissaan keskittynyt epätyypillisen työn käsitteeseen. Tällä hetkellä Lähti työskentelee tutkimusasiatuntijana MTV Mediassa.

Arto Mutanen, FT, dosentti, toimii tutkijana Merisotakoulussa.

Elias Pekkola, YTM, HM, toimii Tampereen yliopiston Johtamiskorkeakoulun Higher Education Groupissa korkeakouluhallinnon ja -johtamisen yliopisto-opettajana. Hänen tutkimuksensa on keskittynyt akateemisen profession, akateemisen työn organisoimisen ja korkeakoulupolitiikan kysymyksiin.

Antero Puhakka, YTT, FM, toimii yhteiskuntapolitiikan yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden laitoksella. Yhdessä Juhani Rautopuron kanssa Puhakka on tehnyt neljä viimeistä Tieteentekijöiden liiton jäsenkyselyä.

Pirjo Pöllänen toimii tutkijana Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntapolitiikan oppiaineessa ja Karjalan tutkimuslaitoksella. Tutkimuksen keskiössä on maahanmuutto ja sukupuoli.

Juhani Rautopuro, KT, YTM, tutkija Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto. Tutkimusalueet: Korkeakoulutettujen työllistyminen, Korkeakoulutuksen ja työelämävaatimusten yhteensopivuus, Korkeakouluopinnoista syrjäytyminen, Yliopisto-opettajien ja -tutkijoiden työhyvinvointi.

Jarmo Saarti, FT, on Itä-Suomen yliopiston kirjastonjohtaja. Hän on ollut aktiivinen kirjastoalan kehittäjä Suomessa ja kansainvälisesti. Hän on julkaissut useita artikkeleita ja kirjoja kirjastojen johtamisesta ja erityisesti tieteellisten kirjastojen palveluiden kehittämisestä.

Jussi Vauhkonen, VTM, poliittisen historian tohtorikoulutettava, Helsingin yliopisto.

Matti Vesa Volanen, FM, tutkija, Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto.

Jussi Välimaa työskentelee korkeakoulututkimuksen professorina Koulutuksen tutkimuslaitoksella Jyväskylän yliopistossa. Häntä kiinnostavat erityisesti korkeakoulutuksen suhde yhteiskuntaa sekä korkeakoulujen sisäiset työskentelyn ja päätöksenteon prosessit.

Tarve tämän kirjan tekemiseen heräsi, kun kokemukset vuoden 2010 yliopistouudistuksesta alkoivat kasaantua Tieteentekijöiden liiton hallituksen työpöydälle. Epäilykset vahvistuivat, josko uudistus on “toiseksi parasta mitä yliopistoille on tapahtunut”.

Uudistuksen johtamista, hallintoa ja lakitekniikkaa korostanut läpivienti ei antanut välineitä eritellä perinteellisen yliopistomme eteen nousseita perustavanlaatuisia kysymyksiä: miten sivistysyliopisto perustelee olemassaolonsa nykymaailmassa?

Kirja jakautuu kolmeen osaan: Ensimmäisessä osassa tarkastellaan tutkijoiden ja opettajien työn muutosta, yliopistotyön stressiä sekä nuorten ja erityisesti nuorten naistutkijoiden tilannetta.

Toisessa osassa eritellään yliopistohallintoa ja -taloutta itsehallinnon ja opiskelijoihin kohdistuvan hallinnoinnin näkökulmasta sekä arvioidaan viimeaikaista yliopistojen visioihin ja strategioihin liittyvää retoriikkaa.

Kirjan kolmannessa osassa analysoidaan yliopistoinstituution ja sivistysajatuksen historiaa ja niiden välttämätöntä uudelleentulkintaa tässä ajassa.

Suomen yliopistojen paras liittyy niiden perustamiseen: nuori, kansakunnaksi muotoutumassa ollut kansa tarvitsi itselleen peilin ja suuren kertomuksen muille kerrottavaksi. Toiseksi paras on nyt niiden omissa käsissä.

TIETEENTEKIJÖIDEN LIITTO
FORSKARFÖRBUNDET

Päällys: Lauri Voutilainen

ISBN 978-952-67153-4-6 (nid.)

ISBN 978-952-67153-5-3 (PDF)

9 789526 715346

